İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ EDEBİYAT FAKÜLTESİ YAYINLARI. 1485

ROMA İMPARATORLUK TARİHİ

(M.S. 193 - 395)

Doç. Dr. **OKTAY AKŞİT**

İSTANBUL
1970

Constantinus Magnus

Dizgi, Tertip, Baskı ve Cilt
Edebiyat Fakültesi Matbaası

İSTANBUL
1970

İÇİNDEKİLER

II. BÖLÜM

ASKER İMPARATORLAR DEVRİ

(Anarşi yılları)

III. BÖLÜM

İMPARATORLUK BİRLİĞİNİN DÜZENLENMESİ

IV. BÖLÜM

DOĞU MONARŞİZMİ

V. BÖLÜM

CONSTANTİNUS MAGNUS'UN SÜLÂLESİ

VI. BÖLÜM

VALENTİNİANUS SÜLÂLESİ
ve
THEODOSİUS MAGNUS

ÖNSÖZ

Plerumque facilius est plus facere, quam idem.
QUİNTİLİANUS

Roma devleti, Augustus'la bir dünya imparatorluğu haline gelmeğe ve bütün Akdeniz havzasında eğemenlik kurmağa başladıktan sonra, M. S. I. ve II. yüzyıllarda genişlemesini devam ettirmişti. Fakat, M. S. II. yüzyıl sonlarından itibaren bu ilerleme yavaşlamış, özellikle M. S. III. asırda bir anarşi devri geçirerek, bütün kuruluşlarıyla bir sarsıntı geçirmiş ve artık eski haşmetli günlerini gerilerde bırakmıştı. M. S. IV. asrın başlarında ise, Augustus'la başlayan ve Principat adı verilen devir sona ererek, Diocletianus'un getirdiği Dominat sistemi Roma dünyasına değişik bir düzen vermiş oldu. Daha sonra, Constantinus Magnus ve onu takip edenler, bu düzene tekrar yeni yön verdiler. Bu durum, en nihayet, M. S. 395 de Roma İmparatorluğunun ikiye bölünmesi neticesini doğurdu.

İşte, ele aldığımız bu devir, Roma tarihinin hemen hemen en karışık ve karanlık bir bölümünü içine alan yılları ihtiva etmektedir. Bu devir aynı zamanda, Bizans İmparatorluğunun temelini yavaş yavaş hazırlıyan bir geçiş devresi olduğundan ayrı bir önem taşımaktadır.

Roma tarihinin bu bölümü, Türkçe olarak, ilk defa yazılmaktadır. Bu sebeple, bütün bütün noksansız ve hatadan arı bulunduğu id-

diası güdülmemektedir. Ancak, daha sonrakilere sadece örnek teşkil etmesi dahi bu satırların yazarını mutlu kılmaya yetecektir.

Bundan dolayı, bu kitabın bastırılmasını uygun gören, başta muhterem hocam Prof. Dr. Afif Erzen'e ve Yönetim Kurulu sayın üyelerine en samimî teşekkürlerimi sunmak isterim.

Ayrıca, sikke fotoğraflarının temininde yardımını gördüğüm Prof. Dr. Sabahat Atlan'a, bu fotoğrafların çekimindeki titizliği ve ilgisinden ötürü arkadaşım Aziz Albek'e, baskısı esnasındaki gayreti sebebiyle de sayın Nazım Tahaoğlu, Muhittin Ünan'a ve özellikle ciddî çalışması ile kitabın diziminde büyük emeği geçen Adnan Atsız'a teşekkürlerim sonsuzdur.

Dr. Oktay AKŞİT

BİBLİOGRAFYA

I. ANTİK ESERLER

AELİANUS, *Variae historiae et Historia animalium*, ed. Hercher, (Teubner). Leipzig, 1864 ve 1867.

AMMİANUS MARCELLİNUS *Rerum Gestarum libri*, ed. Gardthausen, 2. cilt, Leipzig, 1874-5.

AURELİUS VİCTOR *Epitome de Caesaribus*, ed. F. Pichlmayr, Leipzig, 1911.

CODEX THEODOSİANUS, ed. G. Hänel, Leipzig, 1837.

CODEX JUSTİNİANUS, ed. P. Kruger, Berlin, 1915.

Corpus legum ab imperatoribus Romanis ante Justinianum latarum, von G. Haenel, Leipzig, 1857.

DEXİPPUS, *Historiarum fragmenta*, ed. L. Dindorf (*Historici Graeci Minores*), Leipzig, 1870.

Die Fragmente der Griechischen Historiker, F. Jakoby, 5 cilt, Berlin, 1923-1930 ve Leiden, 1940.

DİGESTA, ed. Th. Mommsen, Berlin, 1922.

DİO CASSİUS, *Historia Romana*, ed. U. P. Boissevain, Berlin, 1895-1901.

Εἰς βαϭιλέα = Ps. -Aristides, or. 9, (ed. L. Dindorf) =or. 35 (ed. B. Keil).

EUSEBİUS, *Historia Ecclesiastica*, ed. E. Schwartz, 3 cilt, Leipzig, 1903-1909.

„ „ , *Opera*, ed. G. Dindorf, 5 Cilt, Leipzig, 1859-1862.

„ „ , *Vita Constantini et Panegyricus*, ed. I. A. Heikel, Berlin, 1902.

EUTROPİUS *Breviarium ab urbe condita*, ed. F. Ruehl, Leipzig, 1887.

Fragmenta Historicorum Graecorum, C. Müller, Paris, 1841-1870.

HERODİANUS, *Historiae ab excessu divi Marci*, ed. L. Mendelssohn, Leipzig, 1883.

HİSTORİAE AUGUSTAE SCRİPTORES, ed. ve terc. David Magie (Loeb), 3 cilt, 1922- 1932.

Inscriptiones Latinae Selectae, ed. Dessau, Berlin, 1892-1916.

JORDANES, *Romana et Getica*, ed. Th. Mommsen, Berlin, 1882.

JULİANUS, *Opera*, ed. C. F. Herttein, Leipzig, 1875-6.

LACTANTİUS, *De Mortibus Persecutorum*, ed. J. Pesenti, Turin, 1923.

OROSİUS, *Historiae adversos Paganos*, VII, ed. C. Zangemeister, Leipzig, 1887.

SCRİPTORES, HİSTORİAE AUGUSTAE, ed. E. Hohl, Leipzig, 1927.

ZONARAS, *Corpus scriptorum historiae Byzantinae*, ed. Büttner- Wobst, Bonn, 1896.

ZOSİMUS, *HistoriaNova,* ed. L. Mendelssohn, Leipzig, 1887.

II. YENİ ESERLER

1. GENEL TARİH ESERLERİ

Albertini, E, *L'Empire Romain,* Paris, 1929.

Altheim, F, *Niedergang der alten Welt,* Frankfurt a. M, 1952.

Barbagallo, C, *Roma Antica,* II. L'Impero romano, Turin, 1932.

Besnier, M; *L'Empire romain de l'avénement des Sévères au concile de Nicée,* Paris, 1937.

Boak, A. E. R., *A History of Rome to A. D. 565,* 2. Baskı, New York, 1929.

Bury, J. B., *The History of the later Roman Empire,* 2. Baskı, London, 1951.

Cary, M., *A History of Rome,* London, 1951.

Chapot, V., *Le Monde romain,* Paris, 1927.

Cook, S. A., ve Adcock, F. E. ve diğerleri, *Cambridge Ancient History,* Cilt XII, Cambridge, 1956.

von Domaszewski, *Geschihte der römischen Kaiserzeit,* Leipzig, 1909.

Frank, T., *A History of Rome,* London, 1923.

„ „ , *An Economic History of Rome,* 2. Baskı, Baltimore, 1927.

Gibbon, E., *The History of the Decline and Fall of the Roman Empire,* ed. J. B. Bury, London, I. Cilt, 1896.

Gwatkin, H. M., Reid, J. S. ve diğerleri, *Cambridge Medieval History,* Cambridge, 1924.

Homo, L.. *L' Empire Romain*, Paris, 1925.

„ „ ., *La Civilisation Romaine*, Paris, 1930.

Jones, A. H. M., *The Later Roman Empire 284-602*, Oxford, 1964.

Jones, Sir H. Stuart, *Companion to Roman History*, Oxford, 1912.

„ „ *The Roman Empire*, 2. Baskı, London, 1909.

Kornemann, E. ve Vogt., J. *Römische Geschichte, Einleitung in die Altertumswissenschaft*, 3. Baskı, III, 2. Leipzig-Berlin, 1933.

Lebreton, J. ve Zeiller, J., *Histoire de l'église de la fin du 2 me. siècle à la paix Constantinienne*, Paris, 1946.

Lot, F. , *La Fin du Monde antique et le Dèbut du Moyen Age*, Paris, 1927.

Miller, S. N., *The Roman Empire in the first three Centuries. European Civilization : its origin and development* (ed. E. Eyre), II. London, 1935.

Mommsen, Th., *The provinces of the Roman Empire from Caesar to Diocletian* (İngilizce Çeviri : W. P. Dickson, 1886, 1909 da düzeltmelerle yeni baskı), London, 1909.

Niese, B., *Grundriss der römischen Geschichte nebst Quellenkunde*; 5. Baskı (Müeller'in Handbuch der klassischen Altertumswissenschaft serisi, III. Cilt, 5. kısım), Münich, 1923.

Parker, H. M. D, *A History of the Roman world from A. D. 138 to 337*, London, 1966.

Pelham, H. F., *Essays on Roman History*, Oxford, 1911.

Rostovtzeff, M., *The Social and Economic History of the Roman Empire*, 2. Baskı, Oxford, 1926, *Gesellschaft und Wirtschaft im Römischen Kaiserreich*, Leipzig, 1930; *Storia economica e sociale dell'impero Romano*, Florence, 1933.

„ „ , *A History of the Ancient World*, II. Cilt, Rome. Oxford, 1927.

Schiller, H., *Geschichte des römischen Kaiserzeit*, Gotha, 1883.

Seeck, O., *Geschichte des Untergangs der antiken Welt*, (I. Cilt 4. Baskı; II-IV Ciltler 2. Baskı), Stuttgart, 1921-2.

Stein, E., *Geschichte des spätrömischen Reiches*, I. Cilt, Vienna, 1928.

Stevenson, G. H., *The Roman Empire*, London, 1930.

2. İDARÎ TEŞKİLÂT VE KURULUŞ

Abbott, F. F. ve Johnson, A. C., *Municipal Administration in the Roman Empire*, Princeton, *1926*.

Assmann, S., *De coloniis oppidisque quibus imperatoria nomtna vel cognomina imposita sunt*, Langensalza, 1905.

Barbieri, G., *L'albo senatori oda Settimio Severo a Carino*, Rome, 1952.

Bickermann, E., *Das Edikt des Kaisers Caracall a*, Diss, Berlin, 1926.

Bruns, C. G., *Fontes Juris Romani*, (7. Baskı), Strassburg, 1908.

Capocci, V., *La Constitutio Antoniniana*, Rome, 1925.

Clinton, H. F., *Fasti Romani*, Oxford. 1845

Crook, j., *Consilium Principis*, Cambridge, 1955.

Daremberg, Ch ve Saglio., E. *Dictionnaire des antiquités grécgues et romaines d'après les textes et les monuments* (Çeşitli makaleler) Paris, 1877-1919.

De Ruggiero, G., *Dizionarıo Epigrafico di Antichitá romane,* Rome[4] 1895.

Friedländer, L ve G. Wissowa., *Darstellungen aus der Sittengeschichte Roms,* Leipzig, 1919-21.

Gagé, J., *Les classes sociales dans l'Empire romain,* Paris, 1964.

Gercke, A ve E. Norden., *Einleitung in die Altertumswissenschaft,* 2. Baskı, Leipzig-Berlin, 1914.

Hirschfeld, O., *Die kaiserlichen Verwaltungsbeamten bis auf Diocletian,* 2. Baskı, Berlin, 1905.

» »., *Kleine Schriften,* Berlin, 1913.

Kaser, M., *Das Römische Privatrecht, I-II,* München, 1955-59.

Keyes, C. W., *The Rise of the Equites in the Third Century of the Roman Empire,* Princeton, 1915.

Kornemann, E., *Doppelprinzipat und Reichseinteilung,* Leipzig ve Berlin, 1930.

Lambrechts, P., *La composition du sénat romain* (117-192), Antwerp, 1936.

» », *La composition du sénat romain* (193-284) Antwerp, 1937.

Lübker, E., *Reallexikon des klassischen Altertums für Gymnasien,* 8. Baskı (J. Geffcken ve E. Ziebarth), Leip-

Marquardt, J., *Römische Staatsverwaltung,* (2. Baskı) Leipzig, 1881.

Mattingly, H., *Roman İmperial Civilisation*, London, 1959.

Meyer, P. M., *Juristische Papyri. Erklärung von Urkunden zur Einführung in die juristische Papyri*, Berlin, 1920.

Mommsen, Th., *Römische Staatsrecht*, Leipzig, 1. cilt (3. Baskı), 1887; II. cilt, I (3. Baskı) 1887. II. cilt, 2 (3. Baskı), 1887; III. cilt, 1, 1887; III. cilt, 2, 1888.

» », *Gesammelte Schriften*, Berlin, 1905.

von Müller, Iwan., *Handbuch der Altertumswissenschaft*, Munich, 1886 (Müller'in Handbuch serisi).

Pauly-Wissowa-Kroll., *Realencyclopädie der klassischen Altertumswissenschaft*, (Çeşitli Makaleler) Stuttgart. 1894 den itibaren.

Reid, J, S., *The Municipalities of the Roman Empire*. Cambridge, 1913.

Sandys, Sir J. E., *A Companion to Latin Studies*, 3. *Baskı*, Cambridge, 1913.

Sasse, Ch., *Die Constitutio Antoniniana*, Wiesbaden, 1958.

Schulz, *O. Th.*, *Vom Prinzıpat zum Dominat*, Paderborn, 1919.

Schulz, F., *Prinzipen des römischen Rechts*, *2.* Baskı, Berlin. 1954.

„ „, *Geschichte der römischen Rechtswissenschaft*, Weimar, 1961.

Seeck, O., *Regesten der Kaiser und Pöpste für die Jahre 311 bis 476 n. Chr.*, Stuttgart, 1919.

Sherwin- *White, A. N.*, *The Roman Citizenship, Oxford; 1939.*

Starr, Ch. C., *Civilisation and the Caesars*, NewYork, 1954.

Stein, A., *Der römische ritterstand, Munich,* 1927.

Stein, E., *Untersuchungenü ber das officium der Prätorianer seit Diokletian, Vienna,* 1922.

Vogt, J., *Der Niedergang Roms, Metamorphose der antiken kultur von 200 bis 500,* Zurich, 1965.

Walser, G. ve Pekáry, Th., *Die Krise des römischen Reiches,* Berlin, 1962.

Wenger, L.,, *Die Quellen des römischen Rechts,* Wien, 1953.

3. EYALETLER, v. s.

Brünnow, R. E., ve von Domaszewski., *Die provincia Arabia,* Strassburg, 1904-9.

Cagnat, R., *L'Armée Romaine d'Afrique,* 2. Baskı, Paris, 1913.

Chapot, V., *La Frontière de l'Euphrate,* Paris, 1907.

Collingwood, R. G., *Roman Britain and English Settlements,* Oxford, 1936.

„ „ ., *The Archaeology of Roman Britain,* London, 1930.

von Domaszewski, A., *Die Namen römischen Kastellen am Limes Arabicus,* Festschrift für H. Kiepert'de, Berlin, 1898.

Février, J. G., *Essai sur l'Histoire politique et economique de palmyre,* Paris, 1931.

Filow, B., *Die Legionen der Provinz Moesia von Augustus bis auf Diokletian* (Klio Beiheft X), Leipzig, 1906.

Gelzer, M., *Studien zur byzantinischen Verwaltung Aegyptens,* Leipzig, 1909.

Haverfield, F. H. ve Macdonald Sir G., *The Roman Occupation of Britain,* Ofxord, 1906.

„ „ , *The Romanisation of Roman Britain*, 4. Baskı, Oxford, 1923.

Jullian, C., *Histoire de la Goule*, IV- VIII. Ciltler, Paris, 1914-26.

Keil, H., ve von Premerstein, A., *Berichte über eine, zweite, dritte Reise in Lydien*, Vienna, 1911-14.

Lesquier, J.; *L'Armée Romaine d'Égypte d'Auguste à Dioclétien*, Cairo, 1918.

Macdonald, Sir G., *The Roman Wall in Scotland*, 2. Baskı, Oxford, 1934.

Magie, D., *Roman Rule in Asia Minor*, Princeton, 1950.

Mommsen, Th., *The provinces of the Roman Empire* (Römische Geschichtéden ingilizceye çeviren W. P. Dickson) London, 1909.

Musurillo, H. A., *The Acts of the Pagan Martyrs*, Oxford, 1952.

Ramsay, Sir W. M., *Studies in the History and Art of the Eastern Provinces of the Roman Empire*, Aberdeen, 1906.

Rappaport, B., *Die Einfälle der Goten in das römische Reich*, Leipzig, 1899.

Richmond, I. A., *Roman Britain*, London, 1955.

von Sallet, A., *Die Fürsten von Palmyra*, Berlin, 1866.

Stout, S. E., *The Governors of Moesia*, Princeton, 1911.

von Wietersheim, ve E.-Dahn F., *Geschichte der Völkerwanderung*, Leipzig, 1880.

4. *ASKERİ TEŞKİLÂT*

Bang, M., *Die Germanen im römischen Dienst bis zum Regierungantritts Konstantins I.*, Berlin, 1905.

Cheesman, G. L., *The auxilia of the Roman Imperial Army*, Oxford, 1914.

Delbrück, H., *Geschichte der Kriegskunst im Rahmen der politischen Geschichte*, 3. Baskı, Berlin, 1921.

von Domaszewski, A., *Die Rangordnung des römischen Heeres*, Bonn, 1908.

Grosse, R., *Römische Militärgeschichte von Gallienus bis zum Beginn der byzantinischen Themenverfassung*, Berlin, 1920.

Kromayer, J. ve Veith, G., *Heerwesen und Kriegführung der Griechen und Römer*, Munich, 1928.

Miller, S. N., *The Roman Occupation of South West Scotland*, Glasgow, 1952.

Parker, H. M. D., *The Roman Legions*, Oxford, 1928.

Reynolds, P. K. B., *The Vigiles of Imperial Rome*, Oxford, 1926.

Van Berchem, D., *L'armée de Dioclétien et la réforme Constantinienne*, Paris, 1952.

5. *EKONOMİ ve NUMİSMATİK*

Alföldi, A., *A Conflict of ideas in the Late Roman Empire*, Oxford, 1952.

Alföldi, M. R., *Die Constantinische Goldprägung*, Mainz, 1963.

Bernhart, M., *Handbuch zur Münzkunde der römischen Kaiserzeit*, Halle, a. S., 1926.

Bott, H., *Die Grundzüge der diokletianischen Steuerverfassung*, Frankfurt, 1928.

Bruun, P., *Studies in the Constantinian Chronology*, NewYork, 1961.

Cagnat, R., *Etude historique sur les impôts indirects chez les*

Romains, Paris, 1882.

Clausing, R., *The Roman Colonate; the Theories of its Origin*, New York, 1925.

Cohen, H., *Description historique des monnaies frappées sous l'Empire Romain*, 2. Baskı, Paris, 1880-1892.

Eckhel, J, *Doktorina numorum veterum*, VII-VIII. ciltler, Vienna, 1828.

Frank, T., *An Economic History of Rome*, 2. Baskı, Baltimore, 1927.

Kent, J. P. C., *Late Roman Bronze Coinage, 324-498*, London, 1960.

Kohus, H. P., *Versorgungkrisen und Hungerrevolten im spätantiken Rom*, Antiquitas I, 6, Bonn, 1961.

Lot, F., *Nouvelles reserches sur l'impot foncier et la capitation personelle sous le bas-empire*, Paris, 1955.

Mattingly, H., *Roman Coins*, London, 1928.

Mattingly, H. ve Sydenham, E. A., *The Roman imperial Coinage*, II-III, V. Ciltler, London, 1923 v. d.

Maurice, J., *Numismatique Constantinienne*, Paris, 1908-12.

Mazzarino, S., *Aspetti sociali del quarto secolo*, Roma, 1961.

Mickwitz, G., *Geld und Wirtschaft in römischen Reich des vierten Jahrhunderts n. Chr.*, Helsingfors, 1932.

Mitteis, L., ve Wilcken, U., *Grundzüge und Chrestomathie der papyruskunde*, Leipzig, 1912.

Oertel, F., *Die Liturgie*, Leipzig, 1917.

Piganiol, A., *L'impôt de capitation sous le bas-Empire Romain*,

Chambèry, 1916.

Rohde, Th., *Die Münzen des Kaisers Aurelianus, seiner Frau Severina und der Fürsten von Palmyra,* Miskolcz, 1881.

Rostovtzeff, M., *Studien zur Geschichte des römischen Kolonates,* Leipzig, 1910.

von Sallet, A., *Die Daten der alexandrinischen Kaisermünzen,* Berlin, 1870.

Vinogradoff, Sir P., *The growth of the Manor,* London, 1905.

Vogt, J., *Die alexandrinischen Münzen,* Stuttgart, 1924.

Waltzing, J. P., *Étude historique sur les Corporations professionelles,* Louvain, 1895-1900.

Webb, P. H., *The Coins of Carausius,* London, 1908.

6. *ARKEOLOJİ ve SANÂT*

Ashby, T., *The Roman Campagna in Classical Times,* London, 1927.

Diehl, C., *Manuel d'Art Byzantin,* Paris, 1910.

„ „ ., *En Méditerrenée,* 4. Baskı, Paris, 1912.

Platner, S. B. ve Ashby, T., *A Topographical Dictionary of Ancient Rome,* Oxford, 1929,

Richmond, I. A., *The City wall of İmperial Rome,* Oxford, 1930.

Rivoira, G. T., *Roman Architecture and its principles of construction under the Empire.* (İngilizce çeviri, G. Mc. N. Rushforth), Oxford, 1925.

Strong, E., *Art in Ancient Rome,* 2. Baskı, London, 1929.

„ „ , *Roman Sculpture from Augustus to Constantine,* Lon-

don, 1907.

Toynbee, J. M. C., *The Hadrianic School,* Cambridge, 1934.

Wickhoff, F., *Wiener Genesis* (İngilizceye "*Roman Art*" adı ile çeviren, Mrs. S. A. Strong), London. 1900.

7. *DİN ve FELSEFE*

Bayet, J., *Histoire politique et psychologique de la religion romaine,* Paris 1957.

Baynes, N.H., *Constantine and the Christian Church,* London, 1929.

Bigg, C., *The Christian Platonists of Alexandria,* Oxford, 1913.

" ., *Neoplatonism,* S.P.C.K., 1895.

Boissier, G., *La Fin du Paganisme,* 9. Baskı, Paris, Tarihsiz.

Boulanger, A., *Aelius Aristide et la Sophistique dans la province d'Asie ou 2 éme siècle de notre ère,* Paris, 1923.

Burn, A.E., *The Council of Nicaea,* S.P.C.K. 1925.

Cumont, F., *Les Mystères de Mithra,* 3. Baskı, Brussels, 1913.

" " ., *Textes et Monuments relatifs aux mystères de Mithra,* Paris, 1894-1900.

" " ., *Les Religions Orientales dans le Paganisme Romain,* Paris, 1919.

Dill, S., *Roman Society from Nero to Marcus Aureluis,* London, 1904.

Duchesne, L., *The Early History of the Church* (İngilizce Çeviri, C. Jenkins), London, 1924.

Gwatkin, H,M., *Studies of Arianism,* Cambridge, 1882.

Inge, W.R., *Christian Mysticism*, London, 1899.

Kidd, B. J., *History of the Church to 461 A.D.*, Oxford, 1922.

,, ,, ., *Documents illustrative of the History of the Church*, S.P.C.K., 1933.

Latte, K., *Römische Religiongeschihte*, München, 1960.

Neugebauer, O., *The exact sciences in Antiquity*, 2. Baskı, NewYork, 1962.

Neumann, K.J., *Der römische Staat und die allgemeine Kirche*, Leipzig, 1890.

Réville, J., *La Religion à Rome sous les Sevères*, Paris, 1886.

Schultze, V., *Geschichte des Untergangs der griechisch-römischen Heidentums*, Jena, 1892.

Seeck, O., *Geschichte des Untergangs etc.*, III. cilt, 2. Baskı, Stuttgart, 1921.

Toutain, J., *Les Caltes Païens dans l'Empire Romain*, Paris, 1907-1920.

Weber, W., *Römische Kaisergeschichte und Kirchengeschichte*, Stuttgart, 1929.

Whittaker, T., *Apollonius of Tyana and other Essays*, London, 1909.

,, ,, ., *The Neoplatonists*, 2. Baskı, Cambridge, 1928.

Wissowa, G., *Religion und Kultus der Römer*, 2. Baskı, Munich, 1912.

8. ÇEŞİTLİ İMPARATOR MONOGRAFLARI

Baynes, N., *The Historia Augusta*, Oxford, 1926.

Burckhardt, J., *Die Zeit Constantins des Grossen*, 3. Baskı,

Lécrivain, C., *Études sur l'Histoire Auguste*, Paris, 1904.

Lehmann, K.F.W., *Kaiser Gordian III.*, Berlin, 1911.

Löhren, J., *Dé Julio Vero Maximino*, Münster, 1883.

Maurice, J., *Constantin le Grand*, Paris, Tarihsiz.

Piganiol, A., *l'Empereur Constantin*, Paris, 1932.

Platnauer ,M., *The Life and Reign of the Emperor L. Septimius Severus*, Oxford, 1918.

Reusch, W., *Der historisches Wert Caracalla-Vita in SHA.* (Klio, Beiheft XXIV), Leipzig, 1931.

Schulz, O. Th., *Der römische Kaiser Caracalla*, Leipzig, 1909.

Seston, W., *Dioclétien et la Tétrarchie*, Paris, 1946.

Stade, K., *Der Politiker Diokletian und die letze grosse christenverfolgung*, Wiesbaden, 1926.

Stern, H., *Date et destinataire de l'Histiore Auguste*, Paris, 1953.

Thiele W., *De Severo Alexandro İmperatore*, Berlin 1909.

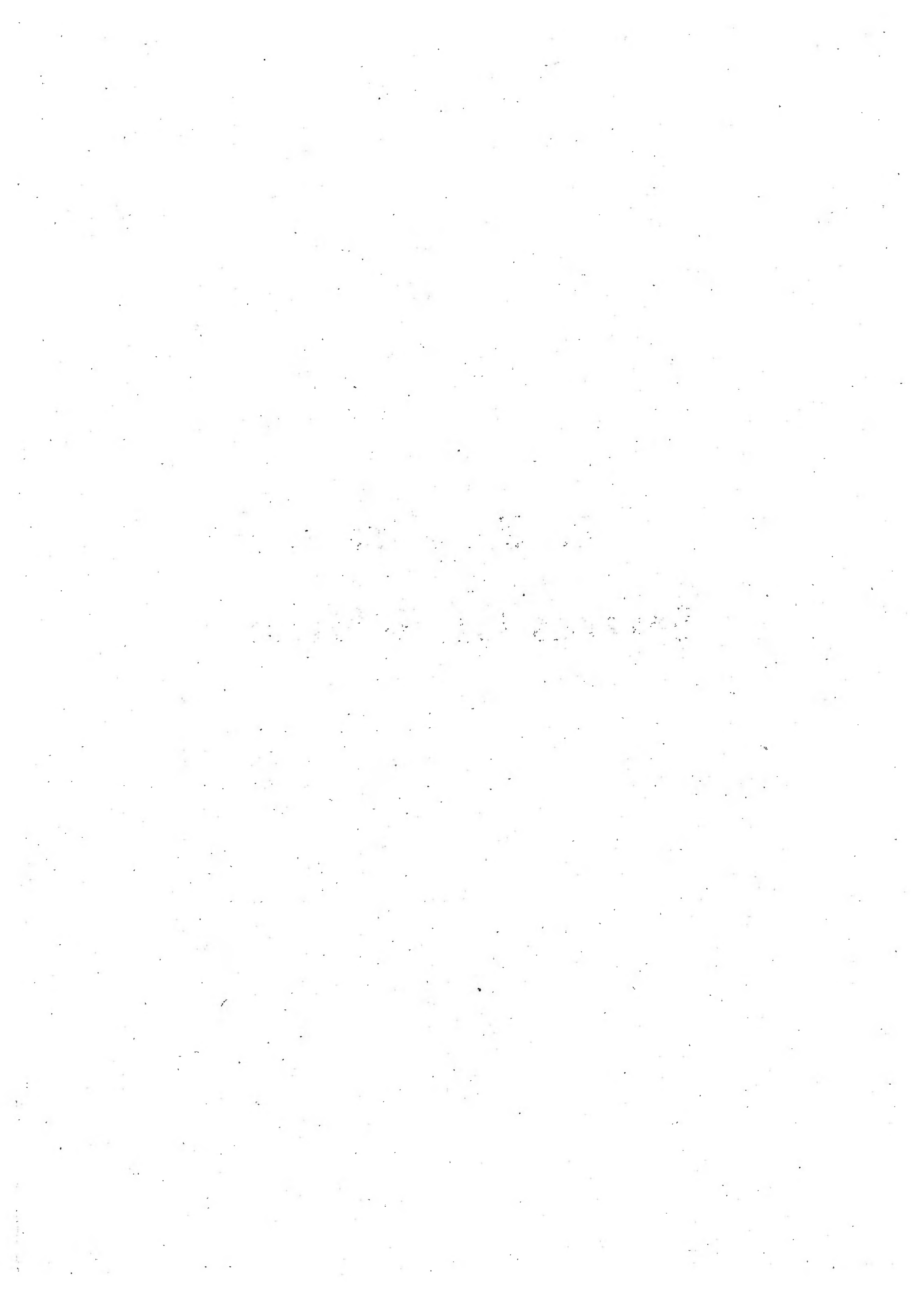
Townsend, P. W., *Chronology of the year 238 A.D.*, Yale Class. Stud., 1928.

Vogt, J., *Constantin der Grosse und sein Jahrhundert*, 2. Baskı, München, 1960.

Wirth, A., *Quaestiones Severianae*, Leipzig, 1888.

I. BÖLÜM

Severus'lar Sülâlesi

I. KISIM

L. SEPTİMİUS SEVERUS

(M.S. 193-198 yalnız

198-208 M. Aurelius Antoninus (Caracalla)
208-211 L. Septimius Geta ve diğerleri)

1. SEPTİMİUS SEVERUS'UN TAHT'A ÇIKIŞI.

İmp. Commodus 31 Kasım M. S. 192 de öldüğü zaman, Roma imparatorluğunda politik bir krizle karşı karşıya kalınmıştı. Çünkü, imparator yerine geçecek bir varis bırakmadığı gibi, yeni imparatorun seçimi de orduya kalmıştı. Gerçi M. S. 3. asır imparatorlarının çoğu ordu tarafından seçiliyordu, fakat Senato yine de teorik olarak imparatorluk kudretinin kaynağı olma durumunu muhafaza ediyordu.

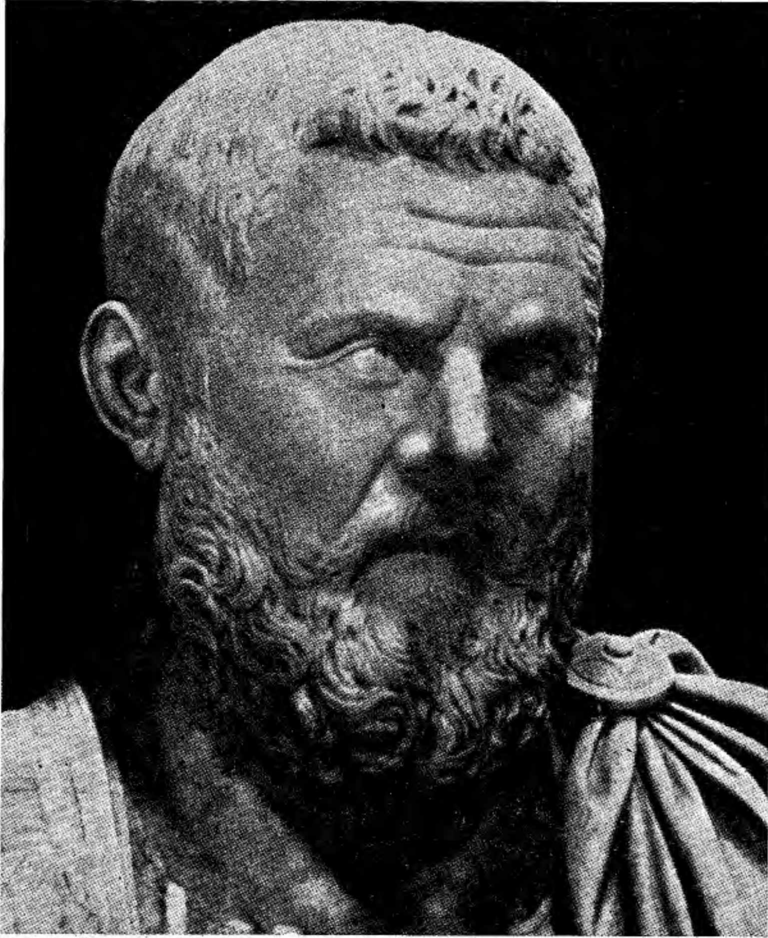
Commodus'a suikast tertib edenler, yerine geçecek olan şahsın seçiminde acele ettiler. Aynı gece, praetor prefekt'i Laetus, şehir prefekt'i bulunan P. Helvius Pertinax'ı çağırarak, imparatorluk görevini üzerine alıp alamıyacağını sordu. Bu sırada altmışaltı yaşında bulunan Pertinax, Senato ve Roma halkının yakından tanıdığı mütevazi bir kimseydi. Liguria'nın Alba Pompeia'sının yerlisiydi. Babası asil değildi. Claudius Pompeianus vasıtasiyle süvari tribunu olmuştu. Pertinax ona Marcus Aurelius zamanında Yukarı Tuna'da bir lejyona kumandanlık etmiş, başarıları üzerine konsul olmuş, sonra Commodus tarafından Afrika'ya prokonsul olarak gönderilmişti. Pertinax muhtemelen, Commodus'a suikast işine karışmamıştı.

Laetus'un daveti üzerine Hassa Alayı karargâhına giderek, askerlere büyük bir hediye dağıtımında bulunmaya söz verdi, yalnız bunlar üzerinde kesin bir disiplin kuracağına dair sözleri, şüphe uyandırdı. Hatta, ilk önce imparatorluğu kabul etmek dahi istemedi. Yeni imparator sonra Senato'ya götürüldü ve bunların ısrarı üzerine mutad imparatorluk kudret ve ünvanlarını aldı.

Pertinax, üç aydan daha kısa olan saltanatı sırasında, Augustus'un kurduğu devlet şeklini canlandırmağa ve senato'nun itibarını yeniden tesis etmeğe çalıştı. Senato'nun, oğlunu caesar tayin etme, karısını da augusta'lığa yükseltme teklifini reddetti. Değerli bir kimse olan kayınbabası Flavius Sulpicianus'u şehir prefekt'i tayin etti. Fakat reform arzusu ve halen praetorluk görevini üzerinde bulunduranlara karşı gösterdiği hareketler iyi karşılanmadı. Askerlere vaadettiği hediyelerin yalnız yarısını vermesi, tahtta kalması kendilerine bağlı bulunan askerler üzerinde iyi tesir bırakmadı. Bu kısa saltanatında Pertinax, imparatorluğun ekonomik şartlarını, ticaret ve zıraatı düzenlemek için de bazı tedbirler düşündü, fakat bunlar zaman isteyen işlerdi. Pertinax'ın hububat işlerini tanzim için Roma'da bulunmadığı bir sırada bir suikast tertiplendi. Falco adındaki zengin ve iyi soylu konsul'ü imparatorluğa getirmeği düşünüyorlardı. Pertinax vaktinde geri döndü ve bu hareketin Senato tarafından takbih edilmesini bekledi. Fakat, praetorların kızgınlığı sadece, bir kölenin şahadeti yüzünden bazı askerlerin idam ettirilmesinden ileri geliyordu. En nihayet, 28 Mart'ta Laetus'un teşvikiyle bir gurup asker Palatinus'u çevirdi. Maiyetindeki Eclectus'tan başka herkes kendisini terketmişti. Bizzat bunların karşısına çıktı ve yatıştırmağa çalıştı, fakat Tausius adındaki bir saray muhafızının mızrağına kurban oldu. Pertinax'ın başı kesilerek, zaferlerini göstermek üzere, mızrağın ucuna geçirildi. Böylece imparatorluğu seksenyedi gün sürmüş oldu.

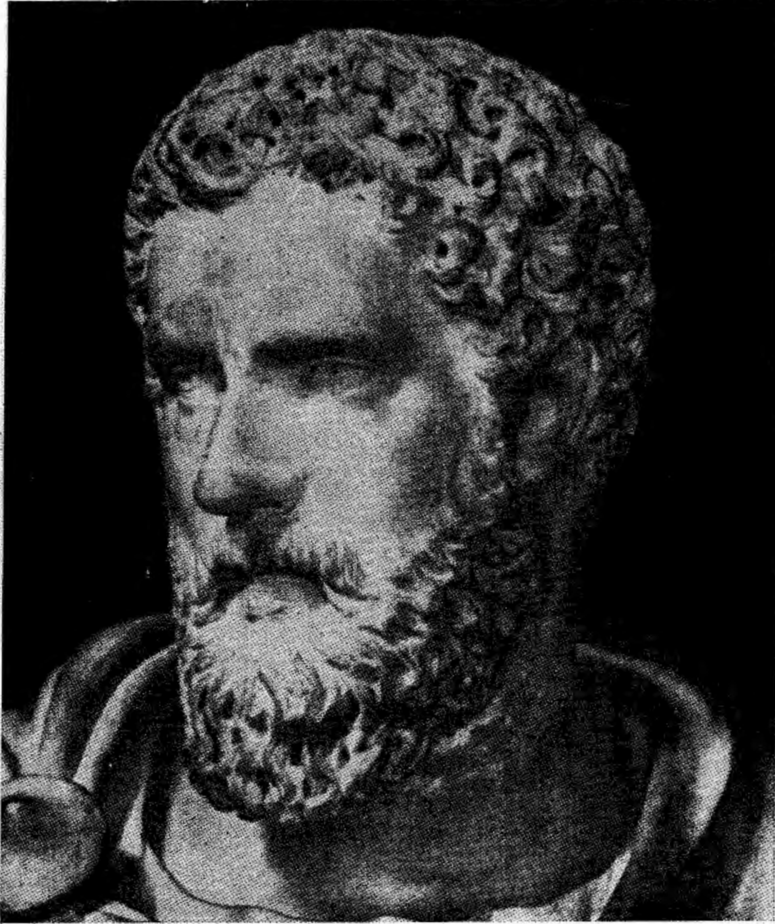
Pertinax'ın öldürülmesi imparatorluğu yine idarecisiz bıraktı. Yeni bir imparator için karar vermemiş olan suikastçılar Hassa alayı karargâhına giderek, kapıları kapayıp barikat kurdular. İmparatorluğu en yüksek fiyata arttırana satacaklarını bildirdiler. Bu teklife karşı iki aday ortaya çıktı. Birisi, şehir prefekti ve Pertinax'ın kayınpederi

olan T. Flavius Sulpicianus idi, diğeri de M. Didius Julianus adında altmış yaşında çok zengin eski bir senatordu. Commodus tarafından Mediolanum'a (Milano) sürülmüştü. Pertinax'ın ölümünü duyunca,

Pertinax

derhal askerlerin karargâhına gitmiş ve onlara, imparatorluğu karşılığında büyük para vaadinde bulunmuştu. Sulpicianus askerlere yakın bir şahıs olmasına rağmen, Pertinax'la yakınlığı sebebiyle, imparatorluğu Julianus'a terketmek zorunda kaldı. Julianus, silâhlı bir kuvvet ta-

Marcus Didius Julianus

rafından, korku içindeki Senato'ya götürüldü ve praetorların seçimi bildirildi. Ertesi gün imparatorun etrafını kızgın bir kitle sardı, kendisine sarayından Senato'ya kadar silâhlı bir muhafız müfrezesi refakat etmekteydi. Bu seçime öfkelenen halk, kendilerine vaadedilen zengin hediye ile de yatışmadı. Ellerine geçirdikleri her çeşit silâhla, Circus'ta toplandılar ve ertesi gece ve gündüz yemeden içmeden protestoda bulundular. Bu duruma bir çözüm yolu bulması için Suriye valisi C. Pescennius Niger'in yardımlarına gelmesine karar verildi. Böylece uykusuz ve aç halk evlerine döndü. Roma'daki olay haber alınır alınmaz Pescennius Niger, lejyonları tarafından imparator ilân edildi.

Didius Julianus'un karısı
Manlia Scantilla
(aureus-altın sikke)

Didius Julianus
(aureus-altın sikke)

Bu sırada Carnuntum'daki Tuna ordusuna Pertinax'ın öldürüldüğü haberi gelmiş, bunun üzerine Yukarı Pannonia valisi Septimius Severus, 13 Nisan'da, Pertinax'ın Roma imparatorluğuna getirilmesi ve Marcus Aurelius'un saltanatı sırasında yaptığı hizmetler dolayısiyle ordularını tahrik etmişti. En sonunda, ordularını imparatorun intikamını almak için Roma üzerine yürümeğe zorladı. XIV. Gemina lejyonunun buna cevabı Septimius'u imparator olarak selâmlamak oldu. Bunu di-

ğer Rhen ve Tuna lejyonları izledi. Septimius, Pertinax'ın öldürülmesini bahane kabul etmiş olabilirdi, böyle bir durumda hem Senato ve hem de Roma halkı tarafından bir öc alıcı olarak kabul edileceğini ummaktaydı. Septimius için kendisine rakip olabilecek başka bir şahıs daha vardı: Bu, Britanya valisi Clodius Albinus idi. Bunun gönlünü alarak hareketsiz bırakmak için, caesar'lık teklifinde bulundu. Bu teklifi Albinus tarafından kabul edildi. Bunun üzerine artık harekete geçmeğe karar verdi. Gerisinde savunma maksadıyla bir miktar kuvvet bırakarak Carnuntum'dan Nisan sonunda harekete geçti ve kuzey İtalya'ya vasıl oldu. Julianus, Senato'dan Septimius'un halk düşmanı ilân edilmesini ve Roma'nın savunma durumuna getirilmesini istedi. Bu sırada Roma karmakarışık bir hâl aldı. Askerler, atlar, filler'le her taraf bir garnizon haline gelmiş, halk korku içinde kalmıştı. Fakat gerekli dirayete sahib bulunmadığından, ancak kendisini saraya kapattı. Praetorları harekete getirmek, şehri surlarla takviye etmek, hatta Circus'taki filleri Illyrıalı askerlerin üzerine sevkederek panik yaratmak fikri bir sonuca bağlanmadı. Misenum'da toplanan donanmada da disiplin ve gerekli kudret yoktu. Bunun üzerine Senato'yu ikinci defa toplayan Julianus, Vesta rahibelerini Septimius'a aracı olarak gönderme teklifinde bulundu. Fakat bu, augur Plautius Quintillus tarafından şiddetle reddedildi. Bu defa Julianus, Septimius taraftarı Veturius Macrinus'u dördüncü praetor prefekti tayin etti. Bu yeni teklifi Septimius reddederek, teklifi getireni de öldürttü. Praetorlarla müzakerede bulunan Septimius, Pertinax'ın kaatillerinin teslim edilmesini ve hiçbir şeye karışmamaları halinde kendi hayatlarına dokunulmayacağını bildirdi. Praetorlar bu teklif karşısında, Julianus'u terkettiler. Bunların ayrılmalarını haber alan konsul Silius Messalla, senatorları Athenaeum'da toplayarak Julianus'u tahttan uzaklaştırttı, Septimius'u imparator ilân ettirtti. Julianus, beyhude bir teşebbüsle yaşlı Cl. Pompeianus'a sığınmak istediyse de, 1 Haziran'da sarayında bir asker tarafından öldürüldü. Altmış yaşındaydı ve altmışaltı gün hüküm sürmüştü.

Bu sırada Interamna'ya yaklaşmış bulunan imparatora Senato'nun iyi dileklerini arzetmek üzere yüz kişilik bir senator heyeti gönde-

Pertinax
(aureus-altın sikke)

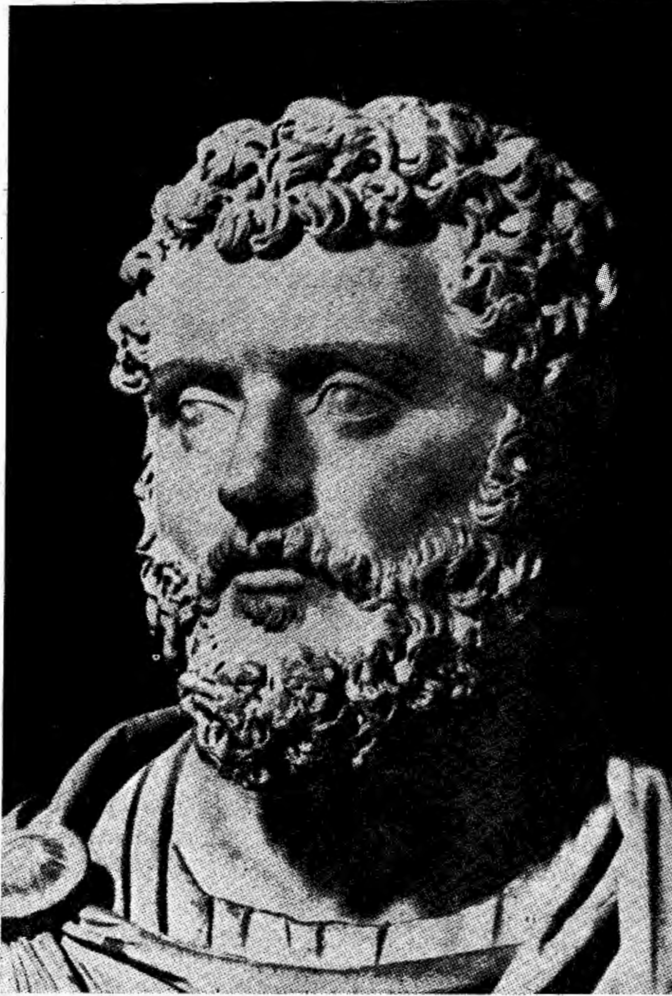

Clodius Albinus
(aureus-altın sikke)

rildi. Septimius, bunları ancak etrafındaki altıyüz muhafızı tarafından gizli silâhları bulunup bulunmadığını arattıktan sonra kabul etti. Fakat ertesi günü maiyetinde kalmak isteyenlere hediye vereceğini bildirerek bu tutumunu yumuşattı. Septimius 9 Haziran'da Roma'ya geldi. Fakat daha önce praetorları cezalandırdı. Askerlere ordugâhlarından çıkarak silâhlarını bırakmaları ve Campus Martius'ta geçit resmi halinde toplanmaları emredildikten sonra, bunlar Illyrialı lejyonlar tarafından çevrildiler, diğerleri de Hassa Alayındaki silâhları topladılar. İmparator bunlara saltanatının başlangıcında kan dökmek istemediğini, fakat Pertinax'ın katillerini cezasız da bırakamıyacağını bildirdi. Böylece, praetorları vazifelerinden uzaklaştırarak, bunların hayatlarını ancak Roma'dan yüz mil uzaklıkta bulunmaları şartıyla bağışladı. Bunların yerine, bütün imparatorluktaki askerlerden bir Muhafız Alayı tesis edildi. Birkaç yıl sonra ilk defa olarak Roma dışında Albanum'da bir lejyon garnizonu kuruldu.

İmparator, Roma'ya ihtişamla girdi. Şehrin kapısına kadar at üstünde geldi, burada atından inerek, asker kaputunu çıkardı ve toga

giydi. Senatorlar, kapılarda kendisini selâmladılar, sokaklar çiçeklerle donatılmıştı. Septimius Capitolium'a gelerek Juppiter mabedinde kur-

Septimius Severus

ban kesti ve Palatinus'taki sarayına gitti. Ertesi gün Senato'da proğramını açıklayarak, Pertinax'ın hatırasına, Pertinax adını aldı. Ayrıca, Pertinax için bir cenaze töreni tertipleyerek, Pertinax'ın akrabaları ve Septimius, Pertinax'ın balmumundan yapılmış maskını öperek saygı larını gösterdiler. Bizzat Septimius, Pertinax hakkında bir konuşma yaptı. Pertinax, ölmez Tanrılar arasına karıştı.

2. PESCENNİUS NİGER'LE SAVAŞ:

Artık yeni imparator, Doğuda Suriye orduları tarafından imparator ilân edilmiş Niger ile meşgul olabilirdi. Roma'daki orduları azaltarak, halka hoş görünmek için muhteşem oyunlar tertib etti ve şehrin yiyecek stokunu yoluna koyduktan sonra, 9 Temmuzda Doğuya hareket etti.

Gaius Pescennius Niger Justus, M. S. 135 ilâ 140 yılları arasında doğmuş, mütevazi bir atlı ailesine mensup bir şahıstı. Mısır'da vazife almış, Commodus'un emrinde çalışmış, M. S. 190 da Severus ile konsul olmuştu. Ertesi yıl, Commodus'u boğduranlardan Narcissus üzerindeki başarısı sebebiyle Suriye valiliğine atanmıştı. Pertinax'ın öldürülmesi üzerine de lejyonları tarafından imparator ilân edilmişti.

Niger, Septimius'la savaşa giriştiğinde, bazı avantajlardan mahrum bulunuyordu. Bir kere, Roma'dan çok uzaktaydı, bundan dolayı Septimius'dan önce oraya ulaşamazdı. Sonra, kuvvetleri de ondan çok azdı. Buna karşılık, bazı dış yardımlar bulabilmişti. Armenia tarafsız kalmıştı. Parth kralı Vologeses V, memleketinin dahilî meseleleriyle meşguldü. Fakat, Hatra'lı Barsemius'tan bir miktar yardım görmüş, özellikle Asia valisi Asellius Aemilianus kendisine bağlı kalmıştı. En önemlisi Byzantium'u onun hesabına işgal etmişti. Hatta, Perinthus'ta Septimius'un kuvvetlerini bozguna uğratarak, Asya'ya geçit yollarını emniyete almıştı. Fakat, Aemilianus bunları kontrola muvaffak olamıyarak Byzantium'a çekildi.

Septimius, Roma'dan ayrıldığının ilk günü Via Flaminia üzerindeki Saxa Rubra'da ordusunun ayaklanmasiyle karşılaştı. Fakat bu isyan derhal bastırıldı, ve imparator Byzantium'a vasıl oldu. Ordusu-

Septimius Severus

nun bir kısmı denizden Dyrrachium'a gönderildi. Septimius, Roma'dan ayrılmadan önce bazı plânlar kurmuş, kardeşi P. Septimius Geta'yı Dacia'ya vali tayin etmiş, L. Fabius Cilo'ya da Moesia lejyonları ile Perinthus'u tutması emredilmişti. Bunlar Niger'in işgal kuvvetlerini mağlûb ederek, Byzantium'a çekilmeğe mecbur bırakılmışlardı. Septimius Perinthus'a gelince T. Claudius Candidus'u Hellespontus'tan geçirerek Cyzicus yakınında karaya çıkartmış, kendisi de, orada kalmıştı. Şehrin dışında yapılan savaşta Aemilianus kesin surette mağlûb edilmiş ve Cyzicus Septimius'un eline düşmüştü. Bunun üzerine Niger, Byzantium'u terkederek Bithynia'ya geçti. Burada, Nicaea'da ikinci bir

mukavemette bulunmak için hazırlıklara başladı. Bu sırada eyaletin baş şehri Nicomedia Septimius'un ordusu tarafından işgal edildi. Cius ve Nicaea arasındaki ovada şiddetli bir savaş vuku buldu. Fakat gece vaktine kadar çarpışıldığından Niger bütün kuvvetlerini tahribten kurtardı. Niger ve geriye kalan ordusu Toros'ları geçerek Antiocheia'ya kaçtılar. Bir ay veya biraz daha sonra Mısır Niger tarafından ayaklandırıldı. 13 Şubat 194 de Arsinoe'de Septimius'un zaferi şerefine bayram tertiblendi.

Valerianus ve Anullinus idaresindeki ordu Dorylaeum ve Tyana yolu ile Cilicia geçitlerine hareket etti. Buradaki mukavemet kırıldıktan sonra, Antiocheia yolu açıldı. Niger, Antiocheia'yı terkederek Issus'a çekildi. Septimius'un yaklaşması üzerine Antiocheia'ya ve oradan da Fırat boylarına doğru kaçtı. Fakat nehri geçemeden bir süvari bölüğü tarafından yakalanarak öldürüldü. Ordusundan da 20000 kişi öldürüldü. Septimius, Niger'in başını Byzantium'a göndererek başarısını ve rakiplerinin akibetini göstermek istedi. Fakat, şehir buna rağmen surlarını takviye etmeğe devam etmiş ve cezalandırılmalarını iki yıl geciktirebilmişti.

M. S . 194-5 kışını Suriye'de geçiren Septimius, Niger tarafını tutmuş olan şehirleri şiddetle cezalandırdı. Özellikle, Antiocheia'nın tiyatroları, binaları yerle bir edildi, bir köy haline getirilerek Laodicea'ya bağlandı. Laodicea, Suriye'nin başkenti (metropolis) oldu ve Ionia Severiana Augusta Septimia Laodicea Metropolis ünvanını ve İtalyanların haklarını (ius Italicum) aldı. Diğer şehirler para cezasına çarptırıldılar. Suriye, Syria Coele ve Syria Phoenice olmak üzere ikiye ayrıldı. Coele, Commagene'yi de içine alıyordu ki, iki lejyonla takviye edilmişti. Diğerinde bir lejyon bırakıldı. Böylelikle, herhangibir eyaletin pek fazla kuvvetlenmesi önlenmek isteniyordu.

M.S. 195 de Osroeni, Adiabeni ve Scaenite Araplarıyla meşgul oldu. Mezopotamya çölünde yaşayan bu kavimler toprak elde etmek için Nisibis'e hücum etmişler, fakat Septimius'un ordusu karşısında mağlûp olup, bir Roma eyaleti haline getirildiler. Adiabene ile barış yapılmıştır. Böylece Septimius, «Parthicus Arabicus», «Parthicus Adiabenicus» ünvanlarını aldı. Fakat duru-

mun bu şekilde bağlanması üç yıl sonra yeni bir savaşın çıkmasına mani olamadı. Bu sırada Septimius, Byzantium'un uzun zamandanberi kuşatmada kalmasından sıkılmaktaydı, ayrıca Clodius Albinus'dan da kötü haberler gelmişti. M. S. 195-6 kışında Mezopotamya'yı terk edeceği sırada, Byzantium'un düştüğü haberlerini aldı. Byzantium, Antiocheia gibi cezalandırıldı. Tahkimatları tahrib edildi, halk malını mülkünü kaybetti ve Roma'ya vergiye bağlandı, Perinthus'a tabi bir köy haline getirildi. Bir kaç yıl sonra, oğlunun müdahelesiyle kısmen onarıldıysa da Constantinus'a kadar eski durumunu bulamadı.

M.S. 196 da Septimius Byzantium, Perinthus yolu ile Viminacium'a geldi. Clodius Albinus ile yakında vukuu muhtemel çatışma için hazırlıklara başladı. Diğer taraftan bir sülâle kurma teşebbüsüne girişti. Suriye'li ikinci karısı Julia Domna'dan olan büyük oğlu Bassianus, veya daha çok adlandırıldığı gibi, Caracalla'yı sekiz yaşında olmasına rağmen caesar yaparak tahtına varis kıldı. Septimius aynı zamanda adını da değiştirerek Marcus Aurelius ailesiyle bir bağ kurmak maksadıyla Antoninus adını aldı ki, bu birçok sikke ve kitabelerde görülmektedir. Hatta M. Aurelius'u uydurma bir baba olarak da kabul etti. Bu sülâleye, Julia Domna'dan gelme Doğulu bir din kisvesi vererek, kendisi için bir imparator ibadeti yarattı. Bu arada Julia Domna'ya da olağanüstü imtiyazlar bahşedildi. Orduda m a t e r c a s t r o r u m (ordugâhların anası) olarak ibadet gördüğü gibi, m a t e r A u g u s t i (Augustus'un anası) ünvanını da aldı ve Septimius daha sonraları kendi yerli Virgo Caelestis'ini Roma'ya ithal ettiği zaman, Juno Caelestis ile aynîleştirildi.

3. CLODİUS ALBİNUS İLE SAVAŞ:

Karşı karşıya bulunan iki rakip, Septimius ve Albinus, herikisi de Afrika'lıydı. Septimius, Senatoyla ilişkisi olmakla beraber atlı sınıfından ileri geçememişti. Albinus, Hadrumetum'da doğmuş olmasına rağmen, ailesi yönünden Senato asılzade sınıfına mensuptu ve Marcus Aurelius ve Commodus'un saltanatı sırasında lejyon kumandanlıklarında başarı göstermiş, Aurelius'un politikasının da sadık bir bendesi ol-

muştu. Bu sebeple, şimdi, onun eski politikayı yaşatmaya dönmesi beklenebilirdi. Esasen Britanya orduları kendilerinden bir imparator seçmeğe hazır idiler. Bu durumda Senato'nun bir müdahelesi herşeyi değiştirebilirdi. Albinus M.S. 195 den önce, Septimius'un kendisiyle birleşmeye niyetli olmadığının farkına varmış ve buna göre tedbir almağa başlamıştı. Septimius, Albinus'la ileri gelen senatörler arasında mektuplaşma olduğunu ve onu Roma üzerine yürümeğe teşvik ettiklerini öğrenince Albinus'u Mezopotamya'da halk düşmanı ilân etmişti. Bu sebeple, oğlunu da caesarlığa yükseltmişti. Bu haber Albinus'a ulaştıktan az sonra, ordusu tarafından imparator ilân edildi (M.S. 196 yazı). Albinus, sonbaharda Britanya lejyonları, yardımcı kuvvetleriyle Hispania ve Tarraconensis valisi L. Novius Rufus'un desteğiyle Galya'ya geçti ve Lugdunum'da ordugâh kurdu.

Septimius, Viminacium'dan hareket ederek, Pannonia, Noricum, Raetia ve güney-batı Germanya yolu ile Lugdunum'a vasıl olmak istiyordu. Fakat muhtemelen Roma'daki taraftarlarından gelen bir haber üzerine, Roma'da aleyhine gelişmekte olan durumu öğrenmek için Roma'ya bir ziyarette bulundu. Senato'yu Albinus'u halk düşmanı ilân etmeye zorladı. Bu sırada, İtalya'ya bir istilâ ihtimali karşısında Alp geçitlerini tutmak üzere bir müfreze yolladı, ve Ticinum'da ordugâh kurdu. M.S. 197 yılı 19 Şubatında Lugdunum yakınlarında savaş yapıldı. Her iki taraf 150000 kişilik kuvvete sahipti. İlk çarpışmada Albinus kuvvetlerinin muzaffer olduğu karşılaşmada Septimius atını kaybederek hayatı dahi tehlikeye düştü. Severus'un kumandanlarından Lupus mağlûp edildi ve pekçok askeri öldürüldü. Fakat, ikinci muharebe Septimius'a zaferi kazandırdı. Laetus'un emrindeki süvariler büyük başarı sağladılar. Lugdunum talan edildi ve yakıldı ve bir daha eski durumuna gelemedi.

Fakat bu zafer, Roma kudretine ağır bir darbe olmuştu. Her iki taraf da büyük kayıp vermiş, savaş meydanı insan ve atlarla örtülmüştü. Albinus Rhone kenarındaki bir eve kaçmış, fakat her tarafının sarıldığını görünce intihar etmişti.

Septimius, üç ay Galya'da kalarak Albinus'a yardım eden eyaletleri nizama soktu. Albinus'un cesedi, karısı ve çocuklarınınki ile

birlikte Rhone nehrine atıldı. Başı, Septimius'un arzusuna karşı gelenlerin akıbetini göstermek üzere Roma'ya getirildi. Bu arada Britanya iki eyalete bölündü. Yukarı kısma Chester ve Isca'da iki lejyon, aşağı kısma York'ta bir lejyon yerleştirildi. Burada da, Suriye'deki nizam tatbik edilmiş, isyanlara mani olunmak üzere bu şekil gerçekleştirilmişti.

Haziran başlarında Septimius Roma'ya döndüğü zaman Senato tarafından büyük saygı ile karşılandı. Sonra, Niger ve Albinus taraftarlarının takibatına girişti. Altmışdört senator muhakeme edildi, yirmi dokuzu ölüme mahkûm edilerek malları müsadere olundu. Bunlar arasında, Pertinax'ın kayınbabası Sulpicianus da vardı. Septimius üç yıl süreyle Senato ile anlaşmak istemiş, fakat bu olamayınca kuvvete başvurmuştu.

4. İKİNCİ PARTH SAVAŞI:

İmparator, Roma'da çok kısa bir müddet kalabildi. Çünkü, Romalıların biribirleriyle savaşmalarını fırsat bilen Parth'lar, M.S. 195 de yapılan anlaşmayı bozarak, Mezopotamya'yı istilâ etmişlerdi. Roma'dan M.S. 197 yılı yaz sonlarında ayrılan Septimius, yanına praetor prefekti C. Pulvius Plautianus'u almıştı. Illyria ve Tuna lejyonları doğu seferine katıldılar. Septimius'un yaklaşması üzerine Parth kralı Vologeses, Nisibis'den muhasarayı kaldırarak Dicle'nin (T i g r i s) öteki tarafına çekildi. Bunun üzerine Septimius Fırat'a dönerek güneydoğu yönünde ilerlemeğe başladı. Edessa'da vasal kral Abgarus'dan yardım gördü. Sonra, Nisibis'e geldi ve burada kuşatma kaldırılmış olduğundan Parthia'yı istilâya karar verdi. Ordu iki kola ayrıldı. Birincisi, güneye doğru ilerleyerek Babylon'u çarpışma olmadan ele geçirdi, ikinci kol ise Seleucia üzerine ilerledi, fakat Parth'lar burayı terketmişlerdi. Bunun üzerine Ctesiphon'a hücum edildi ve kısa bir mukavemetten sonra zaptedildi (M.S. 198 Mart). Şehir yağma edilerek, halk kılıçtan geçirildi, 100000 kişi esir alındı. Vologeses'i takipten hatta Ctesiphon'u işgalden vazgeçen Septimius, kuzeye dönerek Nisibis'e geldi. Zaferinin şerefine «P a r t h i c u s M a x i m u s» ünvanını aldı.

Caracalla'yı augustus'luğa yükselterek, küçük oğlu Geta'yı onun yerine caesar tayin etti.

Septimius, dönüş sırasında bir çöl devleti olan Hatra'ya iki hücumda bulundu. Burası zengin ve ticarî önemi olan bir yerdi. Roma hakimiyetini tanımak istemediğinden ve muhtemelen Niger taraftarları bulunduğundan buna maruz kalmıştı. Fakat imparatorun iki hucumuna da karşı koymuş, kuşatma makineleri yakılarak birçok askeri öldürülmüştü, en nihayet ordu içindeki huzursuzluk sebebiyle bundan vazgeçilmişti. Bu arada Septimius, iki tanınmış kumandanını öldürttü. Bunlardan birisi Julius Crispus idi. Praetor tribunu idi ve savaşın bu şeklinden dolayı askerlerin moralleri üzerine aksi tesirde bulunmuştu. İkincisi ise, Laetus'tu. Laetus asker üzerinde yaptığı tesirle onların kendi emri olmadan hiçbir harekette bulunmayacaklarını iddia etmekte, orduda ayrılık yaratmaktaydı. Bizzat kendisi Hatra'ya bir hücum daha yaptı ve M.S. 199 yazında Parth seferi sona erdi. Gerçi, Parth kralı kaçmıştı, fakat Mezopotamya Roma eyaleti haline getirilmiş, burada iki lejyon bırakılmıştı.

Septimius, derhal Roma'ya dönmedi. Suriye ve Palestin'de bulundu ve burada Pompeius'un hatırasına tören yaptıktan sonra, deniz yolu ile Yukarı Mısır'a gitti. Burada, İskender'in mezarını kilitledi, ki ondan sonra hiç kimse Makedonya kralının tahnit edilmiş cesedini görmedi. Nil üzerinde seyrederek, Memphis ve Thebes'i ziyaret etti. Burada Memnon'un şarkı söyleyen heykelini işitmişti, fakat başının ve boynunun restoresi sırasında, heykel ses verme hassasını kaybetti. Aethiopia'ya kadar indi, fakat burada çiçek hastalığına tutuldu, iyileşince İskenderiye'ye döndü ve M.S. 201 de Mısır'ı terketti. Yeni yılda oğlu Caracalla ile üçüncü defa konsul oldu, Antiocheia'da; Caracalla bu sırada ondört yaşındaydı (M.S. 202). İki Augustus Antiocheia'dan Roma'ya döndüler ve Septimius'un onuncu saltanat yıldönümü dolayısiyle yedi gün süren şenlikler tertiplendi. Praetorlara ve halka büyük para dağıtımında bulundu. Bugün Roma Forum'unun kuzey-batı köşesinde hâlâ duran muazzam bir zafer takı, imparator ve iki oğlunun hatırasına dikildi.

Septimius Severus Zafer Takı
(Roma)

5. SEPTİMİUS'UN İDARÎ TEŞKİLÂT POLİTİKASI :

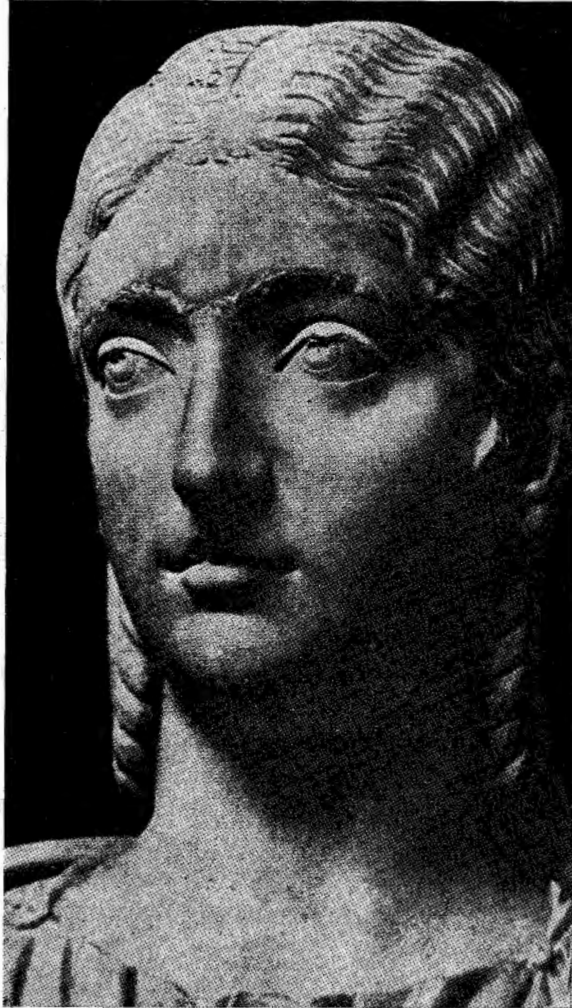
Severus, zihnen çok kudretliydi. Bilgisini daima arttırmak isterdi. Düşmanlarına karşı sert, dostlarını ise unutmazdı. Öğleye kadar işleriyle meşgul olur, sonra ata biner ve jimnastik yapardı. Grekçe ve Lâtince münakaşa yapabilirdi.

Septimius M.S. 203 de Afrika'da Tripolis'teki ayaklanma karşısında Roma'dan ayrılması müstesna, 208 yılına kadar Roma'yı terketmedi. M.S. 202-208 yılları arasındaki devre, bazı dahilî isyanlar hariç, hiç bir dış olayla karşılaşmadı. Bu arada Galya'da C. Julius Septimius Castinus, İtalya'da Bulla adındaki haydutlar ayaklandılar. Afrika'daki isyan için bizzat imparator gitti ve buraya koloni statüsü verdikten ve doğduğu Leptis Magna'da yeni binalar inşa ettirdikten sonra 204 Mayısında Roma'ya döndü. Ertesi yıl iki oğlu ile birlikte konsulluğu paylaştı. Bu yıl içinde dikkati çeken olay, praetor prefekti Plautianus'u kıskanan Caracalla'nın hareketi oldu. İmparatora ve bu şahsa karşı bir suikast tertipleyen Caracalla, Plautianus'un bu töhmeti şiddetle erddetmesine ve Septimius'un buna inanmağa pek istekli olmamasına rağmen, Caracalla'nın karışmasiyle, Plautianus bir muhafız tarafından öldürüldü. Kızı Plautilla Lipari adasına sürüldü. Caracalla'nın altı yıl sonra tahta oturmasiyle de öldürtüldü.

Septimius'un saltanatının önemli bir gelişimi, atlı sınıfının kudreti ile ilgilidir. Senatorlar, eyaletlere vali olabilmekte, ve eski lejyonlara kumanda edebilmekteydiler. Fakat, Hassa Alayı kumandanının kudreti geniş ölçüde arttırılmıştı. Bu mevki hukukî ve idarî yönden büyük bir önem kazandı. Praetor prefekti cezaî yetkiye, İtalya ve Roma'dan yüz mil öteye kadar tam manasiyle sahipti. Şehirde ise aynı yetki şehir prefekt'inde (praefectus urbi) idi. Eyalet valilerinin hükümleri buna geliyor ve imparator bulunmadığı sıralarda bu şahıs karar veriyordu. Bundan başka hububat tedarikinin kontrolu da ondaydı.

Vergi sisteminde de önemli bir gelişme oldu. İki maliye dairesine malik bulunuluyordu: Birisi, Senato tarafından kontrol edilen Roma halkının hazinesi (a e r a r i u m), diğeri imparatorluk vergi dairesi

(f i s c u s), idi. Bunlara ilâveten, bütün imparatorlukta procurator'-lar tarafından idare edilen satılamıyan büyük sayıda mülkten impara-

Plautilla

tora bağlı p a t r i m o n i u m vergisi gelişti. Mısır'daki vergi sistemi imparatorluğa tatbik edildi. A e r a r i u m Roma devlet hazinesi haline getirildi. F i s c u s imparator ve senato eyaletlerinin ve imparator p a t r i m o n i u m 'unun geliri şeklini aldı. Buna r e s p r i v a t a p r i n c i p i s adı verildi. Bu, ilk tahsisatını Niger ve Albinus'un taraftarlarından müsadere edilen mal ve mülkten temin etti.

Saltanatı sırasında halka altı defa hediye (c o n g i a r i a) dağıtıldı. Çok masraflı oyunlar tertiplendi, bedava hububat ve yağ dağıtıldı. Commodus'un durdurduğu gıda sistemi yeniden canlandırıldı. Posta servisi ücreti de f i s c u s 'a eklendi. Roma şehri yeni yapılarla zenginleştirildi. Muhteşem hamamlar bina edildi ve Palatinus tepesinin güney-doğu köşesinde yeni bir saray inşa edildi, ki kısmen Hadrianus'un sarayının kuruluşları üzerine, kısmen de Circus Maximus'a sarkan muazzam kemerleriyle bir plâtforma dayanıyordu, bugün hâlâ mevcuttur. Saraydan ayrı olarak, Appia yolundan Roma'ya girerken bir Septizonium veya Yedi Gezegen Evi bulunuyordu. M.S. 191 deki büyük yangının zararlarını onarmak için şehirde geniş inşa faaliyetine girişilmişti. Bacchus ve Hercules için iki mabet inşa ettirdi.

6. BRİTANYA SAVAŞI :

M. S. 197 de Lugdunum'da Albinus'u mağlûp eden Septimius, Britanya'da kumandayı Virius Lupus'a vermişti. Yeni valiyi ciddi bir durum beklemekteydi. Commodus zamanında buradaki kabilelerden Maiatae'lar Antoninus surlarını yıkmışlar ve Roma ordusunun zayıflığından faydalanarak kuzey Britanya'nın büyük bir kısmını istilâ etmişlerdi. Hadrianus surları tahrib edilmiş ve York şehri güneyindeki askerî karakollar ve diğer merkezler harab edilmişti. Lupus, Maiatae'ları para karşılığında yurtlarına dönmeye zorlayabilmiş ve sonra da zararı tamire başlamıştı. Onun ve Alfenius Senecio'nun valiliklerinde Hadrianus surları ve diğer yapılar onarılmıştı. Bununla beraber bu çeşit tedbirlerin yeterli olmadığını düşünen Septimius, yaşına ve hastalığına rağmen M.S. 208 de Britanya'ya bir sefer açmağa karar verdi. Karısı, iki oğlu, praetor prefekti Papinianus yanında olduğu halde Ro-

tora bağlı patrimonium vergisi gelişti. Mısır'daki vergi sistemi imparatorluğa tatbik edildi. Aerarium Roma devlet hazinesi haline getirildi. Fiscus imparator ve senato eyaletlerinin ve imparator patrimonium'unun geliri şeklini aldı. Buna res privata principis adı verildi. Bu, ilk tahsisatını Niger ve Albinus'un taraftarlarından müsadere edilen mal ve mülkten temin etti.

Saltanatı sırasında halka altı defa hediye (congiaria) dağıtıldı. Çok masraflı oyunlar tertiplendi, bedava hububat ve yağ dağıtıldı. Commodus'un durdurduğu gıda sistemi yeniden canlandırıldı. Posta servisi ücreti de fiscus'a eklendi. Roma şehri yeni yapılarla zenginleştirildi. Muhteşem hamamlar bina edildi ve Palatinus tepesinin güney-doğu köşesinde yeni bir saray inşa edildi, ki kısmen Hadrianus'un sarayının kuruluşları üzerine, kısmen de Circus Maximus'a sarkan muazzam kemerleriyle bir plâtforma dayanıyordu, bugün hâlâ mevcuttur. Saraydan ayrı olarak, Appia yolundan Roma'ya girerken bir Septizonium veya Yedi Gezegen Evi bulunuyordu. M.S. 191 deki büyük yangının zararlarını onarmak için şehirde geniş inşa faaliyetine girişilmişti. Bacchus ve Hercules için iki mabet inşa ettirdi.

6. BRİTANYA SAVAŞI:

M. S. 197 de Lugdunum'da Albinus'u mağlûp eden Septimius, Britanya'da kumandayı Virius Lupus'a vermişti. Yeni valiyi ciddi bir durum beklemekteydi. Commodus zamanında buradaki kabilelerden Maiatae'lar Antoninus surlarını yıkmışlar ve Roma ordusunun zayıflığından faydalanarak kuzey Britanya'nın büyük bir kısmını istilâ etmişlerdi. Hadrianus surları tahrib edilmiş ve York şehri güneyindeki askerî karakollar ve diğer merkezler harab edilmişti. Lupus, Maiatae'ları para karşılığında yurtlarına dönmeye zorlayabilmiş ve sonra da zararı tamire başlamıştı. Onun ve Alfenius Senecio'nun valiliklerinde Hadrianus surları ve diğer yapılar onarılmıştı. Bununla beraber bu çeşit tedbirlerin yeterli olmadığını düşünen Septimius, yaşına ve hastalığına rağmen M.S. 208 de Britanya'ya bir sefer açmağa karar verdi. Karısı, iki oğlu, praetor prefekti Papinianus yanında olduğu halde Ro-

ma'dan ayrıldı. M.S. 209 da hareket devam ederken, Septimius Geta'yı augustus'luğa yükseltti. Üç augustus Britanya seferi sona ermiş gibi Britannicus ünvanını aldılar. Septimius York'ta karargâh kurmuştu. M.S. 210 da Caracalla idaresindeki ordu İskoçya'ya girdi. Caledonia'lılar muntazam bir savaş yerine, gerilla taktiğini tercih ettiler. Roma ordusunun yolunu keserek muvasala ve muharebeyi güçleştirmekteydiler. Bu şekilde Romalılar 50000 kişiye yakın kayıp verdiler. M. S. 210 sonbaharında Septimius Caledonia'lılara münasip bir arazi aprçası terketmek suretiyle barış yapmak istedi. Fakat ertesi yılın başında bunlar Maiatae'larla birleşerek isyan ettiler. Yaşlı imparator hasta yatağından asileri cezalandırmak için kalktı, fakat üçüncü bir seferi idare edecek kuvveti yoktu artık. Hastalık ve bilhassa büyük oğlunun evlâda yakışmayan tavrı yüzünden (Caledonia'lılarla karşılaşmak üzere ilerlerken Caracalla, babasını kendi elleriyle öldürmeğe teşebbüs etmiş ve önden giden babasına atı ile kılıcıyla arkadan hücum etmiş, ancak yanındakilerin bağırmasiyle geriye dönen Septimius durumu görmüş ve fakat sesini çıkarmamıştı. Sonra oğullarını karargâhta toplamış ve isterse kendisini öldürebileceğini söylemişti. Bununla beraber, oğluna bir şey yapmamıştı) ruhen de bitkin bir halde M. S. 211 Şubatında York'ta öldü. Septimius'un cesedi askerî bir törenle, bir odun yığını üzerine konularak, üzerine konulan hediyelerle birlikte, oğulları tarafından tutuşturularak yakıldı. Külleri bir vazoya konarak Roma'ya götürüldü ve Antonin'lerin mezarına kondu. Altmışbeş yıl, dokuz ay, yirmibeş gün yaşamış, onyedi yıl, sekiz ay, üç gün hüküm sürmüştü.

7. SEPTİMİUS'UN ASKERÎ REFORMLARI:

Septimius Severus tahta çıkar çıkmaz orduya büyük bir önemle eğilmişti. Zira sülâlesinin bütün dayanak noktası orduydu. Bunun neticesi olarak devletin muharip kuvvetleri sadece sayıca arttırılmakla kalmayıp birleşim ve karakteri yönünden de büyük değişikliğe hedef olmuştur. Septimius'un orduda yaptığı reformlar daha ziyade sonraki devir üzerinde etkili olmuştur.

Marcus Aurelius öldüğü zaman, Roma ordusunda otuz lejyon

bulunuyordu. Septimius bunlara Parthicae ünvanlı üç yeni lejyon ilâve etti. Bu ilâve Doğu'da olayların gelişmesi üzerine yapılmıştı.

Ayrıca, ilk defa olarak, İtalya'da Roma'dan pek fazla uzak olmayan Albanum'da sabit bir lejyon garnizonu tesis etti. Buraya II. Parth lejyonu yerleştirildi. Buna birçok tarihçiler çeşitli manalar vermişlerdir. Fakat, Septimius'un maksadı, böylelikle İtalya'nın durumunu diğer eyaletlerle olan farklılıklardan kurtarmak, onu da Roma dünyası içinde saymaktı.

Eski praetorluk alayına (Hassa Alayı) İtalyan'lar, Makedonya'lı, İspanya'lı ve Noricum'lu Roma vatandaşları alınıyordu. Septimius bunun yerine imparatorluğun her yerinden alınarak meydana gelen yeni bir lejyon (Doğulu VI. Ferrata lejyonu) teşkil ederek, bunları ithal etti. Roma ordusunda kumandan ve asker arasındaki keskin ayrılığı azaltarak, demokratik bir gelişmeye yer verdi. Vigiles kuvvetleri (Polis) dahi, azatlı köleler yerine, Romalı hür vatandaşlar arasından seçilmeye başlandı.

Septimius'un Illyria'lı ve Thrakya'lı köylülerden müteşekkil yeni Hassa alayı askerleri Lâtinceyi güçlükle konuşabilmekteydi. Lejyon askerleri, Caracalla'nın fermanına kadar ancak Roma vatandaşlarından alınıyordu. Fakat, askerler yerlerine göre alınmaya başlanınca bir Roma şehrini veya ordugâhı (castra) doğum yeri olarak vermeye başladılar. M.S. 3. asırda köylüler lejyonlarda fazlasiyle görünmeye başlayınca, Roma ordusunun Romalı unsuru zayıfladı. Fakat bu hususta Caracalla, babasından daha fazla sorumludur. Roma yakınında böyle bir lejyonun tesisi, İtalyanların ordudaki imtiyazlı durumunu azaltmış, buna karşılık eyaletlilerin değer kazanmasına yol açmış oluyordu.

Septimius'un ordudaki organizasyona ithal ettiği en dikkate değer husus, atlı sınıfının kudretinin genişletilmesi ve bu sınıf subaylarının sayılarının arttırılması oldu. Zira, yeni lejyonların her birinin kumandası senato'dan gelme bir legatus'ta değil, fakat atlılardan bir praefectus'da idi.

Subay ve askerler arasındaki eski mania ortadan kalkmış, bir asker, subay, tribun veya prefekt olabilme hakkına kavuşmuştu. Emekli

askerlere özel imtiyazlar verilmişti. Bunlara sivil hizmet kapıları açılmış, meselâ procurator'luk, maden işletme, şehrin hububat işlerine bakanlar bunlarla dolmuştu. Böylece emekli askerler devlet içinde özel durum yarattılar. Bunlar politik meselelere de el attılar. Öyle ki, ordu, sivil hizmetlere geçiş için bir yol oldu ve orduda normal bir asker, kudretli bir subay halini alabildi.

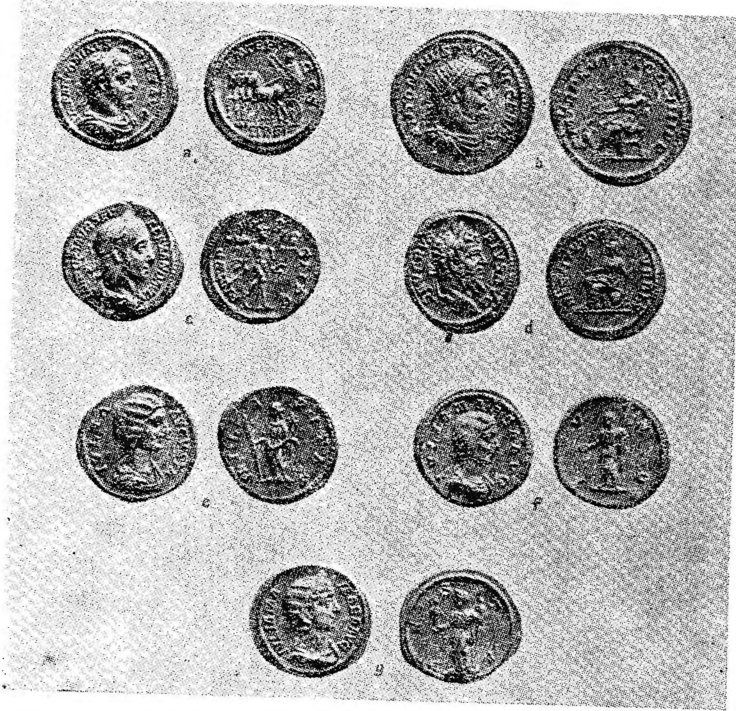
Bunlara ilâveten Septimius, ordunun sosyal hayatını etkileyen değişiklikler de getirdi. Saltanatı sırasında, s c h o l a e adı altında, ufak subayların lejyonda kurdukları klüpler meydana geldi. Sosyal yanı sıra bu kulüpler, sigorta cemiyeti mahiyeti de gösteriyordu. Bunlardan az bir ücret alınıyor ve işten çıkarılınca, hasta olunca veya yüksek bir rütbeye çıkınca veya rütbesi indirilince, bir quaestor tarafından kontrol edilen cemiyet bankasından önemli bir meblâğ alıyorlardı.

Septimius zamanında lejyon askerlerinin evlilikleri hakkında yeni mevzuat yapıldı. Önceleri, askere kaydolan bir kimse, o sırada evli bulunuyorduysa, buna karısından ayrı yaşama veya onu boşama hakkı veriliyordu. Hiç bir şekilde kadına onunla birlikte yaşama hakkı tanınmıyordu. Bundan başka, hizmette bulunduğu sırada bir asker ordugâhı yanından bir kadınla bir bağlılık kurarsa, bu evlilik vazifesinden ayrılıncaya kadar tanınmıyordu. Bu sırada doğan erkek çocukları da, babasının vatandaşlık hakkını kazanamıyordu. Bunlara castri'de (ordugâhlarda) doğanlar deniliyor ve lejyona girmedikçe vatandaş sayılmıyorlardı. Sonra, bunlara i u s t u m c o n u b i u m (evlilik) hakkı verilerek bu evlilikleri kanunî sayıldı ve çocukları vatandaşlık hakkını kazandı.

Septimius kudretini ordudan aldığı için, bunların ücretlerini arttırmak gerekmişti. Kendi kudretini emniyet altına almak için onlara hediyeler vermek de lâzım geliyordu. Septimius tahta geçtiğinde askerî despotizm o günkü şartlarda en uygun çözüm yoluydu. Artık ordu ve imparator gerçek bir despot olmuştu.

Septimius'un saltanatı sırasında askerî önemi haiz birçok işler eyaletlerde yapıldı. İmparatorun şahsına çeşitli ibadelerde bulunuldu, Domus Divina (Kutsal Ev) tesis edildi. Afrika'da L i m e s T r i p o l i t a n u s 'un güneyindeki kervan yolu üzerinde karakollar inşa edildi.

Rhen ve Tuna hudutları kuzeyinde savunma takviye edildi. Lambaesis'te Scholae için klüpler kuruldu. Ems'de su tesisleri inşa edildi.

SEVERUS'LARA AİT SİKKELER

a. Septimius Severus, b. Caracalla, c. Elagabalus, d. Alexander Severus, e. Julia Domna, f. Julia Maesa, g. Julia Mammaea.

II. KISIM

CARACALLA VE MACRİNUS

1. CARACALLA VE GETA:

Septimius'un ölümü üzerine Caracalla bütün kudrete sahip oldu, ismen, kardeşiyle bunu paylaşmıştı, fakat gerçekte baştanberi yalnız hüküm sürmekteydi.

Caracalla babasının ölümünü sabırsızlıkla beklemekteydi. Bu sebepten tek başına saltanat sürmek için, kısa süre önce augustusluğa yükseltilen Geta'yı ortadan kaldırma plânlarına derhal başladı. Oysa, babaları ölüm döşeğinde heriki kardeşin uyuşmalarını vasiyet etmişti. İlk işi Caledonyalılarla barış kurmak ve Romalıların işgal ettikleri toprakları da terketmek oldu. Çünkü bir an evvel Roma'ya gitmek ve kendi durumunu sağlamlaştırmak istemekteydi. İleride Geta'ya yardım etmeleri muhtemel olan babasının danışmanlarını da uzaklaştırmağa karar vererek, praetor prefekti Papinianus'u azletti. Eski mürebbisi Euodus'u ve babasının müşaviri Castor'u öldürttü. Lipari adalarına sürgün edilmiş olan karısı Plautilla'yı da öldürttü. Caracalla'nın bunlar arasına Geta'yı da dahil etmek istediği şüphesizdi. Fakat, Britanya orduları Geta'ya karşı sempati duymakta ve onda babasının karakterini görmekteydi, özellikle babasına da benzemekteydi.

Bu şekilde şüphe ve güvensizlik içinde, anneleri Julia Domna ile birlikte ve babalarının küllerini de beraberlerinde taşıdıkları halde Ro-

ma'ya doğru yola çıktılar. Fakat aralarında öylesine kıskançlık ve şüphe vardı ki, aynı yerde kalmaktan çekiniyorlar, zehirlenmek korkusundan birlikte yemek yiyemiyorlardı. Herbiri Roma'ya ulaşarak, kendilerini orada emniyete almayı düşünüyorlardı. Roma'da senato ve halk tarafından saygıyla selâmlandılar. Fakat cenaze töreninden ve Septimius'un Tanrılar arasına karışmasından sonra ikisi arasındaki nefret

Septimius Severus ve Caracalla
(aureus-altın sikke)

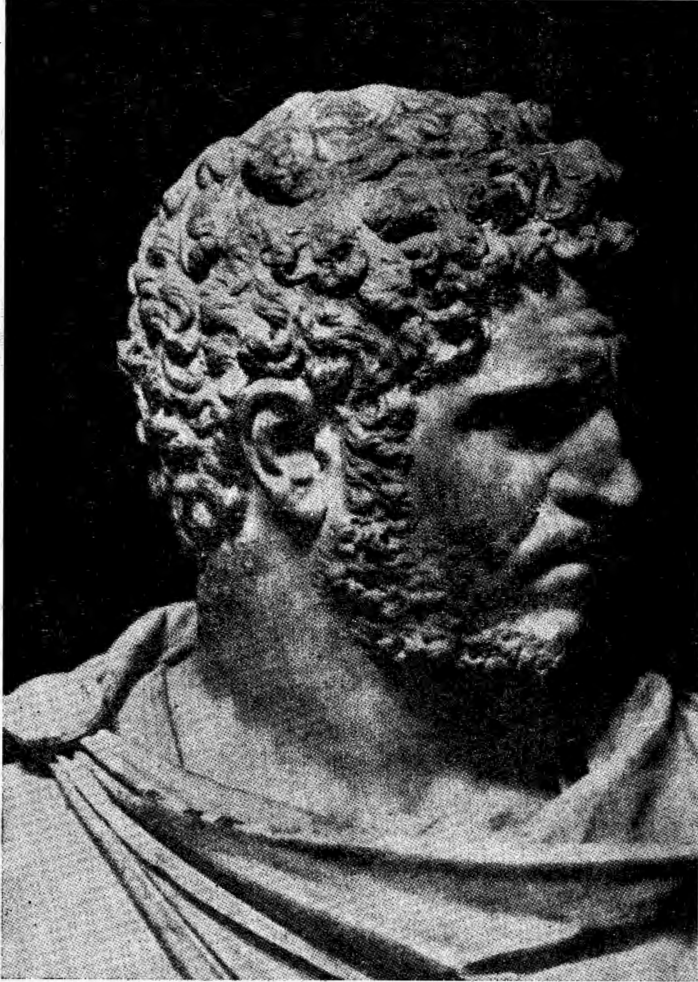
Geta
(aureus-altın sikke)

daha da arttı. Sarayda herbiri kendi ikameti için ayrı yer seçti. Giriş yerlerine askerleri nöbete diktiler. Hatta imparatorluğu ikiye bölme plânı düşünüldü. Caracalla Avrupa'yı ve Afrika'yı, Geta Asya'yı ve Mısır'ı idare edecek, Hellespontus (Çanakkale B.) hudut olacaktı. Fakat bu plân Julia Domna'nın işine gelmiyordu, zira bu şekilde imparatorluk otoritesinin azalacağını hesap ediyordu. «İmparatorluğu bölebilirsiniz» demişti «fakat annenizi bölemezsiniz». En sonunda M.S. 212 Şubat ayında Saturnalia bayramında, Caracalla kardeşini öldürmeğe teşebbüs etti. Annesinden kardeşini annesinin sarayına davet etmesini rica ederek, barışma arzusu gösterdi. Bunu kabul eden Geta, annesinin odasına girince, kendisine daha önce Caracalla'nın gizlemiş olduğu subayları saldırdı. «Kurtar beni anne» diye bağırarak Julia Domna'nın

Julia Domna

kollarına atıldı, ve kucağına sarıldığı sırada öldürüldü. Julia Domna bu hazin olay karşısında ağlamağa dahi cesaret edemedi.

Caracalla

Caracalla, gece olmasına rağmen derhal sarayı terkederek, praetorların karargâhına gitti. Yolda rastladıklarına bir suikastten zor kur-

Geta

tulduğunu ilân ediyordu. Karargâha girer girmez askerlerin merakının uyanmasına yer vermeden, onlara büyük vaadlerde bulunarak para vereceğini, durumlarını düzelteceğini ve kendisinin de onlardan sayılmasını söyledi. «Sizlerle birlikte yaşamayı niyaz ediyorum, yoksa lüzumluysa, ölürüm, devletin bütün hazineleri sizindir» dedi. Bunlara kapılan praetorlar, Caracalla'yı tek imparator kabul edip, ona sadık kalacaklarına söz verdiler. Caracalla praetorların karargâhından sonra, Albanum'daki lejyonun fikrini öğrenmek üzere oraya gitti. Septimius'a her iki oğluna bağlılık göstereceklerine söz vermiş olan askerler kapıları kapatarak, Caracalla'yı reddettiler. Fakat, rüşvet daha ağır bastı ve kapıları açarak Caracalla'yı kabul ettiler. Daha sonraları bunlardan intikamını aldı.

Ertesi günü senatoyu toplayarak, kardeşinin kurduğu tuzaklardan bahseden bir konuşma yaptı. Genel bir af ilân edeceğini de bildirdi. Fakat sarayına döner dönmez, Geta'nın bütün yakınlarının takip edilmesini emretti. Her sınıftan kadın, erkek öldürüldü. Aşağı yukarı yirmibin kişi intikamına hedef oldu. Bu arada Papinianus ve babasının zamanındaki şehir prefekti Cilo öldürüldüler. Geta'nın adını telâffuz etmek dahi ölümle neticeleniyordu. Şairler onun adını artık komedilerinde kullanmaz oldular. Geta'nın adı kitabelerden silindi, sikkeleri de iptal edildi. Geta yakılarak külleri babasının Palatinus'da saraya bitişik yaptırdığı Septizonium'da muhafaza edildi. Annesi Julia durumu olduğu gibi kabul etmek zorunda kaldı.

2. CARACALLA'NIN SALTANATI:

M. S. 213 başlarında kısa müddet kaldığı Roma'dan ayrılan Caracalla, ölünceye kadar yine kısa bir ziyareti müstesna, dışarıda kaldı. Yaşadığı sürece kötü sıhhati kendisine sinirli ve vesveseli bir görünüş vermişti. Zihni dengesi bozuktu. Arenalarda dökülen kan dahi onu yatıştıramıyordu. Ayrıca megalomania'ya kapılmıştı. Kendisini bir Achilles veya Büyük İskender gibi görür olmuştu. Hatta bir ütopiaya takılmış, Romalılarla Perslerin birlikte yaşayıp, barbar istilâlarına karşı koyacaklarını tahayyül eder olmuştu. Ordunun, Septimius gibi,

gerçek imparatorluk kudretini temsil ettiğine inanmıştı. Bunun için kendisini orduya sevdirmesi gerekiyordu. Bu maksatla da bunların ücretlerini yükseltmesi icab etti. Zalim, kindar ve korkaktı; asîl ve sevimli yönü yoktu. Hiç kimseyi asla sevmemişti, fakat herkesten nefret ediyordu. Kimseden fikir danışmaz, herhangi faydalı düşünceyi kıskanırdı. Bazılarını açıkca öldürtmesine rağmen, bazılarını alışık olmadıkları iklimdeki eyaletlere göndererek, onlara şeref bahşeder görünüp, ölümlerini hazırlardı. Bununla beraber Caracalla'nın askerî zekâdan yoksun olmayışı iyi bir talih eseriydi. Bundan dolayı askerlerin

Caracalla
(Sestertius-gümüş sikke)

nazarında önem taşımaktaydı. Bu sebepten, kuzey hudutlarındaki barbar akınlarını başarı ile sona erdirdi ve bu yirmi yıl kadar kendisini gösterdi.

Roma'dan ayrılan Caracalla, M. S. 213 baharında ilk önce Galya'ya gitti ve Narbonensis valisini sebebi açıklanmayan bir şikâyetten dolayı öldürttü. Fakat bu hareketiyle burada nefret kazandı. Buradan Raetia'ya geçerek, Alemann'lara karşı hazırlıklara başladı. Bunlar doğu Germania'daki barbarların baskısı ile batıya göç etmişler ve Yukarı Rhen bölgesine yerleşmişlerdi. İlk defa olarak Roma'nın düşmanları diye zikrediliyorlardı. Tuna lejyonları ve Germania'dan toplanan kuvvetler bir araya getirildi. Rhen-Raetia hududu sistematik bir şekilde takviye edildi. Birçok kaleler, ilk defa olarak taştan inşa edildi veya onarıldı. Caracalla, düşmanın direnmesini kırmak ve azaltmak için haince tuzaklar kurmaktan çekinmedi. Alemann'ları bir anlaşmada bulunmak ve bunların gençlerini ücretli asker olarak hizmet teklif etmek için davet etti, fakat bunlar kayıt olmak için gelince etrafları sarıldı ve öldürüldüler. Main nehri yakınında, Eylül sonlarında kesin bir zafer elde edildi. Caracalla üçüncü defa imparator olarak selâmlandı ve Germanicus Maximus ünvanını aldı.

Bununla beraber Germania'da Cenni kavmine karşı yapılan sefer aynı neticeyi vermedi. Bu kavim öylesine şiddetle savaşıyordu ki, Romalıların attığı mızrak ve ok uçlarını etlerinden dişleriyle söküyorlardı. Romalıların esir ettiği kadınları ise, satılmaktansa ölümü tercih etmişlerdi. Satılanlar ise kendilerini ve çocuklarını öldürmüşlerdi. Bunlar büyük kayıplara sebep olmuşlar, hatta Roma kuvvetlerini altın karşılığı haraca bağlayarak barışa razı olmuşlardı.

Caracalla M. S. 213 yılı sonlarında Roma'ya döndü. Yakalandığı hastalığa Baden-Baden'deki kaplıcalar dahi şifa vermemişti. Buradayken Apollo Grannus'un kudretinden yararlanmak için himayesine girmişti. Roma'ya döndüğü bu sırada, kendisine lâkap olarak verilen Caracalla adını aldı. Bu ismi Kelt'lere ait bir tünikten dolayı almıştı. Bu elbiseyi uzattırmış ve vücuduna yapışık bir hale getirerek, ayak bileklerine kadar uzanan uzun etekli bir palto gibi giymekteydi. Bu giyim

şeklinin Roma'da kullanılmasında ısrar etmiş ve gerçekten uzun müddet bu kıyafet devam etmiştir.

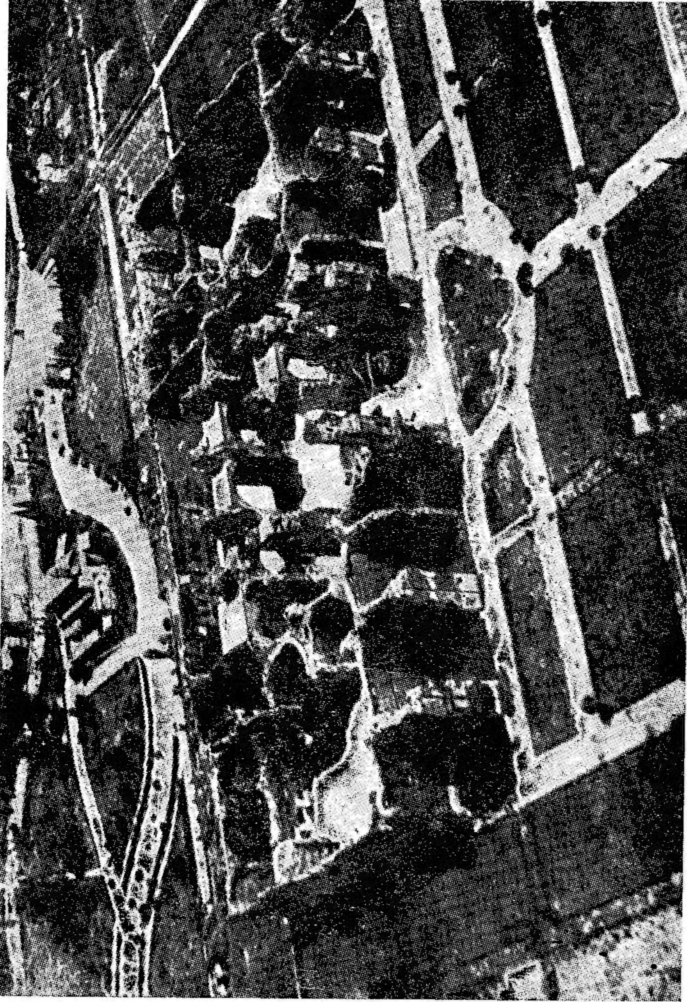
Bozuk sıhhati onu hareketten alıkoyacağı yerde, rahatsızlığı öfkesini körüklüyordu. M. S. 214 baharında yine harekete geçti. Bu defa hedefi doğuydu. İki medenî dünyayı birleştirmek ve Makedonya'lı fatih İskender'in yerine geçmek istemekteydi. Bu sebepten Magnus (büyük) ünvanını almıştı. Bu harketten önce, Pannonia'yı emniyete alma işiyle meşgul olmuştu. Buradan Dacia'ya inerek, Roma'ya tabi olmayan yerli halktan sadakatlarının garantisi olarak, rehineler aldı. Yaz içinde Carp'larla da bir savaş yaptı. Balkanlar'da bulunduğu sırada Büyük İskender'in heykellerinin Roma'da ve ordugâhlarda dikilmesini emretmiş, onun içki kaplarını ve silâhlarını kullanmağa ve Makedonya elbiseleri giymeğe başlamıştı. Orduyu phalanx nizamına getirmiş, generallerine İskender'in kumandanlarının adlarını vermişti. Yılın sonlarında Hellespontus'u geçerek, Troia'yı ziyaret etti, burada Achilles'in mezarına saygı gösterdi, Bergama'ya gittiğinde ise Tanrı Asklepios'tan hastalığına yardımcı olmasını istedi.

Caracalla kışı Nicomedia'da geçirdi. Burada vaktini oyun ve eğlencelerle doldurdu. Ünlü tarihçi Cassius Dio'nun da hazır bulunduğu senatorlar için düzenlenen Saturnalia bayramı kutlandı. Diğer taraftan Doğu seferi hazırlıklarıyla da meşgul oldu. Nisan ayının dördünde doğum gününü kutlayan imparator, Antiocheia'ya doğru yola çıktı. Burada hüsnü kabul gördü ve yardımcı kuvvetler kendisine katıldı. M. S. 215-6 kışını burada geçirdi.

M. S. 215 Mayısında Parth kralı nazik durumunu dikkatle takip ederek, Caracalla'nın rehine talebinden kaçınmasını bildi. Armenia kralı ise davete gelerek hapsedildi. Theocritus bir orduyla birlikte Armenia'ya sefere gönderildi, fakat bu orduyu felâkete attı. Theocritus, bir azatlıydı ve imparatora dans etmesini öğretmişti. Fakat Roma'da tiyatroda başarı kazanamayınca, Lugdunum'a sürülmüştü. Burada halkı memnun etmiş, kölelikten, ve dansörlükten kumandanlığa yükselmişti. Bu sırada, Caracalla İskenderiye'ye gitmek üzere Antiocheia'dan ayrılmıştı. Orada halkı kılıçtan geçirtti. Zira, İskender'e olan hayranlığına rağmen, İskenderi'yelilerin kendi hakkında kötü şeyler ko-

nuştuklarını ve onunla alay ettiklerini duymuş, buraya karşı öfkesini yatıştırmak için sefere çıkmıştı. Orada kendisine saygı gösteren ileri gelen kimseleri ilk önce samimiyetle kabul etmiş, sonra hepsini öldürtmüştür. Sonra şehre girerek, ordusunu yayarak, evde, sokakta, heryerdeki yerlileri öldürttü. Şehrin hazinesi boşaltıldı. Sunaklar tahrib edildi. Senato'ya gönderdiği mektupta, kurban merasimi düzenlediğini ve temizlik yaptığını bildirdi. M. S. 215 sonunda Antiocheia'ya dönen Caracalla, kışı kuzey Suriye'de geçirdi.

Buradan, Parthia'ya karşı sefer açtı. M. S. 216 da Parthia'da durum değişmiş, Vologases yerine Artabanus V geçmişti. Yeni kralın imkânları kardeşinin bulunduğu halden daha iyi değildi. Bununla beraber, Caracalla'nın kızı ile evlenme teklifini reddetti. Bu da savaşa sebeb (c a s u s b e l l i) oldu. M. S. 216 yazında Caracalla Antiocheia'dan hareketle Edessa'ya vasıl oldu. Buradayken Osroéne kralı Abragus IX. da bir yıl önce Armenia kralına yapıldığı gibi, yakalanarak hapsedildi. Osroéne böylece Mezopotamya eyaletiyle birleştirildi. Medya'ya yaklaştığı sırada, Arbela dahil birçok kaleler yağma edildi ve hiç bir mukavemetle karşılaşılmadı. Düşmanın daha etkili bir karşı koyma hazırlıkları için geri çekildiği haberini alması üzerine Edessa'ya çekildi. Kış süresince burada hazırlıklar ve plânlar yapıldı. Fakat M.S. 217 yılı Nisanında Carrhae'daki Ay mabedinde bir kurban töreni için Edessa'dan ayrılan Caracalla, Julius Martialis adındaki bir asker tarafından yolculuk esnasında öldürüldü. Martialis, imparatora bir şey söylemek ister gibi yaklaşarak, kısa bir kılıçla vurmuştu. Bunu, Caracalla'nın üstüne sevkeden kimseyse, praetor prefektlerinden M. Opellius Macrinus idi. Macrinus, Afrika'lı idi. Plautianus'un düşüşünden sonra önemli vazifelerde bulunmuştu. Bu şahsın Caracalla'nın öldürtülmesindeki rolü, şahsi emniyetinden gelmekteydi. Anlatıldığına göre, Roma'da bulunan Flavius Maternianus adındaki imparatorun dostu, bir astrologdan Caracalla'ya karşı Macrinus ve oğlu Diadumenianus tarafından bir tehlike varit olacağına dair haber almış ve bunu bir mektupla Caracalla'ya bildirmek istemişti. Fakat haberi getiren, imparatoru bir yarışı seyrediyor görünce, mektubu açmadan praetora tevdi etmişti. Ayrıca, Serapio adındaki bir Mısır'lı imparatorun yüzüne karşı,

Caracalla hamamları.

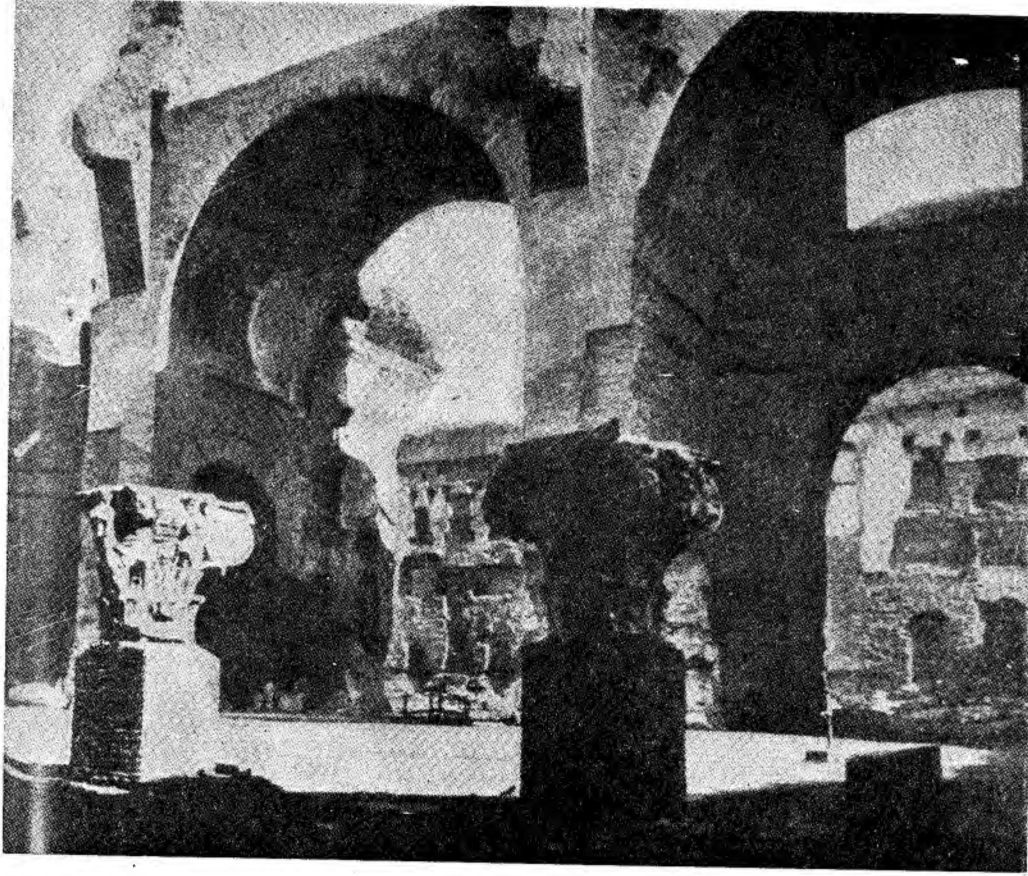
birkaç gün önce, çok az ömrü kaldığını söylemiş ve aslanlara atılmıştı. Bu hikâyeye inanılmasa bile, Macrinus'un bir haber üzerine harekete geçmiş olduğu çok muhtemeldir. Martialis yakalanarak öldürüldü. Macrinus, imparatorun ölümünden dolayı üzüntüsünü belirttikten sonra, bu suikastteki rolünü gizlemesini bildi. İmparatorlukta başka bir idareci bulunmadığından iki gün sonra askerler tarafından imparator ilân edildi. Böylece Caracalla, altı yıl, iki ay, iki gün saltanat sürmüş oldu. Cesedi yakılarak külleri Antonin'lerin mezarına kondu. Roma'ya geceleyin gizlice getirilmişti, çünkü herkes ondan nefret etmekteydi.

3. CARACALLA'NIN İDARESİ:

Caracalla, iç idarede babasının siyasetini takip etti. Senato'ya karşı düşmanca davranmış ve istihkarla hareket etmiştir. Kuzenleri Julia Soemias ve Julia Mammaea'yı, ki Julia Maesa'nın kızları idiler, Sextus Varius Marcellus ve Gessius Marcianus'la evlendirmiş, bunlara da praetor prefektliği ve şehir prefektliği görevlerini vermişti.

Caracalla'nın en önemli işlerinden birisi, şüphesiz, M. S. 212 de ilân ettiği meşhur fermanıdır. Bununla, Caracalla, sınıf ve ırk ayrımlarını ortadan kaldırarak, imparatorluk dahilindeki herkese vatandaşlık hakkı tanımıyordu (Constitutio Antoniniana). Bu reforma uygun olarak bütün eyalet valilerine Roma vatandaşları üzerinde cezaî yetki hakkı verdi. Roma'ya yalnız istisnaî durumlarda müracaatta bulunulacaktı. Ayrıca miras ve azat etme bedellerindeki vergileri yükseltmiştir. Bununla beraber, bu vergi artışları ve aurum coronarium (imparatora sadakatlerini göstermek için hediye edilen altın taç) için müteaddit talepler, devlet masrafları ve imparatorun askerlerine ve yakınlarına dağıttığı hediyeler için kifayetli olmamıştır. Diğer taraftan, Hindistan'a altın, Germania'ya da gümüş ihraç edildiğinden altın ve gümüş stoku azalmıştı.

M. S. 215 de para enflâsyonunun tehlikeli durumuna bir çare bulundu. Denarius'taki gümüşün değerinden düşmesi azalmağa başlamıştı, Traianus zamanında % 50 den hemen hemen % de 40 a yükselmişti. Değerinden daha fazla düşmesi tehlikeliydi. Bu sebepten devlet,

Caracalla hamamları.
(yakından görünüş)

para ağırlıklarını azaltma yolunu seçti. İki denarius'tan ağırlıkça daha az, Antoninianus adı altında yeni bir sikke bastırıldı. Aynı zamanda aureus'un ağırlığı da eksiltildi. Bu şekilde denarius bir müddet kurtarıldı. Severus Alexander'den sonra Antoniniani bastırılması yasaklandı. Balbinus ve Pupienus, dahilî savaşlar sırasında bunu yeniden canlandırdılar ve bu durum Gallienus zamanına kadar devam etti. Böylece, Caracalla'nın pervasızca masrafları, muhteşem hamamlar, bunların sütun ve süslerinden görüldüğü gibi, imparatorluğu kırk yıl sonra iflâsa sürükleyecekti.

III. Kısım

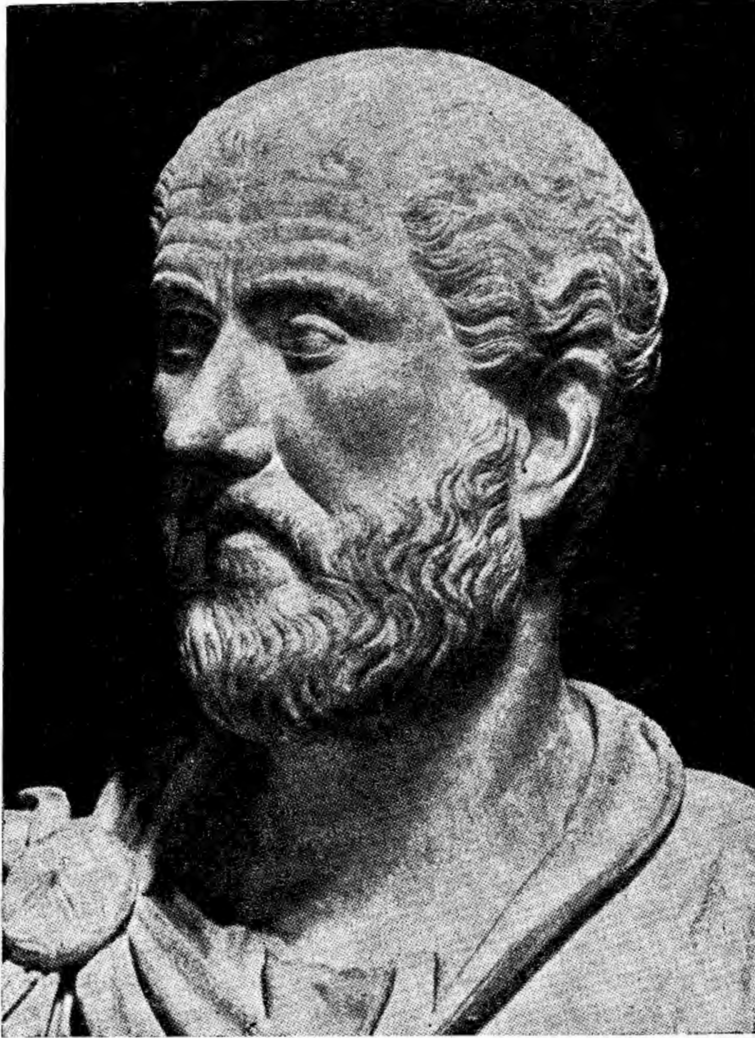
M. OPELLİUS MACRİNUS

(M. S. 217-218)

218 M. Opellius Diadumenianus

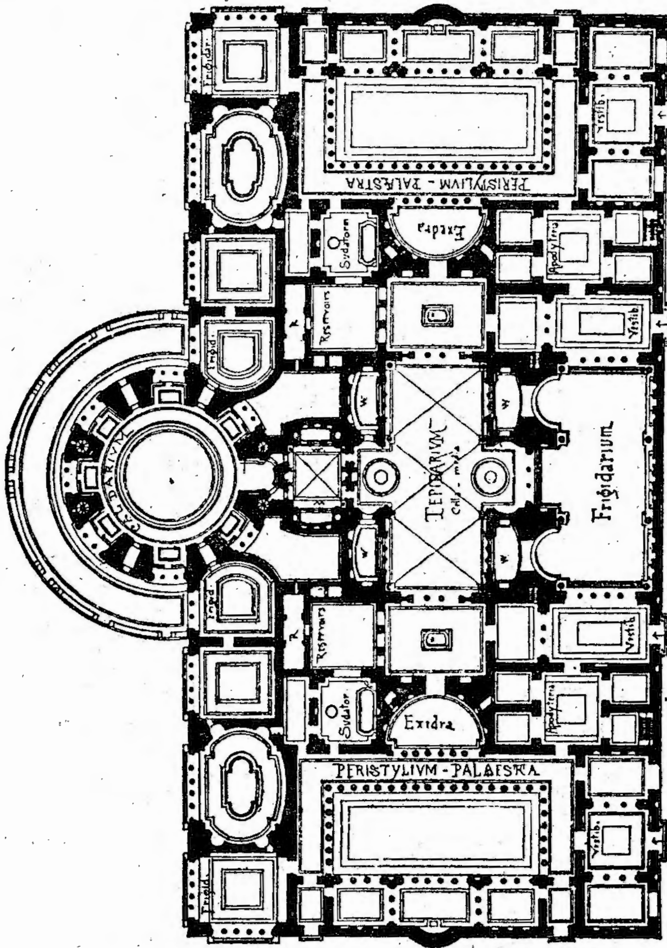
Macrinus, Fas'ta Caesarea'da doğmuştu ve ebeveynlerinin mazisi pek karanlık bir ailenin oğluydu. Bir kulağı da, Fas'lılardaki âdet gereğince, delinmişti. Fakat çalışkanlığı ile yükselmesini bilmişti. Severus tarafından Flaminia yolunun kontroluna atanmış, Caracalla ise procurator ve prefekt'liğe yükseltmişti. Bu görevde ise başarılı olmuştu. Macrinus, Caracalla'nın öldürüldüğü gün ve ertesi gün vazifesine gitmemişti.

Macrinus'un tahta çıkmasiyle Roma imparatorluk tarihinde yeni bir devir açılmıştır. Macrinus, senato sınıfından olmayan ilk imparatordu. Onun saltanatı daha sonra uzun süre devam edecek olan «Asker imparatorlar» devrini işaret etmekteydi. Durumunu tamamen askerlerin lûtfuna borçlu bulunuyordu. Caracalla'ya karşı duyulan nefret büyük olduğundan, ordunun bu seçimi tanınmış ve senato tarafından da tasdik edilmişti. Fakat Macrinus'un idarecilik yönü pek sağlam değildi. Senato ile iyi münasebeti kısa ömürlü oldu. Bununla beraber, siyasî sürgünler hakkında genel bir af çıkardı ve kendinden öncekilerin koymuş olduğu vergi fazlalıklarını ilga ederek, senato ile arasının iyi olmasına gayret etti. Ordunun sadakatini temin edebil-

Opellius Macrinus

seydi bu husus ihmal edilebilirdi, fakat Macrinus iyi bir kumandan da değildi. Dacia'daki bir isyanı ancak Caracalla tarafından alınmış rehineleri geri vermek suretiyle önleyebildi. M. S. 217 yılı yazında Mezopotamya'yı istilâ eden Parth'larla Nisibis yakınında karşılaştığı zaman felâkete uğradı. Parth kralı Artabanus ile barışı temin için bü-

Caracalla hamamlarından plân.

yük bir meblâğ ödemek ve aldığı esirleri geri vermek zorunda kaldı. Aynı sırada Armenia da Roma'lılardan ayrıldı. Caracalla'nın hapsetmiş olduğu Armenia kralının oğullarından birine tacını geri vererek sadece ismen Roma'ya bağlılığını kabul etti. Bu başarısızlıklar askerler üzerinde iyi tesir bırakmıyordu. Diğer taraftan Severus tarafından bunlara tanınan ücrette de bir eksiltme yapmıştı. Fakat kaderine tesir edecek bir hatada bulunarak, sefer sona erdikten sonra Batı lejyonlarını Doğuda bırakmıştı. Bu durum, hoşnutsuzluğun daha da genişlemesine sebep oldu. Bu şekilde imparatorluk kudretinin el değiştirmesi için herşey hazırlanmış oluyordu. Macrinus, bu arada askerlerinin isteği üzerine Caracalla'yı takdise razı oldu. Kendisi de bir sülâle teşkili gayesiyle Severus adını alarak dokuz yaşındaki oğlu Diadumenianus'u ilk

Diadumenianus
(aureus-altın sikke)

Opellius Macrinus
(aureus-altın sikke)

önce caesar, az sonra da augustus yaptı. Ve ona Antoninus lâkabını verdi. Kendisi de Pius, Felix ve Augustus lâkaplarını aldı.

Fakat bu sülâlenin teşkiline arzulu olmayanlar da mevcuttu. Ve askerlerin duyguları da bilinmekteydi. Julia Domna, oğlu Caracalla'nın ölümünden sonra fazla yaşamamış, belki, kendi kendisini öldürmüş, veyahut ta bir hastalıktan Antiocheia'da ölmüştü. Julia'nın cesedi Ro-

ma'ya götürülmüş ve Gaius ve Lucius'un mezarına konmuştu. Fakat, sonra, bunlar ve Geta'nın kemikleri kızkardeşi Maesa tarafından Antoninus'un mezarına naklettirildi.

Macrinus zamanında, Vulcanalia gününde Amphitheatrum Flavium (C o l o s s e u m) yıldırım düşmesiyle yanmış, pekçok heykel tahrib olmuştu. Bunun neticesinde birkaç yıl oyunlar stadium'da yapılmıştı. Bundan başka diğer yangınlar da meydana geldi, bunlarda imparatorun eli olduğu da söylendi. Tiber nehri, Forum'a kadar taştı.

Bu olaylara ilâve olarak, askerler arasında yeni bir dahilî savaş belirtileri başladı. Başlarında, kendilerinin herşeyine karışan bir impa-

Julia Domna

rator istemiyorlardı. Ayrıca kısıtlanan hediyelerden dolayı da kızgındılar. Bu duruma bir son verilmezse Parth'lardan daha fazla zarara sebep olacaklara benziyordu. Fakat durum başka şekilde gelişti. Julia Domna'nın kızkardeşi Julia Maesa'nın tahtta umudu olabilecek iki torunu vardı. Julia Maesa Macrinus tarafından saraydan uzaklaştırıl-

Julia Maesa
(Sestertius-gümüş sikke)

mış, fakat vatanı Emesa'ya çekilmesine de müsaade edilmişti. Burada aileleri, Tanrı Elagabalus'un, Ba'al adı ile ve siyah konik bir taşa inkilâb etmiş şekliyle ibadetine bakmakta idiler. Maesa'nın Soaemias ve

Mammaea isimli iki kızı vardı. Bunların da her birinin birer oğlu bulunmakta idi. Çocuklardan büyüğü olan Varius Avitus, o sırada ondört yaşındaydı ve Soaemias ile, Suriye'li tanınmış atlı sınıfından bir senatör olan Varius Marcellus'un oğulları idi. Daha küçüğü Gessius Bassianus Alexianus on yaşındaydı ve Mammaea ile yine bir Suriye'li procurator olan Gessius Marcianus'un oğulları idi. Bunlardan Soaemias'ın oğluVarius Avitus, Elagabalus ile aynîleştirilmiş ve Güneş Tanrısı adına, Emesa'da iyi bir prestije sahib olmuştu. Büyükannesinin yaydığı şayia ile Caracalla'nın oğlu olarak gösterildi bu çocuk. Ayrıca Maesa kadınlar ve hadımlarla birlikte suikast hazırladı. Raphaneae'daki III. Gallica lejyonuna büyük armağanlar vaadedildi .Böylece M.S. 218 yılı 16 Mayısında Comazon Eutychianus adındaki prefekt çocuğu geceleyin ordugâha aldı ve sabah vakti, babasının taşımış olduğu isimlerle, Marcus Aurelius Antoninus adıyla imparator ilân edildi. M. S. 218 yılı 8 Haziranında Antiocheia'ya gönderilen kuvvetler, Macrinus'u mağlûb ettiler. Antiocheia'da kışlamakta bulunan lejyonlar ve Alba lejyonu da isyan ettiler, her tarafta ayaklanmalar başladı. Mısır dahi Macrinus'un mağlûbiyeti üzerine karıştı. Macrinus, Senato'ya ve valilere mektup göndererek Antoninus'un çocuk ve deli olduğunu bildiriyordu. Fakat mağlûbiyeti üzerine derhal Antiocheia'dan kaçtı. Tanınmamak için bütün başını ve sakalını traş ettirmiş, siyah bir cüppe giymişti. Bu şekilde Cilicia'da Aegae'a geldi. Burada Kappadokiya, Galatya ve Bithynia yolu ile Nicomedia'nın limanı Eribalon'a geldi. Buradan Roma'ya geçerek Senato ve halktan yardım göreceğini ummaktaydı. Bunu yapabilseydi, belki de, Suriye'lileri istemeyen halk ve hatta askerlerden yardım bulabilirdi. Fakat bunu başaramadı. Eribolon'dan Chalcedon'a geçerken (Nicomedia'ya girememişti, zira Bitinya valisi Caecilius Aristo'dan çekiniyordu) procuratorlarından birisini göndererek yolculuğu için para araştırttı. Fakat bu tanınmasına sebep oldu ve Chalcedon'dayken yakalandı. Buradan, Antoninus'un emriyle Kappodakiya'ya doğru adî bir suçlu gibi yola çıkarıldı. Fakat oğlunun yakalandığını duyunca, bağlanmamış olduğundan, kendisini arabadan attı, fakat yalnız omuzu kırıldı. Fakat, Antiocheia'ya girmeden evvel ölüme mahkûm edildi ve Macrianus, Taurus adındaki subay tarafından

Julia Mammaea

öldürüldü. Aynı akibete oğlu Diadumenianus da sığındığı Parthia'da uğradı. Kızkardeşi de öldürüldü. Bu tarihten itibaren Elagabalus hizmet ettiği Tanrının rahibi olarak saltanata başladı.

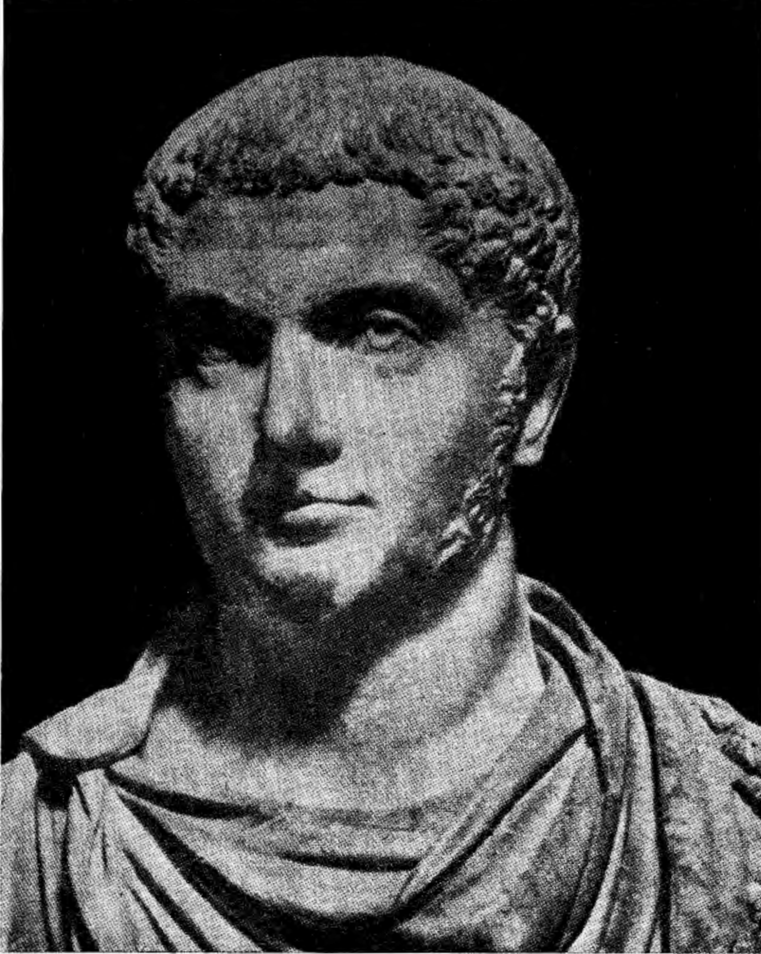
IV. Kısım

M. AURELİUS ANTONİNUS (ELAGABALUS)

(M. S. 218-222)

Avitus, veya False Antoninus, veyahut da Asur'ca Sardana Palus, (ve Tiber nehrine atıldığı için) Tiberinus denilen Elagabalus, bu sırada Antiocheia'da hediyeler dağıtmağa başladı ve, Antiocheia'dan senatoya mektup gönderek, imparatorluğunun tanınmasını istedi. Fakat, bunu senato ancak Temmuz ayı ortalarında kabul etti. Birkaç ay Antiocheia'da kalıp, kudretini buralarda yaydıktan sonra Maesa ve Soaemias genç imparatorla birlikte Bitinya'ya geldiler ve M. S. 218-219 kışını Nicomedia'da geçirdiler. Elagabalus, Nicomedia'da kültleri için garip dinî törenler icra etmekte ısrar etti, ve Roma âdetlerine uymayan şekilde göründü. Fakat, Maesa Roma'yı iyi tanıdığından bu durumdan endişe duymaktaydı, baş şehre girmeden önce rahiblik elbiselerini çıkarmasını tavsiye ediyordu. Elagabalus, Suriye'li rahiblerin elbiselerini giyiyordu, bu yüzden «Assurios» Asurlu lâkabını almıştı. Fakat Elagabalus buna uymadığı gibi, Tanrısal işaretini Roma'ya gönderererek bunun senato binasındaki Zafer tasvirinin üstüne konulmasını ve bütün diğer Tanrılardan evvel buna tapınılmasını istedi. Bu Tanrıya ibadet bütün Roma halkı için mecburi addedildi. Çok geçmeden, Elagabalus'u tahta geçiren askerler de yaptıkları hatayı anladılar ve kumandan Verus'u onun yerine geçirmeğe teşebbüs ettiler, fakat bu sadakatsizlik, vazifelerinden uzaklaştırılmakla cezalandırıldı.

M. S. 219 yazında, Elagabalus ve ailesi Suriye'li bir birlikle Roma'ya geldi. Bu suretle Roma üç yıl süreyle alışamadıkları Doğu'lu kültün etkisi altında kaldı. Güneş Tanrısına her çeşit şeref ve hizmet

Elagabalus

ifa edildi. Tanrı için iki muhteşem mabet inşa ettirildi. Bunlardan birisi Palatinus tepesinde, diğeri ise şehrin kenarındaydı. Diğer mabet ve sunaklardaki kutsal eşyalar bunlara nakledildi. Yaz ortasında yapı-

Julia Paula (Elagabalus'un karısı).

lan büyük festivalde Tanrı Palatinus'taki mabetten alınarak, altı beyaz at tarafından çekilen mücevherlerle süslü bir arabaya konuldu ve şehrin kenarındaki mabede götürüldü. Arabaya hiçbir sürücü binmemişti, fakat bizzat imparator gözlerini sabit bir şekilde Tanrıya dikmiş olduğu halde sessiz bir huşu içinde arkasından ilerlemekteydi. Bu yolculukta imparatoru bir muhafız birliği korumakta, büyük halk topluluğu da bunları izlemekteydi. Dinî tören sırasında halka altın ve gümüş dağıttı.

İmparator, Sol İnvictus'un (Yenilmez Güneş) rahibi tayin edildi. Üç yıl esnasında birisi Vesta Rahibesi olmak üzere, beş kere evlenip, ayrıldı. Suriye kültünün Roma'ya girmesiyle bir imparator-rahip sıfatı da girmiş oldu. M.S. 218 de praetor prefekti bulunan Comazon, M.S. 220 de imparator ile birlikte konsul seçildi. Macrinus'la son savaşında ordularına kumanda etmiş olan Gannys ölüme mahkûm edildi, zira Elagabalus'a karşı gelmişti. Elagabalus'un zalimliği çeşitli eyalet valilerine de misal oldu. Daha Suriye'deyken bu eyâletin valisini ve Macrinus'un yakınlarını öldürtmüştü. Daha sonra bunu, Arabia, Cyprus, Cappadocia, Thrakya'daki vali ve Macrinus taraftarlarının ortadan kaldırılması izledi. Aynı şeyi, Roma'da da tatbik ederek eski imparatora bağlı olarak bilinenleri öldürttü. Bu sırada Batı eyaletleri biraz sıkıntı çekti, fakat hudutlarda sulh hüküm sürmekteydi. Sivil ve askerî maksatlarla yollar ve binalar da yapılmıştı. Doğu eyaletleri ise, imparatorun oralı olması sebebiyle lûtfa mazhar oldu. Ekonomik hayatları da daha fazla düzene kavuştu.

İmparatorun sarayında azatlılar daha fazla kudrete sahib oldu. Hatta, Claudius adındaki bir berberin hububat vergisi prefekti olduğu söylenmektedir. Gordius adındaki bir arabacı da itfaiye kumandanı yapılmıştı. Hatta, caesar yapmak istediği köle dahi olmuştu. Bunlara ilâveten imparatorun garip yaradılışta ve karakterde bir şahıs olması, köleleri sarayda görülmemiş bir duruma getirmişti. Kendisini bir erkek değil, kadın olarak kabul etmekteydi, hatta Bassianus adını feminen bir şekil olan Bassiana'ya çevirmişti.

Bu yüzden, Elagabalus'a karşı halkta ve askerlerde uyanan hoşnutsuzluğu Julia Maesa farketti ve buna bir çare aramağa başladı. To-

rununa karşı olabilecek bir harekette, kendi hakimiyetinin de ortadan kalkacağını bilmekteydi. Hatta Severus'ların sülâlesinin de sonu olabilirdi bu. Buna bir çare olmak üzere, Julia Mammaea'nın oğlu olan diğer torunu Alexianus'u devlet idaresinde bir görevle vazifelendirme yolu aradı, ve Elagabalus'u kuzenini evlât edinmeğe ikna etti. Eğer imparator kuzenini evlât edinirse, dünya işlerini ona teslim edebilir, kendisi de Tanrının kutsal işlerine derin bir surette bağlanabilirdi. Maesa'nın bu oyunu muvaffak oldu ve kuzen M. S. 221 yılı yazında Marcus Aurelius Severus Alexander adıyla caesar olarak, Elagabalus'un varisi oldu. M. S. 222 de ise iki kuzen konsulluğu paylaştılar.

Elagabalus
(dupondius)

Alexander, kuzeninden tamamen ayrı yaradılışta idi ve bu sırada onüç yaşında bulunuyordu. Annesi Julia Maesa'nın etkisiyle Doğu fanatizminden uzak tutulmuş ve kendisine Batı terbiyesi verilmişti. Dostça tavırları ve yumuşak başlılığı ile hem askerler ve hem de halk tarafından sevilen bir kimse olmuştu. İmparator kuzenini sevmeğe devam ettiği sürece emniyetteydi, fakat, Elagabalus, Alexander'den gelmesi muhtemel tehlikenin ve kendisine beslenen saygının bu çocuğa döndüğünün farkına vardı ve bunun için onu evlâtlıktan atmağa, hatta suikaste uğratmağa dahi karar verdi. Fakat, bu düşünceleri teyzesi ve büyük annesi tarafından farkedilerek, bozuldu. Zira, Alexander annesi, büyükannesi, askerler ve hatta praetorlar tarafından korunmaktaydı. Elagabalus'un kıskançlık yüzünden Alexander'e takındığı tavır karşısında, Mammaea'nın praetorlara hediyeler vererek tahrik etmesi üzerine ve hatta Maesa'nın göz yumması sonunda, kaçmağa teşebbüs etmesine rağmen M.S. 222 yılı 11 Martında Elagabalus ve annesi Soaemias, birbirine sarılı vaziyette sarayda öldürüldüler. Başları kesilerek cesetleri Roma sokaklarında sürüklendi ve vücutlarına bağlanan ağırlıklarla Tiber nehrine atıldılar. Elagabalus, onaltı yıl yaşamıştı. Prefekt'leri, hizmetçi ve uşakları kılıçtan geçirildi. Alexander, derhal tek başına Roma imparatoru oldu ve praetorluğa Domitius Ulpianus'u getirerek, imparatorluk görevini üzerine aldı.

V. Kısım

M. AURELİUS SEVERUS ALEXANDER

(M. S. 222-235)

1. TAHTA ÇIKIŞI VE İDARESİ:

Severus Alexander 1 Ekim 208 de M. S., Suriye'de Arca Caesarea'da (bugünkü Tripolis'nin kuzey-doğusunda) doğmuştu. 11 Mart 222'de imparator olduğunda ondört yaşında bulunuyordu. Bu sebepten, imparatora müşavir olarak birisinin bulunması gerekmekteydi. Bu husustaki kayıtlar oldukça az ve karanlıktır. Bununla beraber, Maesa ve Mammaea'nın gayretleriyle kurulmuş bulunan onaltı kişilik bir senatorlar danışma heyetinden söz edildiği gibi, Maecenas adında bir politikacıya imparatorun teslim edildiği de nakledilmektedir. Bununla beraber annesi ve büyükannesi imparator üzerinde etkiliydiler.

Böylece, Severus Alexander'in en önemli iki reformundan birisi teşekkül etmiş oldu. Onaltı kişilik bu danışma meclisinden ayrı olarak yetmiş üyeli bir Devlet Meclisi (consilium principis) meydana getirildi. Bu mecliste iki ayrı grup vardı. Birinci grupta yirmi kişilik atlı sınıfına mensup hukukçu bulunmakta, ikinci elli kişilik grubu ise imparator tarafından seçilen senato sınıfı üyesi teşkil etmekteydi. Bu şekilde, senato büyük bir önem kazanmış oluyordu. Atlıların teşkil etmiş olduğu consilium ise azınlıktaydı. Bu bakımdan senatonun kudre-

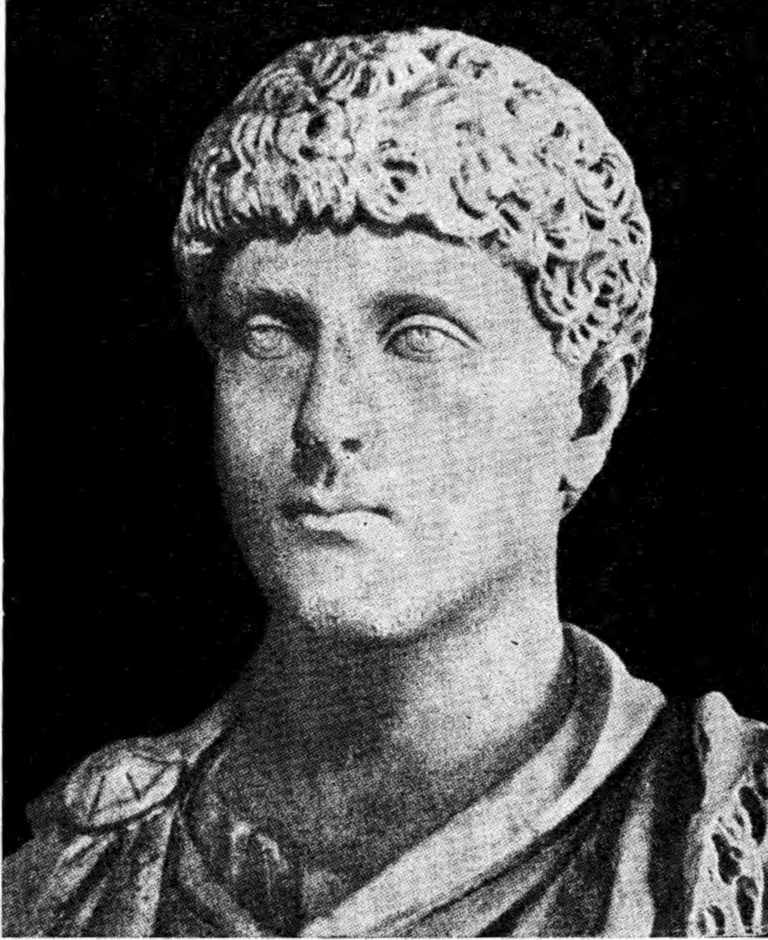
ti restore edilmiş olmakla kalmayıp, itibarı da tanınmış oluyordu. Aristokratik şekildeki bu idare şekli halkın, ordunun ve özellikle senato'nun memnuniyetine mazhar olmuştu. İlk önce, Elagabalus'un yerlerini değiştirdiği Tanrı heykel ve sunaklarını ait oldukları mabedlere iade ettiler. Sonra, lâyık olmadıkları mevkilere getirilmiş olan kimseleri, eski yerlerine verdiler.

İkinci en önemli reformu, praetor prefektliğinin durumu ile ilgilidir. Alexander'in teşebbüsüyle praetor prefektliğine seçilecek şahısların senato sınıfından alınması gerçekleşmiştir. Böylelikle, imparator senato ile kendi arasında da bir yakınlaşma umduğu gibi, senatodan gelme bir şahsın daha kudretli olacağını hesap etmekteydi. Bu reformla, senatonun prestiji de düzelmiş oluyordu. Öyle ki, praetor prefekti imparatoru temsil eder olmuştu.

Buna karşılık Pleb tribunu, aedil gibi görevler değerini kaybederek, bunlar diğer memuriyetlere bağlanmışlardır. Fakat, bu kayıp ondört kişilik konsüller (c o n s u l a r e s) heyeti ile telâfi edilmiş oluyordu. Zira bunlar Roma'nın ondört mıntakasının idaresi yönünden şehir prefektliğine bağlanmıştı.

Askerlerin tayınları karşılığı olarak başka imtiyazlar vermemeleri için, ordu tribunlarına kesin emir verdi. Hakimlerin hırsızlık yapmamalarını, aksi halde eyalet valileri tarafından cezalandırılacaklarını bildirdi.

İmparator senato'ya karşı saygı göstermekte, senato da bu şekilde itibarına kavuşmuş olmaktaydı. Oysa, senato'nun kudreti gerçekte artmış değildi. Ordu da politik meselelere yine karışmaktan geri kalmıyordu. Dahilde yetki praetor prefekti ve imparatorluk bürokrasisindeydi. Senato'nun itibarı düzelmesine rağmen eski kudretini bulamamıştı. Bundan başka, kanun ve halkla ilgili işlerde sadece bu işle meşgul olanları değil, fakat meselâ savaş gibi meselelerin tartışılmasında eski asker ve yaşlı kimseler ve strateji bilgisi bulunanları toplamak ve bunlara mektuplar göndermek, özellikle tarihçilerin, ister Roma'lı ister ecnebi olsun, düşüncelerinden faydalanmak, daha önceki imparatorların nasıl hareket ettiklerini öğrenmek adetini koymuştu.

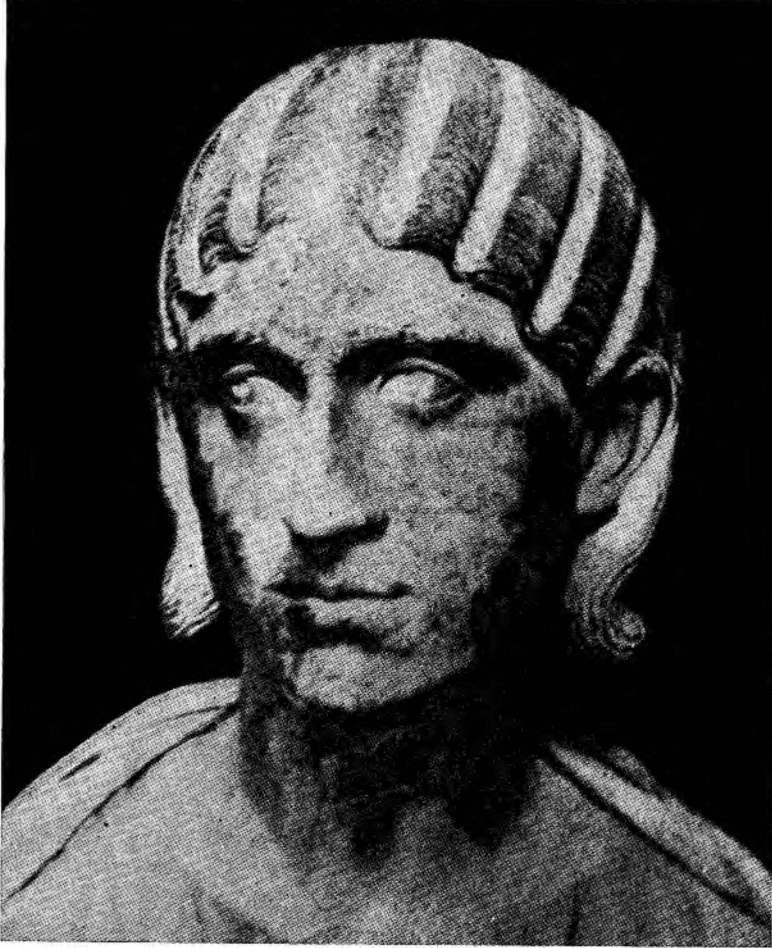

Severus Alexander

2. ALEXANDER ROMA'DA:

Severus Alexander'in saltanatının ilk yılları pek önemli olayları ihtiva etmemektedir. Sadece, Tingitana'da Mauri'ler isyan etmiş, Isau-

ria'daki kabileler ayaklanmıştır. Devletin idaresi Julia Maesa tarafından deruhte ediliyordu. Onun ölümünden sonra da Julia Mammaea augusta mertebesiyle bu ödevi üzerine aldı. Mammaea zamanında

Julia Mammaea

praetor prefektliğine Ulpianus getirildi. Kendisine meslektaş olarak Flavianus ve Chrestus yardım ediyordu. Bunların öldürülmesinden sonra, tek başına kalmıştır. Bunun zamanında devlet iyi bir idareye kavuşmuştur, fakat praetorların onun sert idaresinde rahat durmamaları yüzünden askerlerle halk arasında çatışma çıkmış ve üç gün devam etmişti. Sonunda askerler sarayda onu öldürerek intikamlarını aldılar.

M. S. 225 de Mammaea oğlunu senato ailesinden Cn. Seia Herennia Sallustia Barbia Orbiana ile evlendirdi. Fakat çok geçmeden gelinini kıskanmağa başladı ve onu Afrika'ya sürgüne göndermeğe uğraştı. Orbiana'nın caesar'lığa yükseltilmiş bulunan babası Sallustius Macrinus bu işe müdahele etmek isteyince öldürüldü. Bu şekilde Mammaea tek başına kaldı. Orbiana M. S. 227/8 de Afrika'ya sürgüne gönderildi. Alexander bir daha evlenmedi.

3. PERS'LERLE SAVAŞ:

Septimius Severus'un Parthia'ya yaptığı istilâ, Arsakid'lerin kuvvetini kırdığı gibi, bunların vasal krallıklar nezdindeki prestijlerini de zayıflatmıştı. Bu vasal krallıklardan, eski Achaemenid'lerin Persepolis prensleri de bulunuyordu. Bunlar, Darius'un imparatorluğunun varisleri olarak kendi hakimiyetlerini kurmağa hazır beklemekteydiler. Parthia'nın zayıflığından istifade eden Ardashir (Artaxerxes), Pers körfezinden İsfahan'a kadar uzanan yerleri eline geçirerek Artabanus V. ye isyan etti. M. S. 227 yılı Nisan'ında Artabanus'u mağlûbederek kendisini Achaemenid imparatorluğunun ve Sasani prensliğinin kurucusu ilân etti ve 'Krallar Kralı' ünvanını aldı. Bunu takip eden üç yıl içinde Media'da durumunu düzene koydu ve M. S. 230 da Mezopotamia'yı istilâ ederek Nisibis'i zaptetmiş ve Suriye, Kappadokya'yı tehdide ve Darius imparatorluğunun Ege'ye kadar yayılan topraklarında hak iddia etmeğe başlamıştı.

Alexander'in durumu müzakere teklifleri netice vermeyince, Doğu'daki bu karışıklığa son vermek üzere ordunun harekete hazırlanmasını emretti. İtalya ve eyaletlerden teşkil edilen ordu, M. S. 231

baharında Alexander ve Mammaea ile birlikte Roma'dan Antiocheia'ya hareket etti. P. Sallustius Sempronius Victor olaganüstü yetki ile denizleri emniyete aldı. Antiocheia'da diğer lejyonlarla birleştiler. Alexander'in ikinci elçi heyeti de boşuna gayret sarfetti. Artaxerxes, Pers imparatorluğuna ait topraklardan çekilmelerini bildirdi. Bu

Severus Alexander
(bronz madalyon)

sırada Doğu orduları arasında ayaklanmalar çıktı. Mezopotomya lejyonları isyan ederek eyalet valisi Flavius Heracleo'yu öldürdüler. Mısır'da da askerler arasında ayaklanma haberleri geldi. Bu karışıklıklar sırasında M. S. 232 baharında Alexander sefer hazırlıklarını tamam-

layarak ordusunu üçe böldü. Sol kola, Armenia'ya doğru ilerlemesi ve sonra Media'yı istilâ etmesi emredildi. Merkezde imparator bulunmakta ve Kuzey Mezopotamya üzerine ilerlemekte, sağ kol ise güney-doğuya ilerleyerek, düşmanın sol kanadını çevirecekti. Seferin seyrini açıkça izlemek güçtür, kuzey ordusu büyük bir felâkete uğramış, Alexander, muhtemelen değişik iklim ve hastalık yüzünden Avrupalı kuvvetlerin sarsılmasıyla merkezde başarısızlığa düşmüştü. Daha kuzeyde ise ordu başari ile Armenia'yı geçerek Media'yı istilâ etti. Alexander, Antiocheia'ya ric'at etmek isteyinceye kadar bunlar durumlarını korudular, yalnız dönüşte yüksek Armenia yaylalarında soğuktan zarara uğradılar. Bununla beraber, Roma'lıların ciddi kayıplarına rağmen, Roma Mezopotamia'sı tekrar kazanıldı ve Artaxerxes dört yıl müddetle hareketsiz kaldı. M. S. 233 Eylülünde Roma'ya dönen Alexander, muhteşem bir zafer alayı tertib etti. 'Parthicus Maximus' ve 'Persicus Maximus' ünvanlarını aldı.

4. GERMANİA SAVAŞI VE ALEXANDER'İN ÖLÜMÜ:

Alexander'in Roma'da bulunmayışı ve ordunun büyük bir kısmının Doğu'ya gitmiş olmasından dolayı zayıf duruma düşen Rhen ve Tuna bölgeleri Germen'lerin hücumuna uğradı. Bu sebepten imparator Roma'da fazla kalamadı. Germen'ler Illyricum'u hatta İtalya'yı da tehdit etmeğe başladılar. Bunun üzerine, M. S. 234 yılı başlarında imparator ve annesi Roma'dan ayrıldılar. Anlaşıldığına göre, Germen tehlikesi daha Alexander Antiocheia'da iken haber alınmış ve bu sebepten Pers harbine son verilmişti. Alexander hudutlardaki subaylara ve askerlere kendi mülkleri olarak toprak vererek bunları Roma ordusunda hizmete bağlamağa çalıştı. Fakat bu harekete Illyria'lı askerler kızdılar. Zira, bunlar sanki savaşmıyan bir kuvvetmiş gibi telâkki edilmişlerdi, bu sebepten geri dönmek istediler. Bunun üzerine, imparator Germen'lere karşı Avrupalı kuvvetlerin ilerlemesini emretti. Ordu, Mainz yakınında toplandı. Rhen üzerinde dubalardan bir de köprü yapıldı. Fakat, Alexander iyi bir kumandan olmadığı için, savaşa başlamadan önce Germen'lerle anlaşmak, hatta parayla barışı satın almağa teşebbüs etti. Fakat bu büyük bir hata idi. Bunu utandırıcı

bir korkaklık kabul eden askerler, böyle bir imparator yerine cesur ve kararlı birisini aradılar. Ayrıca, Mammaea'nın Germen seferini terketme tarafını tuttuğunu öğrendiler, hatta Alexander'in Doğulu kuvvetlere iltizam etmesi de kıskançlıklarını alevlendirdi. M.S. 235 Mart ayı ortalarında askerler, Thrakya'lı bir köylü olan, fizikî kuvvete ve iyi askerliğe sahip bulunan C. Julius Verus Maximinus'u imparator ilân ettiler. Alexander, Maximinus'u askerî kabiliyeti dolayısiyle, orduyu toplayıp bunları hizmete sokmasını istemişti. Maximinus, bu görevi iyi bir surette yerine getirmişti, öyle ki askerlerin sevgisini de kazanmış, onlara yalnız ne yapacaklarını öğretmekle kalmamış, bunu kendisinin en iyi şekilde yapabileceğini de öğretmişti. Ayrıca, bunları elde etmek için hediyeler ve imtiyazlar da dağıtmıştı. Böylece, özellikle Pannonia orduları onu tutmuştu. Çok geçmeden, Alexander ve Mammaea kendilerini koruyan Doğu'lu kuvvetler tarafından terkedilince, Mainz yakınındaki Vicus Britannicus'ta (Bretzenheim) ordugâhta öldürüldüler.

Bu şekilde Severus'ların sülâlesi son bulmuş ve ordu kudretini göstermiş oluyordu. Alexander, onüç yıl dokuz ay hüküm sürmüş, yirmi dokuz yıl, üç ay, yedi gün yaşamıştı.

5. ALEXANDER'İN DAHİLÎ İCRAATI:

Bu devrede devlet, Elagabalus zamanında artan ekonomik buhrandan kurtarıldı, vergiler azaltıldı. İmparator dahi masraflarında dikkatli davrandı. Buna rağmen, halka beş defa hediye (c o n g i a r i a) dağıtıldı, Roma yeni eserlerle güzelleştirildi. Campus Martius'daki Nero hamamları (T h e r m a e N e r o n i a n a e) genişletilerek Alexander hamamları (T h e r m a e A l e x a n d r i a n a e) adını aldı. Bunlara su, yeni sukemerleri ile getirildi. Diğer taraftan, muhteşem Caracalla hamamları tamamlandı. Amphitheatrum Flavium restore edildi. İtalya ve eyaletlerde köprüler, su yolları ve hamamlar inşa edildi. Thermae denilen hamamda 'O c e a n u s' adını verdiği bir banyo-teknesi yaptırdı ki, kalıntıları bugün Colosseum'un kuzey-doğusunda Esquilinum tepesinde mevcuttur. Bütün Roma'lı büyüklerin heykelle-

rini Forum Traiana'da toplattı. Campus Martius ve Saepta arasında Basilica Alexandrina'nın inşasına başlandı. İsis ve Serapis sunaklarını yeni heykellerle tezyin ettirdi. Bunlar Campus Martius ve Pantheon ile Saepta arasındaydı, bugünkü S. Maria Sopra Minerva kilisesinin doğusuna düşmektedir.

Annesine karşı özel bir saygı göstererek onun adına (a d M a m m a m) binalar ve havuz inşa ettirtti. Traianus'un yaptırttığı köprüleri tamir ettirip, yenilerini inşa ettirdi ve bunlara da onun adını verdi.

Alexander ticaret alanında da bazı teşebbüslere girişmiş, tüccarları Roma'ya çekebilmek için bunlara büyük imtiyazlar tanımış ve böylelikle ticaretin gelişmesine çalışmıştı. Roma'da birçok büyük mühendislik çalışmaları meydana getirtmişti.

Hristiyanlara ve Yahudilere karşı mutedil bir siyaset takip etmişti. Dinî işlere bakan pontifex'lere ve augur'lara ve elli kişilik kutsal işler heyetine (q u i n d e c i m v i r i s a c r i s f a c i e n d i s) büyük saygı göstermiştir. Halkın isteklerine karşı da çok büyük bir ilgi göstermiştir. Bütün hadımları hizmetinden uzaklaştırmıştır.

Daha önce Legat'lar tarafından idare edilen birçok eyaletler (l e g a t o r i a e) atlı sınıfından valilerin emrine verilmiştir. Prokonsulların idaresi altında bulunan eyaletlerde (p r o c o n s u l a r e s) ise, senato'nun arzusuna göre hareket edilmiştir. Kötü kimselerden elde edilen vergileri de genel hazinede toplatarak, Circus, Amphitheatrum ve Stadium'un restore masraflarında kullanmıştır. Kumaşçı, terzi, cam-eşya yapıcıları, çilingir, kuyumcu gibi esnafa çok mutedil vergi koymuştur. Hamamları da halkın hizmetine açmış, bunu sadece yapanlara hasredilmekten kurtarmıştır.

İmparatorlukta sınıflar arasında ayırt edici giyim tarzı tesis etmek istemişti, fakat özellikle kölelerin derhal tanınması mahzurlu görüldüğünden bundan vazgeçti, yalnız Roma atlı sınıfı ile senatorları arasında giyim değişikliği yapıldı. Senatorlar daha geniş, atlılar ise dar erguvan renkli elbise giydiler. Fakat, yaşlılara şehirde soğuğa karşı palto giymeleri müsaade edildi.

İdaresi sert olmuştu, fakat hiçbir senatoru öldürtmediği için kan-

sız olmuştu. Askerlere karşı da haşindi, onlara 'askerler' yerine, 'vatandaşlar' diye hitab ederdi. Hiçbir zaman ordudan korkmamıştı. Generallere ve tribunlara, askerlerine köle imiş gibi muamele etmemelerini emretmişti. Etrafındakilerin kendisine 'efendimiz' (d o m i n u s) demesini yasaklamış, sadece 'imparator' ünvaniyle hitab etmesini istemişti. Yanındakilere kendisiyle arkadaşmış gibi davranırdı.

II. BÖLÜM

Asker İmparatorlar Devri

(Anarşi Yılları)

I. Kısım

MAXİMİNUS THRAX VE GORDİANUS'LAR

1. C. J. VERUS MAXİMİNUS THRAX M. S. 235-238

İmparator Severus Alexander'in (M. S. 222-235) ölümüyle, Diocletianus'un tahta çıkışı arasındaki devre, Roma İmparatorluk tarihinin en karanlık devirlerinden birini içine almaktadır.

«Suriye sülâlesinin» son imparatoru olan Severus Alexander, Germen'lere para karşılığı anlaşma teklifinde bulundukları için annesi Mammaea ile birlikte M.S. 235 yılı Mart ayı ortalarında, Vicus Britannicus denilen bugünkü Mainz yakınında Bretzenheim'da öldürülmesi üzerine, askerler kendi liderleri arasından bir imparator seçti. Bu aşağı tabakadan Thrakya'lı bir köylüydü, pek yüksek rütbeli bir subay da değildi, fakat cesur, muktedir ve kudretli bir askerdi ve orduyu da iyi tanımaktaydı. İşte, C. Julius Verus Maximinus'un İmparator olmasıyla, Diocletianus'un tahta çıkışı (M.S. 284) arasındaki, aşağı yukarı elli yıllık devre genellikle «asker imparatorlar» devri olarak isimlendirilmektedir.

Thrakya'lı Maximinus, imparator Septimius Severus oğlunun doğum gününü askerî müsabakalarla kutladığı zaman ortaya çıkmıştı. Kendi yerli dili ile imparatordan, tecrübeli askerlerle güreş etmesine müsaade buyurulmasını rica etmişti. Septimius, onun bu isteğine hayret etmiş ve kendi askerlerinin bu devasa kimse tarafından yaralanma-

ması için kendi arkadaşlarıyla müsabakaya girmesini emretmişti. Bunun üzerine Maximinus, hiç ara vermeden biribiri ardına onaltı kişiyi müsabaka harici kılmıştı. Bu başarısı orduya girmesini sağlamış ve süvari olarak hizmete alınmıştı. Üç gün sonra imparator onun barbar tarzı uyarınca dörtnala at sürdüğünü görünce, bir tribuna onu Roma usulünce yetiştirmesini emretmişti. İmparator onu koşturmuş, atlatmış, araba sürdürmüş ve yorduktan sonra, sormuştu «Yine güreşmek ister misin, benim küçük Thrakya'lım» demişti. Maximinus, «Nasıl isterseniz, imparatorum» cevabını vermişti. Bunun üzerine Maximinus, nefes almadan, en iyi yedi askeri mağlûb etmişti. Böylece gümüş nişan ve altın kolye almış ve muhafız asker olmuştu. Sonra Caracalla emrinde, centurion'luğa yükselmişti. Macrinus zamanında, tribun olduğu halde, bu imparator saltanata bir cürümle geldiği için, üç yıl hizmetten çekilmişti. Elagabalus'un tahta geçmesiyle, bunu Antoninus'un oğlu kabul ettiğinden, yine tribunluk görevine başlamıştı. Sonra Alexander'in emrinde, Parth'lara karşı hizmet görmüştü.

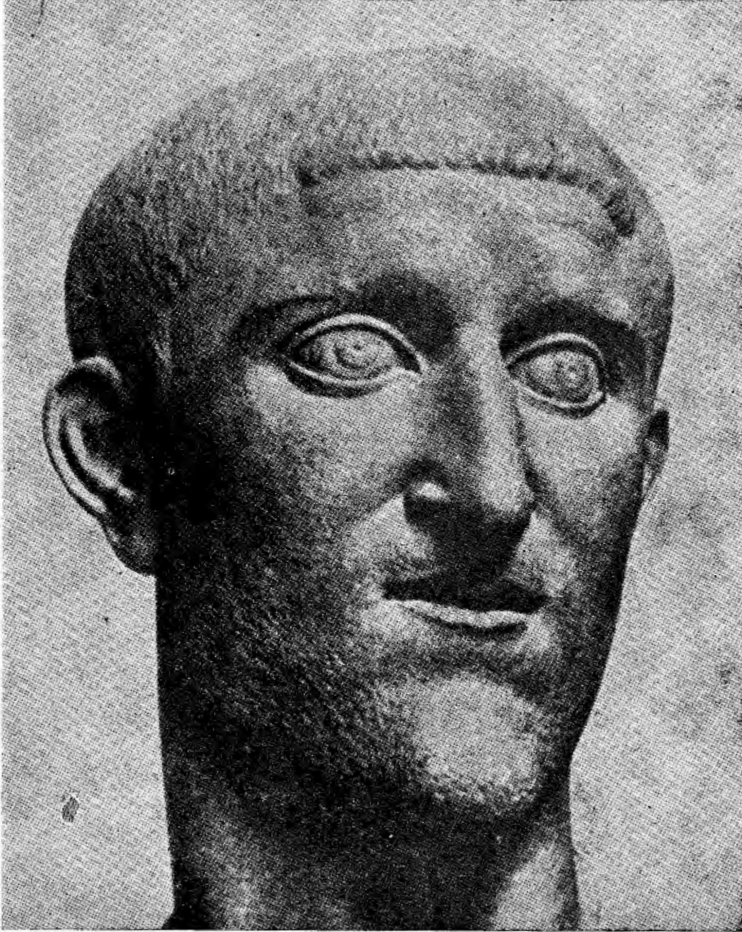
Maximinus, M. S. 231 de Mısır'da «legio II Traiana» da lejyon kumandanı olarak, Pers savaşları sırasındaysa Mezopotamya'da aynı mevkide (Praefectus Mesopotamiae) vazife görmüştü.

İmparator, Senato tarafından da tanınmış, fakat kendisi bunu, muhtemelen, asla istememişti. O gerçekten askerlerin imparatoru idi. Askerlerin ne istediklerini de bilirdi, bu sebepten, seçilişinden az sonra onların ücretlerini iki misline çıkarmasına şaşmamak gerekir.

İmparator tahta geçtikten sonra, kendi hakimiyetini tanıtmak için ordusuyla Rhen bölgesine yürümüştür. Fakat bu harekâttan önce, kendisine karşı tertiplenen bir suikastla meşgul olmak zorunda kalmıştı. Maximinus'un imparatorluğunu kabul etmeyen bir kısım senato taraftarları ve kumandanlar imparatoru ortadan kaldırmak için bir plân hazırladılar. Buna göre, imparator Rhen üzerindeki bir köprüden karşıya geçtikten sonra, köprüyü yıkacaklar ve onun düşman eline düşmesini sağlıyacaklardı. Magnus adındaki bir senator onun yerine imparator olacaktı. Fakat bu plân anlaşıldı ve başarıya ulaşamadı. Bu-

nun üzerine ihanet edenler, muhakeme edilmeden ölüme mahkûm edildiler.

Maximinus'a karşı ikinci bir ayaklanma Osrhoën'li okcular tara-

Maximinus Thrax

fından oldu. Bunlar başlarındaki Quartinus'u imparator yapmak istiyorlardı. Bunlar, Alexander'e bağlı kalmış bir gruptu. Fakat, Quartinus, bunların önceki şefleri Macedo tarafından öldürülmesi üzerine bu isyan da başarıya ulaşamadı. Quartinus'un başı imparatora getirildi, fakat sonra bu şahıs da, hain olduğu için, Maximinus tarafından öldürüldü.

Maximinus Thrax (aureus-altın sikke)

Bu olaydan sonra, Maximinus, Mainz yakınından Rhen'i geçti ve Moor' (Faslı), Osroen'li ve Parth'lılardan müteşekkil bütün ordusunu Aleman'lara karşı sevketti. Savaş alanının Württemberg'in kuzeyi ile Baden dolaylarında olması gerekmektedir. Savaş, Maximimus'un

cesareti ve Doğulu okçularla, Mavretenia'lı mızrakçıların değişik dö-ğüş taktikleri sayesinde, kazanıldı. Germen'lerin köyleri yakıldı, çok sayıda esir alındı, Maximinus'un askerleri zenginleşti. İmparator «Germanicuş Maximus» ünvanını aldı. Ertesi yıl bastırılan paralarda bu zafer «Victoria Germanica» ibaresiyle yaşatıldı.

İmparator'un kazandığı başarıyı yüceltmek ve yaymak için Roma'da Curia önünde savaşın büyük bir tablosu yaptırıldı. Fakat ölümünden sonra bu tablo senato tarafından yaktırıldı. İmparatorun elde ettiği zafer, Rhen ve Yukarı Tuna bölgelerinde barışın bir süre devam etmesini sağladı. Bundan başka Dacia'daki askerlerin mezar kitabelerinden ve İmparatorun «Sarmaticus» ve «Dacicus» gibi ünvanlarından anlaşıldığı üzere, Dac'lara ve Sarmat'lara karşı seferler yapmış ve bunların başarıyla sonuçlanmış olması gerekmektedir. Bu savaşlar, muhtemelen M. S. 237 ve 238 yılları arasında yapılmış olmalıdır. Böylece, kuzeyde Okyanus'a kadar Roma hakimiyeti genişledi.

Maximinus İmparatorluk eyaletlerinde, çok sert bir idare şekli izlemiştir. Maximinus'un bu şekildeki hareketi yalnız şahsî duygularına bağlı değildi. Özellikle kuzey seferleri için paraya ihtiyaç olduğundan bu şekilde hareket etmekteydi. Bazı eyalet valileri vahşice öldürülmüş, bazılarının idaresine, kendisi gibi, birden yükselmiş kimseler getirilmiştir. Senato'ya karşı tutumu da iyi değildi, bunlara da çok haşin davranmaktaydı. Yüksek tabakaya mensup kişileri, fakir duruma düşürmüş ve zalimce hareketlerde bulunmuştur. Bu durum karşısında, imparatorun karısı Caecilia Paulina, onun üzerinde düzenleyici bir rol oynamak istedi. Fakat, kısa bir süre sonra ölmesi, buna imkân vermedi. Paulina «Diva» (Tanrıça) mertebesine çıkarıldı. Maximinus'a karşı yalnız Roma'lılar değil, fakat kendi askerleri de karşı tutum takınmışlardı.

Maximinus, Hıristiyanlar tarafından da nefretle anılan bir şahıs oldu. Çünkü uzun bir süreden sonra, Hıristiyanların takibine girişen bir imparator olmuştu. Eusebius'a göre (Hist. Ecl. VI, 28) Hıristiyanların bu yeni takibata uğramaları doğrudan doğruya politik bir

manâ taşımaktaydı. Sebebiyse, Severus Alexander'in Hıristiyanlara dostca muamele etmiş olmasıydı. Bununla beraber, bu tehlike çabuk ve pek fazla zarar vermeden geçti. Bu sebepten, Lactantius «takibatçılar listesi» nde Maximinus'u tasvir etmemiştir.

Maximinus'un sert idaresi karşısında ayaklanmalar oldu. Afrika eyaletindeki procurator'a (maliye murakıbı) imparatora para toplamak için bir komisyon gönderilmişti. Bu komisyon, procurator'u yaşlı proconsul M. Antonius Gordianus'un yerine eyalet valisi tayin ederek, onu da Thysdrus'da emekliye sevketmişti. Bu şahıs quaestor ve muavinleri tarafından yardım görmüş ve mutad şiddetle davranarak zengin arazi sahiplerine baskıya başlamıştı. Bunlar durumlarını koru-

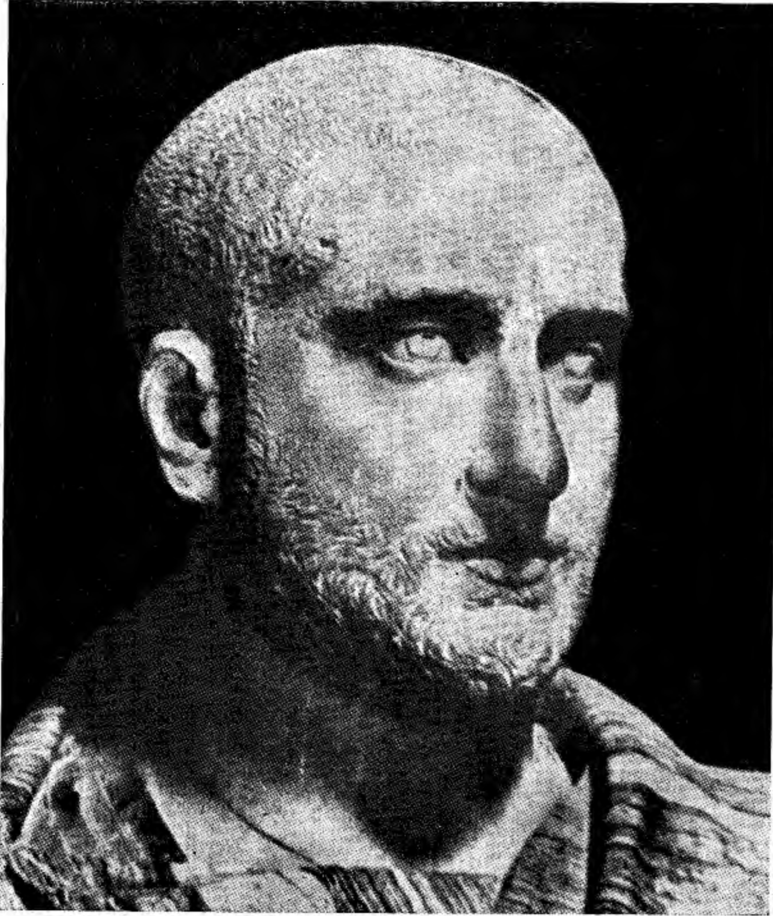

Maximinus Thrax'a ait bir başka sikke.

yabilmek için οἰκέται denilen köle ve kiracı-çiftçilerini silâhlandırdılar. Böyle bir topluluk efendilerine karşı daima saygı göstermek âdetinde olan köylüler olduğundan procurator üzerinde şüphe uyandıramazdı. Bunlar procurotor'u Thysdrus (El Diem-Kartaca'dan 175 km. Güney-doğuda) öldürerek M. Antonius Gordianus Sempronianus'u imparator ilân ettiler. 19 Mart 238 de seksen yaşındaki proconsul, augustus oldu. Gordianus, baba yönünden Gracchus'lara, ana tarafından ise Traianus'a akraba oluyordu. Birkaç gün sonra yeni augustus, aynı isimdeki oğlu ile Kartaca'ya geldi ve oğlunu ortak imparator ilân etti. Buradan senato'ya mektuplar gönderdi ve imparatorluklarının tasdikini istedi. Senato, Maximinus'dan nefret ettiği için bunu memnuniyetle kabul etti. Kartaca halkı silâhlandırıldı, fakat bunlar birkaç askerden ibaret, karmakarışık, kötü organize edilmiş, hatta basit birkaç silâha sahip zayıf bir kuvvet teşkil etmişti. Bu sebepten Gordianus'un şahsî düşmanı Numidia Legatus'u Capellianus'un Maximinus'a sadık kalması üzerine onun idare ettiği muntazam ordu karşısında dayanamadılar. Gordianus II. üzerine yaptığı hücum derhal sonuçlandı ve Gordianus II. öldürüldü. Bunun üzerine babası Gordianus I. de intihar etti. Bu zaferi bir ölüm ve müsadere fırtınası takip etti. Capellianus ilk önce Kartaca aristokrasisinin bütününü idam ettirdi ve bunların bütün özel para ve mülkünü, şehire ve mabetlere ait her şeyi müsadere etti. Sonra da önemli şahısları öldürterek, vasat vatandaşları sürgüne göndererek askerlerine köyleri ve evleri yaktırdı.

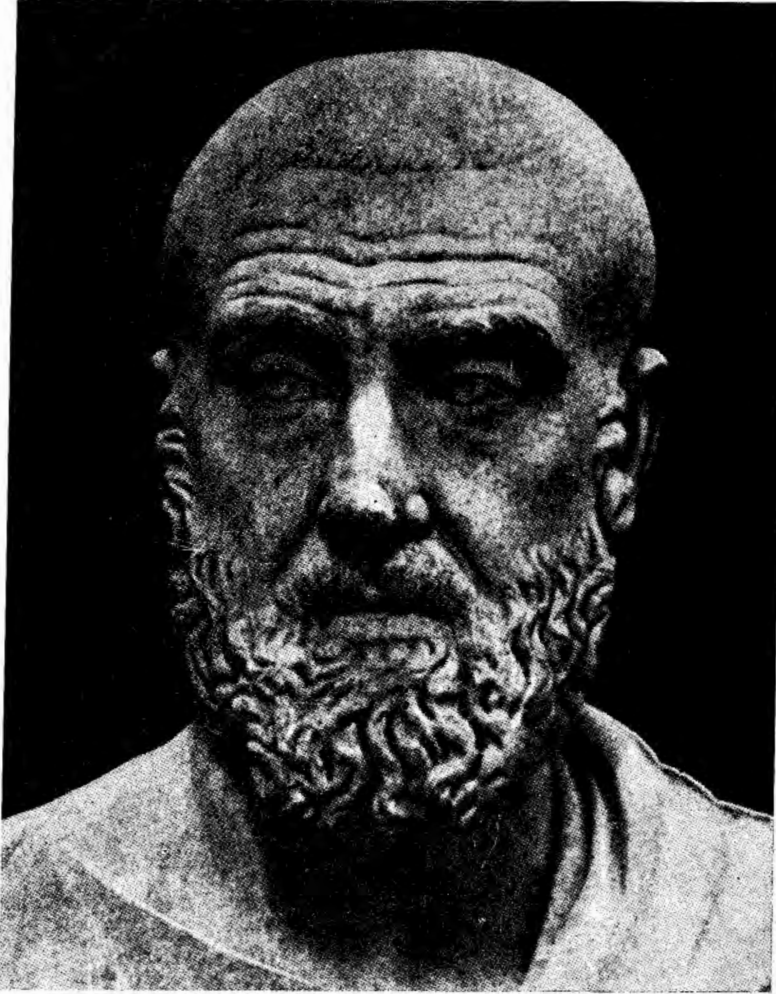
Diğer taraftan, senato Gordianus'ları tutarak, imparatorluklarını tasdik etmişti (2 Nisan). Ayrıca, Maximinus'u «damnatio memoriae» a (hatıradan silme cezası) çarptırmış, Roma halkı galeyana gelerek Maximinus'un tasvirlerini tahrip etmiş, dostları takip edilerek öldürtülmüştü. Bu karışıklık içinde senato olağanüstü çaba gösterip, yirmi kişilik bir konsül heyeti seçip (Viginti viri rei publicae curandae) devletin idaresini bunlara verdi. Bunların başında M. Clodius Pupienus Maximus ve D. Caelius Calvinus Balbinus imparator olarak bulunuyordu. Senato'nun gayretiyle bütün İtalya, Maximinus'a karşı silâhlandırıldı. Fakat, Roma'daki Gordianus taraftarları, tradisyona güvenerek, Gordianus I. nin torunu M. Anto-

nius Gordianus III. çocuk yaşta olmasına rağmen caesar ilân ettirdiler. Bu sırada, Pupienus, Maximinus'a karşı savaşa gönderildiğinde, Balbinus Roma'da iki ayaklanmayla karşı karşıya kaldı. Bunlardan birincisi, Pupienus hareket etmeden önce olmuş ve halk genç Gor-

Gordianus II.

dianus'a Caesar adının verilmesi için senato'ya hücum ederek, buna zorlamıştı. İkincisi ise Pupienus'un ayrılması üzerine olmuş ve Gal-

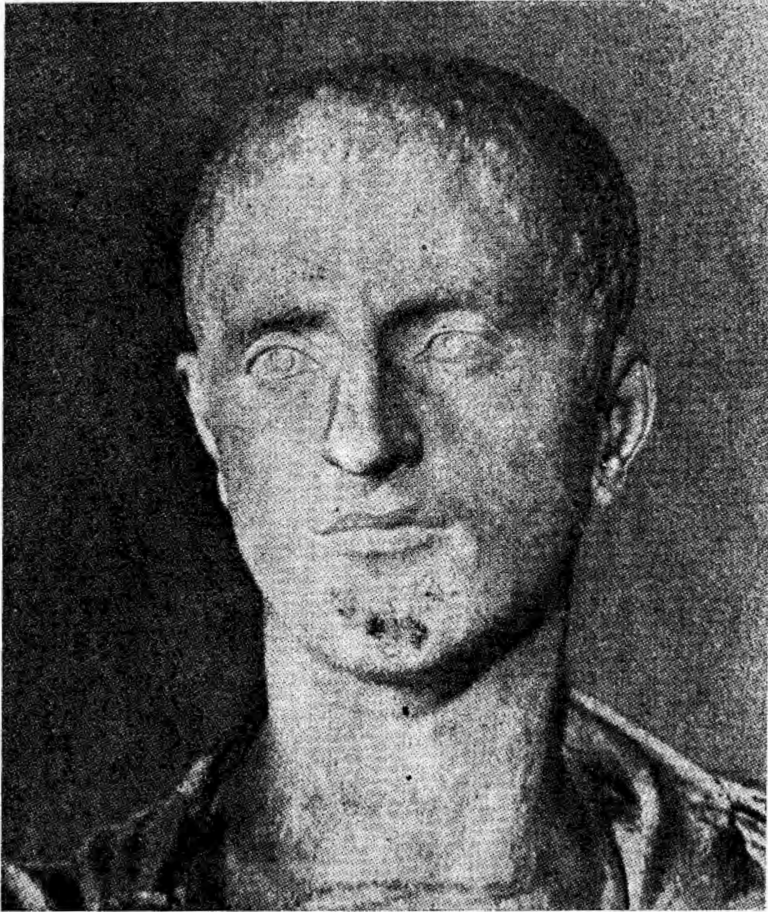

Pupienus

licanus ve Maecenas adındaki iki senator'un ne olup bittiğini öğrenmek için senato binasına gelen bir grup emekli askerlerden ikisini öldürmeleri üzerine çıkmıştı. Bunun üzerine hemen hemen bir dahilî savaş çıkmış, hatta senatorlar dahi silâhlanmışlar ve Balbinus bunu güçlükle önleyebilmişti. Şehrin büyük bir kısmı bu çatışma sırasında yandı.

Afrika'daki olaylar meydana geldiği sırada Maximinus Sirmium'da bulunuyordu. Capellianus'un zaferini haber aldığında çok sevinmiş, fakat senato'nun üç kişiyi seçtiğini işitince, kumandanlarla durumu görüşmüş ve ordusunun zayıflığına ve yanındakilerin kifayetsizliğine rağmen Roma'ya ve senato'ya karşı müthiş tehditlerle dolu bir nutuk da irad etmişti. Ayrıca, ordusunu teşvik için genel bir hediye dağıtımında da bulundu. Ertesi gün bütün ordu yola çıktı. Ordunun büyük kısmını Germen kabileleri ve süvarileri teşkil ediyordu. Bu beklenmedik anî hareket, yük kervanının fazlalığı sebebiyle ilerleyişlerine engel teşkil ediyordu. Anlaşıldığına göre Maximinus'a yalnız Dacia, İspanya ve Asia Minor sadık kalmıştı. Maximinus'un geçtiği yollar, önceden tahrib ediliyor, ikmal yolları kapalı tutuluyor ve erzak imha ediliyordu. Böylece ordu Emona'ya vardığında, burayı boşaltılmış buldu. Fakat ordu, yorgunluk ve açlıktan bitmişti, bu yüzden Maximinus'a öfkelenmeğe başlamışlardı. Maximinus bunların tutumunu cezalandırmağa kalkınca, ordu galeyana gelmişti, fakat yine de uygun bir zamanı kollamak için sessiz kaldılar. Maximinus, ancak Aquilea'da ilk mukavemetle karşılaştı. Senato tarafından buranın müdafaası için, konsul'lerden Menophilus ve Crispinus gönderilmişti. Öncülerin yaptığı hücum geri atıldı. Kuşatmanın beyhudeliğini anlayan Maximinus, şehrin yerlisi bir tribun vasıtasiyle müzakerelere girişti, fakat bu hiçbir sonuç vermedi. Bunun üzerine imparator genel bir hücum emri verdi. Fakat, Isonzo (Sontius) üzerindeki bir köprünün, eriyen karlar yüzünden harab olması sebebiyle, emir gecikti. Maximinus'un bütün çabaları boşa gitti. Kayıpların artması, açlık tehdidi disiplini bozdu. En nihayet, kendi askerlerinin plânladıkları bir tertip mukadderatı tayin etti. Aileleri ve malları düşman tarafından ele geçirilmiş olan bazı askerler 10 Mayısta konuşmak üzere çadırından dışarı çıkardıkları,

Maximinus'u ve yanında bulunan ve caesar ilân etmiş olduğu oğlunu öldürdüler. Fakat kuşatılanlar bununla beraber şehir kapılarını yine de açmadılar. Yalnız, surların dışındaki bir pazar - yeri, yarı aç orduya açıldı.

Maximinus'un oğlu.

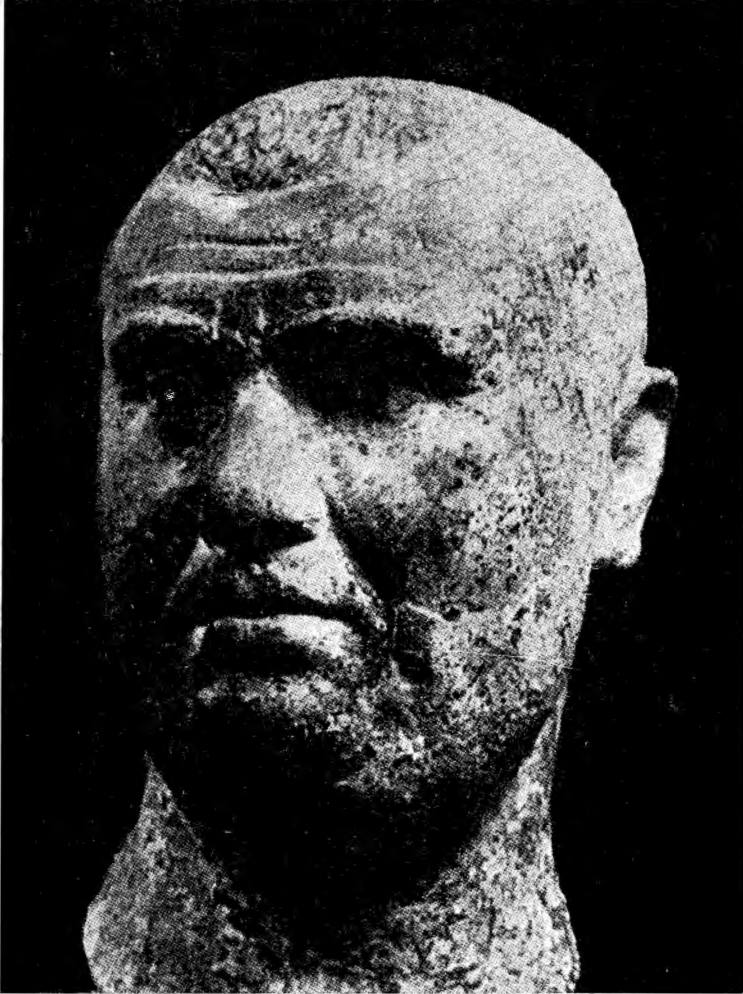
Ravenna'da, İtalya'dan toplanmış orduları merkezileştirmiş olan Pupienus'a, ordudan bir elçi heyeti gönderildi. Bunlar öldürdükleri imparatorlarının başını da beraberlerinde getirdiler. Pupienus, Aquilea'da lidersiz kalan orduya, Roma halkı ve senato'sunun seçtiği imparatorlara itaat etmelerini bildirdikten sonra, bütün ordunun başında olduğu halde Roma'ya döndü. Her yerde muzaffer olarak selâmlandı. Maximinus'un ölüm haberi Roma'da çılgınca eğlencelere vesile oldu. Roma halkı, az önce çektiği ızdırabı unutmuştu. Fakat, zaferin ilk sevinç belirtileri geçince, hassa alayı senato'nun seçtiği imparatorları ortadan kaldırmağa karar verdiler. Zira bunlar iki imparatora öfkelenmekte ve Maximinus'un düşüşüne gösterilen aşırı taşkınlığa kızmaktaydılar. Bu arada Pupienus Mezopotamya'da tekrar başkaldıran Pers'lere, Balbinus ise Aşağı Tuna'daki Goth'lara karşı sefere hazırlanırken, Gordianus da Roma'da kalmıştı. Pupienus veya Maximus, aşağı tabakadan gelme idi. Babası, demirci veyahut ta arabacıydı. İlk önce tribun olmuş, sonra praetorluk yapmıştı. Daha sonra Bithynia ve Yunanistan'da ve Gallia Narbonensis'te proconsul olarak vazife görmüş, Sarmat'lara karşı savaşmış ve Germen'lerle de iyi sonuç veren bir sefere katılmıştı. En son görevi ise şehir prefekt'liği olmuştu.

Balbinus ise pek asîl bir soya mensuptu. İki kere konsul olmuş ve sayısız eyaletlerde valilik yapmıştı. Asia, Afrika, Bithynia, Galatia, Pontus, Thrakia ve Gallia'da sivil idareyi tanzim etmişti. Askerî bilgisi, sivil idareciliği kadar kuvvetli değildi.

Her ikisine de tribun selâhiyeti, proconsul kumandanlığı, Pontifex Maximus görevi ve Pater Patriae (Vatanın Babası) ünvanı verilmişti.

Pupienus'un şahsen Maximinus'la savaşmamasına ve ordusuna hiç bir zarar gelmemesine rağmen, savaşa gidip başarı ile dönmesi, Balbinus'ta kıskançlık uyandırmıştı. Balbinus, kendisini Roma'da daha fazla uğraşmış kabul etmekteydi. Buna karşılık askerler, kendi seçtikleri imparatorlarının kaybına karşılık, Senato'nun seçtiği imparatorlara öfkelerini açıkça göstermeğe başlamışlardı. Balbinus ve Pupienus, devleti mutedil bir şekilde idare etmekteydiler ve senato'ya da büyük saygı gösteriyorlardı.

Askerler, her iki imparatoru öldürmek için fırsat kolluyorlardı, fakat Pupienus ve Balbinus'u, gönüllü bir Germen muhafız birliği ko-

Balbinus

rumakta ve onlardan hiç ayrılmamaktaydı. Askerlerin öfkesinin bir sebebi de bunların Roma'daki varlıklarıydı. Fakat, Agon Capitolinus oyunlarının yapıldığı gün, fırsat ele geçti. Bu oyunlar dolayısiyle birçok asker ve saray bakıcıları meşgul oldukları ve imparator yalnız Germen muhafızlarla sarayda bulundukları sırada, bunların üzerine hücum ettiler. Askerlerin ayaklandığını öğrenen Pupienus, sarayın başka bir tarafında Germen muhafızlarla birlikte bulunan Balbinus'a yardım için haber yolladı. Fakat, Balbinus, muhafızları kendisine karşı kullanmak üzere istediğinden şüphelenerek, ve yalnız saltanat sürmek istediğini zannederek bunu reddetti. Bunlar bu münakaşadayken, askerler her ikisini de yakalayarak, saraydan dışarı çıkardılar, ve karargâhlarına doğru götürmeğe başladılar. Fakat Germen'lerin kendilerini takip ettiklerini öğrenince, her ikisini de öldürerek sokak ortasında bıraktılar. Bu sırada Gordianus'u da imparator ilân ettiler. İmparatorlarının ölüm haberini alan Germen'ler boş yere çarpışmaktan vazgeçtiler. Bu şekilde, altmış yaşındaki Balbinus ve yetmişdört yaşındaki Pupienus'un yerine çocuk yaştaki Gordianus III. imparator seçilmiş oldu. Pupienus ve Balbinus doksandokuz gün tahtta kalmışlardı.

2. M. ANTONİUS GORDİANUS III

M. S. 238-244

Gordianus III., Afrika proconsul'u M. Antonius Gordianus Sempronianus Romanus Africanus'un torunu idi. Gordianus I., Maecius Marullus ile Ulpia Gordia'nın oğlu idi. Baba yönünden, Sempronianus Cognomenin'in gösterdiği üzere, Gracchus'lara, anne tarafından ise, Traianus'la akraba idi. Konsül'lüğü sırasında çok zengin ve kudretli bir şahıstı. Roma'da, Pompeius'un evine (domus rostrata) sahibti. Eyaletlerde geniş arazileri vardı. Konsul'luğundan sonra, Severus Alexander'in hizmetinde vazife almış, senato'nun teklifiyle Afrika'ya prokonsul olarak gönderilmişti. Gordianus, şiirle meşgul olmuştu. Ayrıca, «Antoniniados» adı altında bir de eser yazmış olduğu söylenmektedir.

I. Gordianus'un iki çocuğu vardı. Bunlardan erkek olanı, aynı is-

mi alarak, konsul olmuş ve birlikte augustus'luğu paylaşmışlardı ve Kartaca yakınındaki savaşta ölmüşlerdi. Diğer çocuğu, Maecia Faustina idi ve Junius Balbus adında bir konsul ile evlenmişti. Bu kadın, Gordianus III. nün annesi idi.

Gordianus III.

Gordianus I., imparator Maximinus zamanında Afrika'da proconsul iken, oğlu da legat olarak vazife görmekteydi. Gordianus I. öldüğünde seksen, oğlu ise 46 yaşında bulunuyordu. Her iki Gordianus takdis edildiler. M. S. 238 yılı Şubat ve Mart aylarında 20-22 gün saltanat sürmüşlerdi.

Gordianus III. nün imparator seçilmesine halk da, senato da, askerler de çok memnun olmuşlardı. Çünkü o, Maximinus'a karşı imparatorluğu korumak için hayatlarını feda etmiş olan Gordianus'ların soyundandı.

Gordianus III. 238 yılı Haziran'ında imparator olduğunda onüç yaşında bulunuyordu. Bu sebeple imparatorluğu idare edecek durumda değildi. 241 yılından sonra Hassa Alayı kumandanı (Praefectus Praetoriae) Timesitheus'un imparatorluğu gerçekten idare eden kimse olduğunu bilmekle beraber ilk yıllar için kesin bir bilgiye sahip bulunmuyoruz. Gordianus'un babası 238'den önce ölmüştü, annesi Maecia Faustina'nın nüfuzu sadece Historia Augusta'da pek fazla şüpheli bir pasajda zikredilmektedir. Epigraphik ve numismatik deliller ise bir ana imparatoriçenin etkisinin mevcudiyetinden bizi haberdar etmemektedir. Bununla beraber, annesinin ailesine mensup kimselerin, bazı saray mensuplarından veya harem-ağalarından idarede faydalanmış olmaları muhtemel görülebilir. Fakat daha güvenilir belgeler senato nüfuzunun devam etmiş olmasını daha fazla mümkün kılmaktadır. Bu şekilde, meselâ, Africa Proconsul'u C. Lucillus Macer Rufinienus, ve Aşağı Moesia valisi Menophilus, ki her ikisi de yirmiler komitesinin evvelce üyesi idiler, görev almışlardır. Bunlardan başka, Annianus Aedinius, Julianus, Domitius gibi Hassa Alayı kumandanlarının 241 yılına kadar bu vazifeyi deruhte etmiş oldukları anlaşılmaktadır.

Gordianus 238 başlarında legio III augusta'yı ilk iki Gordianus'u ortadan kaldırmaktaki hissesi dolayısiyle, dağıtmıştır. Bunun subay ve askerleri, daha ağır bir cezaya uğramadan, diğer ordulara nakledilmiştir. Bunların yeri de Africa yardımcı kuvvetleri ile kapatılmak istenmiştir. Fakat bu hareket bu kaynağın zayıflamasına sebep olmuştur: Nitekim, 240 yılında Kartaca'da Afrika eyaleti valisi Sabinianus

isyan ettiği zaman, Mauretania valisi olan Faltonius Restitutianus, kuvvetleriyle birlikte çağırılmıştır. Ancak böylelikle asinin teşebbüsü kısa zamanda önlenmiştir.

Rhen dolaylarında Maximinus'un Germania zaferinin neticesi olarak hâlâ barış hüküm sürmekteydi. Fakat onun ordusunun ayrılışıyla düşman tekrar Tuna boylarında harekete geçmişti. Goth'ların ve komşularının hücumları, müdafaanın zayıflığı hususunda sondaj tesiri göstermişti. 238 de Istrus talan edildi. Tehlike Aşağı Moesia valisi Menophilus büyük bir orduyla müdahele edinceye kadar uzaklaştırılamadı.

Goth'larla yapılan müzakereler ve yıllık vergi kabullenmeleri karşısında onların çekilmeleri mümkün oldu. İlk önce de aldıkları esirleri bıraktılar. Aynı şekilde Dacia'daki Carp'lar da Menophilus harekete geçinceye kadar Roma'yı endişeye sevk etmiş, fakat Menophilus takviyeli ve iyi teçhiz edilmiş bir orduyla bunları da geri atmağa muvaffak olmuştur. Üç yıl müddetle düşman sessiz kaldı, bu esnada yolların inşaası ve kasabalarda yeni kalelerin bina edilmesiyle müdafaa kuvvetlendirildi. Yukarı Moesia, yeni ihtiyaçları karşılamak maksadıyla para basma hakkını kazandı.

Afrika'daki isyanlar ve özellikle doğu kuvvetleri üzerindeki tehlikelerin yeniden başgöstermesine bağlı olan askerî problemlerin artışı, merkezî idarede bu işlere çare bulacak iş başında bir kimsenin bulunması ihtiyacını hissettirmiştir. Timesitheus'u imparatorun dikkatine kimin çektiğini bilmiyoruz. Fakat, 241 de Gordianus onu praetor prefekti (Hassa Alayı kumandanı) tayin etmiş ve kendisi de onun kızı Furia Sabinia Tranquillina ile evlenmiştir. C. Furius Sabinus Aquila Timesitheus, kendisini imparatorluğun büyük bir kısmında şahsî tecrübesiyle tanıtmıştı. Lyons da bulunmuş olan bir kitabe bize onun karierini bildirmektedir. İspanya'da bir yardımcı Cohort'da kumandan olarak hizmet etmişti. Belgica ve Arabia eyaletlerinde iki kere vekil vali olarak ve imparatorluk hazinesinin idaresinde malî murakıp olarak çalışmıştı. Sonra Roma'ya gelmiş ve orada imparatorluk memuriyetlerinde idareci olmuş ve sonra Veraset Vergisi Dairesi başkanı olmuştu. Bunu takiben Suriye ve Palestin'e murakıp olarak gitmişti.

Sonra Belgica'ya dönerek aynı zamanda Aşağı Germania'ya vali-muavini oldu. Buradan da, Bithynia, Pontus ve Paphlagonia murakıplığında ve en nihayet Lugdunensis ve Aquitenia murakıplıklarında bulundu. Bu şekilde çeşitli imparatorların fırtınalı havalarını görmüş tecrübeli bir idareci olmuştu. Böylece üç yıl müddetle bu kültürlü ve görgülü şahıs imparatorluğun gerçek kontrolörü olmuş, devlete sadakatla çalışmış ve damadının müşaviri olmuştur. Historia Augusta'-da onun şerefine yazılmış selâhiyeti mevsuk olmayan bir kayıt onu imparator'un babası ve imparatorluğun koruyucusu olarak methetmekte, böylece onun şahsının ve durumunun önemini gerçekten teslim etmektedir.

İhtiyaç olduğu sırada imparatorluğun askerî münakalesinde ve sulh esnasında kullanılan yol-inşasındaki gayretlerin bir çoğu Timesitheus'a atfedilmektedir.

Africa'da bir limes (hudut hattı) inşa ettirmiş ve bu Numidya'yı emniyet altına almıştır. Mauretania'da da hudut köylülerinin oturdukları yerlerin tahkimatı tamamlanmıştır. Fakat başlıca askerî çalışmalar Pers'lere karşı açılan zafer zamanına teksif edilmiştir ki imparator 242 yılı baharında Janus mabedinin resmen açılışını yapmıştır:

Gordianus'un saltanatı sırasında, çok şiddetli bir deprem olmuş, pek çok şehir ahalisi, tapınakların yarılmasıyla kaybolup gitmiştir. Her tarafta kurban törenleri yapılmış, dinî kitaplara başvurulmuştur.

Bu depremden sonra, Praetextatus ve Atticus'un konsullukları sırasında Pers'lere karşı savaş açılmıştır.

Maximinus henüz saltanat sürdüğü sırada, Sasani prensliğinin kurucusu Ardashir (Artaxerxes), Nisibis ve Carrhae'ı zaptetmişti. Onun halefi olan oğlu Sapor I., 241 yılında babasının fütühat plânlarını takip etti. Suriye üzerine yaptığı yeni hamle Orontes (Asi n.) üzerindeki Antioeheia'yı (Antakya) ciddi bir tehlike içine atmıştı. Bu sırada Gordianus, yanında Timesitheus olduğu halde, orduya katıldı. Karadan doğuya giderken yolunun üstündeki Tuna ordusunun seferber edilmiş kuvvetlerini de toplayacaktı. İşte bu kuvvetlerin nakli, ve hatta, belki de, Menophilus'un önceki geri çağırılması sebebiyle, düşmanı hücuma teşvik etmişti. İstilâcılar ve bilhassa Carp'-

lar ve Goth'lar hemen hemen Trakya'ya kadar ilerlemeğe muvaffak oldular. Fakat, Gordianus, Moesia'ya ilerleyerek düşman kuvvetlerinin bir kısmını tahrib etti, bir kısmını da kaçmağa mecbur bıraktı.

Timesitheus'un müdahelesi derhal barış tesis edilmesine sebep oldu. Bu zaferden sonra ordu Thrakya'dan Asya'ya geçirildi. 243 de bu seferi organizede de elinden geleni yapmış olan Timesitheus Suriye'-

Gordianus III.
(bronz madalyon)

yi Pers'lerden kurtarmağa ve Carrhae'ı tekrar ele geçirmeğe muvaffak oldu. Rhesaina (modern Râs-el-Ain) yakınında yapılan kat'î savaş, galip Roma'lılara Singara ile birlikte bütün Mezapotamia'yı temin etti;

hatta Nisibis bir kere daha Roma'lılara geçti. Osrhoéne'deki Edessa (Urfa) tekrar bir Roma kolonisi oldu. Pers'lerin kralı Gordianus'dan dolayı öylesine korkuya kapılmıştı ki, hem kendi ve hem de Roma'lı kuvvetler tarafından korunmasına rağmen, yine de şehirleri boşalttı ve bunları tamir ederek bıraktı. Bütün Doğu Roma imparatorluğunun hükmü altına girdi. Gordianus, Roma'ya senato'ya gönderdiği mektupta, Timesitheus'u öven bir ifade kullandı. Timesitheus'a Roma'da birçok şeref payeleri verildi. Fakat bu mutluluk uzun sürmedi. Fırat boyunca daha ileriye gitme plânları kurulurken, Timesitheus birdenbire hastalandı. Onun halefi 45 yaşında Trachonitis'li bir arab şeyhinin oğlu M. Julius Philippus idi. Philippus, aşağı tabakadandı, muhtemelen hassa alayı kumandan vekilliğine yükselmiş bulunuyordu. Çok haris olduğundan bulunduğu mevkiden memnun kalacak kimse değildi. İmparatorluk mantosunu bizzat giymek istemekteydi. Timesitheus, Roma idaresinin bozulmaması için her tarafta erzak stokları yaptırmıştı. Fakat Philippus, hububat gemilerini geri çevirerek, orduları da erzak temin edilemiyecek yerlere yöneltmişti. Ordunun erzak meselesinde maksatlı olarak çıkarılan güçlükler askerler arasında hoşnutsuzluk doğurdu, bunun sebebi de imparatora tevcih edilmekteydi. Ayrıca, Philippus askerler arasında, Gordianus'un çocuk olduğunu, imparatorluğu idare edemeyeceğini yaymakta, onun yerine orduyu ve genel işleri idare edecek birinin getirilmesi gerektiğini söylemekteydi. Diğer taraftan ordu liderlerinin bir çoğunu da kendi tarafına çekmişti. Gordianus'un dostları ilk önce ona karşı çıktılar, fakat askerlerin dönmesi üzerine çaresiz kaldılar. Eğer Gordianus gerçekten Philippus'u kendine ortak imparator veya hiç olmazsa caesar yapmaya teşebbüs etseydi, onu yine de kazanamıyacaktı. Circesium ve Doura - Europus arasındaki Zaitha yakınlarında Gordianus'un kaderi tayin edildi. Askerler tarafından öldürüldü. Philippus, Şubat 244 veya Mart başında imparator oldu. Askerler, Gordianus için Circesium yakınında bir cenotaph (boş mezar) bina ettiler.

Gordianus III nün saltanatının ilk yıllarında birçok resmî emirnameler neşredilmiştir. Bunlar çoğunlukla sivil kanunlarla ilgilidir, ve bizim 241 den sonraki siyasî durum hakkında bazı genel hükümler

edinmemize imkân vermektedir. Bunlar arasında, 6 Eylül 238 de eyâlet valilerinin bazılarının prensiplerine uymayan hiçbir şey yapamıyacaklarını bildiren bir emir çıkmıştır. Eyâletlerin idare şekli hususunda valinin durumu yeniden takviye edilmiştir. Özellikle adlî otoritesi kuvvetlendirilmiştir. Askerî hakimlerin sivil olaylar hakkındaki haksız hükümleri menedilmiştir. Malî işlerde maliyenin ve idarenin hakları çok defa önemle belirtilmiştir, fakat kanunun boşluklarına karşı yargılama usulleri de bulunmaktaydı, ve kısmen de devlet işlerinde çalışanların lehine kanunu zorlamaya karşı da ihtiyatî tedbirler mevcuttu. Önemli bir devlet müdahelesi de Scoptopare kitabesinde muhafaza edilmiştir. Bu kitâbede, mezkûr köyün ve Trakya'da Pantalia mıntıkasındaki bir başka köyün sakinlerinin bir ricası zikredilmektedir. Şikâyetçiler askerlerin zulüm ve zorbalıklarına ve biraz da devlet işlerine karşı yöneltilmişti. Sulh zamanlarında sıcak kaynaklar ve bunun pek yakınındaki sık sık alışveriş ettikleri pazar yeri köylülere açık tutulmaktaydı. Fakat şartlar şimdi tamamen değişmişti. Köylüler askerlere tahsis edilen yerler ve mükellefiyetler yüzünden öylesine fakirleşmişlerdi ki, yurtlarını terketme tehdidi ile karşı karşıyaydılar. Bunun üzerine imparator duruma bir çare bulunmasını emretmişti, ve kitabenin dikilmesi Scoptopare köylülerinin memnun kaldıklarını ve ricalarının da başarı elde ettiğini isbat etmektedir.

Keza, imparatorluk memurlarının para-faizine karşı yasak koyduklarına dair müteaddit kayıtlar, devletin faydalı yardımlarını tekrar işaret etmektedir. Severus Alexander zamanında ceza vermek hakkı maliye memurlarından alınmıştı, şimdi ise, bu c u r a t o r e s r e i p u b l i c a e adı verilen beledî idare murakıplarından da alınmıştı. Şehir idaresinde istişare heyetinin yükü de hafifletilerek çeşitli memuriyet ve vazifelere bölünmesi kararlaştırılmıştır.

Gordianus zamanında, Roma'da birkaç çeşme ve hamam yaptırılmıştır. Campus Martius da bir portico yaptırılmasına karar vermişti. Ayrıca yazlık ve kışlık hamamlar inşa ettirmiştir. Gordianus ailesinin binası ise Roma-Praeneste yolu üzerindeydi. İç avlusunda ikiyüz sütun bulunan çok güzel bir yapı idi.

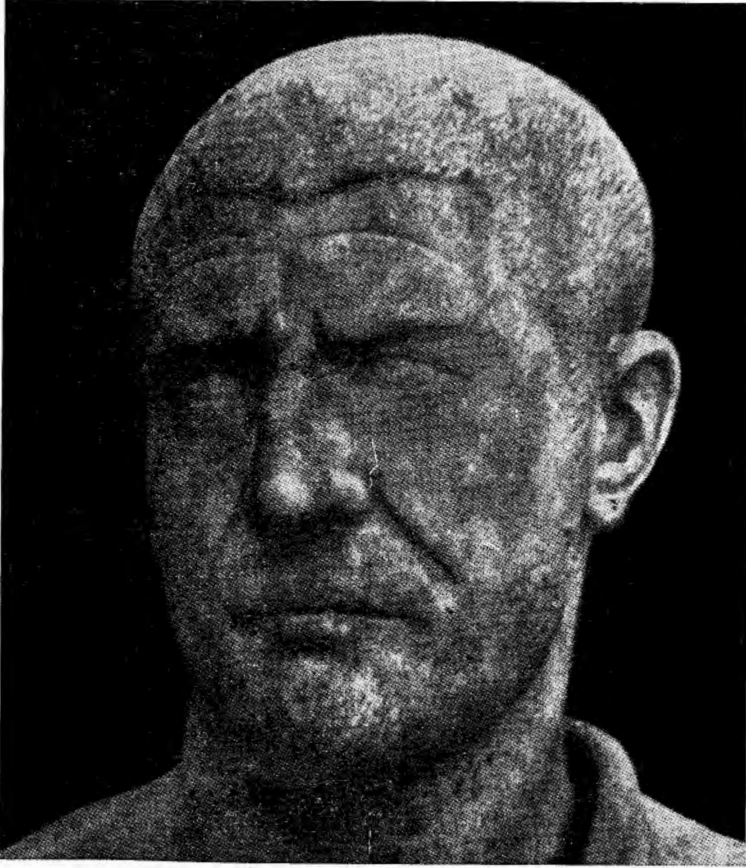
II. Kısım

C. J. PHİLİPPUS ARABS

M. S. (244 - 249)

Philippus augustus ilân edilir edilmez, senato'nun tasvibini mümkün kılmak için gayret sarfetti. Bu maksatla Gordianus'un tutulduğu bir hastalığa mağlûp olduğunu ve kendisinin onun tabiî halefi bulunduğunu, bu sebeple umumun isteğini kabul ettiğini, ve madem ki Gordianus en büyük ödevini yapmıştı, senato'nun onu Divi yâni Tanrılar arasında sayması gerektiğini bildirdi ve bu sırada Gordianus'un cesedi Roma'ya getirildi, ayrıca Zaitha yakınında bir abide dikilmişti. Senato tereddüt etmeden augustus'luğunu tanıdı ve henüz yedi yaşında bulunan oğlu M. Julius Severus Philippus'u da caesar olarak tayin etti. Bu arada Phillippus, Pers'lerle barışı temin etmişti. Philippus, Maximinus'un başına gelenin hatırlanmasından önce mümkün olan sür'atle şahsen Roma ile temasa geçmek istiyordu. İmparatorluk sulh yoluyla Küçük Armenia ve Mezopotomia'yı elinde tutmağa muvaffak oldu ve Philippus batıya «Parthicus» ve «Persicus Maximus» olarak döndü. Kardeşi Priscus'u arkasından Mezopotamia'da vali olarak bıraktı; Nisibis ve Singara herbiri Julia adını ilâve olarak aldılar; eski Sichem-Neapolis, Colonia Julia Sergia Neapolis olarak adlandırıldı. Bugünkü Suhuhba yakınındaki muhtemelen Philippus'un doğmuş olduğu Trachonitis'te, Philippopolis adı altında ve

Colonia hakları olan bir şehir kuruldu ve Bostra, mümtaz bir ünvan olan «Colonia Metropolis» adını aldı. Thrakya'daki Philippopolis (Filibe) de bu imparatordan, doğudan dönüşü esnasında, colonia statüsünü kazandı. Bu sebeple bastırılan paralar Makedonya'da Beroea'da yapılan kutlama oyunları hakkında delil teşkil etmektedir. Philippus,

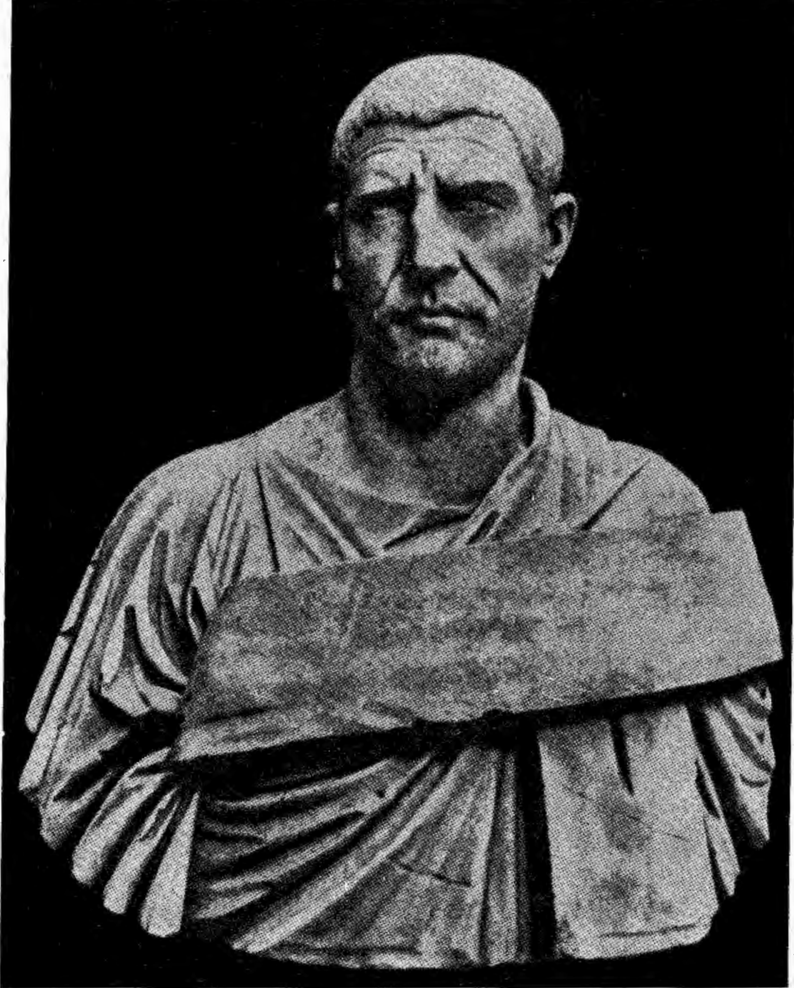
Philippus Arabs

23 Temmuz 244 de, Roma'ya geldi. An'anevî bir endişe olan vatandaşların hüsnükabulünü kazanmak için bunlara dört defa hediye dağıttı. Senato ile ilişkilerini başlangıçtan itibaren uygun bir şekilde geliştirdi. Bu arada Philippus bir dinastlık kurmak istedi ailesi için. Bu sebeple, küçük oğlunun annesi augusta'lığa yükseltildi, esasen kardeşi önemli bir vazifedeydi ve pek geçmeden imparatorun kayınbiraderi Severianus yüksek bir vazifeyle tayin edildi. Hatta Philippus'un babası Marinus takdis ettirildi.

İmparator kendisini devlet işlerine ciddî bir surette ve gayretle verdi. Nefyedilmiş veya sürgüne çarptırılmışlara karşı umumî bir af ilân etmesi, itidaline örnek gösterilebilir. Sivil halkın hakları konusunda çok sayıda kararlar Codex justinianus'ta zikredilmektedir. Hatta Philippus hazine idaresinin haksızlığına karşı araya girmiştir. Bununla beraber hükûmet vergiler üzerindeki ağır yük sebebiyle halkın meşru haklarına karşı marûz kaldığı haksızlıklara mani olamıyordu. Meselâ, harb esiri olmuş bir oğul, babasının iflâsı yüzünden onun düştüğü borçları ödemekten mazûr görülmüyordu. Gerçi şairlerin vergi muafiyeti talebetmeleri kat'î surette menedilmişti, fakat bundan Philippus'ın tahsilsiz ve kültür düşmanı olduğu anlamını çıkarmağa lüzum yoktur. Atina'nın elçisi olarak, sophist Nicagoras imparatora bir nutuk hediye etmişti. Philippus yolların inşasına devam etmiştir. Fakat bütün çabalarına rağmen her yerde umumî bir şekil almış olan suistimalleri ortadan kaldırmağa muvaffak olamamıştır.

Dış olaylara gelince; muhtemelen 244 yılı başlarında Carp'lar hudutları tehdide başlamışlardı ve 245 yılında ne Aşağı Moesia valisi Prastina Messallinus ne de halâ büyük bir kuvvete kumanda etmekte olan Severianus düşmanı Tuna üzerinden geri atmağa muvaffak olamayınca bizzat Philippus senenin sona ermesinden önce bütün kumandayı eline aldı. Bununla beraber, meskukata ara verilmesinden anlaşıldığı üzere, bu devreden itibaren Aşağı Moesia, Thrakya ve Makedonya tamamen tahribe uğramıştır. 246 yazında imparator Dacia'da bulunuyordu. Buradayken buraya para basma hakkını verdi. «Germanicus Maximus» ünvanını almasından German'lar ve özellikle Quad'lar üzerindeki başarısını anlamaktayız. Ertesi yıl Philippus

iftiharla kendisine « Carpicus Maximus » ünvanını da ilâve etmiştir. Carp'lara karşı kazandığı bir zaferden sonra bunların büyük

Philippus Arabs'a ait bir büst.

bir kısmını bir kaleye sürerek kapatmış ve zayıf düşmüş düşmanı barışa zorlamıştır. Bunu takiben Roma'ya dönmüş ve, orada, zaferinin intibaından faydalanarak, oğlunu augustus mertebesine yükseltmiştir (247 yılı Haziran başı). Bunun üzerine imparatoriçe Otacilia « mater augusti et castrorum et senatus et Patriae » ünvanıyla tebcil edildi. Genç Philippus aynı zamanda Pontifex Maximus idi.

Bu sırada Varro'nun hesabına göre Roma şehrinin kuruluşunun ilk bininci yılını tamamlıyan seneye intikal edildi. 21 Nisan 247 tarihindeki jübile esnasında imparator muharebe meydanında bulunu-

Philippus Arabs, Otacilia,
genç Philippus

yordu. Bu sebepten asırlık oyunlar ve bin yıllık kutlama törenleriyle bu savaş kapatıldı. İki imparator muhteşem bir debdebe ile an'anevî dinî törenler icra ettiler ve Circus Maximus'ta fevkalâde oyunlar tertiplediler. Bu maksatla Gordianus III. nün Pers'ler üzerindeki zaferlerinin beklenmesi sırasında toplanmış birçok vahşi hayvan bu oyunlarda kullanıldı. Yeni dinastlık bu şekilde yeni bir yüzyılın başlangıç noktası olarak kabul edildi ve bu törenlerle kutlandı. Bu coşkun şenliklerde Roma halkının teveccühü kazanılabilirdi. Fakat başşehirdeki pek ufak bir değişiklikten başka sadece Transtiberin'de bir su deposu yapıldı. Fakat şimdi augustus ünvanını taşıyan kimse bir Arap'tı, bununla beraber kendisinde gerçek bir Roma'lı karekteri bulmakta ve onun ödevlerini yerine getiriyor görünmekteydi.

Buna karşılık, eski nizamı geri getirmek isteyen muhalif kuvvetler mevcuttu. Bu sırada, kendilerini Roma'lı fazilet (virtus) ve şerefinin koruyucuları ve temsilcileri sayan Tuna orduları, özellikle Pannonia kuvvetleri kıpırdanmaya başladı. Böylece Philippus'un birlikte zaferler kazandığı aynı ordu, bu yeni Oriental sülâleye karşı reaksiyon olarak, muhtemelen senato ailesinden gelme bir kumandan olan Ti. Claudius Marinus Pacatianus'u rakip imparator olarak ortaya attılar. Bin yıllık şenliklerden az sonra Pacatianus, üzerinde «Romae aeternae an(no) mill(esimo) et primo» yazısı bulunan paralar bastırdı. Böylece, pek az önce emniyeti elde edilmiş olan Aşağı Tuna eyaletleri tekrar tehlikeli bir durum arz etmiş oluyordu. Ordunun bu isyanı neticesi, Goth'ların kendilerine ödenmesi gereken yıllık tahsisatın ödenmemesi, daha doğrusu, ödenememesini bahane ederek, istilâ etmelerine vesile teşkil etmesi oldu. Goth'lar, Argaithus ve Gunthericus'un idaresi altında, Roma topraklarına girdiler. Carp'lar, Taifal'lar, Asdingia Vandal'ları, ve Peucin'ler büyük miktarda akın ettiler. Marcianopolis kuşatıldı, fakat şehir cesaretle mukavemet etti, bunu yeniden takviye edilmiş surlarına ve başlarındaki kumandana borçluydular. Düşman ikinci şiddetli bir hücumdan sonra ağır zayiat vererek geri çekildi. Pacatianus'un tahta zorla geçmesinden az önce Doğu'da da isyanlar çıkmıştı. Bunun sebebi imparatorun kardeşi Priscus'un şiddetli rejiminde bulunmaktadır. Fevkalâde ağır vergiler ka-

rışıklıklara sebep olmuş ve Jotapianus adında biri Cappadocia ve Syria arasındaki hudut mıntakasında kendisini imparator ilân etmişti. Syria'de de üçüncü bir asi belirdi, Julius Aurelius Sulpicius Uranius Antoninus, tahtta hak iddia ederek bu kritik devrede, 253/4'e kadar durumunu devam ettirebildi.

İmparatorluğun varlığını tehdit eden bu devamlı felâket fırtınaları, Philippus'un kendisine olan itimadını sarstı, öyle ki senato'da kendisinin tahttan feragatini teklif etti. O sırada muhtemelen şehir prefekti bulunan Decius bu teklife karşı koyan tek kişi oldu.

Asilerin zayıflığı hakkındaki onun imaları, Jotaphianus ve Pacatianus'un arzettiği durumlarıyla haklı olduğunu gösterdi; zira Pacatianus çok geçmeden kendi askerleri tarafından öldürülmüş, Jotaphianus ise kudretini kaybetmeğe başlamıştı. Bunun üzerine imparator Tuna eyaletlerindeki işleri emniyete almak ve temizlemek üzere bir sefere çıktı ki bu onun kendi mahvını mukadder kıldı. Philippus, Decius'un şahsında oradaki nizamı yeniden kuracak kimseyi görmüştü. Decius, kendisine Moesia ve Pannonia'nın yüksek komutasını veren bu selâhiyeti istemeyerek kabul etmişti, zira askerî bir başarının mutlaka gerektiğini anlamaktaydı. Decius'un enerjik hareketinin Goth'ları ve müttefiklerini ezdiği anlaşılmaktadır, zira ertesi yılki karışıklığa rağmen kendi toprakları içinde, barış içinde kalmışlardır. Fakat daha fazla başarıyı kumandan elde etmişti, zira orduların itimadını kazanmış ve onu imparatorluğa daha lâyık bulmuşlardı.

249 yılı Haziranında ona imparatorluğu zorla kabul ettirdiler. Decius, Philippus'tan anlayış bulmağa çalıştı ve Roma'ya vardığında imparatorluk alâmetlerini bırakacağına söz verdi. Samimiyeti şuradan tahmin edilebilir ki, ilk önceler para üstüne kendi tasvirini ve ismini bastırmamış, Philippus adı altındaki paralar devam etmiştir. Fakat Philippus, bununla beraber Decius'a inanmadı ve bir ordu topladı. İmparator evvelce yardımcı kuvvetleri Venetia'da müstahkem Concordia'da ve Aquileia'da da XIII. lejyon Gemina kuvvetli müfrezesini yerleştirmişti. Bunlardan başka Philippus'un başlarında bulunduğu garnizon kuvvetlerinden ayrı olarak, esas orduyu teşkil eden kuvvet hak-

kında bilgimiz yoktur. Fakat Decius'a karşı yürüdüğü ve iki ordu Eylül ayında Verona'da karşılaştığı zaman sayıca Philippus'un çok üstün olduğu bildirilmektedir. Philippus muharebe sırasında öldü, bunun üzerine savaşın talihi Pannonia'lı Decius'un tarafına döndü. Hassa alayı Roma'da bu haberi almaları üzerine genç Philippus'u kendi karargâhında öldürdüler. Geç bir tradisyon Philippus'un Tanrılaştırıldığını açıklamaktadır, fakat bu uydurma bir iddia olsa gerektir, zira bunların isimlerinin kitabelerden kazınmış olması bu iddianın aksini isbat etmektedir.

III. Kısım

DECİUS, GALLUS, AEMİLİANUS

1. C. MESSİUS QUİNTUS DECİUS TRAİANUS

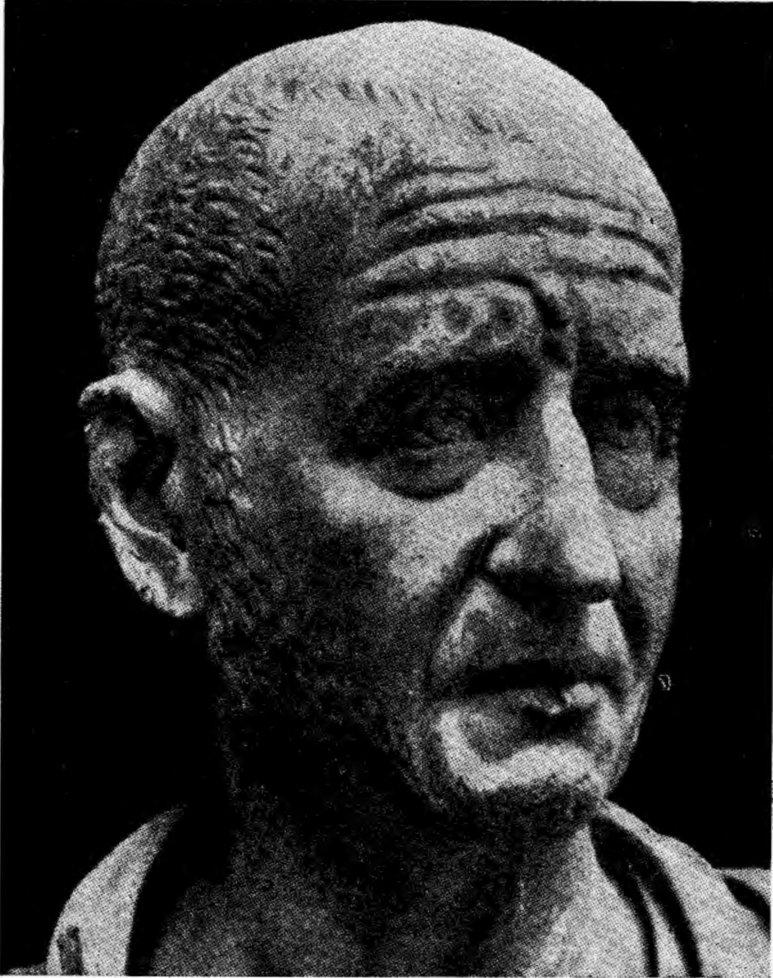
(M. S. 249 - 251)

Decius, Aşağı Moesia'daki Budalia'ya mensuptu. Yaklaşık olarak M.S. III. yüzyılın başlarında doğmuştu. Babası, muhtemelen subaydı. Karısı, Herennia Cupressenia Etruscilla eski bir İtalyan ailesindendi. Mesleğine senato sınıfına intisap etmekle başlamış, M.S. 234-8 yılları arasında Aşağı Moesia valisi olmuş, ve mutad yükselme kademelerinden (C u r s u s h o n o r u m) geçmişti. İmparator Philippus'un son yıllarında Roma şehri prefektliğine atanmıştı.

Decius, Verona'daki başarısından sonra muhtemelen, Ekim ayı başlarında Roma'ya geldi. Ordusu tarafından imparator ilân edilmesi senato'ca kabul edilmiş ve ona Traianus adı verilmişti. Böylece adı, İmp. Caesar C. Messius Quintus Decius Traianus oldu.

Decius'un saltanatının ilk yılı bir sulh ve yeniden - düzenleme devri oldu. Aralık ayında devlete yirmisekiz yıl hizmet etmiş olan bir kısım askerleri terhis etti. Bundan sonra, imparator eyaletlerle ilgilendi. İsyanların başlıca sebeplerinden birisinin kamp hayatının verdiği tembellik ve işsizlik olduğunu bildiğinden, askerleri yol onarımında çalıştırmayı denedi. Tuna'nın güney kıyısı boyunca devam eden askerî yol onarıldı, buna bağlı ufak yol ve köprüler de gözden geçirildi. İkinci bir husus da hudutlardaki tehlikeydi. Bu sebeple, buralardaki lejyon-

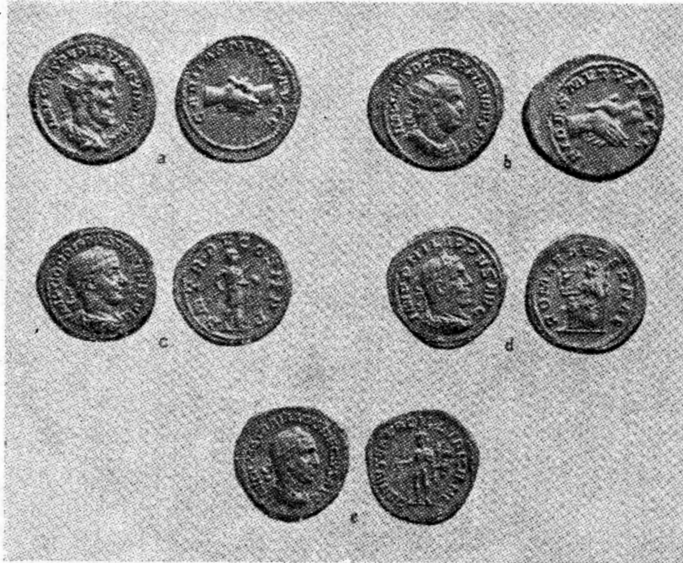
ları disiplin altına aldı, fakat bu kuzeydoğu hududuna kadar yürütülemedi.

Decius

Decius, saltanatının başlarında özel bir memuriyet yarattı, bu eski censor'luğa benziyordu. Bu göreve, sonraki imparator Valerianus'u tayin etti. Valerianus, senato'ya mensuptu. Böylelikle hem senato'yu memnun etmek ve hem de herhangi bir sebeple kendisi uzaklaşmak zorunda kalırsa Roma'da güvenebileceği birisinin bulunmasını istemekte idi. Oğulları, Herennius Etruscus ve Hostilianus henüz pek genç olduklarından ancak M.S. 250 yılında bunları caesar'lığa tayin etti.

İmparatorlukta devlet dini, politik bir karakter taşımaktaydı. Dinî birlik imparatorluğun manevî birliğini sağlıyordu. Muhtelif imparatorlar, dinî bir ayrılmayı hedef tutan Hıristiyanlığa karşı gelmişlerdi. M.S. III. asırda Hıristiyanlık, artık organize olmuş bir yapı olarak meydana çıkmıştı. İmparatorluk içinde barışı ve düzeni korumak, birliği dağıtmamak için bunlara engel olmalıydı. Decius, bu inançla Hıristiyanlara karşı şiddetli bir takibata girişti. Herkes devletin Tanrılarına inan-

a. Pupienus, b. Balbinus, c. Gordianus III., d. Philippus Arabs, e. Decius.

malıydı, bunun aksine hareket edenler cezalanmalıydı. Böylece, her tarafta beş kişiden meydana gelmiş komisyonlar kuruldu. Bunlar şüphelendikleri kimseleri, Roma Tanrılarına ibadet ve kurban töreni tertiplemeğe zorluyorlar, eğer bu yerine getirilirse, kendilerine bir belge verilerek takibattan uzak tutuluyorlardı. Aksi halde, hapsedilip, aç ve susuz bırakılıyordu.

M. S. 250 yılı yazında Gallia'da bir iç savaş çıktı, imparatorun buraya gelip gelmediği kesin olarak bilinmemekle beraber, bu karışık-

Decius
(çift sestertius-gümüş sikke)

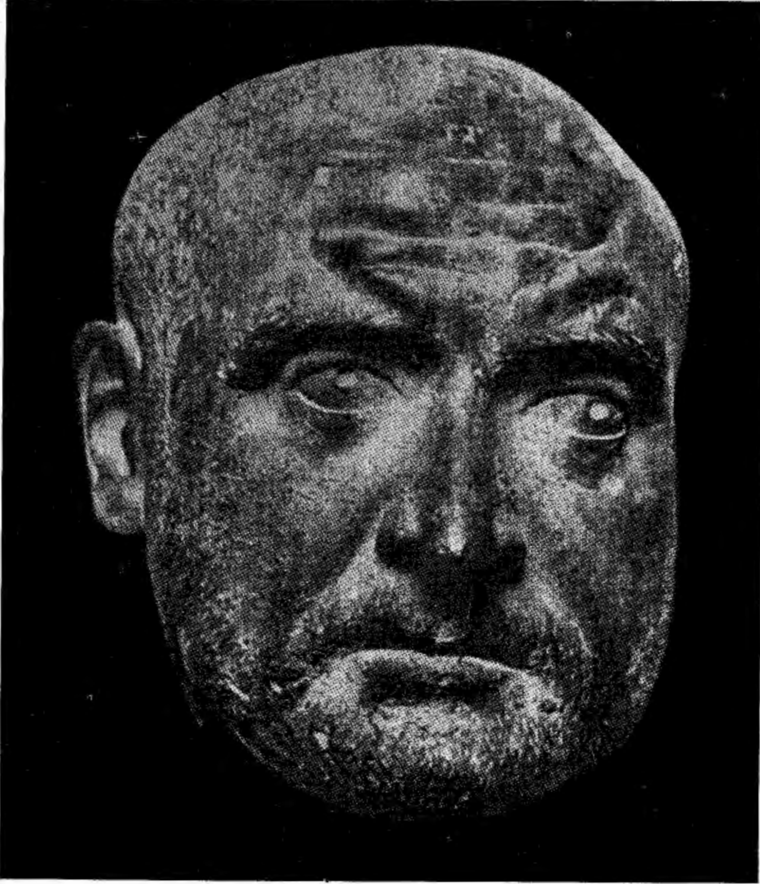
lık bastırıldı. Ayrıca, Tuna ve Rhen bölgesinde de bazı ayaklanmalar oldu. Bu karışıklıklar üzerine, Goth'ların Balkanlar üzerine akınları başladı. Başlarında Kniva bulunuyordu. İstilâcılar iki kola ayrılmışlardı. Birisi Moesia'nın başşehri Novae'a hücum etmiş, fakat bu saldırı Moesia'nın kumandanı Trebonianus Gallus tarafından durdurulmuştu. Bunun üzerine, doğuya doğru sarkmışlar Nicopolis'i kuşatmışlar, diğer kol ise, Philippopolis'te eyalet valisi L. Priscus'u muhasara altına almıştı. Decius, derhal büyük oğlu Herennius'u augustus'luğa yükselterek İllyria ordusunun başında buraya göndermiş ve durumun ciddiyetini öğrenince hemen kendisi de onun arkasından gitmişti. Valerianus sivil idare için Roma'da bırakıldı, Etruscilla augustalığa yükseltildi. Hostilianus caesar yapıldı. Moesia'ya vasıl olunca Nicopolis'u kurtarmağa muvaffak olan Decius Philippopolis için çok geç kalmıştı. Philippopolis yağma edilerek, 100,000 kişi öldürülmüştü. Decius ve Gallus, bunun üzerine Goth'ların yolunu kesmeğe çalıştılar. Decius, Oescus'ta yeni bir ordu topladı. Bugünkü Dobruca yakınında, Abrittus'ta müthiş bir savaş oldu. İlk önce Decius, düşmanın iki kanadını yendi, fakat Gallus'un üçüncü bir düşman gurubuna saldırması fikri, Decius'un sonuna sebep oldu. Bitkin bir halde bulunan askerleri Goth'ların beklenmedik hücumuna uğradı. Decius ve oğlu Herennius kahramanca çarpışarak muharebe meydanında öldüler. Bunun üzerine Nicopolis ve Anchialus Goth'ların saldırısına maruz kaldı.

2. C. VİBİUS AFİNİUS TREBONİANUS GALLUS M. S. 251-53

Dobruca'da mağlûp olan ordunun kalıntıları Trebonianus Gallus'u, Decius'un hayatta kalan oğlu Hostilianus pek genç olduğu için, imparator ilân etti. Gallus, düşmanla utandırıcı bir anlaşma yapmak zorunda kaldı. Goth'lar eyaletin bütün ganimetini almakla kalmayıp, Philippopolis'te esir ettikleri, pek çok asil kişileri de birlikte götürdüler, ayrıca yıllık bir vergi de bağladılar. Bundan sonra Gallus, Hostilianus'un bulunduğu Roma'ya geldi, ve burada, Decius'un savaş alanında kendisini imparator ilân etmiş olduğu ve ordunun da buna zorladığı hikâyesini uydurdu. Hostilianus'u augustus'luğa yükselterek, kendi oğlu Volusianus'u caesar yaptı ve çok geçmeden de augustus'luğa

yükseltti. Böylece Roma'da Hostilianus vebadan ölünceye kadar, üç augustus birlikte hüküm sürdüler.

Gallus, ölmüş seleflerine gerekli bütün saygıyı göstererek onları takdis ettirmiş, yalnız Etruscilla inzivaya çekilmeğe mecbur bırakılmıştı. Fakat yeni imparatorun karısı Afinia Gemina Baebiana, augus-

Trebonianus Gallus

ta olmamış, böylece Etruscilla'nın imparatoriçeliğine el uzatmamıştı.

Gallus ve oğlu Volusianus'un iki yıl süren saltanatları bir felâket ve talihsizlik devri oldu. Pers'ler tekrar Mezopotamia'yı istilâ edip Antiocheia'ya kadar geldiler, ganimet ve yağma elde ederek geri çekildiler. Goth'lar ise Tuna'yı geçerek Moesia ve Trakya şehirlerini talan ettiler. Bunlara ilâveten bütün imparatorluğu onbeş yıl gibi uzun süre kasıp kavuran bir de veba salgını çıktı. Halk ve şehirler harab oldu. Bu felâketler karşısında Gallus herhangi bir gayret gösteremedi. Yalnız M. S. 253 te, Hıristiyanların yeniden takibine girişti. Fakat bu takibat ciddi bir genişlemede kaydetmedi, zira Gallus ve oğlu ancak iki yıl hüküm sürebildi.

M. S. 253 yılı yazında, eyaleti tahrib eden Goth'lara karşı eyalet valisi M. Aemilius Aemilianus büyük bir başarı kazandı. Askerlerine güven ve gayret vererek, Goth'ları püskürtmüş, hatta bunları Tuna'nın kuzeyine kadar sürmüştü. Bu beklenmeyen zafer, Roma'nın itibarını düzeltmiş ve Aemilianus'un stratejik bilgisi askerleri üzerinde öylesine etkili olmuştu ki, onu imparator ilân etmelerine sebep oldu. Gallus'a bağlılıktan vazgeçtiler. Bunun üzerine Aemilianus, rakibi hazırlıklarını yapmaya vakit bulamadan, topladığı kuvvetli ordu ile İtalya üzerine yürüdü ve Umbria'ya ulaştı. Bu isyanı haber alan Gallus, P. Licinius Valerianus'a emir göndererek, Rhen kuvvetleriyle yardımına gelmesini bildirdi. Aemilianus ile Gallus, Roma'nın kuzeyinde Interamna'da karşılaştı. Yapılan savaşta Gallus'un askerleri sayıca azlıklarını ve kumandanlarının kifayetsizliğini görerek, Aemilianus tarafına geçtiler ve Gallus'la oğlunu öldürdüler.

3. M. AEMİLİUS AEMİLİANUS M. S. 253

Gallus'tan sonra Aemilianus bu şekilde başa geçti. İmparatorluk darphanelerinde bastırılan bol miktardaki meskûkattan anlaşıldığına göre Mısır'da ve doğu'da tanındı. Fakat, aynı senato tarafından çok geçmeden vatan hainliğine (h o s t i s p u b l i c u s) mahkûm edilmiştir. Karısı Cornelia Supera, augusta olmuştu. Fakat, bütün bu ihtişam üç veya dört yaz ayından daha fazla devam edemedi. Zira, Gallus,

P. Licinius Valerianus'a Rhen lejyonlarını yardımına getirmesi için emir verdiği zaman, Valerianus Gallus'un ölümünü öğrenerek plânını değiştirmiş ve Raetia'da ordusu tarafından imparator ilân edilmişti. Kuvvetli bir orduya sahib bulunuyordu, bunu Raetia'da Alemanni'lere karşı çarpışmak üzere toplatmıştı. Şimdi o da, İtalya'ya doğru yola çıkmıştı. Aemilianus, Gallus'un kaderine uğradı, zira kuzeye doğru ilerlerken, Gallus'un öldüğü yerden pek uzak olmayan Spoletium yakınında veya belki de Ocriculum ve Narnia arasında öldürüldü: Valerianus'un ordusu kendisinin daha kuvvetli olduğunu hissetmişti ve Valerianus'un bizzat kendisi doğuştan tesirli bir şahıs olduğu intibaını veriyordu. Bu sebepten, Aemilianus'un kuvvetleri yeni bir iç savaşa girmektense kendi imparatorlarını öldürmeyi tercih ettiler. Burada senato'nun selâhiyeti hakkında dikkatten kaçmayacak bir husus vardır, ki, yeni imparator, kendi oğlu P. Licinius Egnatius Gallienus'u kendisine meslektaş olarak ordusunun ortak imparator ilân etmesine müsaade etmemiş, fakat 253 Eylülünde oğlunun ikinci bir augustus olarak tayin edilmesini senato'dan rica etmiştir.

IV. Kısım

VALERİANUS VE GALLİENUS

1. P. LİCİNİUS VALERİANUS M. S. 253-260

Raetia'daki ordu hareketi senato tarafından tanınmıştı. Valerianus, 253 sonbaharında Roma'ya gelerek, senato'dan mutad imparatorluk alâmetlerini aldı. Saltanatının ilk yılları barış içinde geçti, fakat çok geçmeden Germen kabileleri arasındaki huzursuzluk haberleri geldi. Çeşitli isyanların korkusu yüzünden, Valerianus Rhen hudutlarının kumandasını oğluna, P. Licinius Egnatius Gallienus'a, vererek, M. S. 254 yılının ikinci yarısında Roma'dan gönderdi. Bazı Germen kabileleri Rhen'den öteye geçmekten alıkonuldular, geçmeğe kalkışanlar da püskürtüldü. Gallienus, bazı Germen şefleriyle anlaşma yaptı.

Roma ordusunun en seçkin kuvvetleri dahilî savaşlar sebebiyle bitkin bir hale geldiği sırada her tarafta hudut muhafazası parçalanmış ve komşu devletlerin baskısıyla karşı karşıya kalınmıştı. Decius ve Gallus, Doğu'ya gidememişlerdi, zira etraflarındaki tehlike ve saraylarındaki huzursuzluk buna imkân vermemişti. Kuzeyden gelen tehlikeler yanısıra, doğu'da Armenia, yeni Pers imparatorluğuna karşı Roma'nın kuvvetli yardımı olmadan kendisini koruyamıyacak duruma gelmişti. Zira, kralları Chosroes, Pers'ler tarafından öldürtülmüş, Gallus'un saltanatı sırasında bunun oğlu Tiridates memleketinden kaç-

mağa mecbur olmuş, bunun üzerine hemen hemen on yıldır Roma'nın doğu hudutlarına karşı yeni Pers tecavüzleri başlamıştı. Valerianus 253-4 kışında hazırlığa hız verdiği zaman, zaten geç kalmıştı.

Asia Minor, Goth'ların ve komşularının korsanca saldırılarına maruz kalmaktaydı. Karadenizin kuzeyindeki Bosphorus krallığının

Valerianus

donanmasını da elde eden Boran'lar 254 yılında Pityus ve Trapezus'a saldırdılar. Fakat Pityus'taki vali Successianus büyük cesaret ve kudretle bunları geri atmağa muvaffak oldu. Buna mükâfaten kendisi praetor prefekt'liğine (Hassa Alayı Kumandanlığı) yükseltildi. Fakat 256 da Boran'lar tekrar Pityus'a saldırdılar ve donanmaları Phasis'de demirledi. Artemis sunağını yağma ederek, Pityus'u talan ettiler. Bu-

radan aldıkları ganimet ve esirlerle bu defa Trapezus'a hücum ettiler. Bir gece baskını sonunda, Trapezus ele geçirildi. Bazıları kaçabildi fakat pek çoğu kılıçtan geçirildi, şehir yakılıp yıkıldı. Büyük ganimet ele geçiren Boran'lar yerlerine döndüler.

Bu misal, komşuları Goth'ları teşvik etmişti. Karadenizin batı sahillerini takip ederek, karadan da bir ordunun desteğinde Tomi ve Anchialus yolu ile Phileas'a ulaştılar ve Byzantium'a geldiler. Burada ordular gemilere bindiler ve Chalcedon'a (Kadıköy) geçtiler. Chalcedon, karşı koymadan teslim oldu. Müdafileri kaçtı. İstilâcılar buradan Nicomedia'ya (İzmit) geçerek yağma ettikten sonra, Nicaea (İznik), Prusa aynı akibete uğradılar. Fakat Cyzikus kurtuldu, çünkü Rhyndacus nehri bu sırada taşmıştı. Goth'lar zengin ganimetle yerlerine döndüler, giderlerken Nicomedia ve Nicaea'yı yaktılar.

Valerianus Goth'ların istilâsını haber alınca, tahtına göz dikecek kimse korkusu olmadığı halde, Goth'lara karşı bir ordunun idaresini hiçbir generalinin üzerine veremedi. Yalnız, Byzantium'da idareyi eline alması ve koruması için Felix adındaki kumandanı gönderdi. Kendisi de, Antiocheia'daki karargâhından yola çıkarak, Kappadokya'ya yaklaştı. Fakat bu sefer boşuna oldu. Veba, ordusunu kırmış, çok askerini alıp götürmüştü. Bu sırada, Pers kıralı Sapor'un Antiocheia'ya tekrar yaklaştığı haberini aldı. Valerianus, ufak bir zafer elde ederek Mezopotamya'ya geçti, fakat ordusunun zayıflığı ve hastalık yüzünden cesareti kırıldı. Sapor, M. S. 260 da Edessa önünde ordugâh kurdu. Valerianus kendisini müstahkem Samasota kalesine adeta kapatmış gibiydi. Bununla beraber, Pers hücumlarına karşı koyamıyordu. En nihayet imparator çarpışma tehlikesini göze aldı. Bunun üzerine Pers'ler Edessa'yı kuşattılar. Burada açlıktan ölecek hale gelen askerler, isyan edebilecekleri halde, yine de düşmana karşı koymağa çalışıyorlardı. Bu sebepten, Valerianus Sapor ile müzakerelerde bulunma isteğini gösterdi. Gerekirse barış karşılığında büyük bir para ödemeğe razıydı. Bununla beraber, Sapor bazı isteklerde bulundu, sonra da bizzat Valerianus'la görüşmek istediğini bildirdi. İmparator buna uydu, fakat buluşma esnasında esir edildi.

İmparatorun esir edilişi Roma'da büyük yankılar uyandırdı. Bu

utandırıcı durum uzun uzun söz konusu oldu. Pers'ler arasındaysa büyük sevince sebep oldu. Bu felâket, 260 yılının Haziran ayı sonlarında olmuştu. Pers'ler Roma ordusunu perişan ederek, geçtikleri bütün şehirleri tahrib ettiler. Antiocheia, tekrar yağma edildi. Suriye, Kappadokya ve Cilicia'nın birçok mamûr merkezleri talan ve harab edildi.

Valerianus'un ne zaman öldüğü kaydedilmemiştir, yalnız muhtemelen Gundesaopur'da öldüğü bildirilmektedir.

Valerianus'un iç idaresi hakkında bilgimiz oldukça azdır. Yalnız, din politikası bundan müstesnadır. Saltanatının ilk üç yılında Hıristiyanlar sakin bırakıldılar, fakat M.S. 257 de yeni bir takib dalgası geldi. Bir kere daha devlet dinine saygı istendi. İmparatorluğu saran tehlikelere bu sebep gösterildi. Bu defa devlet Tanrılarına ibadet istenmekle beraber, kısmen de Hıristiyanların kendi ibadetine müsaade edildi. İmparatorluğun batısında yine de birçok kanlı olaylar vukubuldu. Doğuda ise Goth ve Pers istilâları dolayısıyle daha hafif geçti. Valerianus'un ölümüyle de Hıristiyan kilisesi uzun bir barış devrine girdi.

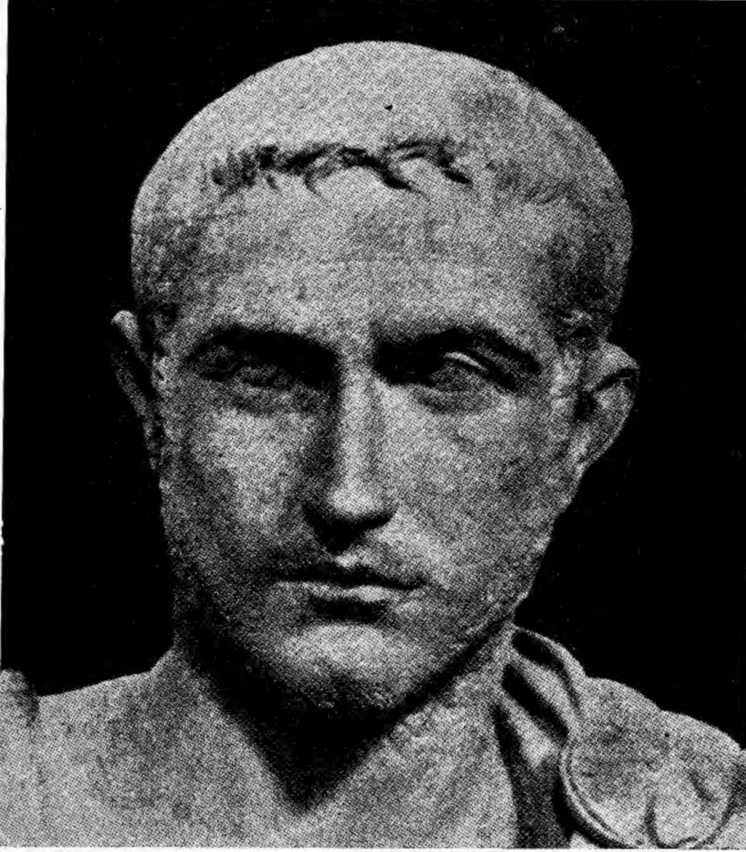
2. P. LİCİNİUS EGNATİUS GALLİENUS

(M. S. 253-260 Valerianus'la-
M. S. 260-268 tek başına)

a. Doğu: Valerianus'un esir edilmesi, doğu eyaletlerini Pers'lerin insafına bırakmıştı. Antiocheia'dan sonra Tarsus zaptedilmiş, Kappadokya Caesarea'sı (Kayseri) da ele geçirilmişti. Bu sırada Valerianus'un generallerinden Macrianus ve «Ballista» (mancınık) lâkabındaki Callistus, Samasota'daki Roma ordusunun bakiyelerini topladılar ve kaybedilmiş olan yerlerin tekrar elde edilmesi görevini üzerlerine aldılar. Bu sırada, batı'da Postumus ile mücadelede bulunan Gallienus'tan hiçbir yardım beklenemezdi. Bu sebeple, Callistus adındaki kumandan, Macrianus ile birleşmek üzere Samasota'da bulunan karargâh kumandanı Macrianus'un yanına gönderildi.

Callistus, Pers'leri Cilicia'da Corycus'ta (Kızkalesi karşısı) beklenilmedik ani bir mağlûbiyete uğrattı. Hatta, Büyük Kral'ın mühimmat

kervanını ve cariyelerinin yolunu kesmeğe muvaffak oldu. Bu kayıp Sapor'u ric'at etmeğe mecbur bıraktı, aldığı esirleri ordusunun önünden sevkederek ilerlemeğe başladı. Fakat Ctesiphon'a doğru ilerler-

Gallienus

ken Carrhae'ı geçtiği sırada, bu kere Palmyra prensi Odenathus'un hücumuna uğradı. Bu taze kayıplarla, vatanına muzafferane dönecek-

ken, gelecekte uzun zaman düzelemeyecek şekilde bozuntuya uğramış oldu.

Sapor, esir imparator adına kendisiyle müzakereye girişmeğe teşebbüs ettiği zaman, Macrianus imparatora bağlılıktan vazgeçti. Bu devrede Samasota'da bastırılan imparatorluk sikkelerinde Valerianus adının bulunmayışı, yerine sadece Gallienus'un adıyla devam etmiş olmasının sebebi bu olmalıdır. Fakat Eylül ayında yukarda zikrettiğimiz başarılar kazanılıp ilk sulh fasılası verilince, Callistus ve Macrianus, Gallienus ile ilgilerini kestiler. Callistus ve Macrianus'un her ikisi de tahtta iddiasız idiler. Önceki muhtemelen aşağı tabakadan oluşundan, diğeri ise topallığı sebebiyle.. Bu sebepten, Macrianus'un iki oğlunu, T. Fulvius Junius Macrianus ve T. Fulvius Junius Quietus'u imparator ilân ettiler. Callistus, praetor prefekt'liğine tayin edildi.

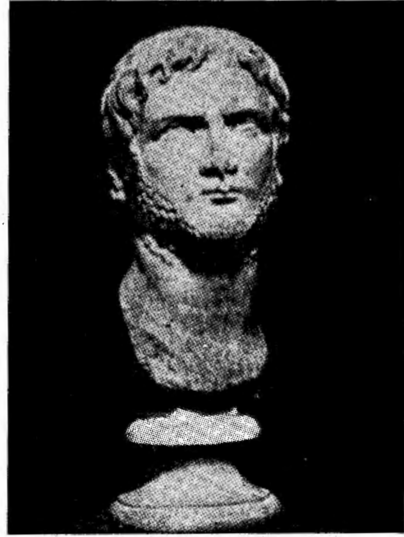
Kargaşalık içinde bulunan doğu, tahtın bu genç varislerini sevinçle selâmladı. Fakat Macrianus imparatorluğun sadece bir kısmıyla tahdit altında kalmak istemiyordu. Bu sebepten aynı isimdeki büyük oğlunu derhal batı'nın fethine yolladı. 261 yılı baharında doğu ordusu Tuna eyaletlerine vasıl oldu. Burada, Gallienus'un kabiliyetli, fakat kötü yaradılışlı kumandanı Aureolus onu beklemekteydi. Pannonia alayları, Illyricum'un muhafaza altına alınmasından önce Rhen hududunun müdafaası üzerlerine verildiği için Gallienus'a karşı şiddetli bir garaz beslemekteydiler ve evvelce iki kere ona karşı gelmişlerdi, şimdi bu fırsat üzerine doğu ordusu ile birleştiler. Fakat bu doğulu kuvvetler dahilî bir savaşa pek az istekli idiler. Muharebe başladığı sırada sancaklarından birisi taşıyıcısı ile birlikte yere düşünce diğer sancaktarlar da (s i g n i f e r i) derhal bayraklarını bir teslimiyet manasında, yere indirdiler, ordu karıştı. Her iki Macrianus muharebe sırasında öldürüldü. Ayrıca Macrianus'un kumandanlarından Piso, Gallienus'un Achaea'daki proconsulu Valens'e karşı gönderilmişti. Piso'nun yaklaştığını öğrenen Valens imparatorluğunu ilân etti. Bunun üzerine, Piso, Thessalya'ya girdi ve orada Valens tarafından gönderilen askerler tarafından öldürüldü. Valens, 261 yılında askerleri tarafından öldürülünceye kadar kısa bir süre, burada hakimiyetini devam ettirdi. Doğu'da diğer varis Quietus ile birlikte geride bulunan Callistus onla-

rın mağlûbiyetlerine engel olamadılar. Macrianus'ların akıbetleri haberi üzerine birçok şehirler ona ve Gallienus'a karşı isyan ettiler. Ve bir çöl devleti olan Palmyra'nın prensi Odenathus, Callistus'a hücum etti ve Emesa'da onu öldürttü, şehrin sakinleri de Quietus'u 261 yılı Kasım ayında idam ettiler.

Bu sırada, Mısır'daki prefekt Munius Aemilianus, imparatorluğu ele geçirmek için, zahire ambarlarına elkoyarak ve açlık baskısı altında birçok şehirleri emri altına geçirdi. Mısır'daki ordu, Gallienus'tan

Gallienus
(aureus altın sikke)

Gallienus'a ait bir başka büst.

nefret ettiği için bu harekete uydu. Aemilianus, Thebes bölgesine de girerek, nüfuzuna boyun eğdirdi.

İskenderiye'de başlayan bu hareket, İtalya için çok tehlikeliydi. Çünkü, Roma'ya, Mısır'dan gelmesi gereken zahire filosunun akıbeti meçhuldü. Gallienus buna karşılık, Theodotus adındaki kumandanını Aemilianus'a karşı gönderdi. Theodotus, yaptığı savaştan sonra, Ae-

milianus'u yakalayarak Gallienus'e gönderdi. Sonra, Theodotus, Mısır prefekti oldu. Aemilianus, hapisteyken boğduruldu. Thebes'deki askerleri zalimce cezalandırıldı, pek çoğu da öldürüldü.

Daha sonra, Moor'luların (Fas) başlarında Memor olduğu halde ayaklanmaları da Theodotus tarafından bastırıldı.

b. Odenathus: Bunu takib eden yıllarda Palmyra prensi Septimius Odenathus, Doğu Roma imparatorluğunda en önemli politik faktör haline geldi. Daha sonra görüleceği gibi, Roma askerî tarihinde Palmyra okçularının ne kadar önemli bir rol oynadıkları anlaşılacaktır. Fakat, okçular yanısıra Odenathus Pers modelinde fevkalâde ağır zırhlı süvari kuvvetine de malik bulunuyordu. Bu sebepten Sapor'un nizamsız ordusunun karşısında pek az güçlük çekmiş ve Macrianus'un emri altındaki esas ordusunun çekilmesiyle Quietus'un hezimete uğratılması kolay olmuştu. Gallienus bu sırada böyle müessir bir müttefik bulmaktan çok memnun olmuştu.

Odenathus aslında Sapor ile daha yakın temas kurmak istemiş, ona Roma'lılardan çok daha fazla yakınlaşacağını zannetmiş, fakat kaba bir şekilde redde uğramıştı. Bu durum ona Valerianus'a daha fazla yaklaşmaktan başka çare bırakmamıştı. 258 yılı başlarında Vir Consularis (konsul'luk payesindeki kişi) yüksek rütbesiyle taltif edilmişti. Gallienus onu imparatorluğun yüksek şeref payeleriyle kendi hizmetine bağlayarak ve Quietus'un 261 de ortadan kaldırılmasından sonra, Pers imparatorluğuna karşı mukabil hücumu ona tevdi etti. Odenathus Roma ordusunun doğudaki kalıntılarını Suriye'den kuvvetli bir yerli ordu ile tamamlayıp, 262 de ilk olarak mukabil hücuma geçti, büyük Mezopotamya kalelerini, meselâ Carrhae ve Nisibis'i tekrar zapt etti ve sonra Pers'leri savaş meydanında mağlûp etti. Sapor, kendi baş şehrinde kuşatıldı ve Gallienus Persicus Maximus ünvanını aldı. Birkaç yıl sonra, 267 başlarında, büyük oğlu Septimius Herodes, Odenathus ile tekrar Ctesiphon kapılarına geldiler. Sonra buradan dönerek Goth'ların istilâsını karşılamak üzere Cappadocia'ya geldi ve Heraclea Pontica'ya vasıl oldu, fakat çok geç kalmıştı ve az sonra da oğlu ile birlikte bir suikaste uğrayarak öldürüldü.

Bu zaferler Roma'nın Pers'lerle olan münasebetlerinde kesin bir

değişiklik meydana getirdi. Adraha'da büyük tahkimat çalışmalarına başlandı (261-2 ve 262-3 yıllarında) ki bu da büyük bir hareket ve umumî bir canlılığı işaret etmektedir. Doura'da, bir Roma-Palmyra garnizonu yerleştirildi, (262 başı) Armenia da Roma'ya karşı bağlılık göstermeğe başladı.

Odenathus'a, Gallienus tarafından ayırt edici sıfatlar verilmişti. Pers'lere karşı Roma ordusunun kalıntılarını toplarken d u x R o m a - n o r u m (Roma'lıların kumandanı) ünvanını almıştı. Bu istisnaî bir durumdu, nitekim bu prensin sivil ünvanları gibi gerçek kudretleri tahdit edilmeksizin bırakılmış oluyordu. Roma valilerinin selâhiyeti bu yeni paye ile zayıflatılıyor değildi. Bu, tamamen şahsî özel bir önem taşımaktaydı. Pers'ler üzerindeki galibiyetinden sonra imparator ünvanını aldı. Kralın diademi yanında, Odenathus ondan sonra gelen oğlu gibi imparatorlara mahsus defne-çelengi taşımaktaydı. Böyle bir şeref vasal bir prensin tabiî durumu ile güç bağdaştırılabilirdi. Ayrıca, sivil ayrımlar, Odenathus üzerinde normal resmî kariyer basamaklarından hiçbirini temsil etmez olmuştu. Üstelik Palmyra'lı idarecinin Roma'lıların şeref ünvanlarından ayrı olarak «Krallar Kralı» diye yeni bir ünvanı ortaya çıkmıştı. Bu onun Roma devletine tabiyeti ile uyuşamıyordu, zira aynı ünvan çok önceleri, tamamen bağımsız bir hükümdarlık ve ayrı bir altın para basma hakkı ile birlikte Bosphorus krallarına müsaade edilmişti.

Odenathus'un hakimiyet hudutları, bu yeni durumda, Kuzeyde Toros dağlarına, güneyde Arabistan körfezine kadardı, hatta Cilicia, Suriye, Mesopotamya ve Arabia'ya kadar da uzuyordu. Asia Minor ve Mısır dahil değildi.

İmparator ünvanını aldıktan sonra kudretli şeyhin durumu biraz otokrasiye döndü. Roma tarafından bu, zamanın ihtiyaçlarının icabettirdiği geçici bir durum olarak kabul edildi. Valilerle ihtilâf günlük vakıalardan olmuştu. Quirinus adında Roma'lı bir memuru ölüme mahkûm etmek istemiş, bir diğerini öldürtmüştü.

Üçüncü olarak, Septimius Varodes adında, Palmyra'da askerî vali olan şahsın ortadan kaldırılması vukubuldu. (267 yılı Nisan'ı) ki

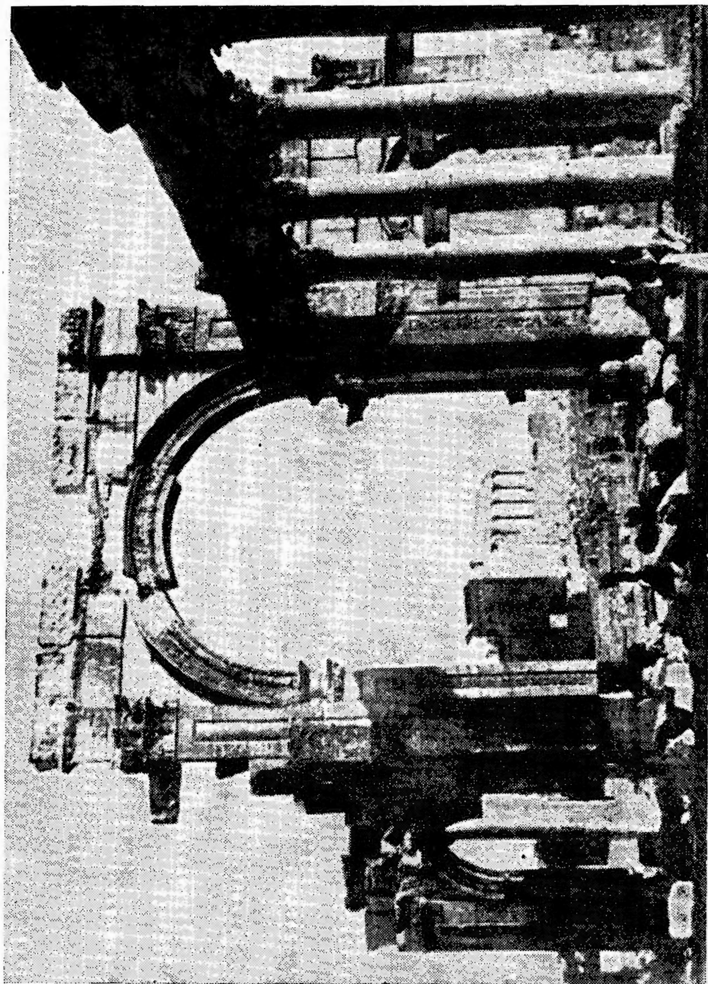
tam bu sırada Odenathus ve oğlu Herodes, kuzeni tarafından bıçaklanarak öldürüldü.

Odenathus, gerçekten, aslında Roma'ya mecburiyete kandırılmamıştı. Fakat Sapor tarafından ağır şekilde tahkir edilmiş ve onunla müthiş bir savaş yapmıştı. Ve Gallienus tarafından misli görülmemiş tefrik altında kalmış, bunun üzerine Roma'ya sıkı bir sadakatle bağlanmıştı. Maamafih, öyle anlaşılıyor ki Pers'ler üzerindeki ikinci zaferinden sonra ihtiras ufukları genişlemiş, Roma'yla birlikte bu gediği adetâ düzeltmek ister olmuştu. Hayatını bu uğurda harcamıştı.

Gallienus'un, Odenatnus'un ölümünden hemen sonra Palmyra'yı koloni haline getirmeyi düşündüğü hakkında kayıtlar mevcuttur. Batı Asia Minor'da M.S. 267 yılında yeni bir para bastırıldı. 268 de, Siscia'da bastırılan paralarda ise O r i e n s A u g u s t i (Doğu Augustus'u) tipi görülmektedir. Yani doğu üzerinde hak talebini haber veriyordu. Gallienus Heraclianus'u doğu'ya Pers'lere karşı bir orduyla göndermiş, fakat Palmyra'lılar bunu püskürtmüşlerdi. Bu da, Palmyra'lıların Roma'lılarla dostluğu artık bozmağa başladıklarını göstermekteydi. Gallienus, 267 de Goth'ların Küçük Asya'yı istilâları, 268 deyse büyük Heruli, istilâsı ile meşgul bulunuyordu. M. S. 267 de Goth'lar, gemilerle Heraclea'ya gelerek buradan zengin ganimet elde ederek tekrar yurtlarına döndüler.

M. S. 267-8 deyse Heruli kavminin büyük istilâsı vuku buldu. Bunlar da bir Germen kavmi idi. Azov denizinden 500 gemi ile açılmışlar ve Tuna ağzına gelmişlerdi. Gallienus, Postumus'la meşguldü. Bunlara karşı generallerini gönderdi. Fakat, istilâcılar Yunanistan'a girdiler ve Peloponez'e kadar indiler. Ancak, kuzeye dönerlerken tarihçi Dexippus tarafından mağlûb edildiler ve sonra da Portumus'la savaşa son veren bizzat Gallienus tarafından (Makedonya ve Thrakya arasındaki Nestos nehri civarında) bozguna uğratıldılar. Çok sayıda düşman öldürüldü. Bunun üzerine kaçmağa başladılar. Bu sebepten, ölen prensin ikinci karısı olan Zenobia ile kat'î hesaplaşma uzamıştı. Zenobia, devleti bir süre oğlu Herodianus ve bundan sonra üçüncü oğlu Vaballathus adına idare etmekteydi.

c. Z e n o b i a : Valerianus'un beceriksizliği ve Gallienus'un

Palmyra'da zafer takı.

kuvvetlerini doğu'ya transfer edemeyişi, 267 ve 268 deki Germen'lerin müthiş istilâları, Palmyra'da daha uzun zaman idareyi Roma'nın eline alamayacağı kanaatini yerleştirmişti. Palmyra askerlerinin mühim bir kısmı Roma ordusunda uzun yıllar hizmet görmüş olduğundan onların âdetleri ve karakterleri hakkında bilgileri artmıştı. Odenathus'un başarıları, doğu'ya hakimiyetin Palmyra'nın ödevi olduğunu teyid etmişti, öyle bir ödevdi ki bu, Zenobia bir Julia Domna'nın kapasite ve hırsı ile bunu gerçekleştirme vazifesini üstüne almıştı.

Roma için çok iyi bir talih eseri idi ki Palmyra, kendisine karşı Pers'lerden bir yardım bulacak durumda değildi. Kraliçeyi doğu için savaşmaya sevk eden sebep bir Roma yerleşmesi ve Roma teşkilâtı altına girmek veya sadece, Sapor'un manasız ahmaklığı veya Gallienus'un mahir diplomasisi, hatta son yılların karışıklıkları değildi. Ne de etraflarını saran inkâr edilmiyecek kuvvetli Pers nüfuzuydu. Odenathus, aşikârdır ki, yalnız doğu'daki Roma'lı kumandanlar tarafından değil, fakat Emesa'lı Suriye'lilerin bizzat kendileri tarafından da tam bir barbar olarak addedilmişti. Bundan daha fazla olarak, Palmyra'nın yükselen kudreti Roma'dan nefret eden unsurlar için müsait bir durum teşkil ediyordu. Palmyra'lı gençlerin Afrika ve Avrupa'da Roma ordularındaki uzun hizmet yılları Roma usullerini benimsemelerinde çok fazlasiyle etkili olmuştu. Hatta Palmyra yeni büyük bir kuvvet olarak Roma'ya daha fazla hizmet etmeyi reddetmişti. Vaballathus'un hırsının son hedefi, Büyük Kral'ın bile ünvanı olmayan, yalnız bütün imparatorluğu elinde tutan Augustus'un ünvanını benimsemek oldu; hatta Zenobia Roma ile ilgisini kestikten sonra, P i a ve A u g u s t a lâkabını kabullendi. Vaballathus Pers tiara'sının yerine sikkelerde imparatorlara mahsus defne - dalını taşımaktaydı, annesi de aynı şekilde giyiniyordu.

M. S. 267-9 yıllarında Palmyra'lılar, Roma devletini reddederek, bütün doğu'yu tedricen ve sessizce işgal edeceğe benziyordu. Bu yıllarda Suriye'nin Roma'dan ayrılması hususunda hiç bir delil yoktur. Zenobia'nın Roma'nın yerine Pers'lere hücum ettiği hakkında da kayıt bulunmamaktadır.

Diğer taraftan Zenobia daha geç bir tarihte Claudius'un ölümü

haberini alınca, Roma'ya bağlılığı reddetmeye karar vermiştir. Claudius'un ölümüne kadar Zenobia hakimiyetini genişletmiştir, fakat Ancyra'dan ileri geçememiştir. Güneydeyse Palmyra kudreti Arabia eyaletine hatta Mısır'a kadar yayılmıştı.

d. Gallienus batı'da: Babası doğu'ya gittiği zaman, Gallienus'a batı'nın idaresi bırakılmıştı. Muhtemelen tam bu sırada annesi Egnatia Mariniana öldü ve takdis edildi, bunun yerini, karısı Cornelia Salonina, Augusta mertebesiyle aldı.

Bu sırada imparatorluk, komşuları, Dak'lar, Sarmat'lar ve hepsinden fazla, Germen'ların istilâsına uğradı, harp her tarafı tehdit etti. Gallienus'un 254 ve 259 yılları arasında yaptığı beş German harbinin seyrini açıkça takip etmek güçtür. Kat'î olarak bilinen, hiç durmadan savaştığı, istilâlara karşı müdafaa tedbirleri aldığı ve tahkimat işlerine önem verdiğidir.

Bununla beraber, Gallia'daki ve Rhen bölgesindeki durum pek kritik olduğu için savaşın sevk ve idaresini bizzat eline aldığını biliyoruz. Tuna ülkelerinin müdafaasını ise generallerine bırakmıştır. 254 de Goth'lar Yunanistan'ı tehdid ettiler ve Marcoman'lar Pannonia'dan Kuzey İtalya'ya doğru ilerlediler. Pannonia bu yıllarda komşuları Quad'lar ve Iazyg'lar tarafından da güç duruma sokuldular ve ancak kendilerini müdafaa edebildiler. Dacia, Carp'lar tarafından şiddetle harap edildi, fakat Gallienus'un Dacicus Maximus ünvanı, 257 yılında bunları mağlûb ettiğini işaret etmektedir.

Aynı yıl (257) devlete önemli bir değişiklik getirdi. Gallienus, bizzat kendisinin kazandığı zaferleri hesap ettirdi ve babasınınkileri ayırdı. Ordusunun başında bağımsız bir kumandan olarak görünmeğe başladı. Doğu ve batı ordularının kesin bir şekilde ayrımı yapılmış oldu. Gallienus, şimdi arzu ettiği reformları yapmakta serbestti. Bu sırada kendi süvari birliklerinin yeri olarak Milano'yu seçti.

Viminacium'daki imparatorluk darphanesi bu yıl içinde Kolonya'ya nakledildi, ve Gallienus, German'ların Rhen üzerine yaptıkları akınları buradan idare ederek püskürttü. Tahkimat inşasında enerjisini de kaybetmedi. Ve Kolonya meskûkâtında kendisine verilen «restitutor Galliarum (Gallia'nın düzenleyicisi) ünvanına hak ka-

zandı. 258 yılında veya ertesi yıl, Aleman'ların İtalya üzerine yaptıkları hücumu karşılamak üzere Rhen'i terketti. Ufak bir ordu ile çok üstün kuvvete karşı galip geldi ve derhal Germania'ya döndü.

Ertesi yıl Roma tarihinde misli görülmemiş bir felâket senesi oldu. 260 yılı başlarında Numidia valisi, Bavar'lar ve Quinquegentai'ların birçok hücumlarını başarıyla defetti. Bunlardan birinde de kendisi pek fazla temayüz ettikten sonra, tarihçi Q. Gorgilus Martialis savaş meydanında şerefle öldü. Bu seferin uzun zamandan beri devam eden karışıklıklara bir son verdiği anlaşılmaktadır.

Bunu takiben, Temmuz ayı sonlarına doğru doğu'daki trajedi'nin haberleri geldi. Bütün imparatorluk ihtilâl içindeydi ve durum sür'atle anarşiye doğru gidiyordu. Fakat Gallienus, kendini koruyabildi. Baba ve oğlu başlangıçtanberi köklü değişikliklerle muvazene kılma hususunda zıt durumdaydılar ve Valerianus'un son muvaffakiyetsizliği üzerine 258 de doğu ve batı'yı fiilen ayırdılar. Bu tehlikeli anda, değişikliğin faydaları tahakkuk etti. Gallienus, kendisini bağlamış olan babasınınpolitikasının son bağlarını söküp attı. Büyük Augustus'un esareti Roma'lı adına misli görülmemiş bir yüz karası sürmüştü. Hatta senato'ya sempatisi olan daha sonraki tarihçiler bu konuda kayıtlarında «Ignobilis Servitus», (Utanç verici esaret) diye hüküm vermişlerdir. Bu bizzat Gallienus'un da kabul ettiği görüştü. Bahtsız babasının durumunu düzeltecek hiçbir teşebbüs düşünmediği gibi, onun başarısız rejimi ile herhangi bir bağlantıyı bir çeşit «damnatio memoriae» ile inkâr etmeye kadar gitti. Şimdiye kadar Mısır'ın imparatorluk meskükâtı Gallienus'a verilmiş olan Valerianus adını değişmez bir suretle ihtiva etmekteydi. Şimdi bunların hepsi birdenbire kesilmişti. Hatta Saloninus kısa süren ömründe, Valerianus adından vazgeçerek Asia Minor gibi yerlerde Gallienus adını almıştı. Gallienus, babasının nezareti altında bizzat kazandığı zaferleri bile daha fazla hatırlamak istemiyor ve kendi askerî başarılarını 258 yılındaki ayrılmadan sonra saymakta israr ediyordu. Bundan daha fazla olarak, kendi hakimiyet yılları için yeni bir itibârî sayıdan başlanılmasını emretti. Bu emir Mısır'a 261 yazı başlarında geldi ve yeni hakimiyet yılı eskisinin yanında yer aldı. Burada bu sayı sonra-

ları terkedildi, fakat batı'da kullanılmaya devam etti. Fakat eski rejime karşı reaksiyon daha da arttı. Gallienus Valerianus'un politikasından daha da ayrıldı; Valerianus daima senato'ya meyleden bir siyaset gütmüştü. Gallienus ise, senatorların ordudaki en yüksek kumandanlıkları elinde tutmalarını nazik, fakat kat'î bir şekilde önledi, ve şiddetli bir darbe ile senato'nun durumunu ve değerini dağıttı. Aynı politikanın bir parçası olarak 261 yılında kendisine bir «C o n s u l O r d i n a r i u s» (usule uygun konsul) olarak hiç bir senator meslektaşlık etmiyordu, bunun yerine mümtaz bir atlı (eques), L. Petronius Taurus Volusianus bulunuyordu ki eski bir praetor prefekti ve praefectus vigilum idi. 267-8 de bu şahıs şehir prefekti (p r e e f e c t u s U r b i) oldu. İmparator bulunmadığı sıralarda imparatorun vazifesini yapmaktaydı. Senatoyla dostluk ve politikasının bozulmasına bir başka delili de Gallienus'un tek başına hakimiyete başlamasından hemen sonra bronz meskükattaki S (e n a t u s) C (o n s u l t o) yani «Senato'nun kararı ile» ibaresinin muvakkaten kaldırılmasında görülebilir.

İdarede ve organizasyondaki bu değişiklik tasavvur edilebilen en uygunsuz durumda meydana getirilmişti. 260 yılı sonbaharı geçmeden önce, Tuna memleketlerinde birbiri arkasından iki tehlikeli isyan patlak verdi. Ingenuus, Valerianus'un esir edilmesi üzerine isyan bayrağını çekmişti. Ingenuus, Pannonia valisi idi ve imparatoriçenin şüphelerine rağmen Gallienus'a itimat telkin etmişti. Bu isyana Moesia da katıldı. Ve kendisine, çok kere imparatorluk karargâhı olarak kullanılmış olan, Pannonia'nın güneyindeki Sirmium'u ikametgâh olarak seçti. Buradan uzak olmayan Mursa'da Ingenuus'un kuvvetleri Gallienus'la karşılaştılar. Yeni süvari birlikleri ve kumandanları Aureolus, «u ç a n b a y r a k l ı» süvarileri ile atıldılar, Fas'lı mızrakçılar da Gallienus'un zaferinde önemli rol oynadılar. Ingenuus kaçarken yakalandı ve öldürüldü.

İmparator, asileri şiddetle cezalandırmak istemiyordu; fakat bununla beraber isyan aynı guruplar tarafından yenileniyordu. Bunlar bu defa Yukarı Pannonia valisi Regalianus'u imparator ilân ettiler. Regalianus'un senato'da da taraftarları olması muhtemeldi. Yukarı Pan-

nonia'daki Gemina X ve XIV legionları ile Gemina XIII (Apulum'-daki) ve Aşağı Moesia'daki Durostorum garnizonu da isyana katıldılar. Fakat Regalianus'un saltanatı birkaç haftadan fazla devam edemedi. Zira, Gallienus derhal geri döndü, Regalianus'a ve isyanına son verdi.

Bu sırada (Eylül ayında) Macrianus Gallienus'la ilgisini kesmiş, kendi oğullarını imparator tayin etmiş ve doğu'yu kendi tarafına çekmişti. Bu da Valerianus felâketinin diğer bir neticesiydi. 260 yılının sonlarına doğru dördüncü bir tahta geçme olayı vukubuldu. Gallienus'-un Rhen bölgesinin emniyete alınmasına memur ettiği M. Cassianius Latinius Postumus'un, ki muhtemelen diğer Germania valisi idi, praetor prefekti bulunan Silvanus ile arası açıldı. Silvanus, Kolonya'da henüz bir çocuk olan caesar Saloninus adına hükûmeti idare etmekteydi ve hatta bizzat Postumus'a emir vermekteydi. Anlaşmazlık, German istilâcılarından elde edilen ganimet dolayısile patlak vermişti. Postumus bu ganimeti askerleri arasında dağıtmak istiyordu, fakat Silvanus bunu caesar'ın sarayına teslim etmeğe çalışıyordu, muhtemelen böylelikle sahiplerinden çalınmış addettiği eşyayı kendilerine geri vermeği emniyet altına almak istemekteydi. Bu anlaşmazlık üzerine Postumus, Kolonya üzerine yürüdü ve şehri muhasara etti. Kuşatma inkişaf ettiği sırada darphane büyük ölçüde 261 yeni yılı için Gallienus adına para bastı ve bu arada, genç caesar augustus ilân edildi. Fakat çok geçmeden garnizon teslim oldu ve genç prens ile Silvanus Postumus tarafından öldürtüldü. Postumus, bundan sonra Alp'lerdeki geçitleri işgal etmeğe muvaffak oldu ve imparatorluğu tehdit eden yeni bir tehlike onu herhangi bir şekilde mağlûb etme düşüncesini ortadan kaldırdı. Zira bu sırada Macrianus, 30.000 kişilik bir kuvvetle yaklaşmaktaydı. Aureolus bu kuvveti Pannonia'da mağlûb etti. Fakat inatla vazifesi başında bulunmayan Gallienus, bu sırada meydana gelen korkunç perişanlıktan mes'ul tutuldu, zira garnizonlar bu defa bu yeni rakibe katıldılar, fakat doğulu kuvvetler derhal mücadeleye giriştiler ve her iki Macrianus'lar öldürüldüler (261 yazı). Bu sırada birkaç ay içinde diğer bir, beşinci isyan bastırıldı. Achaea prokonsulu olan Valens'in isyanına son verilerek kendisi de ortadan kaldırıldı. 262

de de Mısır'ın prefekti olan Aemilianus hububat filosunu geciktirerek İtalya'ya korku salmış ve ortadan kaldırılmıştır. Bu karışıklıklar sebebiyle, Gallienus'un Byzantium'a doğru bu mıntakalarda düzeni kurmak için yürümüş olması mümkündür. Anlaşıldığına göre bu sırada Pannonia tekrar tanzim edilmiştir; zira Siscia'da 262 yılında bastırılan meskükat bu olaya ait delil teşkil etmektedir. Gallienus'u Postumus'un hakimiyetine son vermekten bazı olaylar alıkoymuştu. Bunun imparatorluğunu asla tanımamıştı. Macrianus'un tahtta hak iddia etmesi, buna mani olduğu gibi M. S. 262 de İtalya ve Africa'yı ve Asia Minor'u sarsan deprem ve bunun sonucu meydana gelen veba salgını imparatorluk şehirlerini mahvetmişti. Topraklar çatlamış, sayısız insan ve heykeller, binalar harabolmuştu. Öyle ki, günde 5000 kişinin öldüğü ifade edilmektedir.

Diğer taraftan, Goth'ların 262 deki istilâsı, Ephesos'a kadar uzamış, burada ünlü Artemis mabedini de yakmışlardır. Goth'ların Yunanistan ve Ephesos'tan atılmasından sonra, Gallienus Roma'ya giderek onuncu an'anevî tahta çıkışını (d e c e n n a l i a) kutladı. Bu hadise müstesna zenginlikte bastırılan paralarla ispat edilmektedir. 260 yılı korku ve taht kavgaları bir an için bertaraf edilmişti. Bu bayramda ilk defa Capitolium'a senatorlar gitti, bütün askerler beyaz elbiseler giymişti, yüzlerce hayvan, pantomimciler, aktörler, gladyatörler müsabaka yaptılar. Bu esnada Postumus, Gallia'da durumunu kuvvetlendirmiş, kendi menfaati için imparatorluğun birliğini temin etmekten kaçınmış ve hakimiyetini eyaletleri kontrolu altında bulundurmak suretiyle yetinmişti. Frank'ların ve Aleman'ların Gallia'ya yaptıkları akınları önlemiş ve M. S. 263 de bastırdığı sikkelerde zaferlerini V i c t o r i a G e r m a n i c a, R e s t i t u t o r O r b i s ve S a l u s P r o v i n c i a r u m ibareleriyle belirtmişti. Ticareti düzenlemiş, sahilleri korsanlardan temizlemişti.

Artık Postumus'la hesap görmek için teşebbüse geçmek mümkündü. Gallienus, 263 yılı başlarında ona karşı savaşa başladı. Alp'lerdeki geçitler ya zaten eline geçmiş bulunuyordu, veya şimdi zaptedilmişti. İlk karşılaşmada mağlûbiyete uğradı, fakat bunu kesin bir zafer takip etti. Mağlûb edilen düşmanın takibi, yeni süvari birlikleri kumandanı

Aureolus'a tevdi edildi; fakat Aureolus hiyanete karar verdi ve Postumus'a parmaklarının arasından kayıp gitmesine müsaade etti. Aureolus'un suçlu olduğu hususunda umumî bir kanaat olmasına rağmen, imparator onun gösterdiği mazerete inandı. Fakat bu bir gün hayatına mâlolacaktı. Kaçmağa muvaffak olan Postumus, ordusunu tekrar topladı -bilhassa hür German'ların büyük bir kısmını tarafına çekti-, fakat ikinci bir defa müthiş bir şekilde mağlûb oldu. Kendisini Gallia'da müstahkem bir şehre attı ve orada imparator tarafından kuşatıldı. Talih yine yardımına koştu. Gallienus, bir okla ciddî surette yaralandı ve muhasara işlerini idare etmeğe muktedir olamadı. Roma'ya geri döndü, böylece Gallia'nın güneyindeki Alp'lerin etekleri ve buradaki en önemli geçitler elinde kaldı.

Bütün batı'nın tek bir elde tekrar toplanılması teşebbüsü başarılamamıştı ve bu muvaffakiyetsizlik imparatorluğun silâhlı kuvvetlerinin müthiş bir şekilde zaafa uğramasına sebep oldu. Mücadelenin sürüp gitmesi ordunun büyük bir kısmının her iki tarafta içeriye doğru yöneltti, bu sırada hudut müdafaası fena şekilde mutazarrır oldu; Raetia Limes'i ve Germania mıntıkası rakip kuvvetler arasında mahvolmaya terkedildi. Diğer taraftan, Gallienus'un kuvvetleri Dacia'yı korumaya kifayetli değildi, oysa burada tamamlayıcı garnizonlar ve Tuna'nın büyük köprü başı cephesi bulunuyordu. Halbuki Tuna cephesi barbar yerleşmeleri ile kuvvetlendirilmişti. En nihayet, bu dahilî ihtilâflar Gallienus'u doğu'daki işleri şahsen düzenleme şahsından mahrum etmişti. Pers tehlikesine karşı korunmak için Palmyra'nın büyümesine de göz yummağa mecbur olmuştu.

Postumus ise zannedildiği gibi sadece Gallia üzerindeki hakimiyetinden memnun kalmamıştı. Burayı esasen Gallienus'a olduğundan daha fazla kendisini bağlamıştı. Yayınladığı bir beyannamede Galya'nın önceki sahibini protesto etmiş ve maksadının sadece Gallia'yı himaye ve geliştirmek olduğunu, bu vazifenin Gallienus tarafından kendisine devredildiğini, tek damla Roma'lı kanı dökmeyeceğini ifade etmişti. Paraları dahi başlangıçta Rhen eyaletlerinin sadece kurtuluşunu belirtmekte ve onu Gallia'nın düzenleyicisi (Restitutor Galliarum) ve Roma Germania'sının Hercules'i (Hercules Den-

s o n i e n s i s)i olarak temsil etmekteydi. Fakat batı'daki hakimiyetini sağlamlaştırdıktan sonra, ihtirası bütün ölçülerin dışına çıkmıştı. Britanya'yı kendi tarafına çekmeğe zorlayarak buna muvaffak oldu ve şahsen adayı ziyaret etti. Kitabelerden anlaşıldığına göre, İspanya onun tarafına geçmişti. Bütün bunlardan sonra meskûkatın gösterdiği gibi, kendisini Roma Aeterna'nın, yeni bir Roma Hercules'inin (H e r c u l e s R o m a n u s) hakimi, koruyucusu hissetmeğe başladı. Gerçekten, Gallienus 268 de Goth'lara karşı çarpışırken İtalya'ya gelmiş ve kendisine karşı duyulan korku yüzünden hüsnü kabul görmüştür. Hakikaten, kısa bir müddet sonra, Kuzey İtalya'yı da kendi tarafına çekti. Bunun üzerine Postumus, para tiplerinde (O r i e n s A u g (u s t i) ibaresi görüldüğü gibi hatta doğu'nun hakimiyetini tahayyül etmeğe koyuldu. Daha sonra dünya hakimiyeti arzusu paralardaki R e s t i t u t o r O r b i s ibaresinde görülmektedir.

Bu genel tavrına onun yeni devletinin organizasyonu da uymaktadır. Yeni bir senato teşkil ederek Roma'dan ayrı olarak konsulları da kendi tayin etti. Bizzat kendisi beş kere konsul oldu. Dördüncüsünde gelecekte kendisine halef olacak meslekdaşı Victorinus ile, beşincisindeyse 269 da ölümünden az önce konsul olmuştu. Bronz sikkeleri ekseriya S(e n a t u s) C(o n s u l t o) rumuzunu taşımaktadır. Gallienus'un 263-267 yıllarında neyle meşgul olduğu bilinmemektedir. Ciddî bir çarpışma olmadığı anlaşılıyor ve Postumus'un imparatorluğunda müşahede ettiğimiz dahilî terkibin tesirleri diğer taraflarda hissedilmeğe başlamıştı. 260 yılının taht kavgaları salgınına hakim olunmuş ve 267 yılındaki yeni German istilâsına kadarki fasıla, inkişafa imkân sağlamıştı. Gerçekten bu kısa yıllar eski ruhun tepkisinin olgunlaşmasına müsaade etmişti. Bu teşebbüsün gerçek özü Gallienus'un şahsı idi. Hatta bu reaksiyon hem Gallienus'un hem de Postumus'un saraylarındaki san'atta ifadesini bulmuştur. Gallienus'un himayesindeki Neoplatonist'ler çevresi tahsil ve terbiyeli bir insana uygun bir felsefenin esasını teşkile muvaffak olmuş ve paganizmin maksadına uygun kalan bir vatanperver politheizmin ve politikanın lüzumluluğunda ifadesini bulmuştur. Bundan başka san'atta eski klasik usul modern primitivizm karşısında tepkiyle karşılaştı. Bu hareket, bariz

bir Hellen karakteri taşımaktaydı; Gallienus'un sarayı Grek edebiyatçılarıyla dolmuştu.

Bu kültürel gayretlere paralel olarak GallienusEleusis'in Demeter kültünün gizli-dinlerinin çoğunluğunu çekip almağa çalışmıştı. Muhtemelen Ege'de German tehlikesine karşı müdafaa işleriyle meşgul olduğu sırada Atina'ya gitmiş ve kendisinin Hadrianus gibi arhon seçilmesine müsaade etmiş ve Eleusis'te azalığa kabul merasimini kabul etmişti. Bu sırada Roma'da bastırılan altın paralarda resmi dinî tipte, Gallienus Demeter kılığında tasvir edilmiştir. Bu terkip modern düşünceye gülünç gelebilir, fakat bu eski duyguya öyle aykırı değildi. Mistik ve dinî guruplarıın başlarındakilerin görüşlerine de uymaktaydı. Bazı paralar «G a l l i e n a A u g u s t a» adını taşımaktaydı.

Bunlardan ayrı olarak, Gallienus'un Asia Minor sahil şehirlerini filo için bir harp üssü ve istihkâm olarak işgal ettiği bilinmektedir.

268 yılında üçüncü oğlu Marinianus konsul oldu. Fakat bahar'da Goth'ların Balkanlar'a misli görülmemiş ciddî bir istilâsı onu acele olarak harekete mecbur etti. Naissus'ta (Niş) kesin bir zafer kazandığı esnada aldığı haber onun derhal İtalya'ya dönmesini gerektirdi. Zira, başlangıçtanberi süvariye (e q u i t e s), Gallienus'un yeni «uçan ordusuna» kumanda eden ve şimdi Postumus tarafından İtalya'ya yapılan istilâyı önlemek maksadıyla Raetia ve diğer Alp dağları eteklerindeki bölgelerin kuvvetleri tevdi edilmiş olan Aureolus, şimdi taraf değiştirmişti. Zaten önceki hücumda bir defa Gallienus'un başarısının tamamlanmasını müphem idaresiyle boşa çıkarmıştı. Milano'da Postumus adına bastırdığı paralar, hep onun üzerindeki süvarinin şecaatini tebcil etmektedir ki, bu süvari isyanına mesnet teşkil etmektedi· Gallienus, Goth savaşının tamamlanmasını kumandanlara bırakarak derhal Po ovasında göründü. Aureolus Milano yakınında bir meydan muharebesinde mağlûb edildi. Bunun üzerine şehre ric'at etti ve Gallienus tarafından kuşatıldı. Kuşatma devam ederken imparator ilân edildi. Bu esnada Gallienus'un çevresinde başta gelen şahıslar tarafından bir suikast tertip edildi. Bunlar devletin içinde bulunduğu karışıklıklara çare bulacak birisini seçmek ve imparatorluk kudretini buna vermek istemekteydiler. Fakat bunu Gallienus hayattayken yapamıya-

caklarını da biliyorlardı. İmparator'un başkumandanlık asbaşkanı M. Aurelius Claudius, praetor prefekti olan Heraclianus, ve yeni süvari kumandanı L. Domitius Aurelianus suikastın elebaşlarıydılar. Aureolus'un ordusuyla birlikte yaklaşmakta olduğu hakkındaki yanlış bir haber üzerine, bundan şüphelenmeyen imparator, başlıksız ve göğüslük zırhını giymeden onunla karşılaşmak üzere hızla fırladı ve bu maksatla gönderilenler tarafından öldürücü bir darbe aldı. Kuşatma imparatorun ölümünden sonra da aralıksız devam etti. Bu da gösteriyor ki bütün ordu erkânı suç ortağı değildi bununla beraber, ordunun parlak kumandanının kaybından dolayı infiali çok büyüktü; bu fırtınayı yatıştırmak ancak baştaki kumandanların kendi aralarındaki gizli anlaşmasıyla mümkün oldu. Claudius'un önceden tertip edilen imparatorluğunu ilân etmeyi kolaylaştırmak için, Gallienus'un ölmek üzereyken onu kendi yerine tayin ettiği hikâyesi uyduruldu. Aynı zamanda böyle kötü günlerde ihtiyaç olduğunda işe yaraması için daima imparatorun etrafında iki tekerlekli araba ile taşınan devlet hazinesinden, eski zamandan beri icad olunan metod gereğince, orduyu kazanmak için herkese 20 şer altın ödendi. Fakat ordunun ölünün akrabasını imparator olarak taleb etmesi çok geç kalmış olacaktı. Senato, onun yüksek kumandadan reddiyle şiddetle darılmıştı. Ve Roma avam tabakası ki Gallienus, zamanında onu bütün ızdıraplarıyla başbaşa bırakmıştı, onun akrabaları ve sırdaşlarını bütün bunlardan başka kardeşi Valerianus'u (265 yılı konsulü) ve onun küçük oğlu Macrianus'u öldürdü. Claudius daha fazla kan dökülmesine mani olmaktan başka bir şey yapamadı. Bununla beraber, senato, Gallienus'un takdis edilmesine muvafakat etti, ordunun imparatorluğu Claudius'a tevdi etmesi böyle oldu, ve senatorlar tabiatıyla onun rehberliğini izlediler.

e. GALLİENUS'UN REFORMLARI:

Gallienus'un saltanatı Roma askerî ve idarî tarihinde önemli bir yer tutmaktadır. Ve Diocletianus'un reformlarına basamak teşkil etmiştir. Bu durum onun senato ve atlı sınıflarına karşı tutumunda görülebilir. İmparatorluğun asillerin kontroluna geçmesini önlemek için, senator'ları lejyonlara tayin etmekten vazgeçti ve bunların orduya emir

vererek herhangi bir şey yapmalarına müsaade etmedi. Gallienus zamanından sonra herhangi bir senato üyesinin lejyon kumandanlığında (Legatus Legionis) görev aldığı görülmedi. Bu görev atlı sınıfı subayları tarafından lejyon prefekti ((praefectus legionis) ünvanı ile alındı. Bu yeni kumandan daha az önemli Praefectus (castrorum) legionis'den farklıydı. Bu şekilde normal bir askerin yükselerek lejyon kumandanı olmasını önleyecek husus kalmıyordu. Roma ordusunun demokratik yola girmesi tamamlanmış oldu.

Gallienus'un reformları şüphesiz senato valilerinin durumlarını etkilemekteydi. Bunun en basit sebebi, senatorları eyalet idaresinden uzaklaştırmaktı, fakat bu reformlara tesir etmedi. Zira Diocletianus'un saltanatı sırasında halâ Suriye Coele ve Tarraconensis senatorlar tarafından idare edilmekteydi. Fakat, anlaşılıyor ki Gallienus, askerî ve sivil idareyi birbirinden ayırmağa başlamıştı. Bu durum yavaş yavaş gelişti. Böylece senato valileri sadece sivil idareci olarak kaldılar.

M. S. III. asırda Roma ordusu, ilk Principat devrindeki önemiyle tezat teşkil etmektedir. Süvari birlikleri bunun organizasyonuna girmiş sadece sayıca artmamış, fakat şeref ve itibar yönünden de ağır silâhlı lejyonlar ve yardımcı birlikler üzerinde bir mevkiye sahib olmuştu. Bu gelişme, sonra Aurelianus tarafından süvari lejyonlarına çevrilmiştir. Böylece askerî organizasyondaki bu değişiklikler onu takib edenler tarafından ileriye götürülmüş ve Diocletianus ve Constantinus'un sonraki reformlarına temel teşkil etmiştir.

Gallienus, Roma imparatorluğunu bölünmüş ve parçalanmış durumda bırakmıştı. Batı'da Britanya, İspanya ve Galya Victorinus'a bağlı kalmıştı. Doğu'da Zenobia, Gallienus'un teşebbüslerine başarıyla karşı koymuştu. Raetia hududu Aleman'ların tehdidi altındaydı. Goth'lar Tuna eyaletlerine yeni akınlara hazırdı. İtalya'da ise durum çok kritikti. Aureolus Milâno'yu ele geçirmişti, hazine de boşalmıştı. Bütün bunların halli gelecek yıllara kalmıştı.

III. BÖLÜM

İmparatorluk Birliğinin Düzenlenmesi

I. Kısım

M. AURELİUS CLAUDİUS (GOTHİCUS)

M. S. 268 - 70

1. TAHTA ÇIKIŞ:

Gallienus'a karşı suikastte bulunan generaller, suikast yapılmadan önce, yerine geçecek şahıs üzerinde karara varmışlardı. Bu seçim M. Aurelius Claudius ve L. Domitius Aurelianus arasındaydı. Bunların her ikisi de Gallienus'un ordusunda yetişmişler ve tanınmışlardı. Askerlerin kararı Claudius tarafına oldu. M.S. 268 yılı Mart ayında Claudius imparator ilân edildi. Claudius M. S. 214 de Illyricum'da doğmuştu.

Yeni imparator, büyük karışıklık ve tehlikeli bir durumla karşı karşıyaydı. İtalya'yı Aleman'ların istilâlarından, Balkanları da Goth'lardan kurtarmalıydı. Gallienus'un Milâno'ya sürdüğü Aureolus meselesi, çabuk halledildi. Claudius'un seçildiğini işiten Aureolus, kendisini emniyete almağa teşebbüs etti ve tekliflerinin reddi üzerine kuşatıldı ve fakat hayatı bağışlandı. Fakat çok geçmeden, muhtemelen Aurelianus'un teşviki ile öldürüldü, zira Gallienus'un öfkeye kapılmış askerlerini tahrik etmekteydi. Bu sırada, Gallienus'un ölümü haberi Roma'ya ulaştı. Senato için, düşmanlarının kaderi sevinç verici oldu, ve onun akraba ve dostlarını takibata giriştiler.

Claudius Kuzey İtalya'da bulunduğu sırada, Garda gölüne yak-

laşmış olan Aleman'ların hücumu vukubuldu. İmparatorun bunlara çok yakın olması, geriye atılmalarını kolaylaştırdı. Süvari başkumandanlığına tayin edilen Aurelianus, bunları mağlûb etmeğe muvaffak oldu. Claudius, Germanicus Maximus ünvanını aldı. Bu zafer Victoria Germanica ibaresiyle sikkelerde yer aldı. İtalya'yı istilâdan kurtaran imparator, Roma'ya giderek senato'dan imparatorluk kudretini aldı.

Postumus, Hercules ile (aureus-altın sikke)

Historia Augusta'ya göre artık Claudius iyi bir fırsata sahipti. İtalya kısa bir süre önce Aureolus'un gaspına maruz kalmıştı, şimdi ise Postumus'un sırası gelmiş ve bu iş Claudius'a kalmıştı. Postumus'un, Aureolus'un yardımına gelmeyişi, şayanı dikkattir. Şüphesiz buna imkân bulamamıştı. Çünkü bu olaydan dört beş ay sonra, rakibi Ulpius Cornelius Laelianus'u kandırmış ve isyan ettirmişti. Laelianus Mainz'da sıkıştırılmış ve şehir alındığı esnada ölmüştü, fakat Postumus barbar askerlerin şehri yağma etmesinden hoşlanmadığını belirtmesi üzerine bunu hayatıyla ödemişti. Böyle uygun bir durumda, Rhen kuvvetleri Claudius'a sadık kalmamışlar, M. Aurelius Marius ve bunu bir kaç ay içinde ölümü üzerine de M. Piavonius Victorinus'a yönelmeyi tercih etmişlerdi.

Claudius, Galya'nın itaata alınması için, sonra praetor prefekti olan, Julius Placidianus'u ufak bir ordu ile, Roma'dan gönderdi. Pla-

cidianus, ordusunun küçüklüğü sebebiyle Rhone nehrini geçmeğe cesaret edemedi, fakat İtalya ve Gallia Norbonensis'i korumak için Gronoble'de, kamp kurdu. Burada Claudius'un gelmesini bekleyeceklerdi. Fakat M. S. 279 de Augustodunum (Autun) düştü Placidianus, Victorinus'a teslime mecbur kaldı.

2. CLAUDİUS DOĞU'DA:

Gallienus'un galibiyetinden sonra Goth'lar, Balkanlar üzerine yeni büyük bir akın için hazırlıklara başlamışlardı. Bunlara, komşuları Heruli ve Peucin'ler yardım ediyordu. 2000 gemilik bir filo teşkil etmişler, ve 320.000 kişilik bir orduyla 268 yılı yazında hareket etmişlerdi. Karadeniz sahili boyunca seyrederek ilk önce Tomi ve Marcianopolis'e hücum ettiler. Her iki yeri de zaptedemeyince Propontis'e doğru hareket ettiler, burada fırtına yüzünden pek çok gemi kaybettiler. Byzantium ve Cyzicus'a beyhude bir saldırıdan sonra Hellespontus'dan Ege'ye açıldılar. Athos'da gemilerini onarmak için durdular. Chalcidice'yi geçerek Cassandria ve Thessalonica'yı kuşattılar. Claudius bu sırada Roma'dan hareket etti. İstilâcılar bunu duyunca kuşattıkları şehirleri bıraktılar ve yeni bir akın plânı hazırladılar. Kuvvetlerini ikiye böldüler. Kuzeye doğru çıkarak Naissus'a ulaştılar. Diğer gurup adalar etrafında seyrederek Ege ve sahil şehirlerini çevirdiler. Claudius, Aurelianus'u, süvari kuvvetleriyle barbarları Dardania ve Makedonya'da önlemeğe gönderdi. Kendisi de Margus ovasında mevzi alarak Tuna yolunu bloke etti. Bu şekilde Goth'ların denizden ve Tuna'dan önlenebileceğini ve Roma piyade ve süvarisinin bunları kuşatacağını umut etmekteydi. Bu strateji tamamen başarılı oldu. Doberus yakınındaki ilk muharebede 3000 Goth, Aurelianus'un Dalmaçya'lı süvarileri tarafından öldürüldü, ve Naissus'ta (Niş) son karar alındı. İlk önce sayıca üstün olan barbarlar galip geldi, fakat Roma'lılar düşmanı çevirerek Goth'ları öyle büyük kayıplara uğrattı ki, 50.000 kişi savaş alanında öldü. Çevrilen Goth'ların bir kısmı Roma auxilia'larında yer aldı, diğerleri Claudius tarafından Thrakya, Makedonya ve Moesia'da koloni olarak yerleştirildi. Diğer taraftan Ege'deki Goth'lar bazı başarılar elde ettilerse de, Roma donanması, Mısır valisi Probus'-

un idaresi altında olduğu halde, bunları geriye attı. Claudius, Gothicus Maximus ünvanı aldı.

Goth savaşından istifade etmek isteyen Zenobia, oğlu Vaballathus adına, Palmyra imparatorluğunu genişletmeğe teşebbüs etti. Claudius, Gallienus'un bunun babası Odenathus'a verdiği payeleri reddetti. Fakat Aleman'larla ve Goth'larla savaş, onu doğuyu kontrola imkân vermedi. Mısır ve Asia Minor Roma'ya sadık kaldılar. Zenobia bunların ilhakını plânladı. Palmyra kraliçesi açıkça bir savaşa girişmek istemiyordu. Fakat, M. S. 268 yılında, Goth savaşı çıkmadan önce, Antiocheia'yı işgal etti. Artık Mısır'ı işgal için her şey hazırdı. 70.000 kişilik ordunun kumandası, Zabdas'a (Saba) tevdi edilmişti. İstilâcıların plânı, Mısır valisi Probus'un (Probatus) Roma donanmasına amiral tayin edilmiş olması sebebiyle, kolaylaşmıştı. Güç bir savaş sonunda zafer Palmyra'lılara ait oldu ve Aşağı Mısır Zenobia'nın kontrolu altına girdi. Burada 5000 kişi bırakarak Suriye'ye döndü. Bunun üzerine Probus Mısır'a gitti, Palmyra'lıları atarak, ikinci bir hücumlarını da püskürttü. Ve bunların Babylon yakınında bir tepeyi işgal etmelerine mani olmak için gayret sarfetti. Fakat plânı felâketle son buldu. Zenobia'nın kumandanı, ülkeyi bilen yerli Timagenes'in yardımile tepeyi ele geçirerek, Roma ordusunun üstüne atıldı. Böyle bir hücum beklenmiyordu. Bu yüzden Roma'lılar çok kayıp verdiler ve Probus yakalanmamak için, intihar etti. Palmyra'lılar, bunun üzerine tekrar Mısır'ı zaptettiler. Fakat İskenderiye Aurelianus'un zamanına kadar ismen Roma'ya bağlı kaldı.

Zenobia, bu defa plânının ikinci safhasını yerine getirmek için, yani Asia Minor'u işgal için hazırlanmağa başladı. M. S. 270 yılının başlarında Kappadokya ve Ancyra'yı da içine alarak, Galatya, Palmyra mülküne katıldı. Zenobia, Bithynia'yı ele geçirip Chalcedon'a kadar uzanmayı niyet etmeğe başladı. Claudius, eyalet valisi Velleus Macrinus'a Nicaea'yı bir surla çevirerek müdafaasını kuvvetlendirmesini emretti. Şehir başarı ile karşı koydu ve eyaletin diğer kısımlarında istilâcılar geriye atıldılar.

Bu sırada, Goth'lar Girit ve Kıbrıs'ı talan için istilâ ettiler, fakat

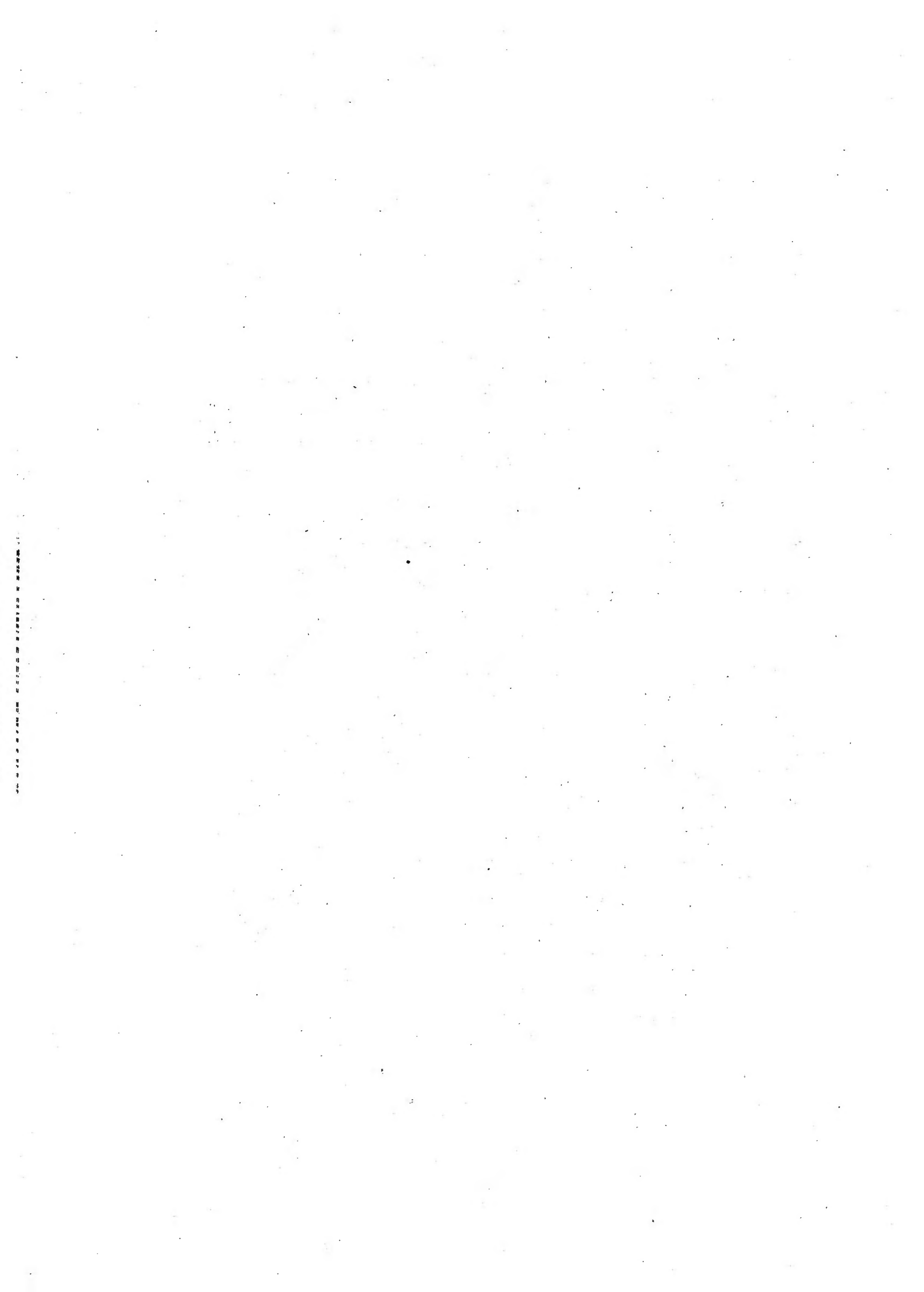
her iki adada da kuvvetleri püskürtüldü ve veba da askerlerini mahvetti, bir şey elde edemediler.

3. CLAUDİUS'UN SONU:

Roma'lılara tabi olan Juthung'ların Tuna'yı geçerek kendilerine yer aradıkları haberini aldığı zaman Claudius, Goth'larla meşgul bulunmaktaydı. Diğer taraftan Vandal'lar Pannonia'yı istilâya başlamışlardı. Goth'larla savaşı Aurelianus'a bırakarak Sirmium'a döndü. Fakat veba barbarlardan ordusuna da geçmişti ve Claudius da bu hastalığa M. S. 270 yılı Ocak ayında yakalandı. Ölümü gerek senato ve gerekse ordu tarafından üzüntüyle karşılandı. Senato onu tebcil için Tanrısal onurlar verdi ve Capitol'de altın bir heykelini dikti ve portresinin hakkedildiği bir kalkan senato binasında saltanatının hatırasına asıldı.

Claudius'un sivil idaresi hakkında az bilgi mevcuttur. Kısa saltanatı, geniş ölçüde askerî harekâta hasredilmişti ve kendisi tabiaten askerdi, bir devlet adamı değildi. Gallienus'un koyduğu reformları olduğu gibi bıraktı. Senato kudreti ilk imtiyazlarından hiç eksilmedi. Ekonomik yönden imparatorluğun kararsız durumunu düzenlemeğe ne vakti, ne de kudreti vardı. Gallienus'un son zamanlarında kullanılan darphaneler aynen kaldı. Askerî yollara kilometre taşları konuldu. Veba'nın kaybını kapamak için Goth esirleri toprak işlerinde, lejyonlarda çalıştırıldılar.

Claudius'un tabiî halefi, Balkan ordusu başkumandanı bulunan Aurelianus idi, fakat kısa bir süre için onun tahta geçmesi gecikti, çünkü, Claudius İtalya'yı terkederken, yerine kardeşi M. Aurelius Claudius Quintillus'u bırakmıştı. İmparatorun ölüm haberi üzerine Aquilea'daki ordu, Quintillus'u imparator ilân etti.

II. Kısım

M. AURELİUS QUİNTİLLUS

M. S. 270

Gallienus'un politikasından uyanarak tekrar harekete geçen senato, ordunun kararını kabul ederek imparatorun kardeşi M. Aurelius Quintillus'u imparator seçti. Zira Aurelianus'un ikinci bir Gallienus olmasından korkuyordu. Onun German istilâlarına karşı Kuzey İtalya'yı muhafaza eden süvari kuvvetlerinin kumandanı olduğu anlaşılmaktadır. Kendisinin doğru Roma'ya gittiği ve Senato'ya kendisini takdim ettiği zannedilebilir, fakat asla başşehirdeki halka söz verilen bahşişi dağıtma durumuna ulaşamadı. Zira Aurelianus'un imparator ilân edildiğine dair haberler onu Aquileia'dayken buldu.

Ordu ilk önce Quintillus'un seçilmesini kabul etmişti. Milano, Siscia ve Cyzicus'ta bastırılan paralar bunu teyid etmektedir. Yalnız Palmyra bundan ayrıldı. Fakat Quintillus çok değersiz bir şahıstı, devlet işlerinde bütün bütün tecrübesizdi ve ilk darbedeki sükûtu kendisinin imparatorluğu elinde tutacak şahsî kudret ve enerjiye asla sahib olmadığını isbat etmektedir. Askerler popüler bir generalin tahtta namzet olduğu sırada onu terkettiler ve çok geçmeden generallerin onun seçimine taraftar olmadığını gizliden gizliye duydular. Gerçekten Quintillus senato'nun bir aleti olmak niyetindeydi.

Quintillus, şüphesiz bir Illyria'lı olduğundan, Tuna ordularının

teveccühünü kazanmak istiyordu ve Milano'da bastırdığı paralarda Pannonia'lı cenkçi şahıs olarak kendisini tasvir ettiriyor, aynı zamanda hazırlanan fakat hiç bir zaman bastırılamayan paralardaysa «Genius Illy(rici)» ve «Dacia Felix» gibi tipler bulunuyordu. Büyük kardeşine olan bağlılığının hatırası Claudius adını almasında görülmektedir. Divus Claudius (Gothicus) un şerefine Milano'da ve Roma'da kendi saltanatı sırasında para bastırmağa başlamış ve bu da aynı maksada hizmet etmiştir.

Barbarlar Quintillus'un zamanında da Anchialus'u talan ederek, hatta Nicopolis'i zaptettiler. Fakat, eyaletliler bunları geri atmağa muvaffak oldular.

Aurelianus, 270 yılı Nisanında Goth savaşına son vererek ona karşı isyan edince, orduları Quintillus'u derhal terketti ve intihar etmeğe bırakıldı. Aurelianus, Claudius'un kardeşini değil, kendisini halef olarak nasbetmiş olduğu haberini yaydı ve kendisinin imparator ilân edilmesinden az sonra Siscia ve Cyzicus'ta propaganda maksadıyla Divus Claudius adına para bastırdı. Gerçekten de, Quintillus değil, Aurelianus, Claudius'un temsilcisi olarak tahta geçme hakkını elde etmiş ve imparatorluğu kurtarmak mukadder olmuştur.

III. Kısım

L. DOMİTİUS AURELİANUS

M. S. 270 - 275

1. TAHTA ÇIKIŞ VE İLK SAVAŞLAR:

M. S. 270 yılı Ocak ayında Goth galibinin başına gelen veba felâketi onu Sirmium'da mahvettiği zaman, yapmak istediği işler henüz nihayete ermemişti. Claudius M. S. 270 yılı Ocak ayında ölmüştü ve Quintillus, 270 yılı Nisan'ına kadar aşağı yukarı üç ay hüküm sürmüştü. Claudius'un öz kardeşi olan Quintillus, senato'nun adayı idi, şüphesiz onunla Aquileia'da birlikte bulunmuş olan ordusunun bir kısmı tarafından destekleniyordu. Fakat ne tahta geçmekteki meşruiyeti ve ne de karakteri onun durumunu uzun zaman muhafaza etmesini mümkün kılmadı. Bir kaç aylık bir saltanattan sonra, ki bunun hakkında hemen hi çbir şey bilmiyoruz, mukadderatını tayin eden adama, Aurelianus'a karşı koyamadı. Aurelianus, Claudius'un ölümü üzerine, Goth'lara karşı yapılan harekâta iştirak etmiş ve meşguliyeti, Quintillus'a Antiocheia müstesna, bütün imparatorluk darphanelerinde para basma fırsatını vermişti, Antiocheia, Zenobia'nın emri ile para basmaktan muvakkaten tardedilmişti. Aurelianus'un yükselmesi hakkındaki haberler Quintillus'un idam hükmü olmuş ve hüküm bizzat kendi eliyle infaz edilmişti.

Yeni imparator, mütevazi yaradılışlı birisiydi, belki de Sirmium'-

da M. S. 214 veya 215 de doğmuştu. Aşağı tabakaya mensup bir ailedendi. Sert bir askerdi ve ideallerine sıkı sıkıya bağlanmıştı. Kendisine verilen «eli kılıçta» (Manu ad ferrum) lâkabı, onun çağdaşları üzerinde yarattığı intiba hususunda canlı bir fikir vermektedir. Öyle ki, çeşitli savaşlarda tek başına yüzlerce düşmanı öldürdüğü söylenmektedir. Bedenen ve zihnen büyük kudreti olan mükemmel ve disiplinli bir

Aurelianus
(aureus-altın sikke)

asker, incelikten ve uysallıktan yoksun, mertlikten ve maksadından dönmeyen bir kimseydi. Historia Augusta'da (V, 6-VI, 5) ilk mesleği hakkındaki uzun izahatdan onun Gallienus'un saltanatının sonlarına doğru Illyria'lı kumandanlar arasında önder bir durumda olduğunu ve Gallienus'a karşı yapılan suikastte ve Aureolus'un idamında göze çarpan bir rol oynadığını öğrenmekteyiz. Claudius tarafından süvari kumandanı tayin edildikten sonra büyük Goth savaşında temayüz etti ve tahta geçmek için plân kurmuş olsun olmasın, görmüş olduğumuz gibi, Claudius'un ölümünden sonra bunu elde etmekte hiç bir güçlüğe uğramamıştı. Onu bekleyen vazife, sahib olduğu kudrete rağmen ağır bir yüktü. Claudius tarafından başlanmış olan imparatorluğun islâhı hareketi henüz tamamlanmaktan pek uzaktı. Batıda Gallia imparatorluğu doğu'daysa Palmyra halâ imparatorluk birliğini ihlâl etmek-

teydi. Eğer Tuna cephesi temin edilseydi, İtalya yine de kuzeyden ve kuzey-doğudan istilâya maruz bulunuyordu. Askerî islahat problemlerinin arkasında politik ve ekonomik hayatın meseleleri bulunmaktaydı. Eyaletlerin idaresi, imparator ve senato'nun bağlantısı, fakirleşen para durumu, bütün bunlar dikkat istemekteydi. İmparatorluk bir intikal durumunda bulunuyordu. Princeps ve senato'nun Roma ve İtalya'nın eyaletlerin kraliçesi olduğu eski imparatorluk, ölmüş veya ölmek üzereydi; sosyal ve yeni dinî ideallerle yeni bir cemiyet doğmuştu. Eğer Aurelianus sadece kısmen muvaffak olduysa, bunda şaşılacak taraf, bu kadar kısa zamanda, bu kadar fazla işi başarmasındadır.

Fakat o anda imparatorun büyük işlerine başlamasına müsaade edilip edilmiyeceği şüpheli görünüyordu. Juthung'lar Raetia üzerinden İtalya'yı istilâ etmişlerdi ve Aurelianus bunlara karşı Sirmium'dan harekete geçmişti. Bunlara geri çekilmeleri sırasında yaklaşarak ve Tuna'yı geçerlerken bozguna uğrattı. Bunun üzerine Juthung'lar elçiler gönderdiler ve bu kaybı hafifletmek üzere mutad olduğu üzere para taleb ettiler. Aurelianus, bunları Tanrılaşmış imparatorların heykelleri ve Roma ordusunun bayraklarının huzurunda kabul etti ve bu hileli talebi cesûr bir şekilde cevaplandırdı. Sonunda, bunların daha fazla kayba uğramadan yurtlarına dönmüş olmaktan memnun oldukları anlaşılmaktadır. Aurelianus, bu sırada Roma'yı ziyaret ederek senato'nun tasvibini aldı, fakat hemen bunu takiben Vandal'ların Iazyg'lerle birlikte istilâsı üzerine ordu ve imparator Pannonia'ya çağrıldı. Bu düşman üzerinde Aurelianus kesin bir zafer elde etti. Aurelianus tarafından bir elçi heyeti gönderildi. Ve ordunun arzusu üzerine barış kabul edildi; fakat ganimeti ve geri dönüşü emniyete almak için Vandal'lar Roma ordusu hizmetine 2000 süvari vermeye mecbur tutuldular. Fakat çekilme sırasında itimadlarını ihlâl eden 500 kişi resmî muameleyi beklemeden derhal öldürüldü. Bu esnada Juthung'lar Marcoman'lar ve Aleman'larla birleşerek, Aurelianus'un kuvvetine aldırmayarak tekrar İtalya'yı istilâ etti (M. S. 270-271 kışı). Brenner geçidinden geçerek İtalya'ya girdiler. Bu seferki tehlike gerçekten vahim görünüyordu. Aurelianus, bunlara Placentia yakınında vasıl oldu ve teslim olmaları teklifinde bulundu, fakat bir tuzağa düştü ve sonu he-

men hemen ümitsiz görünen bu durumdan güçlükle kurtuldu. Bununla beraber barbarlar talan için yayıldılar. Aurelianus ise bu sırada Kuzey İtalya şehirlerini müdafaa durumuna getirmekte ve ordularını bir araya toplamaktaydı. Bundan sonra Metaurus, Fanum Fortunae ve Ticinum yakınında yapılan savaşlarda elde edilen üç kat'î zafer bunları hezimete uğrattı ve büyük kayıplarına sebep oldu. Aurelianus, Germanicus Maximus ünvanını aldı. Bu savaşlar sırasında, Roma'da büyük isyanlar çıktı. Germen'lerin saldırıları karşısında paniğe kapılan pekçok kimse kutsal kitaplara başvurmaktaydılar. Aurelianus, Marcoman'larla savaşa son verdikten sonra, tabiatinde bulunan hiddetle Roma'ya dönerek, bu isyanlar dolayısıyla büyük öfkeye kapıldı. İsyanı çıkaranlara karşı şiddetle davrandı, pekçok kişiyi, bu arada bazı senatörleri de öldürttü. Hatta, bu suretle Palmyra ile savaş için para da temin etmişti. Artık Aurelianus, gerçek değerini gösterecek vakti bulmuş oluyordu.

Senato, kendisinin seçimiyle gelmemiş bir imparatorun ilk işlerini hevessiz bir surette izlemekteydi. Üyelerinden bazıları hatta ona karşı tuzak kurmağa bile cür'et ediyordu. Şimdi onun hakkında bir karara varmaları gerekiyordu. Bununla beraber kazandığı zaferlerden dolayı şükranlarını bildirdiler ve hiç birisi düşmanları üzerinde takındığı şiddetli intikamı hususunda sual sormağa cesaret edemedi. Eutrpius'un naklettiğine göre hareket, değişik bir taraftan geldi. Paranın değerini düşürüp, ayarını bozan darphane memurları, darphane müdürü Felicissimus'un idaresi altında isyan etmişlerdi. Felicissimus, para ayarını düşürmekten suçlu bulunmuş, bunlar da kendilerini kurtarmak için isyan etmişlerdi. Caelianus dağındaki (Via Labicana üzerinde) darphane yakınında yapılan çarpışmada 7000 askerinin öldürülmesi, para yapımcılarının şikâyeti mucip olan hallerinin çok geniş bir sahaya yayıldığını göstermektedir. Öyle ki, Aurelianus, hemen hemen bir dahilî savaşı yatıştırmıştı. Roma darphanesi normal ölçüye çevrilmiş ve belki de kusurlu paralar islâh edilirken, kısa bir süre kapatılmıştır. Bu sırada Aurelianus devletin selâmeti için bir adım atmak kararına varmış ve Juthung'lar gibi tehditlerin tekrarını önlemek için Roma'nın etrafını yeni surlarla çevirtmiştir. Senato'nun istişaresi ile karara alın-

mış olan bu işe Roma esnaf birlikleri de yardım etmişlerdir. Surların çevrilmesine 271 yılında başlanmış, fakat ancak Probus'un (276-282) zamanında sona ermiştir. Yeni surlar, uzun bir kuşatmayı karşılıyacak şekilde tahkimatla teferruatlı olarak hazırlanmamış fakat âni bir barbar hücumuna karşı ancak kifayetli bir savunma yapabilecek şekilde bina edilmişlerdi. Tekmil uzunluğu 20 km., normal yüksekliği 7 m., genişliğiyse 4 m. idi. Çift veya tek olarak 18 kapısı bulunuyordu, sık sık çıkış kapıları ve büyük savaş aletleri için kuleleri vardı. İşin plânlaması bunun siviller tarafından yapılmış olduğunu açıkça göstermektedir, zira askerlerin ellerine diğer işlerde ihtiyaç vardı. Bu esnada Aurelianus'un nüfuzu her tarafta hakim bir duruma gelmişti. Dalmatia'da Septimius, bilinmeyen yerlerde Urbanus ve Domitianus isyan etmişler, fakat sür'atle bastırılmışlardır.

Tuna hudutlarında bu yıl içinde önemli bir değişiklik meydana geldi. Aurelianus, Roma kuvvetlerini ve sivilleri Dacia'dan çekmiş ve Tuna'nın sağ sahilleri üzerinde yeni bir Dacia eyaleti teşkil etmiştir. Bu eyalet Moesia, Dardania ve başşehri Serdica ile birlikte Thrakia'nın bazı kısımlarını da içine alıyordu.

2. PALMYRA İLE SAVAŞ:

Aurelianus, artık dikkatini imparatorluğun restorasyonu gibi büyük problemlere çevirmeğe serbest kalmıştı. Tetricus I. in hakimiyeti altında Gallia imparatorluğu barışcı idi ve yakın bir tehlike teşkil etmiyordu. Esasen Roma'lılaşmıştı ve başlıca ilgileri Roma ileydi. Fakat Palmyra'lılar, ismen sadık tabileri olmakla beraber gerçekte yabancı bir halk idi ve diplomatik şekiller altında doğu'daki bütün Roma nüfuzunun el altından mahvına çalışıyordu. Zenobia ve Claudius arasındaki muahede hatta Claudius'un ölümünden önce bozulmuştu. Palmyra'lılar İskenderiye'nin bütün kontrolünü elde etmekle beraber, Mısır üzerinde bir hakimiyet kazanmışlar ve Zenobia Mısır'ın Hellespontus'a kadar uzanan Asia'daki işgaline son vermişti. Aurelianus'un tahta çıktığı ilk yılda Anotiocheia ve İskenderiye'de görülen paralar, bir taraftan Aurelianus'un başını, diğer tarafında ise Vaballathus'un başını tasvir ederek, arada bir muvazene göstermekte ve Palmy-

ra'lı prensin Roma tarafını tuttuğunu ifade etmekteydi. «Vir Clarissius rex imperator dux Romanorum» ibaresi Vaballathus'un yeni muahede ile almış olduğu yeri tayin etmektedir. Maamafih bu ittifak «Concordia» meskükatının Vaballathus ve Zenobia'nın doğrudan doğruya bağımsız paralarını ileri götürdüğünü düşünürsek ve Aurelianus'un başının paranın ters tarafı yâni ikinci derecede önemli yanını ifade ettiğini ve Aurelianus'un kendi paralarında Vaballathus'a ait hiçbir kesin işaret bulunmadığını gözönünde tutacak olursak, başka bir fikre saplanmamız gerekebilir. Bu ittifak ya sadece Palmyra tarafından tek taraflı olarak arz edilmektedir, veyahut ta, ancak Aurelianus tarafından bir imtiyaz verilmek istenmemektedir, anlamına gelmektedir.

İlk önce Probus, M. S. 271 sonbaharında savaşa başladı ve Mısır'ı zaptetmeğe muvaffak oldu. Muhtemelen pek hafif bir mukavemetle karşılaşmıştı, çünkü Zenobia ordusunu Suriye'ye çekmişti.

Palmyra'nın bu tutumu karşısında M. S. 271 sonuna doğru Aurelianus, karadan Balkanlar üzerinden harekete geçerek, Tuna'nın öbür tarafında 5000 asker topladı. Bu sırada bir Goth asisi olan Cannabas (Cannabaudes) ı ortadan kaldırmak için durakladı. Gothicus Maximus ünvanını aldı. Uzakta bulunan ve Zenobia tarafından kendi topraklarına katılan eyaletler tekrar elde edildi. Hatta, Mısır dahi Roma'ya sadakate döndü. Aurelianus yaklaştığı zaman, Palmyra'lılar Hellespontus'dan geri çekildiler. İmparator Byzantium'dan Ancyra'ya doğru yola çıktı ve Tyana (mod. Kızlı Hisar) ya kadar hiçbir mukavemetle karşılaşmadı. Fakat Tyana şehir kapılarını kapatmıştı. Aurelianus, «Bu şehirde bir köpek bile sağ bırakmıyacağım» dedi. Kendisinin de öldürüleceğinden korkan Heraclaninon (Heraclammon) adında bir hainin ihanetiyle şehir düştü. Aurelianus, şehrin hareket tarzından ziyade, Apollonius adlı kâhinin görüşü sebebiyle şehri esirgedi. Fakat Heraclammon'u öldürttü.

Askerlerin sözünü hatırlatması üzerine: «Evet,» dedi «bir tek köpek sağ bırakmıyacağım, haydi, hepsini öldürün köpeklerin.»

3. ZENOBİA:

Historia Augusta'da anlatıldığına göre, Zenobia, Odenat-

hus'un eşi olarak ve sonra küçük oğlu Vaballathus'un naibi olarak memleketinin kaderine tesir eden büyük buhran içerisinde bir erkek ruh ve cesaretini göstermiştir. Kraliçe, Grek kültürünü yakından tanımış, Longinus gibi, ünlü bir retorik'i sarayına çağırmış ve onun tabi'leri arasında Grek unsurunun teveccühünü kazanma yollarını aramıştı. Mısır'a sadece politik ve ticarî bağlantılar sebebiyle değil, fakat aynı zamanda Mısır ilmine olan derin bilgisi ve kendisine bir örnek kabul ettiği Kleopatra'ya karşı olan hususî bağlılığından hücum etmişti.

Şimdi Aurelianus'un yaklaşması üzerine, onun öfkesinden korkusu ve Tyana'da gösterdiği şiddet sebebiyle, Grek'leri düşündüğü davadan çıkardı, Seleuceia ve Aphaca'daki kehanet ocakları onun sorularına karşı hayal sükûtuna uğratacak cevaplar verdi. Rahipler şüphesiz iyi hüküm veren politikacılardı, zira Zenobia'yı büyük hasmı karşısında uzlaşma yerine, düşüncesizce meydan okumasını takbih ettiler.

Mısır hiç mukavemet göstermeden teslim olmuştu. Palmyra'nın en iyi kumandanı olan Zabdas kuvvetlerini Syria'daki Antiocheia'da merkezleştirmişti. Aurelianus'un yaklaşması üzerine, o da kuzeye doğru Orontes kıyılarında onunla karşılaşmak üzere ilerledi. Aurelianus'un yanında Raetia, Noricum, Dalmatia, Pannonia ve Moesia orduları ile beraber yardımcı kuvvetleri ve Palestin'den katılan askerlerle gelmekteydi. Zabdas'ın piyadeleri en az iki Roma lejyonu sayısındaydı, fakat onun bütün umudu daha ziyade Palmyra'lı okçular ve ağır süvariler (C l i b a n a r i i) üzerinde toplanmıştı. Bunlar çok iri atlara binmiş, kendileri ve atları zırhlarla örtülü süvarilerdi. Bizzat Aurelianus meslekten yetişmiş bir süvari kumandanı idi, Moor ve Dalmaçya hafif süvarilerinden müteşekkil seçkin bir kuvveti idare ediyordu. Bunlar Aurelianus'un yerinde emriyle, zırhlı süvarilerin ilk saldırısı karşısında önce çekildiler, ancak bunların saldırışlarıyla yorulmaları üzerine geri döndüler ve bunları mağlûb ettiler. Savaş böylece kazanıldı, Aurelianus piyadeleri Orontes'in öteki tarafındaki sol kıyıdaki düşmanın üzerine gönderdi ve bunlar bozgunu tamamladılar. Zabdas Antiocheia'ya ric'at etti, Aurelianus'u esir almış gibi uydurma bir gösteri yapıp, bundan başka zarar vermeden şehri terketti

ve Daphne'deki kuvvetli noktada ufak bir garnizon bıraktı. Aurelianus, Antiocheia'lılar tarafından hoş karşılandı ve bu teslimiyetlerinin karşılığı olarak bunları affetti. Aurelianus, sonra Daphne'deki müstahkem mevkie hücum etti ve Apamea, Larisa ve Arethusa yoluyla Zabdas'ı Emesa'ya kadar takib etti. Fakat, Zabdas Emesa'ya doğru yaklaşmakta olan Pers yardımından faydalanmak ve vakit kazanmak için, buradan da ric'at etti. İmparator ise Mesopotamya, Syria, Phoenica ve Palestin ordularıyla birleşti ve Emesa önündeki ovada, Orontes'te kazandığı zafere bir yenisini ilâve etti. 70000 kişi tahmin edilen karşı kuvvet üzerinde aynı taktiği kullanarak başarı kazandı, fakat büyük tehlikelere de düştü. Palestin'li birlikler zırhlarını parçalayamadıkları süvarileri atlarından düşürerek zaferin elde edilmesinde önemli rol oynadılar. Ordusu içinde bu zaferin kazanılmasında, Emesa'nın güneş Tanrısı, Elagabalus'un Tanrısal etkisi olduğu inancı yayıldı.

Zenobia'nın hudutsuz ihtirasları, kesin olarak durmuş değildi, fakat halâ galibin bu işten bıkacağını umud ediyor ve belki de Tuna ve Kuzey İtalya cephesindeki karışıklıkların onu geri çağıracağını hesap ediyordu, Emesa ile Palmyra arası 125 km. idi, Zenobia buraya çekildi ve bir kuşatma hazırlıklarına başladı. Zenobia'ya yaklaşmaya teşebbüs edecek bir Pers yardımı olabileceği sırada, Aurelianus'a Mısır'da Probus'un ordusu katıldı. Aurelianus, bu meşguliyeti esnasında, çöl göçebe kavimleri tarafından rahat bırakılmadı ve Palmyra surları merdiveninde çarpışırken bir okla yaralandı. Bir süre durakladıktan sonra Aurelianus yaz yaklaştığı için mutedil şartlarla teslim olması teklifinde bulunduysa da, Zenobia diplomasi diline uymayacak şekilde düşüncesizce bunu reddetti. Aurelianus, mektubuna Zenobia'nın verdiği red cevabı karşısında öfkeye kapıldı. Artık işi kuvvete bırakmak gerekiyordu. Çöl kabileleri mağlûb edildi veya tabiyete mecbur edildi. Pers kurtarıcı kuvveti görünmedi - muhtemelen bu da Roma'lılar tarafından mağlûb edilmişti. Bizzat Zenobia bir hecin devesi üzerinde yardım bulmak umuduyla kaçtı, fakat Roma'lı süvariler tarafından Fırat nehri yolunda kendisine yetişildi ve esir alınarak geriye getirildi. Palmyra'daki sulh partisi üstünlük kazandı ve şehir kapılarını açtı.

Böylece Palmyra devletinin kudreti sona erdi, fakat yağmadan korundu ve sadece Sandarion idaresinde 600 okçu bulunan bir garnizon bırakıldı. Marcellinus adındaki kudretli bir kumandan genel kontrolu

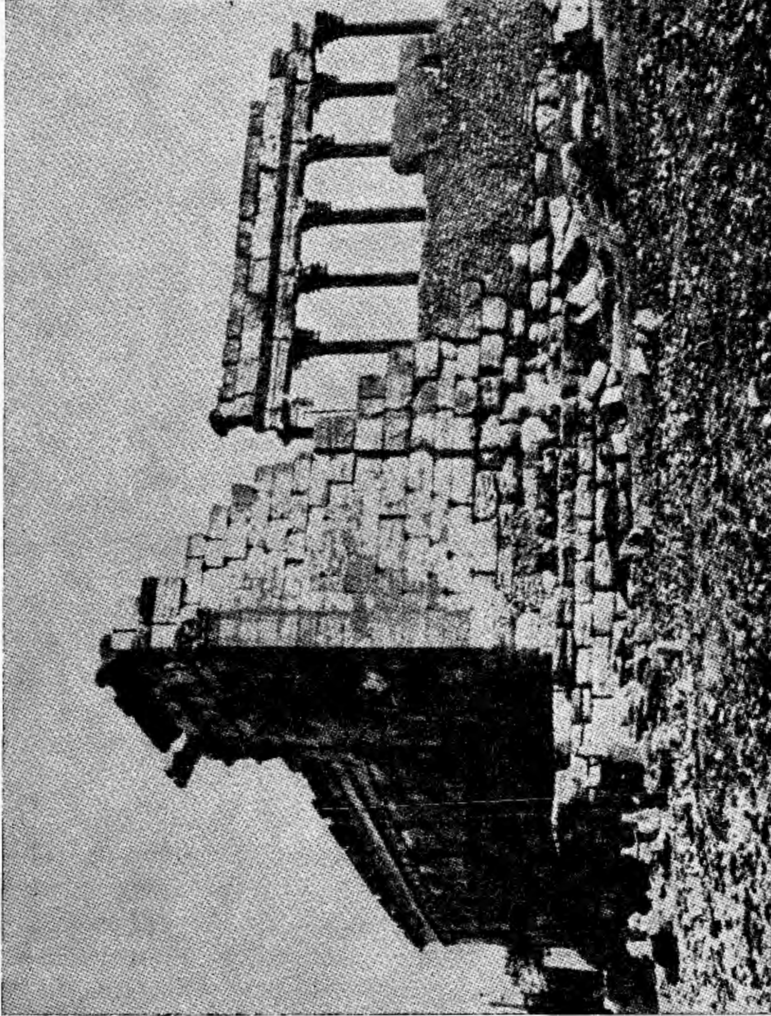

Palmyra (Tadmor)

deruhte etmek üzere «bütün doğu» nun ve Mesopotamya'nın prefekti olarak görevlendirildi.

Bunun üzerine Aurelianus evvelce almış olduğu «Germanicus» ve «Gothicus Maximus» ünvanlarına «Parthicus Maximus» ünvanını da ilâve etti. Emesa'ya gelerek orada Zenobia ve öğütçüleri için bir mahkeme kurdu. Kraliçe en nihayet kibrini kırdı, ve kabahati nasihatçılarının üzerine atarak hayatının bağışlanmasını tenezzül etti, ve asîl Longinus hanımını ayıplamak cesaretini göstererek öldürüldü. Uzun bir esir kervanı ile Aurelianus geri dönerek Propontis'e geldi, fakat geçiş esnasında, kazaen Palmyra'lıların birçoğu boğuldu, kraliçe bunlar arasında değildi. (Zosimus'a göre Zenobia hastalanarak veya kendisini açlığa mahkûm ederek ölmüştür. Bu münazaralar, genel tradisyonla reddedilmektedir.) 272 sonbaharında Aurelianus Carp'ların bir hücumunu bertaraf etmek üzere Kuzey Tuna'ya hareket etti ve yeni bir ünvan olan «Carpicus Maximus» ünvanını kazandı. İşte bu sırada Palmyra'dan kötü haberler geldi. Şehir isyan etmişti ve başlarındaki Apsaios muvaffak olmayınca Zenobia ile akraba olduğunu iddia eden Antiochus adında birisi kral mevkiine getirilmişti. Önce Marcellinus'u efendisine karşı ihanete kandırmak istemiş, fakat bunda muvaffak olamayınca Sandarion ve okçuları kılıçtan geçirilmişlerdi. Aurelianus, başlangıçtan beri sür'ate güvenmiş ve öyle hareket etmişti. Derhal asi şehre doğru yola çıktı ve mukavemete fırsat bırakmadan darbeyi indirdi. Şimdiki hüküm haşin ve nihaî oldu. Antiochus'un hayatı bağışlandı, fakat bu lûtuftan ziyade tahkir için yapıldı, fakat Palmyra yağma edildi, hazinesi alındı, surları yıkıldı ve tekrar ufak bir çöl köyü haline getirildi. Palmyra, bir tarihçiye göre, bir meteor gibi karanlığa karışmıştı.

Bu sırada Mısır'da isyan çıktı. Firmus adındaki büyük servet ve geniş ticarî bağlantıları bulunan birisi bunların başındaydı. Bu şahsın zamanında büyük etkisi bulunduğu anlaşılmaktadır. Aurelianus, bu yeni isyan karşısında derhal Palmyra'dan Alexandria'ya karşı hareket etti, Firmus'u Bruchium'da muhasara altına aldı ve onu intihara mecbur etti. Aurelianus'un programının ilk kısmı en nihayet tamamlanmış oluyordu. «Restitutor Orientis» artık şimdi kendisini «Restitutor Or-

Palmyra'da Tanrı Bel'in tapınağı.

bis» yapacak işlerini tamamlamayı düşünebilir, Doğu'nun emniyeti sağlandıktan sonra, Aurelianus, Avrupa'ya dönebilirdi.

4. GALYA İMPARATORLUĞUNUN SONU:

Postumus'un M. S. 268 de ölümüyle 274 de Tetricus'un mağlûb edilmesi arasındaki olaylar kısa bir şekilde nakledilmiştir. Bu arada Roma'lılar ve Gallia'lı reisler arasında yazılı olmayan bir anlaşma bulunmuş olmalıdır, önceleri Aquitania valisi bulunan C. Pia Euyius Tetricus augustus, Aurelianus İtalya'yı kurtarmak için doğuyu tanzimle uğraşırken imparatorluk kurmuştu. Tetricus, imparator Victorinus'un ve oğlunun öldürülmesi üzerine annesi Victoria tarafından augustus'luğa yükseltilmişti. Tetricus'un aynı isimde bir de oğlu vardı. Bu, ik önce caesar olmuş ve kısa bir süre için augustus olmuştu. Tetricus, Gallia'nın barbar istilâcıların karadan ve denizden akınlarına maruz kaldığına şahit olmuş ve bundan pek fazla üzüntü duymuştu. Ayrıca valilerinden biri olan Faustinus'un hileli hareketlerinden de bedbin olmuştu. Gallia imparatorluğunun istikbalinin vahim olduğuna hüküm vererek Aurelianus'a eskisi gibi bütün kontrolü eline alması haberini göndermişti. Bunun üzerine 274 yılında Aurelianus Gallia'ya hareket etti ve Chalons yakınlarında Tetricus'la karşı karşıya geldi. Muharebe sırasında Tetricus karşı tarafa geçince, Gallia ordusunun umutsuz direnmesi de bir fayda temin edemedi. Gallia tekrar Roma'ya bağlandı ve Lugdunum'da batırılan meskükatta, bu olay «Pacator Orbis» (Dünyanın barışçısı) ibaresi ile tebcil edildi.

5. AURELİANUS'UN REFORMLARI:

Aurelianus, artık Roma'ya dönebilirdi. Doğunun ve batının düzenleyicisi olarak muhteşem bir zafer alayı tertib etti. Bu zafer alayında imparatorun arabası gümüş, altın ve mücevherlerle işlenmişti, ki aslında Odenathus'a aitti. İkincisi, Pers kralı tarafından Aurelianus'a verilmişti. Üçüncü bir araba ise Zenobia'ya aitti. Ayrıca birçok vahşi hayvan da zafer alayına katılmıştı. Blemmyés Axomitae, Arab'lar, Hint'liler, Bactrian'lar, Hiberia'lılar, Saracen'ler, Pers'ler hediyeleriyle birlikte, Goth'lar, Alan'lar, Sarmat'lar, Roxolan'lar, Frank'lar, Jut-

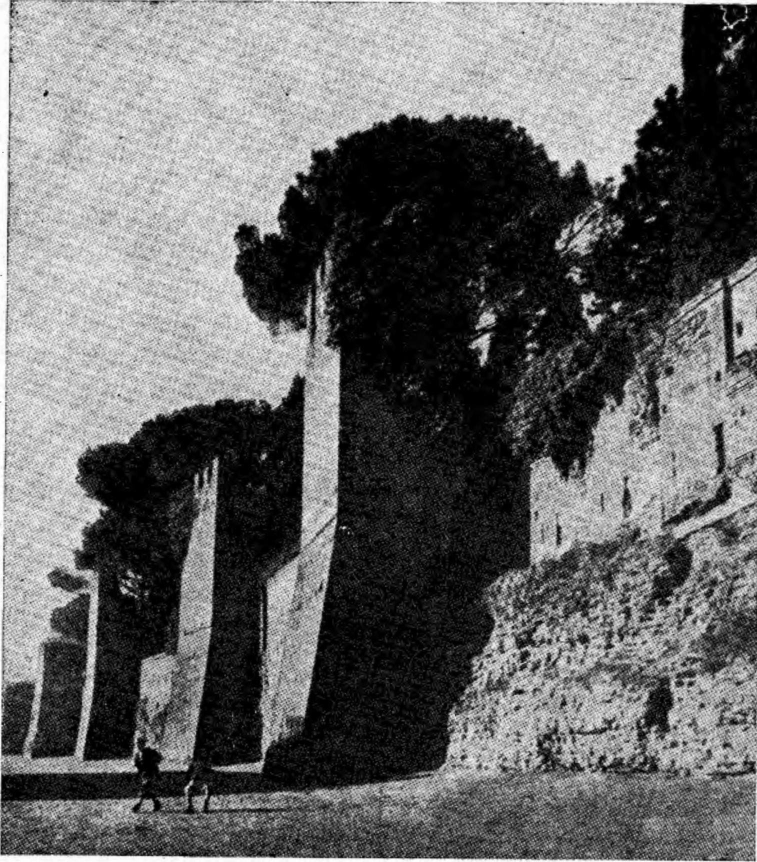
hung'lar ve Alemann'lar, Vandal'lar ve Germen'ler esir olarak ve bağlı bir şekilde bu muhteşem alayda geçite katıldılar. Halk alayı alkışlarken Zenobia altın zincirler içinde yürürken, senatörler, arkadaşları senatörlerin, Tetricus ve oğlunun bu yakışıksız durumundan dolayı ızdırap çekmekteydiler. Bununla beraber, Aurelianus zaferiyle birlikte yüksek kalpli idi. Zenobia'yı Tibur'da yerleştirdi ve onu bir senatörle evlendirdi ve Tetricus'u Lucania corrector'u olarak vazifelendirdi. 274 yılının geri kalan kısmını dahilî reformlara hasretti. Meskukat en derin düşüşe inmişti ve 271 deki ilk reformlarla sathın yüzüne güçlükle gelebilmişti. Bu durum karşısında Aurelianus yeni bir para bastırdı. Düzenli bir altın ve gümüş yerine b i l l o n 'u mütedavil para olarak alıkoydu. Caracalla'nınkinden aşağı olmakla beraber, Gallienus'unkinden üstün yeni bir A n t o n i n i a n i teşkile teşebbüs etti.

Bundan sonra örnek olacak şiddetle muhbirleri ve muhtekirleri cezalandırdı, ve eski borçlara ait büyük miktarda senetleri Forum Traianus'da yaktırdı. Roma'daki ekmek fiatını kontrol altına aldı. Halka, aylık olarak dağıtılan ekmek, günlük bir dağıtım şeklini aldı. Bu, Mısır'dan temin edilebiliyordu. Domuz eti, yağ ve tuzu bedava dağıttırdı, hatta şarabın da parasız tevziini plânlıyarak Doğu ve Kuzeydoğu İtalya'da bunun toplanmasını bir şekle bağladı. Tiber nehrinin yatağını temizleterek, kıyılarını tanzim ettirdi. Campus Agrippae'da yeni kışlalar inşa edildi. Transtiberin'de halkın sıhhati için kışlık hamamlar yaptırdı. Ostia'da bir forum inşasına başlattı.

Aurelianus, Roma'nın surlarının inşasında senato'ya danışmıştı. Fakat senator'lar Gallienus tarafından ordugâhlardan dışarı atılmışlar, umumî hayattaki tutanaklarını kaybetmişlerdi, oysa eyaletlerde atlılar yalnız orduda değil, fakat sivil idarede de onların yerini almışlardı. Aurelianus, savaşlarla meşgul olduğundan bu durumu kendi seyrinde bırakmıştı. Tuna ve Dacia'daki lejyonların yeri değiştirilmiş, 274 de barbarlar Tuna'dan öteye atılmışlardı. Doğuya iki yeni lejyon gönderilmişti, bunlar biri Syria Phoenice'ya, diğeri Arabia'ya sevkedilerek, Roma'nın buralarda Palmyra'lılardan çektiği sıkıntı sebebiyle burası kuvvetlendirilmiştir.

Aurelianus, şarkın saltanat şekillerini ithal etmeğe başlamıştı, or-

dularına kaba bir şekilde imparatorluk kudretini kendilerinin değil, Tanrının temin ettiğini söylemiştir. Buna mümasil olarak, Roma'da Güneş Tanrısı için muhteşem bir mabet inşa ettirdi. Ve senatörler için Pontifices dei Solis (Güneş Tanrısının Rahipleri) adı altında yeni bir okul tesis ettirdi. Sol «dominus imperii Romani» (Roma İmparatorluğunun efendisi) addedilerek canlı bir pa-

Aurelianus surları (Roma)

ganizmin merkezi oldu; kendisi de bunun muhafızı idi. Bu Sol, Emesa'daki Elagabalus idi, zira bu Aurelianus'a şiddetli savaş esnasında yardım etmişti ve Elagabalus'un trajik akibetinden sonra, tekrar Roma'ya girmiş oluyordu. Hıristiyanlara karşı menfî bir tavır takınmış, ölümü sırasındaysa bu düşmanlığa dönmüştü.

Aurelius Victor'un (35) eserinde nakletmiş olduğu üzere M. S. 274 yılı sonlarında Aurelianus bazı karışıklıkları bastırmak üzere Lugdunum'a çağrıldı ve Juthung'lar ve Aleman'ların Raetia'ya yaptıkları baskın için döndü. Bundan sonra doğu'ya Mesapotamia'ya fethi henüz tamamlanmamış olan bu ülkelere, yılın sonunda (M. S. 275) son seyahatini yaptı. Perinthus ve Byzantium arasındaki Caenophrusium'da, (Bugünkü Sinekli İstasyonu yakınında, Constantinopolis'in aşağı yukarı 50 km. batısında) sadık sekreteri Eros (Mnestheus) bir yalan yüzünden efendisinin memnuniyetsizliğine marûz kaldı ve kendisini cezadan kurtarmak için, içinde kendisinin de bulunduğu hem gerçekten kızdığı ve hem de hiçbir kötü hareketi bulunmayan ünlü askerlerin idamını ihtiva eden uydurma bir liste tanzim etti ve bunu kurban edileceklere gösterdi. Bundan dehşete düşen askerler, Aurelianus'un affetmez şiddetini bildikleri için doğrudan doğruya onu öldürmeğe kadar gittiler, ancak aldatılmış olduklarını anladıkları zaman artık çok geçti. Suçlu Eros idam edildi, fakat cinayeti önlenememişti. Aurelianus, 275 yılı Ekim veya kasım ayında öldürülmüştü. Beş yıl, 4 veya 5 ay, hüküm sürmüştü.

IV. Kısım

M. CLAUDİUS TACİTUS M. S. 275-276
VE
M. ANNİUS FLORİANUS M. S. - 276

Historia Augusta'daki (III, 1-VIII, 5) kayıtlara göre imparator Aurelianus'un öldürülmesi, ortaya garip bir durum çıkarmıştı. Illyria'lı askerler, onun yerine herhangi bir aday göstermekten çekiniyorlardı. Zira, belki de, Aurelianus'un katillerinden birini teklif edebilirlerdi. Ayrıca ölen imparator, sıkı disiplinine rağmen, askerler arasında popüler bir kimseydi. Diğer taraftan, Aurelianus'un en gözde generallerinden Probus, Mısır'da bulunuyordu. Probus'un imparator'a tamamen sadık olduğu da biliniyordu, bu sebeple onun fikrini öğrenmeden önce, herhangi bir harekette bulunmak da istemiyorlardı. Sonra imparatorluğu doğu ordusuna kaptırmak da işlerine gelmiyordu. Bundan dolayı yeni imparatorun seçimini senato'ya bıraktılar. M. S. 275 yılı ekim veya Kasım ayından yeni yıla kadar, aşağı yukarı 2 - 3 ay elçiler her tarafa başvurdular. Ordu, senato'ya görevini yapmasını rica ediyor, senato ise böyle tehlikeli bir sorumluluktan kaçınıyordu. En nihayet Eylül ayında, 273 de Aurelianus tarafından konsul tayin edilmiş olan, yetmişbeş yaşındaki M. Claudius Tacitus'u imparator seçti. Hemen hemen bir ölüm fermanı olan bu şerefi yaşlı Tacitus adeta zorla kabul etti. Tacitus, yaşlılığını ortaya attıysa da, daha önceki birçok imparatorun da yaşlı bir devrede bu görevi kabul etmiş oldukları belirtildi. Tacitus, imparator seçildiğinde Campania'da bulunuyordu. Sonra buradan ayrıldı.

Askerlere ücretlerini ve mutad hediyelerini verdi.

Tacitus'un saltanatıyla senato'nun nüfuzu tekrar canlandı. Bununla beraber, devlet Tacitus'un saltanatının ilk altı ayında senato kudretinin yenilenmesi hususunda hiç bir harekette bulunmadı. Senato eski imtiyazlarına tamamen kavuşamadı. Fakat, bastırılan bakır sikkelerde S(enatus) C(onsulto) rumuzunun bulunması senato'ya verdiği değere bir delildir. Ayrıca Gallienus'un idarî reformlarının koyduğu, senato kontrolunun eyaletler üzerinden kalkması, tekrar geri geldi. Senatorlar, askerî kumandanlıklara tayin edildiler. Bütün genel banyoların gece olunca kapatılması için emir vermiştir, böylelikle geceleyin karışıklık çıkmasını önlemek istemiştir. Tamamen ipekten elbiseler giyilmesini yasaklamıştır, zira ipek pek pahalı bir kumaştı. Kendi servetinden halka ve mabetlere bağışlarda bulunmuş, kölelerin çoğunu serbest bırakmıştır. Özel hayatında iyi bir örnek olmuş, ahlâkı düzeltmekte, israfı önlemekte çeşitli reformlar yapmıştır.

İmparator yaşı icabı, kısa saltanatı esnasında mutedil bir idareci oldu. Aurelianus'un katillerini cezalandırmış ve onun için bazı tanrısal onur payeleri istemiştir. Tanrılaştırılan imparatorlar için bir mabed inşa ettirilmiştir. Bir senato üyesi olan üvey kardeşi Florianus'u praetor prefekti, akrabası Maximinus'u da Suriye valisi tayin etmiştir. M. S. 276 da ikinci defa konsul olduğunda aynı şeyi Florianus için taleb etmiş, fakat senato bunu reddetmiştir.

Zamanında Azak denizi kuzeyindeki Maeotid'ler, Asia Minor'u istilâ ettiler, buna sebep olarak da Aurelianus'un Pers seferinde yardımda bulunduklarını gösterdiler. Bunlar, Colchis'ten Asia Minor'a girerek, Pontus, Galatia ve Cappadocia'ya ve hatta Cilicia'ya kadar nüfuz ettiler. Tacitus, Florianus'un yardımı ile bunlara karşı zafer kazandı, Gothicus Maximus ünvanını aldı, bu meskükatta (Victoria Gothica) ibaresiyle yaşatıldı. Fakat Suriye valisi tayin ettiği Maximinus öylesine haşin bir idare takib ediyordu ki kendisine karşı suikast tertip edildi ve öldürüldü. Bu memnuniyetsizlik Tacitus'un etrafına da yayıldı. Ordu zaten onun itidalinden pişman olmuş, gözlerini Aurelianus'un tabiî varisi olan Mısır valisi Probus'a çevirmişti. Bu sıkıntılı durum, yaşlı imparatoru bütün bütün kuvvetten düşürdü ve Tyana'da (Kızlı-

Hisar) 276 yılı Haziranında Maximinus'u öldüren askerler, Tacitus tarafından cezalandırılacakları korkusundan, imparatoru öldürdüler.

Tacitus'un ölümü üzerine, Florianus, senato'nun tasvibini beklemeden, tabiî halefi imiş gibi imparatorluğunu ilân etti. Bu durum, yeni bir iç savaşa yol açtı. Suriye ve Mısır kendisini tanımadı. Bunlar Probus'u tutuyorlardı. Florianus'un imparatorluğunu ilân etmesinden on onbeş gün sonra doğu eyaletleri de Probus'un imparatorluğunu ilân ettiler. Florianus, rakibinin üstünlüğüne aldırmadan ordusunu, Tarsus'a doğru sevketti. Ordusu ayrı iklim şartları yüzünden ve hastalıktan bitkin haldeydi. Bu sebepten, cesaretleri de kırılmıştı ve uzun bir dahilî mücadeleye girişmek istemiyorlardı. En kolay hâl çaresine başvurarak, Florianus'u 276 yılı Ağustos ayında öldürdüler. Florianus, ancak üç ay hüküm sürebilmişti.

V. Kısım

M. AURELİUS PROBUS M. S. 276 - 282

1. PROBUS'UN SALTANATI:

M. Aurelius Probus, M. S. 234 de Sirmium (Mitrovitz)'da doğmuştu. Annesi, babasından daha asîl bir aileye mensuptu. Babası Maximus tribunluğa kadar yükselmiş ve Mısır'da ölmüştü. Probus, henüz daha pek genç iken Valerianus tarafından tribun'luğa tayin edilmişti. Ayrıca onu Gallienus'a da övmüştü. Altı yıl dört aylık saltanatı, Aurelianus'un kurduğu düzeni ve imparatorluk hudutlarını emniyet altına almağa çalışmakla geçti.

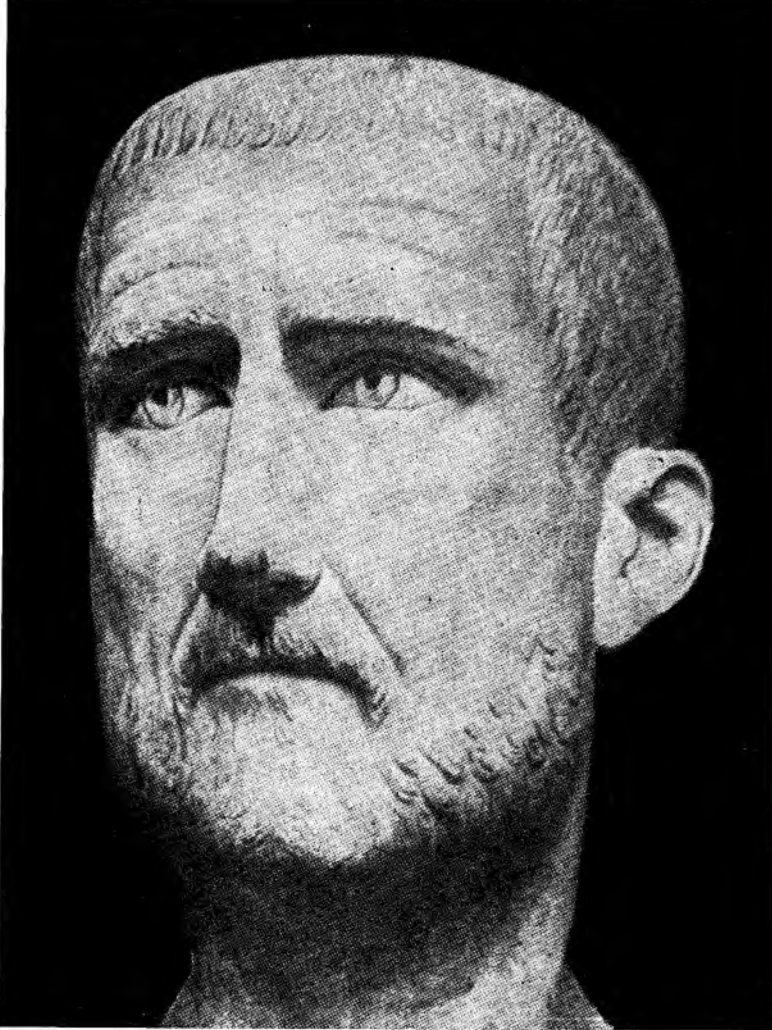
Probus'un tahta çıkmasıyla, senato tekrar geri plâna atılmış, ordu hakimiyeti canlanmıştı. Bununla beraber, Probus sadakatle senato'nun tasvibini istedi ve kendisini kuvvet kullanmağa mecbur bırakan Florianus'un aceleciliğinden dolayı üzüntüsünü belirtti. İmparatorluğu, ordusunun isteğiyle kabul ettiğini ifade etti. Probus Aurelianus'un yanında yetişmiş, Palmyra ve Tetricus'a karşı mücadelelerde temayüz etmişti. Tacitus tarafından bütün doğu'nun kumandanı (d u x t o t i u s O r i e n s) tayin edilmişti. Askerleri tarafından çok sevilen bir kumandandı. Onların en ufak ihtiyaçlarıyla bizzat meşgul olurdu. İmparator ilân edildikten sonra, önce Aurelianus'un, daha sonra da Tacitus'un katillerini cezalandırmıştır. Florianus'un arkadaşlarını esirgemekle beraber, Avrupa ordularını itaati altına almıştır. Aurelianus,

imparatorluğu restore etmişti. Probus, bu restorasyonu eyaletlerde hakimiyetin tekrar tesisi suretiyle tamamlayarak devam ettirmiş, aynı zamanda orduları disiplin altına almak ve ağır ödevlerini sevdirmeğe çalışmakta gayret göstermiştir. Bunları da iyi bir şekilde başarmıştır. Daha sonra Diocletianus'un devleti geniş ölçüde yeniden organize etmesi yolunda şerefli bir yer almıştır.

Zosimus tarafından nakledilen bir pasaja (1, 67-68) göre Doğu'da henüz bir tehlike tehdidi bulunmadığı sırada, Probus, imparatorluğun batı eyaletleri tarafından acele olarak çağırıldı. Senato'nun onayını almak üzere Roma'ya kısa bir ziyarette bulunduktan sonra, ordusunu Galya'ya sevketti. Güneyde Aleman'ların desteklediği Longion'lar (lugii), Neckar vadisinden ve Alba'dan (Kara Orman doğusunda) Galya'ya girmişler, kuzeydeyse Frank'lar Rhen'i geçmişlerdi. İstilâcıların bu iki kollu harekâtı karşısında Probus da ordusunu ikiye ayırdı. Probus, bir yıldan fazla müddetle Gallia'nın itaate alınmasıyla uğraştı. Bizzat kendisi Longion'lara karşı savaştı ve reisleri Semnon'u ve oğlunu esir etti. Subayları da aşağı Rhen üzerinde Frank'ları mağlûp ettiler. Sonra Burgundia'lılara ve Vandal'lara hücum etti. Gallia'da altmış ünlü şehir barbarlardan kurtarıldı 10000 lerce Germen öldürüldü. Rhen'in öteki tarafında kaleler inşa edildi, hatta Probus Germania'da yeni bir eyalet kurmak istedi. Dokuz reis dizleri üzerine eğilerek ayaklarına kapanıp af dilediler, rehineler, hububat, koyun ve öküzleri alındı ve 16000 Germen küçük gruplar halinde Roma ordusuna dağıtıldı. Germen'ler hububat yetiştirip hayvan besliyeceklerdi. Bir kısım esir ise Britanya'ya gönderildi ki bunlar kendilerini tutana karşı değerli hizmetlerini daha sonra göstereceklerdi. İmparator, Germanicus ünvanını aldı.

278 başlarında Probus, Gallia tehlikesinin sona erdiğine kanaat getirerek kendisini diğer problemlerle uğraşmağa verdi. Raetia'yı yatıştırdı ve Illyricum'a Sarmatlar'ın ve Vandal'ların yaptığı bir hücumu püskürttü. Doğudaki bir isyan, Probus oraya gitmeden bastırıldı. Julius Saturninus adındaki isyancı Aurelianus zamanında yüksek bir kumandandı ve Probus'un da arkadaşıydı sonra Suriye valisi tayin edilmişti. Suriye'de ordusu tarafından imparator olması için zor-

lanmış ve kısa bir süre sonra mahvolmuştu. M. S. 280'de Güney-batı Küçük Asya'da (Zosimus, 1, 69-70) karışıklıkda Probus'un dik-

Probus

katini çekti bu sırada, Lydius (veya Palfuerius) adındaki Isauria'lı Cremna'yı zaptetmiş ve uzun, meşakkatli bir kuşatmayla kendi adamlarından birisi tarafından öldürülünceye kadar burasını elinde tutmuştu. Pamphylia ve Lycia'da barışı kurduktan sonra doğu'ya döndü. Bu sırada, Blemmyes'ler (Nubia'da) birleşerek isyan etti ve Coptos ve Ptolemais şehirlerini zaptederek Mısır'a hücum etti, fakat bu Probus'un şahsi müdahelesi olmadan bastırıldı. Coptos ve Ptolemais şehirleri barbarlardan kurtarılarak, buraları Roma yasalarına göre tanzim edildi. Bunlardan alınan esirler Roma'ya gönderildi ve bu suretle Roma halkı üzerinde tesirli bir iz yaratıldı. Bu başarı sebebiyle Pers'ler barış için elçiler göndermeğe başladılar. İmparator, henüz Pers'lere karşı bir harekâtta bulunuyordu, fakat Pers kralı Vahram II. den zengin hediyelerle gelen elçiler reddediliyordu. Bununla beraber, batı'da çıkan ayaklanmalar sebebiyle, Pers'lerle barış yaptı. 279-80'de Probus Illyricum yoluyla geri döndü ve Trakya'dan geçerken Goth'lar tarafından yurtlarından atılmış bir iskit kavmi olan 100.000 Bastarnalıyı imparatorlukta yerleştirdi, bu siyaset o an için uygun olabilirdi, fakat gelecek için tehlikeliydi.

Ertesi yıl orduda çıkan isyan işleriyle meşgul oldu. Genoa'nın güney batısındaki Albingaunum (Albenga) lı kanun tanımayan bir asker olan Proculus, Samso (Vituriga) adındaki karısının teşvikiyle isyan etti. Proculus, aslen asil bir ailedendi. Fakat, ataları haydutluk yaparak zengin olmuştu. İmparator olmak istediği zaman, kendi adamlarında silâhlı 2000 askeri vardı. Tahta geçmek için Lugdunum ona yardım etmek istedi, fakat yapamadı. Frank'lara kaçmak ve onlarla birleşmek istedi, fakat bunlar onu idam ederek Probus'a teslim ettiler. Daha ciddî bir isyan Colonia Agrippina'daki donanma kumandanı Bononus'un ayaklanmasıydı. Bononus, bir Goth'la evlenmiş ve barbarlarla sıkı temas halinde bulunmaktaydı. Gallia'lı bir anadan İspanya'da doğmuş, fakat ecdadı Britanya'lıydı. Şimdi dikkatsizliği sebebiyle, donanmasındaki bazı gemilerin Germen'ler tarafından yakılmasına sebeb olmuş, cezalandırılacağı korkusu yüzünden isyan etmiş fakat ciddî bir savaştan sonra başarıdan ümidini keserek kendini asmıştı. Bütün batı huzursuz bir durum arzediyordu. Bu sırada Britanya'da isyan çıktı.

Britanya'daki isyan, bu adanın valisi tarafından çıkarılmıştı. Fakat Germen esirlerinin ve Victorinus'un yardımıyla bu ayaklanma henüz başlangıçta bastırıldı, vali öldürüldü. Bu isyanların sebebinin ekonomik olduğu anlaşılmaktadır. Britanya'da Aurelianus'un para reformu pek kifayetsiz olmuştu. Probus, bu sebepten bütün Gallia'lılara, İspania'lılara ve Briton'lara bağlarını işlemeleri ve şarap istihsal etmeleri iznini verdi.

M. S. 281 de Roma'ya dönen Probus, muhteşem bir zafer alayı düzenledi. Germen'ler ve Blemmyes'lere karşı kazandığı zaferi kutladı. Düşmanların her birinden 50 kişilik grupları zafer alayı önünde geçirtti. Circus'ta muhteşem oyunlar tertipledi. (Hist. Aug. XIX, 1-4).

Historia Augusta'daki (XX, 1-4) kayıtlarından anlaşıldığına göre, artık imparatorlukta barış temin edildiği için, Probus en nihayet Pers'lere karşı savaş fikrine dönebilirdi. Fakat ordularının bu husustaki hükmünde yanılıyordu. Yalnız savaşta ağır hizmetler istemekle kalmamış, fakat barışta da onlara istirahat imkânı bırakmıyordu. Heryerde bunlar faydalı işlerde çalışıyorlardı, özellikle batı'da Probus'un arzu ettiği surette bağcılığı geliştirmek için toprağı verimli hale getiriyorlardı. Bundan daha kötüsü, Probus, imparatorluğu yatıştırdığı zaman, çok optimist bir şekilde konuşarak daha fazla ordunun taleb edilemiyeceğini söylemişti. Bunlar yanlış anlaşıldı. İmparator Pers'lere karşı savaşa hazırlanırken, Illyricum'da kendisine karşı bir suikast tertiplendi. Bütün bu hoşnutsuzluklar birleşmiş ve imparatorun kaderine tesir ederek son bir isyanda toplanmıştı. Probus Sirmium'a Mons Alma'nın (Fruska-Gora) ziraatinin ve bir kanal açılarak sulama işlerinin düzenlenmesi için uzaklaştığı zaman kendi askeri aniden ona karşı dönerek, «demir kule'de» öldürüldü, ki buraya sığınmak için kaçmıştı. Harekât bir yerde kalmadı muhafız alayı prefekti, Carus, Raetia'da toplanmış olan ordusu tarafından isyan için tazyik edildi. Decius ile Philippus'ta olduğu gibi onun da Probus'a sadık kalmak istediği anlaşılıyor. Fakat Probus tarafından gönderilen ordular onu yalnız bıraktılar, bunun üzerine Carus imparatorluk kaftanını kabule zorlandı. Probus'un ölümü durumu dahilî bir savaşa döktü. Senato ve halk bu kayıptan dolayı üzüntüsünü belirtti ve Probus'un ölümünden sonra takdis edilmesini istedi, fakat orduların hükmü artık reddedilemedi ve

Carus Roma dünyasının yeni reisi olarak kabul edildi. Probus'un ölümü 282 yılı Ağustosundan sonra olmalıdır. Bu şekilde altı yıl ve dört ay tahtta kalmış oluyordu.

Probus
(aureus-altın sikke)

Probus'un idaresi hakkında bir kaç söz söylemek yerinde olur. Probus, başlangıçtan itibaren senato'nun tasvibini almak istemiş ve ona bütün gerekli saygıyı göstermiştir. Sivil idareyi kuvvetlendirmek istemiş ve kendisinden önce Aemilianus'ta olduğu gibi devlette aristokrat değil, devletin kumandanı olmuştu.

Zamanında askerlerin erzak ihtiyacı eyaletlere yüklenmemiş, genel ihsanlar dışında orduya ödeme yapılmamış, Roma devleti hazinesini korumuştur. Arazi kiracılarından hiç bir vergi talebedilmemiştir. Söz vermiş olduğu altınçağ gerçekleşmek üzereydi. Artık döğüşen insanlar ekim ile meşgul olacak, san'at öğrenecek, veya denizcilik yapacak, dahilî savaşlara karışmıyacaktı.

Probus, orduda disiplini pek çabuk kurmak istemiş, fakat buna nasıl itaat edileceğini hesaplıyamamış, bu yüzden orduda isyanlar başgöstermiştir. Muhtemelen yardımcılarını seçmekte yanılmıştı. İmparatorun barbarları imparatorlukta iskân ettirmesi avantajları yanı sıra tehlikeli olmuş, Frank'lar Yunanistan'ı Sicilya ve Afrika'yı talan ede-

rek salimen yurtlarına dönmüşlerdir. Aynı geniş ölçüdeki bir gladyatör isyanı da saltanatındaki sulhu karıştırmıştır.

Güneş Tanrısı, halâ Aurelianus zamanında olduğu gibi itibar görmekteydi, fakat önemini de biraz kaybetmişti. Probus'un öldürülmesine senato da, halk da çok üzülmüştü. Probus'un akrabaları gerek nefret ve gerekse kıskançlık sebebiyle, Roma'dan uzaklaşarak, Verona yakınına, Garda ve Como gölleri civarına yerleştiler.

2. M. AURELIUS CARUS (M. S. 282-283)

Probus'un prefekti olan Carus, ordunun seçtiği bir imparatordu. Bu sebeple kendisi de kudretinin membaını inkâr etmiyordu. Probus'un ölümünden sonra senato'ya ordu tarafından seçildiğini bildirerek tasvib edilmesini istedi. Fakat gerçekte bu tamamlanmış bir vakıa idi. Doğduğu yer hakkında çeşitli kayıtlar vardır. Bu yüzden bu husus şüphelidir, fakat muhtemelen Illyricum'daki Narona'lı idi. Kendisinden öncekiler gibi askerlikten yetişmişti. Pers harplerinin idaresi onun çok iyi bir kumandan olduğunu isbat etmektedir. Bundan başka imparator olarak karakteri hakkında hüküm verebileceğimiz vesaike malik değiliz, umumî olarak onun kötü ve iyi arasında vasat bir imparator olduğu kabul edilmektedir. Kendinden önceki imparatorların çoğunu inkâr etmekten hoşlanıyordu; iki oğlu vardı. Büyük oğlu Carinus, batıya zımni bir vali olarak bırakıldı ve ilk olarak Gallia'yı müdafaaya gönderildi. Fakat yüksek selâhiyeti onun bütün köksüz ve boş karakterini meydana çıkardı. Fakat çok muhtemeldir ki, Carus küçük oğlu Numerianus'u veya Constantius Cholorus'u onun yerine geçirmeği veya öldürmeği düşünmekteydi. Numerianus, mükemmel bir şair, hatib ve çok iyi niyetli bir kimseydi. Fakat, yaşı küçüktü.

282 sonbaharı başlarında Probus ölmüştü. Pers savaşları için yapılan hazırlıklar derhal ön plâna alındı, fakat Tuna'nın ötesinden Quad'ların ve Sarmat'ların tecavüzü bunu biraz geciktirdi. Carus, derhal meslekî kabiliyetini gösterdi ve istilâcıları büyük ölü ve esir kaybıyla mağlûb etti. 283 yılı başında Carus, Pers'lere karşı savaşmak üzere doğu'ya hareket etti, fakat bu seyahatin, detayları hakkında bir şey bilmiyoruz. Roma kendisini düzene koyarken, Pers'ler inkiraz du-

rumundaydı ve tahtta bir Sapor değil, Vahram II. oturmaktaydı. Carus, Fırat'ı geçti, Vahram'ı mağlûb etti, Seleucia'yı zaptetti ve bütün Mesopotamia'yı aldı. Sonra Tigris'i geçti ve başşehir Ctesiphon'u alarak zaferini tamamladı ve böylece «Parthicus Maximus» ünvanını aldı. Bütün Mesopotamia, Roma hakimiyetine girdi. Pers'ler hileyle işi baş-

Carus
(brouz madalyon)

ka tarafa yönelttiler ve Carus kendi gizli hırslarıyla dolu olan praetor prefekti Aper'in haince tavsiyesiyle, kazandığı şöhreti daha büyütmek için fütühatını daha doğu'ya sevketmeğe kandırıldı ve Ctesiphon yakınlarında büyük şüpheler uyandıran bir surette öldü. Resmî kayıtlara

göre yıldırım çarpmasından ölmüştü. Fakat daha muhtemelen Aper'in ihanetine kurban olmuştu. Carus'un 283 ağustosun'dan sonra ölmüş olduğu anlaşılmaktadır, zira 283-4 yılında Carus'a ait İskenderiye meskükatı yoktur.

Carus'un tabiî varisleri olan iki oğlu caesar'lar birisi doğu'da, diğeri batı'da mukavemet görmeden tahta geçtiler. Pers harpleri sona erdirildi. Mesopotamia Roma idaresi altında kaldı.

a. Claudius Gothicus, b. Aurelianus, c. Tacitus, d. Probus, e. Carus, f. Carinus.

VI. Kısım

M. S. III. ASIRDA DEĞİŞME VE GELİŞMELER

1. SENATO VE PRİNCEPS:

Severus'lar sülâlesinden sonra, asker imparatorlar devrinde (M.S. 235 - 284), Augustus'un Roma imparatorluğunda kurmuş olduğu «Principat» şekli sona ererek, yerini yeni bir devre bıraktı. Princeps'in şahsında kanunen toplanan kudret, yeni bir imparator üzerine geçerek, senato'nun hükûmetteki rolü de tamamen ortadan kalktı. Bu gelişme, özellikle, senato nüfuzunun ordu kumandasından ve eyaletlerin sivil idaresinden geniş ölçüde uzaklaştırılması suretiyle gerçekleştirildi. Bu değişmeler, Severus'lar sülâlesinin başa geçtiği sıralardaki temayüllerin kaçınılmaz bir neticesiydi. Bunu hazırlayan nedenler yavaş yavaş gelişmişti, bu sebepten bir tek imparatora bunları mâl etmek doğru değildir. Bazı belirli durumlarda senato bağımsız ve şahsî teşebbüse sahipti, fakat artık silâhlı kuvvetlere emir veremiyor ve herhangi bir husustaki etkisi de geçici oluyordu. Maximinus, henüz hayattayken ve İtalya'yı savunduğu sırada senato Gordianus I. ve oğlu Gordianus II. yi imparator olarak tanımıştı. Bunların ölümleri üzerine Tanrılıklarını (D i v i) ilân ederek, yerlerine Balbinus ve Pupienus'u tayin etmişti. Fakat, bunları praetorlara (Hassa alayı kumandanları) karşı korumak mümkün olamadı, praetorlar yeni imparatorları öldürterek yerine kendi seçtikleri çocuk yaştaki Gordianus III. senato'ya zorla kabul ettir-

diler. Daha sonra, Aurelianus'un ölümü üzerine ordu senato'dan yeni bir princeps tayin etmesini istediği zaman, bunu reddederek bu görevi yapmayı orduya bıraktı. Senato, Gallienus ve Aurelianus'a karşı gücenmişti, çünkü bu imparatorlar onu kalmış olan bazı imtiyazlarından da mahrum etmiş, ayrıca itibarını da sarsmışlardı. Tacitus zamanında senato bazı eski imtiyazlarına kavuştuysa da artık çok geçti, nitekim ondan sonra gelenler bunu tekrar geri aldı.

Bununla beraber, Carus'a kadar imparatorlar senato tarafından tanınma ve i m p e r i u m ve diğer kudret, şeref ve ünvanların kendilerine bu müessese tarafından tevcih edilmesi hakkına riayet etmişlerdir. Bunu senato'nun istekle veya baskıyla yapmasının önemi yoktu, yeter ki bu hakkı elde etsinlerdi. Carus ordu tarafından imparator ilân edilince, kendisini sadece ordu hareketiyle imparatorluk kudretine ve kanunlara hükmetme yetkisine sahip gördü ve bunu senato'ya bildirdi. Diocletianus da bunu misâl alarak senato'nun imparatoru tanıma rolüne aldırmıyarak, i m p e r i u m 'u tevcih etme hakkının senato'dan orduya geçtiğini kabul etti.

Senato'nun imparatoru seçme hakkının kaybolması imparatorluğun dinî bir yön almasıyla daha da arttı. Aurelianus'un kendisine bir Tanrılık payesi vermesi ve diadem kabullenmesiyle, ordular sadece bir imparator değil, fakat bir Tanrı da seçmiş oldular. Aurelianus'un misâl olduğu bu durum onu takip edenler tarafından genellikle kabul edildi.

2. ATLI SINIFININ YÜKSELİŞİ:

Senatorların askerlikten ve legion kumandanlıklarından uzaklaştırılması Gallienus tarafından gerçekleştirilmişti. Gallienus, bunu yaparken askerlikten yetişmiş atlılar arasından daha kudretli subaylar temin edeceğini düşünmüştü. Hadrianus'tan beri, özellikle Severus'lar zamanında, gerek senato ve gerekse atlı sınıfı subayları, hem sivil ve hem de askerî hizmetlerde ihtisaslaşacak şekilde yetiştiriliyordu. İmparatorluk 250 yılında örfi idare durumuna geçince, askerlikte yetişmiş kimseler tercih edildi. Bu sebeple, Gallienus, senatorlardan farklı olarak, eski-askerler olan atlılara değer verdi. Hatta Augustus zama-

nında dahi Mısır'daki lejyonlar atlı sınıfından prefekt'ler tarafından kumanda edilmiş, ve bu durum Septimius Severus tarafından üç yeni lejyon kurulmak suretiyle tekrar gerçekleştirilmişti. Bunlar örnek alınarak, bütün lejyon kumandanları atlılardan tayin edildi. Hatta, Gallienus, imparatorluk eyaletlerini idare eden senato legat'larını (vali) çoğunu da atlı sınıfından ve p r a e s i d e s ünvanı ile değiştirdi. Gallienus'undan sonra gelenler de onun politikasını izlediler, bununla beraber bazı imparatorluk eyaletleri Diocletianus'un tahta çıkmasına kadar yine de senato sınıfından valiler tarafından idare edildiler. Senato eyaletlerinde ise atlıların bulunması yine de pek enderdi. Atlı sınıfının praetor prefektliğinde kudreti artmağa devam etti. Bu memuriyetin adlî yönden gelişmesi Philippius'la sona erdi, bunlara vergileri kontrol hakkı verildi. Ayrıca genel yönetmelikler çıkarma hakkı tanındı. Askerî kudret bakımından, İtalya'da bulunan bütün ordulara kumanda etmek hakkına sahiptiler ve savaşlarda imparatorun yanında en yüksek kumandan olarak bulunuyorlardı. Bu sebepten praetor prefekt'liği, imparatorluk kudretine bir atlama taşı oluyordu. Atlı sınıfının militarize edilmesi, Severus'lar zamanında hızlı bir ilerleme kaydetti. Gallienus'un saltanatı sırasında da daha fazla önem kazandı.

3. ASKERÎ REFORMLAR:

M. S. II. asırdaki barbar istilâlarına karşı hudut savunma sistemlerinin başarısızlığı orduların tekrar gruplaşmasına sebep oldu. Aslında bu ilk Principat devrinin tutumuna bir dönüştü. Yani, oldukça büyük kuvvetteki hareket halindeki kuvvetler hudut gerilerinde stratejik noktalarda bulunacaklar, ve hudut, kale ve garnizonlarına hücum edecek olan düşmana karşı sür'atle hareket edeceklerdi. Üçüncü asırda orduda yapılan diğer bir dikkate değer değişiklik, lejyonların talim ve teçhizinde oldu. Gerek yürüyüş ve gerekse savaş sırasında büyük bir sür'ate ihtiyaç duyulduğundan, günlük yürüyüşlerin sonunda tahkim edilmiş ordugâhlar inşa etme âdetinden vazgeçildi, göğüslük zırhı yerine deri ceket, bazen de metal pullar ve ağır kalkan yerini de ufak yuvarlak bir kalkan aldı. Lejyonların eski harbe (P i l u m) ve kısa kılıçları günün süvari kuvvetleri karşısında tesirsiz kaldığı anlaşıldığın-

dan, bunlara mızrak ve kılıç verildi. Kumanda sınıfındaki Roma'lı unsurlar yavaş yavaş azalarak, bunların yerini daha az tahsil ve kültürlü eyaletliler aldı. Bu şartlar altında, sadece askerî an'ane bilgisinde ve aşağı sınıf subaylar arasındaki organizasyonda değil, fakat aynı zamanda askerî kademe ve sıra arasındaki disiplinde de göze çarpan bir çöküntü meydana geldi. Bununla beraber, 250 yıllarına kadar lejyonlar Roma devleti hizmetinde en iyi kuvvetleri teşkil ettiler ve lejyon kuruluşu Roma'lıların savaş nizamında rol oynadılar. Gallienus zamanında süvari birliklerine, piyadeden daha çok önem verildi ve bağımsız, lejyonlardan ayrı hareket edebilen bir süvari kuvveti meydana getirildi. Bu kuvvet ünlü Moor (Fas'lı) süvarilerinden teşkil edildi ve buna Dalmatia'lı birlikler ilâve edildi.

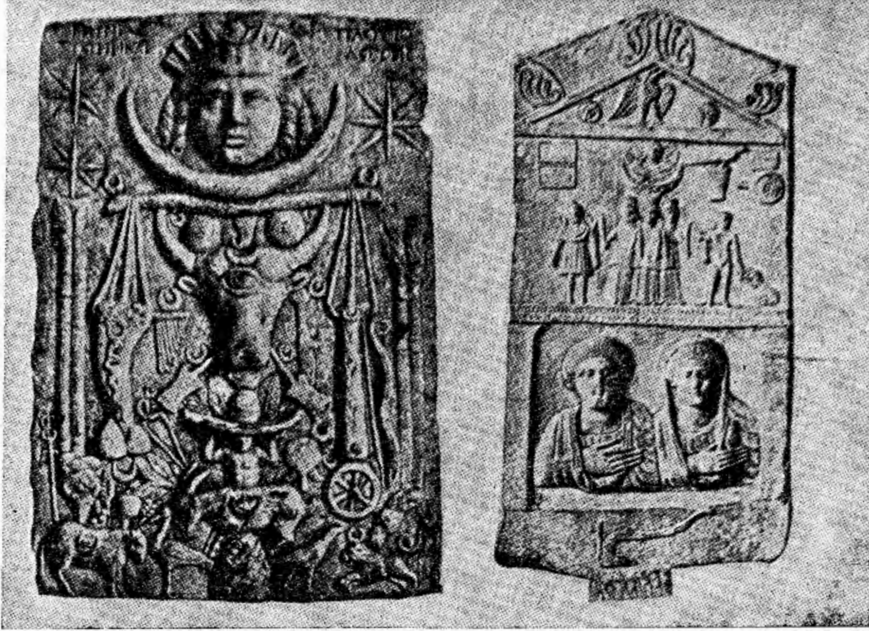
Ayrıca, Palmyra'lı atlı okçuları kullandılar ve Pers tipindeki daha kısa ağır-zırhlı mızrakçıları da (c a t a p h r a c t a r i i) orduya ithal ederek düşmanlarının silâhlarını kullanmağa başladılar. Birçok süvari birlikleri okçularla ve ağır süvarilerle takviye edildi. Aurelianus, bizzat süvari olması dolayısiyle, bunların sayısını arttırdı.

Ordunun barbarlaştırılmasında Germen askerlerinin orduya alınması önemli bir dönem oldu. Bunlar, yalnız gayri muntazam kuvvetler olan n u m e r i ve müttefik kuvvetlerde f o e d e r a t i değil, fakat yardımcı birliklerde de muntazam kuvvetler olarak vazife aldılar. Aurelianus, Vandal, Alemann ve Juthung'lar arasından da yeni yardımcı birlikler meydana getirdi. Bu devirde d u x (kumandan) terimi eskiden eyalet kumandanlarına verilen ünvan olmaktan çıkıp, bütün süvari veya diğer kuvvet kumandanlarına verilen bir kelime haline geldi.

4. EKONOMİK ÇÖKÜNTÜ:

Dış istilâların ve iç mücadelelerin bu kadar uzun süre devam ettiği bir devrede zıraat, endüstri ve ticarette bozukluklar olması kaçınılmaz bir şeydi. Mal ve mülkün tahribi ve ulaştırmanın kesilmesinden ayrı olarak, her çeşit nakledilebilir zenginlik de Pers'ler ve barbarlar tarafından harb ganimeti olarak alınıp götürülmüştü. Ayrıca, zıraî ve askerî insan gücünde de tedricî bir azalma olmuştu. Şüphesiz buna, barbar akınları ve isyanlar ve 251 de başlayan veba salgını sebep ol-

muştu. İmparatorluğun ekonomik durumunun hemen tamamen üzerlerine kurulu bulunduğu köylü sınıfı, yeterli surette istihsalde bulunamıyorlardı. Bunların kendilerine pek az geçim payları kalıyordu. Zira sayısız gayrı-müstahsil sınıfların, meselâ, askerlerin, şehirli proleterya-

Tanrı Men için bir adak steli (M.S. III. yüzyıl-Asia Minor'dan) — Phrygialı bir çiftçi ve karısına ait mezar steli (Asia Minor-Dorylaeum)

nın, bürokratların ve devlet işlerinde çalışanların, masraflarına tahammül etmek için ödedikleri vergilerden sonra geriye kalan kifayetsiz oluyordu.

Maliyenin karışıklığı, gümüş paranın tam bir çöküntüye düşmesine sebep oldu. Gallienus ve Antoninianus zamanında standart gümüş para, muhtevasında sadece yüzde 2 nisbetinde bulunuyordu, geri kalanı bakırdı. Bunun anlamı devletin varidatının, masraflarını tamamen

karşılamağa yeterli olmadığıydı. Bu durumda, madem ki gümüş madenlerinin istihsali azalmıştı, bunun müracaat edeceği tek çare çok sayıda eski itibarî değeri karşılığında ayarı düşük paralar basmaktı.

Konuklara şarap ikramı (M.S. III. yüzyıl- Dougga)

Bunun neticesi fiyatların korkunç şekilde yükselmesi oldu. Devlet, halkın oturduğu yerleri terketmesi ve fakirleşmesi üzerine iradının azalması karşısında, halktan olağanüstü hizmet ve hisse istemeğe başladı. Kudretinin devamı için kontrolları ve kuvvet kullanmayı sıkılaştırdı, ki bunun manâsı, bürokrasinin genişlemesi ve itaat için askerî kudretin kullanılması oldu. Böyle zor kullanma ilk Principat devrinde, ikinci ve hatta üçüncü asrın başlarında görülmemişti. İş adamları ve tüccarların birlikleri umumî hizmete zorlandılar ve daha sıkı bir kontrola tabi tutuldular. Şehre ait mükellefiyetler gittikçe daha ağır bir şekilde orta sınıfı teşkil eden mal mülk sahibi şehirliler üzerinde tatbik edildi. Üçüncü asırdaki bu harabiyat karşısında bu sınıf bir daha kendine gelemedi. Devleti sarsan bu tehlikeli fakirlikten imparatorlar habersiz değillerdi, fakat bu güçlüklere bir çare bulamıyorlardı. Aurelianus'un

parayı eski itibarına kavuşturma teşebbüsü doğru bir yol oldu, Probus da boş arazilerde yeni mülk sahipleri tesisi ile iyi gayretlerde bulundu. Bütün çareler, başlıca, devletin ferdî vatandaşlar ve onun hareketleri üzerindeki kontrolunun genişletilmesine hasredildi, öyle ki hem fırsat ve hem de teşvik yavaş yavaş genel teşebbüs sahasından uzaklaştırıldı.

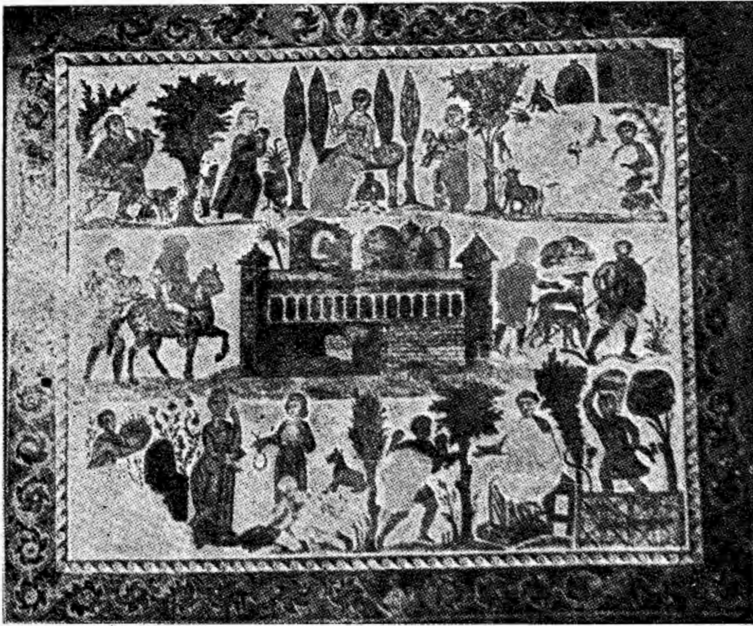

Afrika'da bir av sahnesi (M.S. III. yüzyıl- El Djem)

5. EDEBİYAT VE SAN'AT:

Hadrianus'la canlandırılan Grek edebiyatı, Severus'lar zamanında yeniden hayatiyete kavuşmuştur. Bu devrin yazarları içerisinde Alexander Severus'un praetor prefekti Dio Chrysostom'un torunu Dio Cassius Cocceianus en ünlüsüdür. Dio, Roma'da ve eyâletlerde önemli görevlerde bulunmuş iki kere konsul olmuştur. İkinci konsulluğu,

Alexander Severus ile M. S. 229 da paylaşmıştır. On yıl malzeme toplamakla uğraşmış ve M. S. 229'a kadar gelen ünlü Roma Tarihini (Ῥωμαϊκὴ ἱστορία) yazmıştır. Dio'nun eseri klâsik Grek tarihçileri ile Bizans devrinin sayısız yazarları arasında önemli bir halka teşkil etmektedir. Roma Tarihi, Aeneas'ın Roma'yı kurmasından gününe kadar gelmekteydi ve 80 kitaptan müteşekkildi. M. S. 180 den

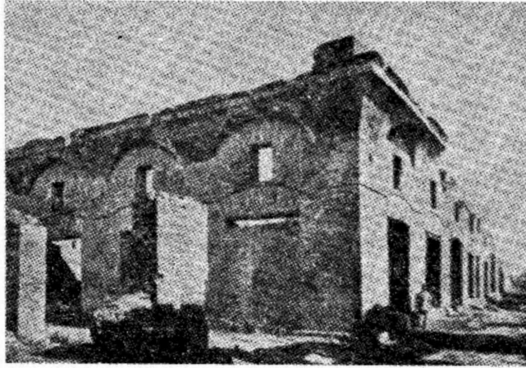
Kartacalı bir ailenin hayatı

(Yuk. sol köşe Kış, aşağı sol köşe ise İlkbahar, yuk. sağ köşe Yaz, aşağı sağ köşe ise, Sonbahar mevsimlerini tasvir etmektedir).

sonraki olaylara bizzat şahit olmuştu. Bu eserin M. Ö. 68 den M. S. 46 yılına kadarki bölümü aslından, diğer bölümleri ise Bizanslı tarihçiler (Johannes Xiphilinus, XI. asır) tarafından özetle bize kadar gel-

miştir. Bazı fragmanları Constantinus Porphyrogenitus tarafından muhafaza edilmiştir.

Bu devrin yazarları arasında diğer ünlü bir isim, Suriye'li Grek Herodianus'tur. 8 kitaplık M. S. 180 - 238 yıllarının tarihini yazmıştır. Bu eser, kullanmamış olduğu Dio'nun eserini tamamlamaktadır. Üslûbu retoriktir. Yazdığı devrin son yıllarının çağdaşı idi.

Ostia'da büyük bir ev (M. S. II. yüzyıl sonları).

Atina'lı Dexippus, Goth'ların üçüncü asırdaki akınları sırasında bizzat Atina'yı savunmuş ve 253 ilâ 276 arasındaki olaylara karışmıştır. Yazdığı Dünya Tarihi kaybolmuştur, yalnız İskitya Tarihi (Scythica) fragmanlar halinde kalmıştır.

Marius Maximus isimli tarihçinin (aşağı-yukarı M. S. 230 sıraları) yazdığı tarih Nerva'dan Elagabalus'a kadarki devri içine alıyordu. Maximus, M. S. 233 de konsul olmuştu. Suetonius'u örnek alan bir dili olan Maximus'un eseri, daha sonra Historia Augusta yazarlarına kaynaklık etmiştir.

M. S. III. asrın başlarında muhtemelen Afrika'lı olan, pagan Minucius Felix önemli bir kişidir. İyi bir tahsilden sonra Roma'ya gelmiş ve hukuk alanında ün kazanmıştı. Dialog şeklindeki eseri (Octavius) çok artistik bir şekilde inşa edilmiştir. Eserde, eski çağ tarihi ve

Grek felsefesi dialog şeklinde tartışılmaktadır. Kendisine, Cicero'nun De Natura Deorum (Tanrıların tabiatı hakkında) adlı eserini örnek almıştır.

Julia Domna'nın çevresinden, filozof Philostratus «Sophistlerin hayatı» adlı eseri ile tanınmaktadır.

Mısır'lı Athenaeus, Deipnosophistae isimli 15 kitaplık eserinde içmek, yemek, ziyafet, aşk ve dans üzerine görüşlerini tasvir etmiştir.

M. S. 205 de Lycopolis'te doğan Plotinus, İskenderiye'ye 28 yaşında felsefe öğrenmeğe gelmiş, burada en ünlü hocalardan dersler almıştır. Plotinus, günlük yaşantısında hatta ekmek yemekten çekinecek derecede bir vejeteryan idi. 244 de Roma'ya gitti. Plotinus öldüğü zaman (M.S. 270) ellidört felsefe kitabı bıraktı, bunları Porfyrius « Ennead » yahut dokuz kitap serisi şeklinde yayınladı.

Ennead'ların ana fikri, âlemi bir akış, Tanrılık hayatın yavaş

Ostia'da evler (restore) (M.S. II. yüzyıl)

yavaş yayılması gibi, ve varlığın son amacı olarak, onun Tanrıda yeniden erimesi gibi dikkate alan suduriyeci bir panteizmdir.

Ammianus Sakkas'ın öğrencisi olan Origenes (M. S. 185 - 254)

çok önemli ve karakteristik bir filozoftur. Origenes, kilise ile ihtilâfa düşmüş, sonunda Hıristiyan cemaatından kovulmuştur.

Bu devirde mimarî özellikle genel fakirlikten müteessir olmuş-

Septimius Severus takından friz.

tur. Sadece imparatorlar istedikleri büyüklükte binalar inşa ettirmişlerdir, ki bunlar daha ziyade umumî karakterde amphitiyatrolar, zafer anıtları, umumî hamamlar ve mabedlerdir. Bunların çoğunluğu an'ane-

Bir teftişte bulunan mülk sahibini gösteren mezar steli (Yukarı Moesia-Kostolatz, M.S. III yüzyıl)

vî tipleri sürdürmüşlerdir, fakat bazı yeni ilâvelerle binalardaki dairevî kemer problemine bir çare bulmağa çalışılmıştır. Heykelcilik üslûbunda çeşitli ilgi çekici gelişmeler olmuştur, meselâ özellikle portre büstlerin-

de ve sarkophaglardaki relieflerde bu görülmektedir. Severus'lar zamanında resmî binalarda belirli bir barok san'at titizliği reaksiyonu meydana gelmiştir. Bunun neticesinde daha gösterişsiz bir üslûba, daha klâsik şekle genellikle Gallienus devrinde rastlanmaktadır. Bununla beraber klasizme dönüş muvakkat olmuş ve bütün üçüncü asır boyunca, doğu'dan doğmuş olan ve gittikçe artan kuvvetli bir hareket Greko-Romen tradisyonununkinden daha müstakil (abstact) nizamda bir san'ata yol açmıştır.

Büyük takibatlar devri olan üçüncü asır, Hıristiyanların gizli gömme yerleri olan Roma yakınındaki Katacomb'ların en büyük genişleme yılları da olmuştur. Ölüler için dar geçitlerde sıra sıra hücrelere ayrılmış çok karışık bir yer altı şebekesi halindeki bu mezarlardan pek çoğu mevcut bulunmaktadır. Bazı yerlerde geçitler genişleyerek oda halini almaktadır ki, buralar tanınmış şahıs ve ailelere ayrılmıştır. Duvar resimleri, alçı rölieflerı ve yazılar dekorasyonu teşkil etmektedir. Bunların yapılış tarzları, devrinin usta işçilerinin teknik hünerlerini aksettirmektedir.

IV. BÖLÜM

Doğu Monarşizmi

I. Kısım

G. AURELİUS VALERİUS DİOCLETİANUS

1. DİOCLETİANUS VE CARUS'UN OĞULLARI:

Diocletianus'un tahta çıkışı, Roma imparatorluk tarihinde önemli bir devri ifade etmektedir.

Bu devreye kadar, monarşi karakterindeki devlet idaresi tarzı, eski cumhuriyet devrinin şekilleri altında gizlenmişti. Diocletianus, Roma'lılar için cumhuriyet idare şeklinin artık ebediyen sona erdiğini ve onun şekillerinin tamamen anlamsız kaldığını idrak ederek Augustus'un kendisine pratikte sonsuz kudret sağlamış olan ve kendisinden sonra gelenler tarafından, bazen büyük bir azim, bazen gevşeklikle takip edilmiş olan politikanın bütün maskelerini bir tarafa bırakmış, ve devlete gerçek ve mutlak bir asiatik monarşi karakteri vermiştir.

«Principat» dediğimiz devre, Augustus'un ilk imparator oluşuyla başlamıştır. Augustus «Princeps» önder, «en birinci» olarak auctoritas'ı yani şahsî kudretini, esas temel kudret haline getirmişti. İmparator sonsuz yetkiye sahipti, politik üstünlükte de Princeps, auctoritas'a sahipti. Aynı zamanda insanüstü kapasitelere de malikti ve hareketinde Tanrısal bir ruh vardı. Dinî otorite de ondaydı. Cassius Dio'nun dediği gibi kendisinin ve kanunların hakimiydi. Tek başkumandan, senato'da «Princeps Senatus» yâni birinci senatör'dü. Fakat, görüldüğü gibi bütün bu yetki-

lere rağmen, sadece « P r i n c e p s » idi, yâni Roma'nın en itibarlı ve ilk gelen vatandaşı idi. Böylece mutlak bir hükümdar vasfından uzaktı. O, sadece, herşeyin birincisi idi. Oysa, daha sonraki mutlak hükümdarlık denilen « d o m i n a t », bundan ayrı karekterdedir. D o m i n a t dediğimiz mutlak hükümdarlıkta imparator artık sadece birinci vatandaş olmaktan çıkmış, tam manasiyle bütün yetkileri kendisinde toplamıştır. İşte, Principat dediğimiz idare şekli, Augustus'la başlamış ve Diocletianus'a kadar devam etmiştir. Diocletianus'tan itibaren, Şarkın monarşi sistemi bütün müesseseleriyle hakim olmuştur.

M. S. 283 de imparator Carus, (282-283) oğlu Carinus'u (283-285) augustus yapıp, batıyı ona bırakmış ve diğer oğlu M. Aurelius Numerius Numerianus ile (283-284) Pers'lere karşı savaşa gitmişti. Fakat, Ctesiphon'a gelince 284 de şüpheli şekilde öldü. Resmî kayıtlara göre, yıldırım çarpmasından ölmüştü. Fakat daha muhtemelen hassa alayı kumandanı Flavius Aper'in ihanetine kurban gitmişti.

Carus'un tabiî mirasçıları olan iki oğlu, birisi doğuda, diğeri batıda olmak üzere başarı kazandılar. Pers harbi sona erdi. Mesopotamia Roma idaresi altında kaldı. Tamamen kayın babası Aper'in tesirinde kalmış olduğu anlaşılan Numerianus'un artık ordusunu ana vatana sağ salim geri götürmekten başka düşüncesi yoktu. Yolculuk esnasında Numerianus gözlerindeki bir yanmadan ızdırap çekmeğe başladı. Bu sebepten kapalı bir tahtıravan içinde yolculuğa devam etti. Askerlerin, Numerianus'un sıhhatini sorduğu günler esnasında, Aper, güneş ve rüzgârdan yorulan gözleri sebebiyle onlara görünemiyeceğini söylüyordu. Fakat, ordu Nicomedia'ya yaklaştığı zaman, tahtıravandan orduya doğru bir taaffün yayıldı. Genç imparatorları ölmüştü. Aper, şüphesiz ölümün tabiî sebeplere atfedileceğini ve boş tahta geçeceğini ummuştu. Fakat doğu ordusu kumandanları başka türlü düşünüyorlardı. Carinus hakkında fazla ümitleri yoktu. Fakat Aper'e karşı kendi aralarında bir rakip vardı ki bu muhafız alayı kumandanı Diocles idi. Ordu meclisi onu imparator ilân etti ve Numerianus'un intikamını almasını istedi. Diocles'in ilk işi Aper'i kendi elleriyle öldürmek oldu.

Diocles veya Diocletianus, çok yıllar önce Gallia'da Tungri'de (mod. Tongres) Druid'lerden bir kadından, imparator olacağı hakkında

bir kehânet almıştı. Buna göre «yabandomuzunu öldürdüğü zaman» imparator olacaktı. Gerçekten de fal doğru çıkmış, Aper'i yani Lâtince'de «domuz» anlamına gelen kişiyi öldürerek, imparator olmuştu. Tarih, M. S. 284, muhtemelen 17 Kasım idi.

Diocletianus

Carinus, batıda hüküm sürmekteydi. Carinus'a, babası tarafından Gallia'yla birlikte İtalya, Illyricum, İspanya, Britanya ve Africa'nın idaresi bırakılmıştı. Buralarda, caesar gibi değil, fakat augustus gibi hüküm sürmekteydi. İmparatorluk adeta ikiye bölünmüştü. Fakat zalimliği ve ihtirası ile etrafındakileri kendisinden soğutmuştu. Ahlâken son derece bozuk bir kimse olduğu anlatılmaktadır. Dokuz defa evlenip, ayrılmıştı. Sarayını, aktörler, şarkıcılarla doldurmuştu. Kapıcılarından birisini şehir prefekti tayin etmişti. Carinus, babasının ve kardeşinin ölümleriyle, Diocletianus'un imparator seçildiğini öğrenince, daha büyük ve şiddetli cürüm ve kötülüklere başladı. Carinus'a karşı yeni bir tehdit başgöstermişti.

Diocles'in seçilmesinden biraz önce, Venedik valisi bulunan M. Aurelius Julianus isyan etmiş ve kudretini Siscia'ya kadar yaymağa muvaffak olmuştu. Bastırdığı sikkeler, «Libertas Publica» yani «Umumî hürriyet» vaadediyordu. Fakat Carinus'la Verano'da ufak bir çarpışma sonunda öldü. Böylelikle, Carinus ve Diocles karşı karşıya kalmış oluyordu. Diocles, batıya ilerledi ve Carinus'la Margus (Morava) vadisinde karşılaştı. Muharebeye şiddetle başlandı; avantaj Carinus'un kuvvetlerinde görünüyordu, fakat imparator tam zafer anında bir subay tarafından öldürüldü. Bunun üzerine lidersiz kalan ordu, Diocles'i kabul etti. Savaş güç ve yorucu olmuştu. Diocles, düşman tarafı alicenap bir şekilde affederek, daha fazla kan dökülmesine mani olacak kadar politik davrandı. (M. S. 285 baharı).

Carus'un hanedanı sona ermiş, imparatorluğun kaderi, hemen hemen tanınmayan bir kumandanın ellerine terkedilmişti. Claudius, Aurelianus ve Probus'un uğruna son nefeslerini verdikleri restorasyon hareketinin büyük vazifesi üzerine tamamlayıcı damgayı basacak hareket ve zekâya sahip gerçek simasını bulmuştu.

Yeni imparator Diocletianus, soyca mütevazi bir Dalmaçya'lı ailedendi. Bir rivayete göre Anullius adında bir senator'un azatlı kölesinin veya «kâtib» inin oğlu idi. Devrin, birçok imparatorları gibi, orduda hizmet ederek yükselmişti. Gallia'da Aurelianus'un emrinde küçük ordugâhlarda hizmet etmiş, Carus'un zamanında Moesia'da vali olarak bulunmuştu. Sonra imparatorun muhafız alayı kumandanlığına

atanmıştı. Hatta consul olmuş, gördüğü hizmetler onu idare etme sanatına sürüklemişti. Kusursuz bir askerî bilgiye ve geniş bir strateji görüşüne de sahipti. Belki onun bu bir Aurelianus veya bir Probus'a zıt tarafı, keskin zekâsının inkişafına yardım etmiştir.

Çağdaşlarına göre, biraz huzursuz ve kolayca itimat etmeyen, şiddetle hayranlık uyandıran, unutulmaz bir şahsiyete sahip, akıllı ve zarif, fakat bununla beraber şiddetini hoş gösterecek bir kişiydi. Historia Augusta'daki bir kayda göre «kararları daima yüksekti, fakat basireti, sakin ruhunun şiddet pınarını hareketine mani oluyordu. Aklı daima imparatorluğun refahı için tasavvurlar kurmakta ve kendisini halkın babası olarak kabul etmekteydi.»

«Mukadder yaban domuzu'nu» beklediği uzun yıllar esnasında devrinin problemlerini düşünmüş ve bazı neticelere varmıştı, ki imparator olarak tecrübe süresi kısa olmuştu. İmparatorluk bir insanın ta-

Diocletianus
(aureus-altın sikke)

şıyabileceği pek ağır bir yüktü. Diğer taraftan Diocletianus bir oğula sahip bulunamadığından, ilerisi için bir sülâle de kuramazdı. Bu sebepten Diocletianus, kendisine yardımcılar bulmaya karar verdi. Seçtiği şahıslar onun moral hükmünü kabul etmiş ve vazifesini bu şekilde yapmıştır. Diocletianus, yardımcılarını imparatorluk idaresinde gerçek bir ortak yapmış ve imparatorluk idaresinde vazifeli şahısları ço-

ğaltarak, herhangi bir lokal isyanını başarısına ihtimal bırakmamıştır. İmparatorluk, eski Augustus tarzı idareden yavaş bir intikalle, pek değişik karekterdeki bir şekle geçiyordu. Diocletianus artık eskiyi tamamen terk etmek ve yeniyi her şeyiyle kabul etme zamanının geldiğini anlamıştı. (A. H. XII, 325 v.d.).

Bu prensip, devletin bütün hayatına ve Diocletianus'un yaptığı bütün işlerin şartlarına yayılmıştır. İmparatorluk, bir imparatorun idare edebileceğinden çok genişti, bu sebepten kendisine özel idarî teşkilâtları olan muhtelif idareciler olmalıydı. Eyaletler pek dağınıktı ve bazan haris valilerin elinde kalıyordu. Bunlar daha ufak kısımlara bölünmeliydi. Sivil ve askerî idare teşkilâtı da ayrılmalıydı. Hudut orduları devamlı barbar istilâları ile yıpranmıştı ve imparatorlar süvarinin müstakil ve önemli bir şube teşkil ettiğini açık arazi orduları toplamakta zorluk çekmişlerdi. Bu esaslı kuvvet arttırılmalı ve aynı durumda tutulmalıydı. Kendi şahsı bütün vasat ilişkilerden uzak tutulmalı ve dinin mistik kudsiyeti onu çevrelemeliydi. Senato eski değer ve itibarını devam ettiriyordu, fakat imparatorluk memuriyetleri manevî desteğinden vazgeçecek kadar yeter derecede kuvvetli değildi. Bu sebepten yalnız ordu değil, aynı zamanda imparatorluk teşkilâtı da millî hayatın merkezi olarak yeniden tesis edilmeliydi. Roma kendisini yükselten o kutsal saygıya tekrar kavuşmalı Roma'nın anlamı ne başşehir olarak ne de hatta İtalya'da merkezîleşmeliydi. İmparatorlukta, lokal darphanelerde aynı imparatorluk paraları basılmalıydı.

Diocletianus'un bu düşüncelerini burada zikretmek çok lüzumludur, zira haricî politikası bunlar bilinmeden anlaşılamaz.

Eğer Diocletianus, dahili savaşın yaralarını çabucak kapatabilirse, ki imparatorluğun görünüşü ilk bakışta buna müsait görünüyordu, ne yapmak mümkünse, yapacaktı. Carinus'un arkadaşlarına ve taraftarlarına müsamahalı davrandı ve onun praetor prefekt'i bulunan Aristobulus'u aynı mevkide bıraktı. Moesia ve Pannonia hududunda bazı savaşlardan sonra, «Germanicus Maximus» ünvanını aldı, ve M. S. 285 yazında Roma'ya geldi ve bu senato tarafından tasdik edildi. Fakat imparatorluğun bu zahirî sükûnetine henüz güvenilir gibi değildi. Probus'un ölümü ve Carinus'un ordusunun uzaklaşması sonunda Ger-

men hudutları istilâya uğradı. Denizlerde de korsanlar alıp yürümüştü. Diğer taraftan Gallia Bagauda'ların isyanıyla birdenbire nahoş bir problem arzetti. Bunlar barbarlar ve vergi tahsildarları gibi iki korku yüzünden evlerinden sürülmüş köylülerdi ve kendi aralarından, Aelianus ve Amandus adında iki imparatoru başlarına seçmişlerdi. Aylardır gerilla savaşını başarıyla sürdürüp gidiyorlardı.

2. MAXİMİANUS:

Artık Diocletianus için yeni plânını denemek fırsatı çıkmıştı. Yanında eski bir asker arkadaşı olan, cesur ve gayretli, fakat yaratıcılık kabiliyetinden yoksun olmakla beraber, tamamiyle sadık Maximianus (M. Aurelius Valerius Max.) bulunuyordu. Ona, Gallia'yı yatıştırma ödevini verdi. Maximianus bu işi onun umduğundan daha iyi bir şekilde sona erdirdi. Bagauda'lar tecrübeli bir generale rakip olacak kişiler değillerdi, bir takım ufak çarpışmalar sonunda yumuşadılar. Hudutlara uzanan yollar tekrar Roma kontroluna girdi.

Maximianus Hercules
(aureus-altın sikke)

Maximianus önce caesar ünvanını aldı, fakat muhakkak ki uzun zaman meskûkatta asla görünmedi. M. S. 286 yılı Nisan ayında, Diocletianus onu augustus mertebesine yükseltti. İki idareci arasında impa-

ratorluk bölünmedi, bununla beraber Maximianus Milano'da Diocletianus, Nicomedia'da oturuyorlardı.

Bunu takip eden iki yıl esnasında Maximianus Germanya hududunda nizamı yerine getirmekle meşgul oldu. Maximianus'un ilk ödevi, Rhen ve Mainz arasındaki ve nehrin kaynağındaki Alemann'larla Burgundia'lıların hücumlarını bertaraf ederek, Galya ve İtalya'yı bu tehlikeden uzak tutmaktı. Mainz'daki bu karışıklık ortadan kaldırıldı, fakat iki yıl sonra Alemann'lar tekrar rahat durmadılar. M. S. 291 veya 292 yılında Diocletianus meslekdaşına yardım etmek üzere Raetia'dan hareket ettiği sırada, Maximianus bu istilâyı da geri atmağa muvaffak oldu.

Aşağı Rhen'de durum daha ciddiydi, Frank'lar, Eruli ve Chaibon'larla, Germanya'nın uzak kısımlarından gelen bu cesur ve cür'etli savaşçılarla, birleşmişlerdi. Maximianus, bunlarla Kolonya civarında karşılaştı. Şiddetli bir hücumla bunları çevirerek hepsini mahvetti. Kendisi de kılıç elinde bir asker gibi döğüşüyordu. Bunun üzerine Frank'larla çarpışmakta serbest kalmıştı. Rhen nehrinin sol kıyısında ufak bir çarpışmadan sonra praetor prefekti Constantius, büyük bir zafer kazandı. Frank'larla anlaşma yapıldı. Frank kralı Gennobaudes, kral olarak tanındı ve Roma'ya sadakat yemini etti. Böylece, Roma ve Germanya arasında bir Frank krallığı kuruldu (M. S. 288).

Maximianus, denizlerin korsanlardan temizlenmesi için Gesoriacum (Boulogne) da bir deniz üssü kurmuş, bunun kumandanlığına da Carausius'u tayin etmişti. Carausius, Rhen bölgesindeki Menapia'lı bir şahıstı. Tecrübeli bir denizci idi. Birkaç hafta içinde Manş denizini korsanlardan temizledi. Fakat, Frank ve Saxon korsanları üzerindeki başarısı hırsını körükledi. Çünkü korsanları ortadan kaldırdıktan sonra ganimeti teslim etmek yerine, en zengin ganaimi kendine alıkoyarak, donanmasını kuvvetlendirdi ve aldığı esirleri emri altında vazifelendirdi. Maximianus, bu ihaneti öğrenince Carausius'u ölüme mahkûm etti. Carausius vaktinde ikaz edildiği için donanmasıyla isyan ederek, kendisini'de augustus ilân etti. (C.A.H. XII. 328 v.d.)

Britanya adası onu bir kurtarıcı olarak beklerken, o Kuzey Gallia sahillerinde gemileri için bir istinatgâh elde etti, (M. S. 286 so-

nu 287 başı). Maximianus, 287 den 288 e kadar ve 21 Nisan 289 da Aşağı Rhen'de bulunuyordu ve kat'î darbeyi vurmaya hazır durumda idi. Fakat savaş san'atında pek usta olan bu amiral üzerine yapılan hücum netice vermedi. Carausius'un denizde kesin bir başarı kazandığı anlaşılıyor. Fakat bir asî olarak bağımsızlıktan daha fazla şeylerde gözü vardı. Britanya ve Frank'lar üzerinde kudretini tanıtarak bir Franko-Romen imparatorluğu kurdu. Sulh teklif etti ve bunu elde etti, bir zafer alayı tertip etti. Carausius ve biraderleri adı altında yani Dioctetianus ve Maximianus'u kastederek sikke bastırdı. Britanya'nın idaresi de ona müsaade edilmişti, zira adayı tehdid eden harpçi milletleri onun idare etmeğe muktedir olduğu zannediliyordu. Bununla beraber, barış Carausius tarafından tes'it edilmekle beraber, hiçbir imparatorluk meskükatı bunu teyid etmemektedir.

3. TETRARHİ:

Artık Diocletianus, imparatorluk idaresinin bölünmesi hususundaki plânının olgunlaştığını anlıyordu. Bu maksadına uygun kişileri belki 292 başında hatta 291 de seçmişti. Bununla beraber, resmî tayinin 293 de yapıldığı anlaşılıyor. Dardania'lı büyük şöhret sahibi bir asilzade olan, C. Flavius Valerius Constantius (veya Con. Chlorus) batıda Maximianus'a Caesar tayin olundu; kaba, fakat muktedir bir asker olan Galerius Valerius Maximianus da, doğuda aynı rütbeyle Diocletianus'un emri altına girdi. Diocletianus her iki caesar'ı, kendisine ve meslekdaşlarına bağlamak için, onlardan, zevcelerinden ayrılmalarını ve hükümdar ailesine mensup prenseslerle evlenmelerini istedi. Constantius, Constantinus'un annesi Helena'dan ayrılarak, Maximianus'un üvey kızı Theodora ile evlendi. Bu sırada Contantinus 5 yaşındaydı. Galerius önceki karısını terkederek, Diocletianus'un kızı Valeria ile evlendi. Böylece Diocletianus'un meşhur tetrarhi'si teşekkül etti. Augustus'lardan biri olan Diocletianus, Mısır, Libya, Arabia ve Bithynia ile doğu'yu kendi idaresi altında tuttu; Illyricum ve Asia'nın batı kısmını ise kendi caesar'ı Galerius'un muhafazasına verdi. Diğer Augustus, Maximianus ise batı'yı Roma, İtalya, Sicilya, Afrika ve belki de İspanya'yı kendi idaresi altına alarak, Gallia ve Bri-

tanya'ya caesar'ı Constantius'u tayin etti. Her caesar «Tribunica Potestas'a» yâni tribun selâhiyetine sahipti, fakat her hususta kendi

I. Tetrarhi kurucuları :
Diocletianus, Maximianus ve Galerius ile Constantius I. (Venedik-San Marco)

augustus'una bağlı bulunuyordu. Bununla beraber, Diocletianus zekâsı ve «auctoritas» ile hepsini aynı şekilde hükmü altında tutuyordu. Dört kişilik bu gurup, münferid üyelerden daha yüksek iş görüyordu. Sonunda bu dörtlü birliğin saray masrafları devlete ağır bir yük olmuştur. Fakat ilk sıralarda bu idarecilerin itidali ile hafifletilmiştir. Diocletianus, yaptığı işi kuvvetlendirecek hiç bir şeyi ihmal etmeyerek Tetrarhi'yi büyük Tanrıların himayesi altına verdi. Kendi hanedanının Tanrısı Juppiter ve Maximianus'un Hercules'i buna tahsis edildi. Illyrya'lı seçkin süvari birlikleri «I o v i i» (Juppiter'in, Zeus'un) ve «H e r c u l i i» gibi azametli isimler taşımağa başladılar, Böylece, her imparatorun kudreti, Juppiter ve Hercules'in kudreti olarak, kendilerinde ilâhî bir kudret ve ibadet objesi şeklinde tecelli etmiş oluyordu. Juppiter ve Hercules, bir zamanların zafer (V i c t o r i a) ve Erdem'inin (V i r t u s) yerini almıştı.

İmparatorluk, Carausius'a karşı sadece fırsat kolluyordu. 293 de kendisine idaresi verildiği için Constantius harekete geçti ve Gesoriacum (Boulogne) limanının karşısına sun'î büyük bir liman eçkerek, abluka altına aldı. Carausius, şehri himaye edecek kuvvete sahip değildi ve şehir düştü; fakat şehrin zaptından sonra ilk med ve cezir'de sun'î liman parçalanmış ve bir kere daha açılmak fırsatını vermişti. Bu sırada Diocletianus, imparatorluğun diğer kanunlarının organizasyonu ile meşguldü. Diocletianus'un asıl ikâmet yeri Nicomedia olmasına rağmen, Tuna hudutlarında da çoğu zamanını geçirmekteydi. M. S. 289 ve 292 yıllarında Sarmat'lara karşı iki savaş yaptı. Bunları başarı ile sonuçlandırdı. Bunlardan ayrı olarak, 290 yılında, doğu'da, Suriye üzerine Saracen'lerin bir istilâsını önledi. 291 de ise Yukarı Mısır'da Blemyes'lerin meydana getirdiği bir saldırıyı geri attı. Coptos ve Busiris şehirlerinin isyanı Diocletianus tarafından bastırıldı. Bu arada, (M. S. 288) Armenia krallığına, Tiridates III. yerine el atmak istiyen Pers'lerle de meşgul oldu. Pers kralı Vahram, Roma hakimiyetini tanımak zorunda kaldı.

Britanya'da Carausius'un otoritesi ciddî surette sarsılmıştı. Allectus adındaki baş nazırı, efendisini öldürdü (M. S. 293) ve adanın müdafaasını üzerine aldı. Constantius, hiç bir hata yapmamaya karar ver-

mişti. Tam üç yılı hazırlıkla geçirdi. 296 da Roma filosu harekete hazırdı. Constantius ve praetor prefekti Asclepiodotus'un idaresi altında olmak üzere iki kol halinde denize açıldı. Asclepiodotus, Wight adası yakınında karaya çıktı. Allectus, nihaî muharebeden kaçarken öldürüldü. Sadece döküntü halindeki ordusunun kalıntısı Londra'ya vasıl

Constantius Chlorus (aureus-altın sikke)

olabildi. Şehir, bu güruhun yağması ile karşı karşıya kaldı. Fakat sisten yolunu kaybetmiş olan Constantius'un filosu Thames'e girdi ve Londra'yı bu felâketten kurtardı. Constantius, Roma'nın «ebedî ışığını getiren» diye selâmlandı. Britanya donanmasının meydana getirdiği duvar arkasında bağımsız bir kuvvet olmak suretiyle savaş sona erdirildi. Britanya, tekrar Roma'ya bağlanarak imparatorluğun birliği korundu. Constantius, Britanya'daki işler dolayısıyla bir müddet orada kaldı. Ada'nın müdafaasını yeniden organize etti. Britanya imparatorlarına karşı birleşmiş olan Saxon korsanları kuvvetli bir filo ve bunların arkasında tahkim edilmiş kaleler karşısında uzaklaştırıldılar. Constantius'un bu yeni düzenlemesinde Britanya, Flavia Caesariensis, Maxima Caeseriensis ve Britannia prima ve Secunda diye dört eyalete bölündü. 298 de Constantius, tekrar Gallia'da bulunuyordu. Gallia'da Aleman'larla karşılaştı. Lingones şehri yakınında parlak ve muazzam bir zafer kazandı.

Bu olaydan sonra, batı, birkaç yıl aralıksız bir barışa kavuşmuştur.

Maximianus, Britanya'ya büyük sefer yapılırken, Gallia'da barışı emniyet altına almakla meşguldü. Britanya'da başarı temin edildikten sonra, imparator kendisini ilgilendiren bir mesele yüzünden çağırıldı. Afrika'da Moor kabilesi, Quinquegentanei'lerin (beş kabile birliği) konfederasyonu isyan etmişti ve lokal kuvvetler bunları yatıştırmağa kifayetli gelmemişti. 297 sonunda, Maximianus, İspanya üzerinden Afrika'ya geçti ve isyanı pek hızla bastırdı. 298 yılı 10 Martında onu Kartaca'da görüyoruz. Ertesi yıl, hükümdarlığında ilk defa olarak, Roma'yı ziyaret ettiği anlaşılıyor.

Diğer taraftan Diocletianus ve caesar'ı aynı surette Illyricum'da meşgul oluyorlardı. Galerius, Tuna boylarında, istilâcılar tehlikesini önlüyor, ve toprağı ziraatte kullanılması için ormanlardan ve sulardan temizlenmesine nezaret ediyordu. 294 de 295 de Goth'ların hareketini dağıttı. Bu sırada, Tuna üzerinde, Aquincum ve Bononia'da kaleler inşa edilmiştir. 296 ve 297 de muhtelif kabilelerle çarpıştı, bunlar arasında Marcoman'lar, Sarmat'lar, Bastarna'lar ve Carp'lar vardı ki, bunlar imparatorluk içerisinde yerleştirilmişlerdir.

Diocletianus, arka plânda bulunuyor, caesar'ını idare ediyor ve tesir ediyordu. Onu, 294, 5 kışında Nicomedia'da görüyoruz. 296-7 Mısır'da, onun şahsî tavassutu taleb edildi. Bu çalkantılı eyalet daha saltanatının başlangıcında bir düzenlemeye ihtiyaç gösteriyordu. Şimdi ise, başşehri İskenderiye isyan etmiş ve kendi içerisinden Achilleus adında birisini imparatorluğa nasbetmişti. Sikkelerde adı Domitius Domitianus şeklinde geçen bu şahıs, Diocletianus'un saltanatının onikinci yılında onun meskükatına bir kesinti vermiş ve 295-6 ve 296-7 de iki defa sikke bastırmıştır. Bu eyalette, Coptos ve Busiris'in daha önceki isyanlarında, onun isyanı açıkça fark edilememişti, fakat bunların her ikisiyle de aynı adamın ilgili olması çok mümkündür. Fakat, Mısır'da 293 den 296 ya kadar fiilen isyan hareketi olduğu kesinlikle anlaşılmaktadır. Diocletianus, İskenderiye'yi kuşattı ve sekiz ay sonra teslime mecbur etti, aşağı yukarı 296 kasımından -297 Haziranına kadar. İsyanın gerçek sebepleri bilinmemektedir. Fakat, muhtemelen ekonomik memnuniyetsizlikle, Diocletianus'un para reformu ile ilgilidir. Bu

para reformunun tatbiki, Domitianus isyan ettiği sırada, henüz fazla geçmemişti ve bizzat Domitianus, yeni tipte olduğu gibi, eski İskenderiye tipinde de para bastırmıştı. Bu eski tipi, İskenderiyelileri hoşnut etmek için bastırmıştı. Yeni tiptekiler ise, imparatorluğun diğer kısımlarıyla temasta bulunmak ihtiyacından yapılmıştı. Bunlar üzerinde, Carausius'un Britanya'da imparatorlukta ortaklık iddia ettiği gibi, Diocletianus, Maximianus ve caesar'ları ile aynı durumda görülmekteydi. Diocletianus, ilk öfkesi hafifledikten sonra, Mısır'da bazı faydalı düzenlemelerle vakit geçirdi. Muhtemeldir ki, Diocletianus, bütün eyaletlerin en iyi organize edilmiş olanı Mısır'dan, bütün imparatorluğa uygulamak üzere, bazı fikirler almıştır.

4. PERS'LERLE SAVAŞ:

296 yazında daha tehlikeli bir düşman, imparatorluğu tehdide başladı. 293 de Pers tahtına Vahram III. yerine, Narses geçmiş ve Pers devletine büyük Sapor'un enerji ve ruhunu geri getirmişti. Pers'ler, Roma'ya maduniyetten bıkmış-usanmıştı. Armenia'daki Va-

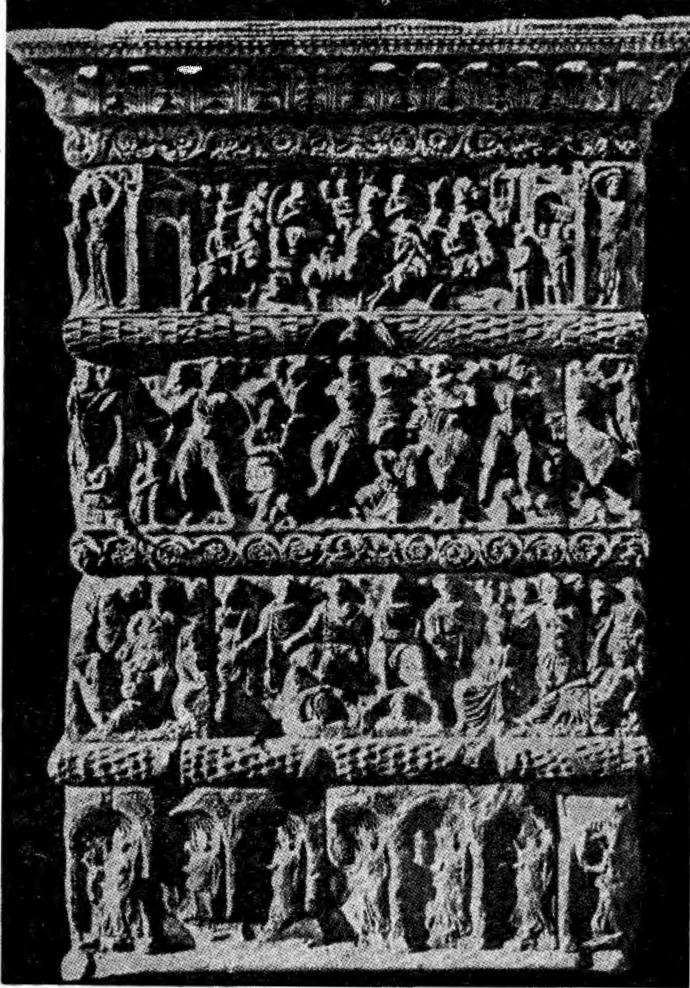
Galerius
(aureus-altın sikke)

sal kral Tiridates ile de ihtilâf içindeydi. Diocletianus'un Mısır'daki meşguliyetini avantaj bilerek, Syria'yı istilâ etti. Galerius, Illyricum'dan çağırıldı ve istilâcıyı Carrhae'a doğru ric'at etmeğe mecbur bırak-

tı. Fakat, bu başarıyı takiben acele harekette bulunarak, Callinicus'ta tuzağa düşürüldü ve ağır bir şekilde mağlûb oldu. Roma Mezopotamiası tekrar Pers'lere geçti. Diocletianus, Antiocheia'ya, caesar'ına yardım etmek üzere hareket etti. Ve bu sırada Antiocheia, Edessa (Urfa) ve Damascus'da silâhlı kuvvetler yerleştirildi. Diocletianus'un öfkesinden Galerius'un mağrur ruhunu alevlendirmek için onu istihkârla kabul ettiği ve arabasının arkasından yaya olarak takib etmeğe mecbur ettiği hususunda bir kayıt bulunmakla beraber, bunun doğruluğu şüphelidir. Zira, kendisinden nefret eden Lactantius'da bu konuda hiçbir bilgi bulunmamaktadır. Aynı zamanda, hatasını tamir etme fırsatını ona teklif etti. Galerius, Tuna memleketlerinden takviye kuvvetleriyle ordusunu büyüttü ki bunlar arasında, Dacia'dan XIII. Gemina ve Got yardımcı kuvvetleri lejyonu ile V. Makedonya lejyonu, da bulunuyordu, yeni kuvvetinden emin bir şekilde, Büyük Armenia'ya doğru hareket etti ve Narses'i bozguna uğratarak, muazzam bir ganimet elde etti. Ayrıca, büyük kralın karılarını ve çocuklarını da ele geçirmişti. Galerius, ilerledi ve Ctesiphon'u zaptetti.

Galerius, başarısını tamamlayarak ve yeni bir Roma eyaleti tesis etmek yolundaydı, fakat Diocletianus, Galerius'un aksine az gösterişli, fakat daha sürekli bir hâl tarzı hazırladı. Yüksek sınıftan esirler ve rehineler şereflerine uygun muamele gördüler. Antiocheia yakınında Daphne'ye yerleştirildiler. Narses, ihtiraslarından vazgeçerek, siyasetini, zevcelerini ve çocuklarını tekrar elde etmeğe meylettirdi. Elçisi, Appharban, Roma ve Pers devletinin biribrine müsavi büyük kuvvetler olarak müştereken tanınmasını taleb etti. Elçi Galerius tarafından açıkça tekdir edildi ki, bu Pers'lerin şiddet ve saldırıcı politikasına uygundu. Fakat, sonunda, dostça bir hal tarzı umuduyla geri yollandı ve çok geçmeden bir imparatorluk sekreteri olan Sicorius Probus Asprudas nehri üzerinde Narses ile karşılaştı ve barış akdedildi. Mezapotamia tamamiyle hukukundan vazgeçti. Armenia üzerinde Roma'nın kontrolü tanındı, Tigris'in karşısında beş ufak eyalet Roma'ya terkedildi ki bunlar Intilene (Ingilene), Sophene, Carduene, Arsanene ve Zabdicene'dir. Nisibis, iki imparatorluk arasında ticarî bağlantılar için bir merkez olarak tesbit edildi.

Buna karşılık, Narses, esirlerini geri aldı, fakat daha fazla bir şey elde edemedi. Tam bir teslimiyetten kaçınmak maksadıyla, Nisi-

Galerius Zafer Takı (Selanik)

bis'le ilgili maddelere itiraz ettiyse de mülâyim bir baskıdan sonra, vazgeçti. Roma ordularının ve diplomasisinin zaferi muazzam bir tesir yarattı. Bu, Roma'da 13 Mayıs'tan 17 Mayıs'a kadar kutlandı. Selânik'te bugün halâ ayakta duran ve zaferi ölümsüzleştiren bir zafer takı dikildi. Galerius, kendisini Mars'ın oğlu olarak görmeğe başladı. (C. A. H. XII, s. 331 v.d.).

Diocletianus'un saltanatının orta devresi (aşağı-yukarı 293-299) onun politika ve devlet teşkilâtının esaslı etkisini idrak etti. Tetrarchia, yaratıcısının arzu ettiği kadar mükemmellikle imtihanını vermişti. Augustus'lar ve caesar'lar sadık bir surette, bütün güçlüklerde birbirlerini desteklediler. İşleri taksim ederek seferlerde biri diğerinin gerisini takviye ettiler. Britanya'nın tekrar ele geçirilmesi, Mauretania ve Mısır'daki isyanların bastırılışı ve Pers'ler üzerindeki zafer, devlette emniyet tesis etti. Ve Roma'nın prestiji, Septimius Severus (193-211) günlerinden beri ulaşamadığı yüksekliğe kavuştu. Juppiter ve Hercules'in Tanrısal kudretleri tantanalı bir surette zaten iki imparatorluk sarayına girmişti. Şimdi bunlara bu dünyanın devletlerinin şöhretleri ilâve olundu, Şark teamülleri esasen Roma sarayını istilâ etmeğe başlamıştı. Diocletianus, bu yönde gerek kendi ve gerekse sonraki zamanlara mâl ettiği bir adımı attı. Altın ve mücevherlerle tezyin edilmiş elbiseler giyerek, Pers sarayında olduğu gibi tapınma ve seremonilerde arka plânda görünüyor ve evvelce tecrübî olarak yapılan adetlere tamamen resmî bir mahiyet veriyordu. Büyük savaşların neticelenmesinden hemen önce Diocletianus'un imparatorluğu ikinci bir kurucusu yapacak idarî değişiklikler şekil almağa başlamıştı.

5. DİOCLETİANUS'UN DİN POLİTİKASI:

Diocletianus'un ismi, an'ane olarak Hıristiyanların son ve en büyük takibata uğramaları ile birlikte hatırlanmaktadır ve bu kötü adı yalnız teşkilâtçı ve reformcu şöhreti ile kısmen hafifletilmektedir. Decius (249-251) ve Valerianus'un (253-260) kilise'nin kuvvetini kırma teşebbüsünü takip eden yıllarda, Hıristiyanlık dini durumunu sağlamlaştırmış ve şimdi «devlet içinde devlet» olacak kadar kuvvetlendirmiş-

ti. Acaba Diocletianus, kendisinin umumî yaşantısının eski kutsiyetlerine bağlılığı ve pagan ibadetinin canlanması, büyüyen ve hırslı kilisenin karşısında dikkatli bir tarafsızlık tutabilecek miydi?

Önceleri, problem önemli değildi. Kilise mücadeleci ruhundan birşeyler kaybetmişti ve faal bir tahriki de bulunmuyordu. Aşağı yukarı 295 yıllarında, Diocletianus orduyu bir nevi tasfiyeye başladığı zaman, ordu içindeki Hıristiyan unsurları ortadan kaldırmak istediğinde, bu baskının nereye kadar uzanacağı halâ şüpheli, belirsiz olmakla beraber, takibat devrine kadar değişmeden devam etmiş olan ve üzerinde Genius Populi Romani tipi bulunan sikke reformunun, daha sonra fiiliyat sahasına döktüğü fikirlerin ilk temsilcisi olduğu anlaşılabilir.

Eğer, 303 yılında çıkarılan fermana tesir etmiş olan bu şiddet politikasının sebepleri araştırılırsa, bunu saltanatının ilk yıllarında askerî problemlerin önce gelmesinde aramak icabeder. Dinî ilgilendiren meseleler büyük savaşların sonuna bırakılmıştı. Bir kere Pers'lerle sulh akdedilmişti, artık Diocletianus zikrinde tasarlamakta olduğu dahilî organizasyona dönmekte serbestti. İstikbalde, imparatorluk otoritesinin dayanacağı kuruluşları emniyet altına almağa çok fazla istekli olduğundan, yavaş, yavaş Hıristiyan kilisesini arzularına boyun eğdirmeğe çalışacaktı. İmparatorun şahsî itikadı, Roma'yı Roma Tanrılarının yükselttiği şeklindeydi. Düşüncesiz bir yenilik imparatorluk üzerine Tanrıların öfkesini getirebilirdi. Hıristiyanlık, düşüncede ve sosyal âdetlerde ihtilâlci bir mâna taşıyordu ve imparatorlukta ibadet gören Tanrılar, bundan böyle kötü Tanrılar olarak addedilebilirdi.

Hıristiyanlara karşı bu tutum, biraz önce söylediğimiz gibi daha çok önceleri başlamıştı. Romalılar, dine pek fazla bağlı bir millet olarak, bir Tanrının himayesi duygusu altında yaşamışlardı. Senato, umumî yaşantının koruyucusu olarak, an'anevî ibadete bakmakta, doğu felsefesi ve dinlerini uzak tutmağa çalışmakta ve bazan meselâ, M. Ö. 186 daki Bacchanalia kültü gibi yıkıcı bir kültü menetmekteydi. İmparatorluk, aynı ruhtaki bazı problemlerle bundan önce de karşılaşmıştı.

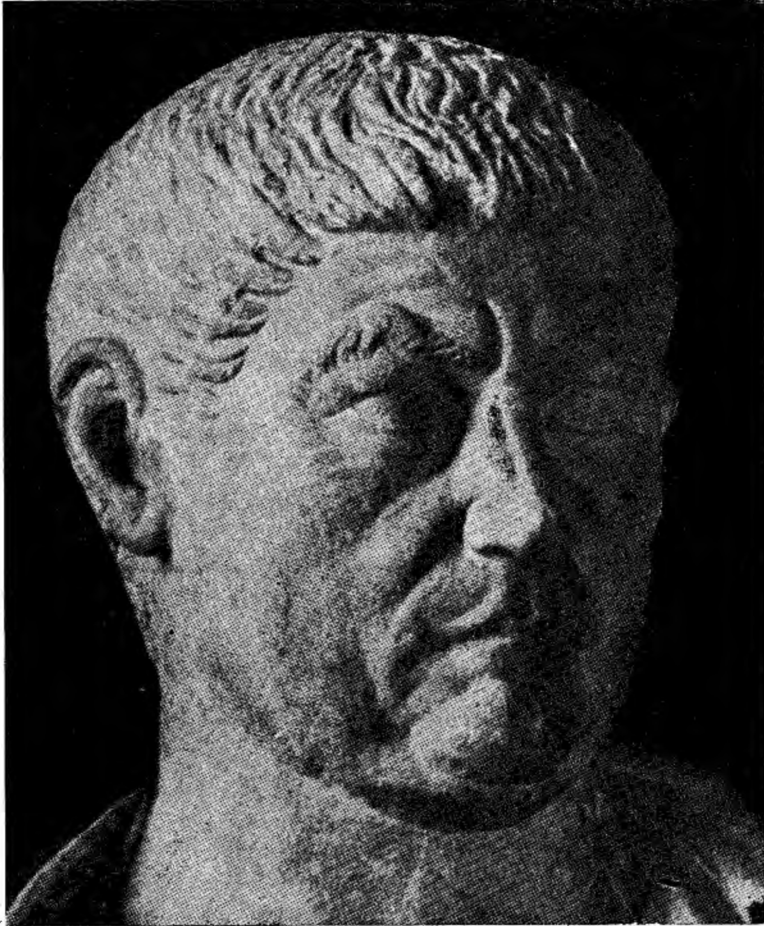
M. S. 64 de Nero Hıristiyanları Roma'daki büyük yangından

mes'ul tuttuğu zaman, ilk defa olarak Yahudiler nefretle karşılandılar. Domitianus (81-96) da Hıristiyanlara eziyet etmişti. Plinius, M. S. 112 de Bithynia'dan Traianus'a, kilisenin oradaki sür'atli gelişmesi karşısında nasıl hareket edileceğini soruyordu. Traianus, bunların takibini istememekteydi (non sunt exquirendi) fakat Hıristiyanlıkta israr edenlerin bunlara gözdağı verildikten sonra, ölümle cezalandırılabileceği prensibini kabul ediyordu. Uzun müddet bu resmî durum olarak devam etti. Hadrianus (117-138) gibi ağır başlı imparatorlar, Hıristiyanlık müdafileri dinlerini selâhiyettar kimselere methetmeğe çalışırlarken, ihbarcıları hayal sükûtuna uğratmıştır. M. S. 177 de Marcus Aurelius (161-180) idaresi sırasında Lugdunum'da büyük bir takibata maruz kaldılar. Commodus, mülâyim karşılamıştı. Septimius (193-211) daha haşin davranmış, fakat onun hanedanı tamamen müsait bir tutum takınmıştır. Kilisenin bir bütün olarak takibata tabi tutulması muhtemelen Maximinus I (235-238) tarafından plânlanmış, Traianus Decius tarafından da başlanılmıştır (249-251). Decius, kilisenin bütün tabilerini şiddetle kurban etmişti. Birçokları kaçıp gitti, fakat bu takibata Valerianus tarafından (253-260) devam edildi. Ancak 259 da Gallienus kilise ile bir barış düzeni kurdu. Bu anlaşma Aurelianus ile (270-275) tehdide uğradı ki bu durum 296'ya kadar sürüp gitti. Yani Diocletianus'un orduyu ve sivil halkı Hıristiyanlardan temizlemeye başlamasına kadar, bu tehdit içindeki durum devam etmişti. 303 de Diocletianus, Galerius'u bunların üzerine sevk etti ve açıkça bir takibe geçildi. Çok kanlı ve müthiş bir takibat başladı; bu kilisenin tahribine kadar devam etti. Binalar tahrib edildi, kitaplar yakıldı, ve Hıristiyan önderler tevkif edildiler. Ancak 311 de Galerius tolerans gösterdi.

6. DİOCLETİANUS'UN TAHTTAN FERAGATİ:

M. S. 303 sonbaharında, Diocletianus Maximianus ile yirminci yıllarını (Vicennalia) kutlamak üzere Roma'ya geldi. Bir ay süreyle eğlenceler devam etti. Bu sırada Diocletianus, yaşlı bir kimseydi ve uzayıp giden bir hastalıktan muzdaripti. Artık yirmi yıl devleti idare etmişti. Bunun için başlangıçtanberi düşündüğü gibi ve buna göre

inşa ettiği tetrarhi sisteminden ayrılıp, yerini kendinden sonrakilere bırakması gerektiğine karar verdi. Fakat, yalnız tahttan feragati halinde, idareciliğe az meyli olan Maximianus ile Constantius augustus olacak, buna karşılık Galerius bunların emrinde caesar olarak kalacaktı ki, bu

Constantius Chlorus

da onda nefret uyandıracaktı. Bu sebeple, kendisiyle birlikte Maximianus'un da çekilmesi lâzımdı. Bunun üzerine Maximianus'la uzun görüşmelerden sonra, ondan Juppiter Capitolinus mabedinde, 305 yılı baharında vicennalia'sını tamamladıktan sonra tahttan çekileceğine dair söz aldı.

Diocletianus, batıyı ziyareti esnasında tehlikeli surette hastalandı, 304 yılı başlarında Nicomedia'ya tekrar dönüşünde, bir müddet için aklî bir rahatsızlığı olduğu anlaşılmaktadır. Kendine geldiğinde öylesine değişmişti ki, adamları onu tanıyamadılar. Augustus'un bu selâhiyetsiz durumu sırasında onun vazifesini Galerius eline aldı. Dördüncü kanlı fermanı çıkardı ve bütün erkek, kadın ve çocukların kurban törenine katılmalarını, aksi halde öldürüleceklerini bildirdi. Galerius, bu siyaseti batı augustus'u Maximianus'un da kabul etmesi için onu, evvelce Pers'leri mağlûb etmiş olduğu ordularını ona karşı kullanacağı tehdidiyle zorlamak istedi. Diocletianus'un bu meydan okumaya cevabı, kendisinin ve batılı meslekdaşlarının tahttan feragat ettikleri oldu.

305 yılı 1 Mayıs'ında, Nicomedia'da tahttan feragat hakkında resmî bir yazı hazırlandı ve Milâno'da bulunan Maximianus'tan kendisiyle beraber çekileceğine dair söz aldığı için her ikisi de tahttan feragat ettiler.

Diocletianus, Nicomedia'da 305 yılı 1 Mayıs'ında askerlerinin önünde tahttan çekildiğini bildirdi ve aynı toplantıda Constantius ve Galerius'a kendi seçtiği caesar'ları haber verdi. Askerler Constantius'un adı okununca heyecanlanmışlar, fakat Flavius Valerius Severus ve Galerius'un yeğeni Daia'ya karşı memnuniyetsizliklerini belirtmişlerdi. Aynı gün, Milâno'da Maximianus, caesar Severus'a yerini terketti, (Eutropius, 10, 1).

Constantius, batıda büyük augustus olarak, Galerius doğuda küçük augustus olarak tahta geçtiler. Münhal caesar'lıklar için iki tabiî talip bulunuyordu: Bunlardan biri Constantius'un oğlu, Constantinus, ve diğeri ise Maximianus'un oğlu Maxentius idi. Bununla beraber bunların her ikisi ihmal edildi. Doğu'ya ve batı'ya Severus ve Maximinus Daia, ki hatta bu Galerius'un akrabasıydı, her ikisi de Galerius'un adamı olmakla beraber, güçlük görmeden tayin edildiler. Bu iki şah-

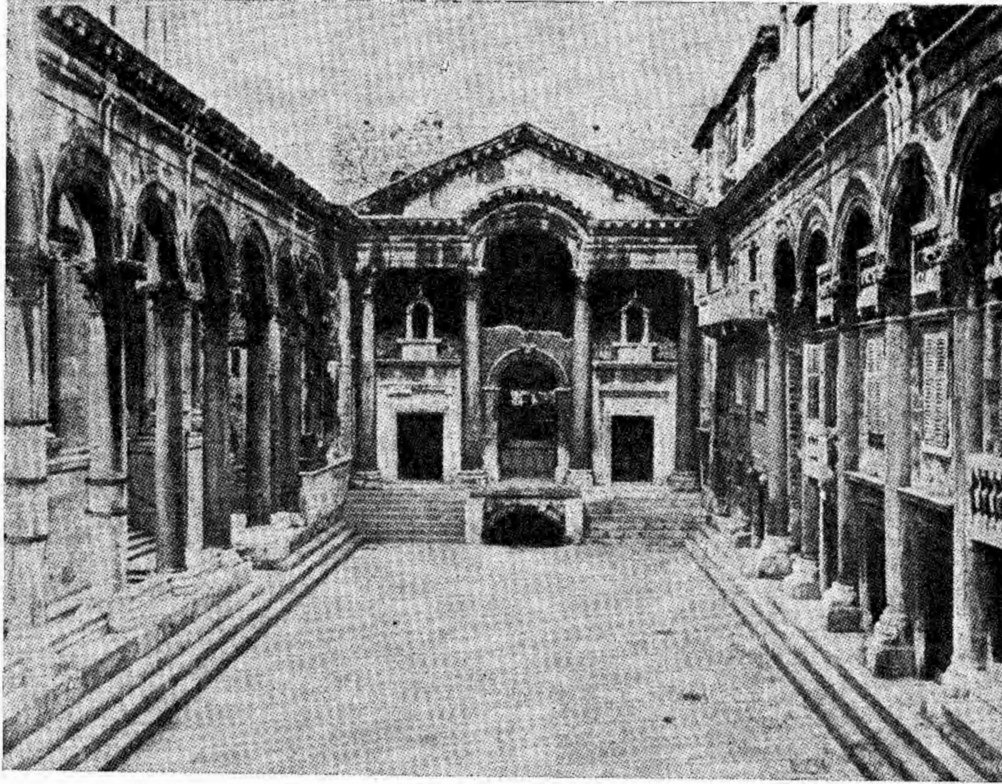
sın tayini hakkında, uygun karakterde olmadıkları için itirazlar olmuştur. Fakat, her ikisi hakkında da kesin bir muhalefet de olmamıştı. Birinci tetrarhiden ikinci tetrarhiye geçiş hadisesiz bir şe-

Maxentius
(aureus-altın sikke)

kilde tamamlanmıştı. Diocletianus, sebze yetiştirmek üzere Salona (Spalato) daki sarayına çekildi. Maximianus ise Lucania'da sahibi olduğu topraklarda kendisini nefsinin arzularına bırakan bir hayata başladı.

Eğer bu olaylara gerçek değerini vermek gerekirse, Diocletianus'un bu yeni düzenini birkaç yıl önce, caesar'ların ilk olarak tayin edildikleri zaman düşünmüş olduğunu kabul etmek icab eder. Bu feragati başlangıçtan beri, yapılması gereken bir gaye olarak kararlaştırmıştı. Caesar'lık görevinden bütün maksat, yüksek mertebe için adam yetiştirmekti ve bu çeşit yetişme, eğer terfi müddeti müddetsiz olarak sürecek olursa, manasını yarı yarıya kaybedecekti. Hatta Galerius, bu tetrarhi projesinin kurucusundan daha ateşli bir taraftarı olduğu halde, kendi Vicennalia'sının tamamlandığı sırada çekilmeğe niyet etmişti. Fakat bunun için bir kesin hudut uygulamak mümkün olmamıştı. En tabiî hudut olan, yani Diocletianus'un Vicennalia'sı bir değişiklik olmadan geçmişti, ve gerçek maksadın kendisinin ayrılmasından ziyade Diocletianus'u buna zorlamak olduğunu gösterecek çok

Diocletianus'un Spalato'daki sarayının iç kısmı (Peristylum)

Diocletianus'un Spalato'daki sarayının plânı.

şey vardır. Nitekim 305 den bir kaç yıl önce Galerius başardığı büyük hizmetlerin tanınmasını taleb etmişti. Diocletianus'u Hıristiyan kilisesini takip etmekle tehlikeli adımı atmağa mecbur etmişti ve zihnin-

Severus
(aureus-altın sikke)

de kurduğu dahilî mücadeleler Diocletianus'un 304 de birdenbire kuvvetten düşüp çökmesine sebebiyet vermişti. Yeni caesar'ların seçimi de Galerius'un şahsî sempati veya antipatisinin bir tezahüründen başka manâ taşımıyordu. Hıristiyan yazarlar, Diocletianus'un feragatini Hıristiyanlar üzerinde kazandığı mücadeleden meyüs olduğuna, bağlamaktadırlar. Aurelius Victor'a göre Diocletianus gelmesi yakın bir dahilî kavga ve umumî bir gürültüden kaçmağa uğraşmıştı. Bazı modern münekkidler ise, Diocletianus'un sonunda bu orijinal feragate pişman olduğunu, Galerius'un ise zayıf zekâsıyle onun üzerinde bir baskı yapamıyacağı kanaatindedirler.

7. DİOCLETİANUS'UN REFORMLARI:

a. *İMPARATORLUK KUDRETİ:*

Tarihin Diocletianus'un karekteri ve başarıları hakkındaki hükmü tamamen lehindedir. Roma'nın büyüklüğünü korumuş ve kudretini imparatorluğun her köşesine muzaffer bir şekilde yaymıştır. Devle-

ti yeni bir kuruluş üzerine yeniden inşa etmiş, ona değişik şekillerde yeniden yaşama gücü vermiştir. Kendinden öncekilerin devlet idaresinin çökmelerine sebep olan tehlikelerden başarıyla kurtaracak bir devlet idare sistemi icad etmiştir. Askerî anarşiye son veren yeni bir otorite temeli tesis etmiştir. Maximianus'un kendisine merkez olarak Mediolanum (Milano) u almasına karşılık Diocletianus, Nicomedia'yı merkez kabul etmiş ve kendisini şarkın cazibesine kaptırmıştı. Aynı zamanda şark monarşilerinin birçok yönlerini kabul etmiş bir imparator-ilâh olmuştu. Şarkın debdebe ve teşrifat usulleri de saraya girdi. Huzura kabulde teb'alar imparatora bakmadan önce önünde diz çökmeğe mecbur tutulmuşlardır. İmparatora ait herşey «kutsal» adını aldı : İmparator'un şahsı kutsal, sözleri kutsal, sarayı, hazineleri, herşey kutsal sayılmıştır. Diocletianus, Grek doğunun ve lâtin batının arasındaki farkı takdir etmiş ve bunu . idarenin bir tek kişinin kudretinin üstünde bir iş olduğunu anlamış ve meşhur tetrarhi sistemini bulmuştu. Buna göre, imparatorluğun idaresi ikiye bölünmekle beraber, itibarî olarak iki augustus bir tek imparatorluğu idare edeceklerdi. Her augustus, emrine bir caesar alacaktı. Bu caesar, augustus'un istifası veya ölümü üzerine, bizzat augustus olacak ve yeni bir caesar tayin edecekti. İşte bu suretle, imparatorluk önceki uzun yıllar karışıklıklara sebep olmuş olan çeşitli haris kişilerin hile ve saldırılarından kurtarılmış ve bundan önceki devirlerde lejyonların yeni imparatorun seçiminde haksız olarak oynadıkları rol, ortadan kaldırılmış olacaktı. İki augustus ve caesar, bölünmesi imkânsız bir imparatorluğun dört valisi gibiydiler ve kanunlar bu dört şahıs adına çıkarılıyordu. Bununla beraber, Diocletianus, önce de söylemiş olduğumuz gibi, imparator olmak hasebiyle diğerlerine inkâr edilmiyecek surette üstün bir mevki işgal ediyordu. Caesar'lar ise augustus'ların emri altında bulunuyordu.

b. *VİLÂYET TEŞKİLÂTINDA DEĞİŞİKLİKLER:*

Diocletianus, vilâyetlerin idaresinde büyük değişiklikler meydana getirdi. Bu devirde, senato'ya tabi vilâyetlerle, imparatora tabi vilâyetler arasındaki fark ortadan kalktı. Bundan böyle vilâyetlerin hepsi imparatorun emrine verildi. Alanları geniş olan eski vilâyetler, bunları

idare edenlere büyük bir kudret veriyordu. Merkezî hükûmet için vahim tehlikeler çok defa bundan ileri geliyordu. Bunlarda sık sık başkaldırmalar oluyor ve valiler kendileriyle birleşmiş olan taşra lejyonlarının başında imparatorluk tahtında iddiada bulunuyorlardı. Bu geniş vilâyetlerin arzettiği tehlikeyi ortadan kaldırmak isteyen Diocletianus, bunları parçalamağa karar vermiş ve tahta çıktığında adedi 57 olan vilâyetlerin sayısını 96 ve belki de daha fazlaya çıkarmıştır.

Kaynaklarımızın verdikleri az bilgi yüzünden Diocletianus tarafından meydana getirilen küçük vilâyetlerin tam adedini bilmiyoruz. Bu devrin imparatorluk vilâyet teşkilâtına ait elimizde mevcut başlıca kaynak, «Notitia Dignitatum» adını taşıyan ve saray hizmetlerinin, mülkî ve askerî memuriyetlerin resmî bir listesini, vilâyetleri tasrih etmek suretiyle ihtiva eden bir vesikadır. Kesin tarihi tesbit edilmemiş olan bu vesika alimlerin fikrine göre, V. yüzyılın başlarına aittir. Bu sebepten Diocletianus'un halefi tarafından vilâyetlerin idaresinde yapılmış olan bütün değişiklikleri ihtiva etmektedir. «Notitia dignitatum» vilâyet adedini 120 olarak göstermektedir. Tarihleri bilinmeyen, fakat daha eski bir takım listeler, bu adedin daha az olduğunu belirtmektedirler.

Diocletianus zamanında imparatorluk, dört büyük prefelik'ten ibaretti. Her prefeliğin başında bir «prafecti Praetorio» bulunuyordu. Bu prefelik'ler dioecesis'lere ayrılmıştı. En eski listelerden biri olan Verona listesi (laterculus Veronensis) bunların adedini 12 olarak göstermektedir. Her «dioecesis» de belirli bir miktar vilâyete bölünmüştü. Bu 12 dioecesis şunlardır :

I. Oriens (Toros'ların güneyindeki yerler), Isauria, Mısır, Cyrenaeca-, II. Pontus; III. Asiana; IV. Thracia; V. Moesia, Macedonia, Epirus, Achaea, Girit; VI. Pannonia, Dalmatia, Noricum; VII. İtalia; VIII. Africa; IX. Hispania, X. Viennensis (güney ve batı Fransa); XI. Gallia; XII. Britannia.

Her dioecesis bir Vicarius'un kontrolu altına verilmişti. Bunlar praetor prefekt'lerinin temsilcileriydiler ve hepsi atlı sınıfına mensuptu.

Eyalet teşkilâtını daha iyi kontrol edebilmek için, önceki fevkalâ-

deden olan praetor prefekt'liğinin vekâleti, şimdi daimi bir tesis olmuştu. Vicarii Praefectorum Praetorio, veya sadece Vicarii, kendilerine belirli bir mıntıka tahsis edilmiş makamlar olmuştu. Proconsullar murakabeden muaf tutulmuşlardı. Vicarii'ler, eyalet idaresi üzerinde icra hakkına sahip bulunuyorlardı. Vicarii'nin faaliyeti, praetor nüfuzunun azaltılmışı idi. Bilhassa bunların kaza hakları, prefect'lerle aynıydı ve bunların kararları doğrudan doğruya imparatora gidiyordu. Vicarii'ler, tamamen sivil makamlardı ve genel bir terimle iudices (hakimler) bunlar için kullanılabilir.

Diocletianus, meydana gelecek herhangi bir müşkülâta karşı kudretini daha iyi garanti edebilmek için mülkî ve askerî kudreti biribirinden tamamiyle ayrılmıştır. Bundan sonra valiler yalnız idarî ve adlî işlerle meşgul olacaklardı. Diocletianus'un vilâyet reformları neticelerini özellikle İtalya'da göstermiştir. İtalya, önceleri işgal etmiş olduğu hakim mevkiden basit bir vilâyet derecesine düşmüştür.

Bu çeşit bir reform, kalabalık bir hükûmet heyetine ihtiyaç gösteriyordu. Böylece çok karışık bürokratik bir sistem meydana getirilmişti. Bu sistem, birçok memuriyetler, çok çeşitli ünvanlar ve sıkı bir mertebe silsilesini gerektiriyordu.

c. *ORDU:*

Diocletianus, Gallienus (253-268) tarafından başlanmış olan ordu islâhatına devam etmiş ve silâh altındaki kuvvetlerinin miktarını büyük ölçüde arttırmıştır. Ayrıca hudut müdafaasına özel bir önem verilmiştir. Hudut savunması için yapılan çalışmalara, Strata Diocletiana adı verilen ve Damascus'tan Palmyra yolu ile Fırat üstündeki Sura'ya ulaşan, sağlam ve müstahkem askerî yolu; ve kaleler, yol üstündeki gözetleme kuleleri bulunan Petra'dan yine Palmyra yolu ile Circesium'a ulaşan diğer askerî yolu bir misal olarak zikredebiliriz. Ayrıca eyaletlerin bölünmesinde, hudut eyaletleri daha ufaltılmış ve savunma bakımından duces'lerin emri altına herbirine 2 lejyon verilmişti. Böylece, Caracalla zamanında bütün sayısı 33 olan lejyonlar, ki muhtemelen Diocletianus'un saltanatından önce de öyleydi, Diocletianus zamanında bu sayı 60 a çıkmıştır. Aynı şekilde, auxilia ve alae kuvvetleri de artmıştı. Lactantius, bu kadar fazla sayıda

kuvvet topladığı için Diocletianus'u yermekte ve her dört imparatorun birisinin daha önceki princeps'lerin emri altındakinden fazla si-

Praetor'lar

lâhlı kuvvete sahip olduğunu söylemektedir. Fakat, lejyonlardaki asker miktarını, önceleri 6000 kişilik olmasına karşılık, sonraları bu adedin azaldığı ve adeta lejyonların çift yapıldığı söylenebilir. Hudut savunmasının bu tertibi, lejyonların dağılışını da değiştirmiştir. Tuna üzerinde Noricum'dan nehrin ağzına kadar, asrın başındaki 11 lejyon yerine 6 sı ikame edilmiştir; dioecesis Oriens'te Arabia'dan Mesapotamia'ya kadar, bu hudut eyaletinde, 8 yerine 12 lejyon konulmuştur. Bu düzen Mısır'daki isyan ve Pers harbini başarılı bir sonuca götürmekle, doğruluğunu ispatlamıştır.

d. *VERGİ REFORMU VE MESKÜKAT'IN TANZİMİ:*

Devamlı savaşlar ve ordu mevcudunun artışı, aynı zamanda idarî teşkilâtın genişlemesi, saray masraflarının yükselmesi ve nihayet yeni binaların inşaası malî duruma ağır yükler tahmil etmiştir. Bunların yanında askerî yapılar ve kaleler, Diocletianus'un bizzat kendisinin ve müşterek naiblerin onu takliden giriştikleri yapı faaliyeti, Lactantius'un dostane olmayan tenkidine marûz bırakılmış ve Diocletianus için «yapı mania'sı» na kapılmış diye yazmıştır. İmparatorun yaşlılık çağında oturduğu Salonae yakınındaki sarayı ve eski Spalato kasabası müreffeh bir şekilde tanzim edilmiştir ve bugün dahi eski ihtişamını ifade etmekte olan, Roma'daki muazzam Diocletianus hamamları, yapıcısının muhteşem fikirlerini anlatmaya yetmektedir. Bu yapı faaliyeti ve masraflar, aynı zamanda, vergi ve çalışma temposunu da hızlılaştırmıştır. Fakat vergi ödeyenlerin sayısı vergi miktarını karşılayamaz olmuştu. Bu sebepten, bir vergi reformuna ihtiyaç hasıl oldu. Para değerinin düşmesi sebebiyle, vergilerden alınan hasılat, devletin ihtiyaçlarını kapatamıyordu. Bunun neticesi olarak mecburi toplanan bir para şekli ortaya kondu, böylelikle ordunun ihtiyacını korumak istedi. Bunlar imparatorun özel emri (i n d i c t i o) ile eyaletlerden toplanmaktaydı. Bu maksatla derhal a n n o n a e adı altında bir tahsis tesis edildi. Diocletianus'un reformuyla bu olağanüstü para toplama muntazam bir resmî vergi şekline getirildi. Bunun faydası, yâni a n n o n a'nın, devlet ekonomisinin gelecek için başlıca temeli teşkil etmiş olmasıdır. Bu vergi ödeme şekli, bütün imparatorluğa yayıldı ve doğrudan doğruya ziraî istihsalle birleştirildi. Bu şekilde, şehirde oturanlar yâni,

toprak sahibi olmayanlar bundan muaf tutuldular. İtalya'nın kuzey bölgeleri a n n o n a, vereceklerdi, bu sebepten bu bölge r e g i o a n n o n a r i a diye tanınmıştır. Geri kalan İtalya ise, r e g i o s u b u r b i c a r i a adını aldı ki, bu Roma'ya yakınlıkları ve yalnız hayvancılık, şarapçılık, kereste işleri yapmaları yüzündendir.

Devlet maliyesi idaresindeki bu yeni organizasyon, gerçekten tabiî ekonomi sistemine tamamen faydalı olmuştur. Fakat, para sisteminde bir organizasyon yapılmamış olması, tabiî ekonomide bir genel gerileme getirebilirdi. Nitekim, imparatorluğun bazı kısımlarında, hususî işler tabiî ekonomi üzerine tesir etmiyordu, aksine para halâ başlıca değişme vasıtası idi.

Bu sebeple, Diocletianus bir para reformu yapmağa karar verdi, fakat bununla mevcut ekonomik sistemi değiştirmek niyetinde değildi. Daha ziyade, paranın devri için daha kolay ve uygun bir yol bulmak istiyordu. İlk önce para basımında kendinden öncekilerin metoduyla hareket etti ve paradaki altın miktarını 70 den 60'a indirdi. Cae-

Diocletianus'a ait sikkeler

sar'lıklara tayinden sonra, 295/6 dan önce bir para reformu plânladı ve Alexandria'da yeni bir imparatorluk parası bastırdı, bununla beraber eski eyalet paraları hemen terkedilmedi. Çok geçmeden eski lokal sistem bakiyeleri ortadan kaldırıldı. Para değiştirmekteki güçlük bu şekilde tanzim edildi. Artık sayısı artmış bulunan bütün paralar, sıkı bir imparatorluk kontrolü altında, imparatorluk sikkeleri olarak aynı tipte bastırıldılar. Çeşitli darphaneler bulundukları şehrin isimlerinin kısaltmalarından ayırt ediliyordu. Darphanelerin bütün Dioecesis'lerde asla muntazam olmayan dağılışı, lokal, ticaret ve ordu ihtiyaçlarının tedarikinin temini maksadıyla yapılmış olduğunu göstermektedir. Bu reformda a u r e u s standardı 60 olan altın para ile vahidi kıyasisi 96 olan ve a r g e n t e u s denilen yeni gümüş paralar ve imparatorun başında çelenkle tasvir eden «G e n i u s P o p u l i R o m a n i» yazılı bakır gümüş karışımı bastırıldı.

e. *HUKUK VE DİN:*

Diocletianus, imparatorluğun idarî vergi ve para sistemlerindeki reform'ları yanısıra yalnız bir hususta, kendisinden önceki Illyria'lı ve Pannonia'lı imparatorların izini takib etmiştir. Bu, Roma anlamının canlandırılmasıdır. Bununla eski Roma'nın tarihî başarılarını veya hatıralarını telkin etmek istediğini zannetmek yanlıştır. İmparatorlukta yaptığı uzun yolculuklar ve hizmet yılları ona, ordunun, sivil makamların ve teb'asının da bir Roma'lı olması gerektiği kanaatini uyandırmıştı. Onun zamanı Roma'lılık çağıydı. Fakat imparatorluk içinde çeşitli unsurlar bulunmaktaydı. Bunlar Roma'lı duygusu içinde birleşmeliydi. Bu ise, kanun ve dinde ifadesini bulabilirdi. Bu prensiplerin neticesi olarak Diocletianus'un hükümeti bütün yeniliklerine rağmen konservatif (muhafazakâr) bir görünüş almıştır.

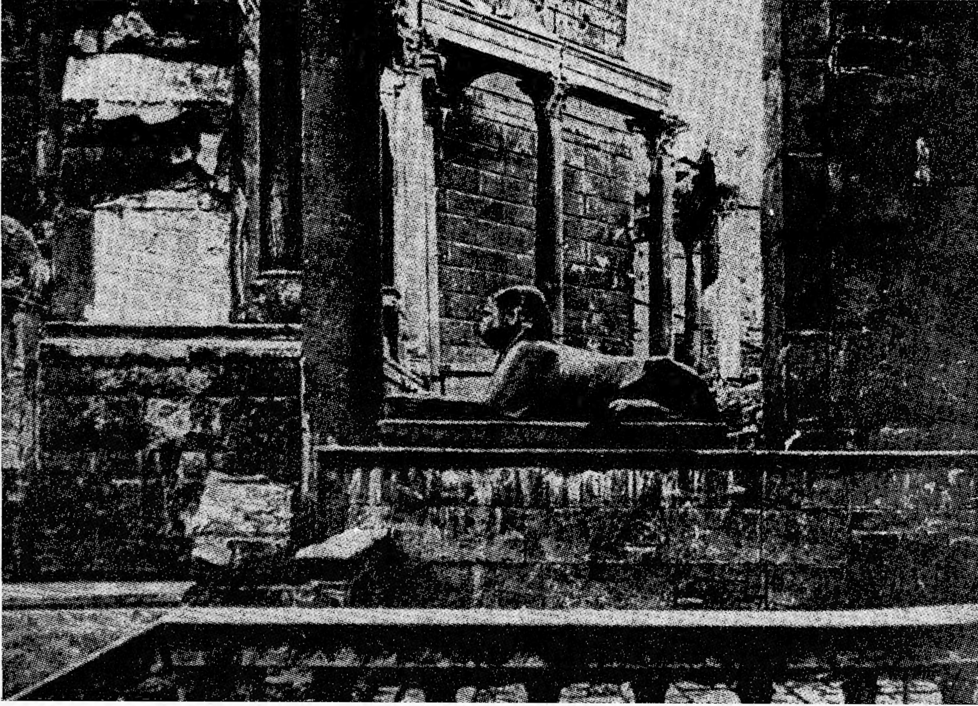
Bir Roma hukukunun yaratılması teşebbüsünün yanında, Diocletianus'un hukukî meselelerle ilgili birçok tebliğler çıkardığını görmekteyiz. Bu maksada uygun olarak Roma'lı olmayan, özellikle Grek sızıntısına mani olmağa fazlasiyle uğraşmıştır. Ayrıca, Lâtincenin resmî dil olmasındaki ısrarı da, aynı yöndeki fikrinin bir başka görüntüsüdür. Fakat bu teşebbüsü büyük bir başarı kazanamamıştır. Zira sivil

hizmetleri bir meslek olarak yapanların dışındakiler bununla ilgilenmemişlerdir.

Diocletianus'un din politikası da konservatif karekterde idi. Dinî hususlara dikkat etmek, imparatorun vazifesine dahildi. Bu sebeple eski Roma örf ve adetlerini korumağa çalışmıştır.

Juppiter Optimus Maximus'un ibadetine büyük bir önem vermiştir. Diocletianus, Aurelius'un (270-275) Sol lnvictus'u gibi Juppiter'i en yüksek ulu baş Tanrı olarak kabul etmiştir. Değişik kavramlara rağmen, devlet içinde din vasıtasiyle insanlar arasında bir birlik teşekkül etmesini ve bunun Roma dünyası çevresi için çalışmasını arzu etmekteydi. Decius zamanındanberi (249-251) Sasani Pers'lerinin, devlet dinleriyle kuvvetlenmiş etkisi yavaş yavaş girmekteydi. Diocletianus'un bu konuda uzun zaman tolerans gösterdiği bir hakikattir. Fakat bu tutumuyla, insanlara cebren bir şeyi yaptırmanın daha iyi olamıyacağı düşüncesiyle hareket ettiğini göstermektedir.

Netice olarak şunu söyliyebiliriz ki, Diocletianus, kendisinden öncekilerin çeşitli tecrübelerini ve tedbirlerini bir bütün halinde toplayarak, yeni bir imparatorluk sisteminin ilk kurucusu olmuştur. Constantinus, işte bu temel üzerine, tabir caizse, inşaatını kurmuş ve bu reformları inkişaf ettirmiştir. Haleflerinin hiçbiri onun ortaya koymuş olduğu esaslardan ayrılmamış, bazı detayda değişiklik yapmıştır. Böylece, geç-Roma müesseseleri kurulmuştur. Bir dördüncü yüzyıl tarihçisinin dediği gibi, Diocletianus, «vir rei publicae necessarius» idi, yâni «devletin muhtaç olduğu» kimseydi.

Spalato'da Diiocletianus sarayında Mausoleum

II. Kısım

CONSTANTİNUS'UN YÜKSELİŞİ

1. İKİNCİ TETRARHİ:

Diocletianus'un tahttan feragati, kendi arzusu hilâfına hatta baskıyla olmuş olsa dahî, onun hayatını vakfettiği işe asil bir vazgeçme mührü vurmuştur. İmparatorluk, halâ onun kurduğu düzen altında işliyordu. Diocletianus, bundan sonraki yıllarını devlet uğruna kazandığı barış ve emniyetin, kendisini «devlet büyüklerinin en şereflisi» olarak saydırtacağını umut ediyordu. Maximianus, büyük meslekdaşına sadakatle imparatorluk mevki ve selâhiyetlerini sessizce terk etmişti. Fakat bu nahoş lüzumluluğa açıkça sıkılmıştı. Bütün parası ve temayülleri aktif bir hayat için hazırlanmıştı. Onun için emekliliğin manası durgunluktu. Hareketsizliğe razı edilmiş olmakla beraber, umumî hayata geri dönmek gibi müphem bir tehlike arzettiği sezilmekteydi.

Diocletianus ile meslekdaşının tahttan feragatleri ile imparatorluk yeni idareciler ile «İkinci Tetrarhi» şekline girmiş ve yeni bir vazife taksimine tabi tutulmuştu.

Constantius Chlorus, batının augustus'u, şimdi büyük imparator olmuştu. Bununla beraber, ünvanı müstesna, bütün idarî fonksiyonu doğu'lu meslekdaşı Galerius deruhte ediyordu. Constantius'un kendi oğlu ile, Maximianus'un oğlu her ikisi de atlatılmıştı. Batı'nın yeni caesar'ı Severus, doğu'daki Maximinus Daia gibi Galerius'un adamıydı. Constantius, sadece Gallia, Britanya ve İspanya'yı Severus ise İtalya, Afrika ve Pannonia'yı almıştı. Doğu'da, Maximinus, Mısır'ı ve ku-

zeyde Toros'lara kadar olan eyaletleri idare ediyordu. Galerius ise Asia'nın geri kalan kısmını, Yunanistan ve doğu Illyricum'u almıştı. Fiiliyattaki bu tesbitler, sadece ve yalnız Galerius'un arzu ve menfaatlerini ifade etmekteydi. Bu şekilde Constantius, ya Galerius'un zım-

Maximinus II. Daia

men hükmü altında kalmak veyahut da dahilî bir savaş tehlikesini göze almak durumunda kalmış oluyordu. Zira, bu şekil altında Galerius, caesar'lar üzerindeki nüfuzu dolayısiyle, imparatorluğun dörtte üçüne hakim duruma gelmişti. (Eutr., X, 1, 2; A. Vict. 40, 1; Zos. II, 8, 1).

Yeni augustus'lar, uzun ve başarılı hizmetlerde denenmiş, tecrübeli kimselerdi. Her ikisi de mümtaz asker ve idareciydiler. Aynı zamanda her ikisi de yeni imparatorluk sisteminin sadık birer taraftarıydılar. Bunun dışında bir benzerlik yapmak gerekirse Hıristiyan tradisyonuna göre, Constantius onların dostu olarak tebcil edilmekte, Galerius ise düşman diye lekelenmektedir. Constantius, zarif ve kuvvetli bir din terbiyesiyle yetişmiş, kültürlü bir kimseydi. Eski Roma'lı h u m a n i t a s duygusu onda fazlasıyle mevcuttu. Bu bakımdan Illyria'lı süvariden, yani Galerius'tan çok üstündü. Galerius sözünden dönmez, merhametsiz ve sonsuz derecede haris bir şahıstı. Yeni caesar'ların her ikisi de dünyayı pek tanımıyorlardı. Severus iyi bir askerdi, fakat daha fazla bir şey değildi. Galerius'un akrabası olan Maximinus ise, yarı barbar bir gençti. İhtimal Galerius onu, Diocletianus'un

Maximianus'u yetiştirdiği gibi kaba, fakat tesirli bir vasıta olarak kullanmak istemekteydi. (C. A. H. XII, 342 v.d.)

Britanya eyaletine Pict'lerin istilâsı Constantius'un adaya gelmesini icab ettirmişti. Britanya'ya karşı bir sefere çıkıldı ve istilâcılar üzerinde parlak bir zafer kazanıldı. Fakat, bir yıllık bir saltanattan sonra, Constantius, 25 Temmuz 306 da York'da öldü. Bu yılın başlarında Constantius Pict'lere karşı sefere hazırlanırken, Galerius'a Constantinus'u kendisine yardımcı olarak göndermesini rica eden bir haber göndermişti. Constantinus, Constantius'un aşağı tabakadan olan karısı Helena'dan olan oğluydu. Constantius, Helena'yı boşamış ve Fausta ile evlenmişti. Constantinus, doğu'ya, Diocletianus ve Galerius'un sarayına getirilmiş, enerji ve gayretinin ilk işaretleri dikkati çekmişti. Diocletianus, onda kabiliyet sezmiş ve istikbalde hizmet edecek şekilde, yetiştirmişti. Hıristiyan yazarlara göre, daha çocukluk çağında Constantinus, iyi bir intiba bırakmaktaydı. Galerius, onu, ancak Tanrının lûtfu ve cesareti sayesinde kurtulabildiği tehlikeli imtihanlarla denemekteydi. Diocletianus'un tahttan feragatinden sonra, şerefli ismine rağmen bir rehine gibi tutulmuştu. Constantinus'un babasına kaçmak için, cebrî yürüyüşle seyahati ve arkasından yapılacak takibi önlemek üzere posta atlarını öldürmesi hakkında kayıtlar mevcuttur. Galerius, Constantius'un teklifini yerine getirmeyi geciktirmek istemiş olabilir, fakat bu teklifi muhakkak ki reddedilmemiştir ve en nihayet Constantinus'a gitme müsaadesi vermiştir. Bununla beraber, Constantinus kaçak bir mücrim gibi firar etmiştir. Constantius, makul bir mazeretle oğlunu geri çağırtmakla kendi hareket serbestliğini tekrar kazanmağa çalışmaktaydı. Galerius, eğer doğrudan doğruya teklifi reddederse, bu reddinden doğacak herhangi bir çatışmada tamamen kendisini kabahatli duruma sokacaktı. Fakat, Galerius ve Constantius'un arasında, Severus'un toprakları bulunuyordu. Constantinus, bu arazi içerisinden geçmek mecburiyetindeydi ve Constantinus'un tabiî rakibi olan Severus, onu alıkoyacak herhangi bir çare bulabilirdi. Bu durumda da Galerius tamamen suçsuz olduğunu ve müzakereye hazır olduğunu iddia edebilirdi, fakat Constantinus, bir rehine olarak kalacaktı. Bu çok mahirane düşünülmüş bir tertipti, fakat

Constantinus'un şaşılacak enerji ve ileri görüşü sayesinde bertaraf edilmiştir.

Constantinus I. Magnus

Constantinus, babasını Boulogne (Bolonya) da bulmuş ve onunla birlikte Britanya'ya geçmiş ve Britanya'da Pict'lerle çarpışmıştır. Bundan hemen sonra, Constantius ölmüştür.

Constantius'un diplomasisi şimdi anlaşılıyordu. Galerius'un kararını beklemeyi düşünmeden, ordu müttefik Germania kralı Crocus'un geniş nisbette teşvikiyle, Constantinus'u batı'nın yeni hükümdarı ilân etti.

Constantinus, bir iç savaştan kaçınmak ve Galerius'un tasvibini almak üzere Galerius'a ricada bulunduğu bir mektup gönderdi. Bu arada batı'da durumunu kuvvetlendirdi. Elçilik hey'etinin istekleri Galerius'a açıklandı. «Biz sizin hakimiyetinizi tanıyoruz, imparatorluk sisteminin icaplarını da kabul ediyoruz, dahilî bir harp istemiyoruz, fakat tam br izaleye boyun eğmiyeceğiz». Galerius, cevabını vermeden önce, haberin kendisini attığı hiddet galeyanını zaptedebilecek bir devlet adamıydı. Britanya ordusunun isteğini tamamen reddetmenin dahilî bir savaşa yol aaçcağını hesap ettiği için, babasının yerini almasını da kabul etmeyerek, Constantinus'u caesar olarak tanıdı ve Severus'u batı'nın augustus'u olarak terfi ettirdi. Böylece ilerde bir çare bulununcaya kadar Constantinus'u zararsız bir hale getireceğini ummaktaydı. Hatta, şahsî kızgınlığını bir tarafa bırakarak, Tetrarhi nizamının dahilî bir savaş çıkmaksızın muhafaza edilmesi için bir de açık kalblilik takdimesinde bulunmuş oluyordu. Constantinus, bu ikinci derecedeki görevi ilk önce kabul etti, zira yeterli kuvvete sahip değildi. Ayrıca Diocletianus'un düzeninin esasına saygısızlık etmek de istemiyordu. Böylece tetrarhi sisteminin benliğini değişmeden korudu.

2. CONSTANTİNUS VE MAXENTİUS:

Constantinus'un yükselişi, devletin tetrarhi sistemini sarsmış olabilir, fakat muhakkak ki bunun yıkılmasına tek sebep olmamıştır. Bununla beraber, buna sebep teşkil eden bir etkide bulunmuştur. Zira, Maximianus'un oğlu Maxentius, tahta geçme hakkına Constantinus'dan hukuken, daha fazla sahipti. Çünkü ne şüpheli ve ne de küfüv olmayan bir izdivaçtan (yani asaleti yüksek olan bir erkeğin daha aşağı nesepten bir kadınla ne kendisi ve ne de çocukları kocasının ünvan

ve mirasına hakları olmamak şartiyle evlenmesi) doğmuştu, aksine tamamen hukukî bir izdivaçtan doğmuştu. Ohalde, niçin Maxentius da aynı hakkı ümit etmeyecekti? Maxentius'un kendi hakkını zorla alacak enerjiye sahip olup olmadığı belli değildi. Fakat, Roma ve Güney İtalya vergiye tabî tutulmaları ve imtiyazlarını kaybetmeleri yüzünden zaten durumdan hoşnut bulunmuyordu ve bundan başka, Galerius'un teşvikiyle Severus tarafından ihdas edilen Praetor'luk muhafızı kademesinin başındaki Anullinus'un baskısı altında idiler. Domuz pazarında vazifeli olan Marcellianus, Marcellus ve Lucianus adındaki subayların sevkettikleri bir suikast, praetor'luk muhafızı tarafından desteklenince, hemen bir başarı kazandılar. Ufak bir mukavemet oldu, fakat şehir prefekt'inin vekili Abellius, hayatını kaybetti. Maxentius, Roma'da ve Güney İtalya'da imparator ilân edildi. (28 Kasım, M. S. 306). Fakat, Maxentius imparator ünvanını kabul etmeyerek, p r i n c e p s ünvanı ile iktifa etti. Bu hareket, halk tarafından tasvip gördü, zira Galerius, bunlardan da vergi toplanması için emir vermişti. Ayrıca halk, Maxentius'un, Galerius dolayısiyle ortadan kalkan an'anevî kudretlerinin yerine getirileceğine de inanmaktaydı. (Zos. II, 9, 3.).

Bununla beraber, Maxentius'un durumu kuvvetli değildi, çünkü az bir kuvvete sahip bulunuyordu.

Kuzey İtalya, halâ Milâno'daki merkezinde bulunan Severus'u tutmaktaydı. Fakat, Afrika derhal Maxentius'a katıldı ve onun yiyecek tedariki hususundaki endişesini ortadan kaldırdı. Fakat, durumu yine de nazikti, bu sebepten senato'nun teşvikiyle imparatorluk nişan ve alâmetlerini babasına gönderdi. Maximianus, bu sırada oğluna destek olsun diye ordu toplamak üzere Lucania'daki inzivasını terketmişti. Maximianus, kendisiyle birlikte Diocletianus'u da bu girdaba çekmek için bir mektup yazdı, fakat onu iknaya muvaffak olamadı.

Galerius bir uzlaşma kabul etmişti, fakat bir ikincisine tahammülü yoktu. Maxentius ve Maximianus'a karşı duyduğu şahsî nefreti bir yana, bu yeni harekette, baki kalmasını arzuladığı imparatorluk sistemini tehdid eden öldürücü bir hareket görüyordu. Maxentius'u tanımayı reddederek, Severus'a onun üzerine yürümesini emretti. Seve-

rus sadık bir meslekdaş olarak, itaat etti ve Milano'dan ordusunu şehir surlarına doğru sevketti (M. S. 307). Fakat bu noktadan itibaren

Canstantinus I. Magnus

sefer plâna göre gitmedi. Eski kumandanları Maximianus'un oğluna karşı savaşmak istemiyordu ordu. Roma, kapılarını inatla kapalı tuttu ve gizli ajanlar, Severus'un askerleri arasında faaliyete başladılar. Bu askerler uzun zaman Maximianus'un emri altında hizmet etmişlerdi. Ajanlar bunlardaki eski sadakat duygularını uyandırmağa muvaffak oldular. Rüşvet alış verişi de, diplomasinin başlamış olduğu işi tamamladı. Severus, Ravenna'ya sür'atle ric'at etmekten başka açre bulamadı. Yeniden Augustus'luğa başlayan Maximianus onu takib ederek, mağlûb etti ve hayatının bağışlanması sözü üzerine kendisini Maximianus'a teslim etti. (M. S. 307 başı). Severus, Roma sokaklarında teşhir edil-

a. Constantinus Magnus, b. Maximianus, c. Galerius, d. Licinius..

dikten sonra Via Appia'da hapsedildi, ve Galerius'a karşı rehine olarak muhafaza edildi. Bu sırada, Maxentius ordusu tarafından augustus ilân edildi. Fakat Galerius, halâ onun icabına bakmayı düşünüyordu. Zira onun Severus'un katlandığı yakışıksız muamelelere müsama-

ha göstereceği ümid edilmezdi, bu sebepten, onun üzerine sevki mümkün olan bütün takviye kuvvetlerini bulmak zarureti hasıl olmuştu. Maxentius Roma'da kalırken, Maximianus, Gallia'ya Constantinus'un niyetlerini anlamak ve anlaşma zemini aramak üzere, Roma'dan ayrıldı. Constantinus hali-hazırda idare teşkilâtında büyük bir kudret gösteriyordu. Maximianus, ona birkaç yıl önce nişanlanmış oldukları kızı Fausta ile evlenmesini teklif etti. Kendi durumunu emniyete almak ve Galerius'tan gelebilecek tehlikeyi hafifletmek istiyordu. Constantinus, Fausta ile evlendi. Maxentius'u augustus olarak tanıdı, kendisi de Maximianus tarafından augustus'luğa yükseltildi. Fakat Constantinus bu ünvanı yıl sona erinceye kadar kullanmadı.

Bu esnada İtalya üzerinde fırtına koptu. 307 yazıyla birlikte Galerius, hazırlıklarını tamamlamış ve onun emriyle Illyricum'u tutan arkadaşı Licinius'tan ayrılarak, İtalya üzerine yürüdü ve hiç savaşmadan Interamna'ya ulaştı. Fakat çok geçmeden Severus'a ordusunun yapmış olduğu aynı vefasızlık belirtilerini sezmeğe ve dehşete düşmeğe başladı. İtalya'nın kırlık yerlerini adamlarının yağmasına terkederek kendisi hiddetten şaşırmış bir halde, plânlarını yeniden tetkik etmek üzere Pannonia'ya çekildi. Galerius'un istilâsı Severus'un mukadderatı üzerine tesir etmişti. Muhtemelen Maximianus'un Gallia'da yokluğu esnasında, verilmiş olan karara önem verilmiyerek, Tres Tabernae'da öldürüldü. (C. A. H. XII, 346 v.d.).

Galerius'un Batı'daki istinatgâhı tamamen yok olmuştu. Constantinus'un bu entrikalarda nasıl bir rol oynadığı meçhul kalmaktadır. Fakat muhakkak ki Galerius ric'ad ederken onu ezme hareketine katılmayı reddetmiştir.

307 sonlarında Maximianus tekrar Roma'da görüldü ve meseleleri biraz daha karıştırmağa başladı. Ne sebeptense - belki şahsî hırsı veya Severus'a karşı gösterilen zulme kızgınlığı, veyahut ta şimdiki damadı Constantinus'la ilgili entrikalar yüzünden - ordularını bir toplantıya çağırdı ve oğlunun omuzlarından imparatorluk kaftanını almağa teşebbüs etti. Fakat, tasavvur olunan tertip ters gitti. Maxentius, askerlerinin yardımıyla bir çareye başvurdu ve babasını dinlemeyi ve konuşturmağı reddederek, teşebbüsünü akim bıraktı ve babasını Ro-

ma'yı terkederek Constantinus'un sarayında bir sürgün gibi melce aramaya mecbur bıraktı. Maxentius, böylece Roma'da tek başına hakim kaldı. (M. S. 308 yılı bahar'ı). (Lac. 28; Zos. II, 11; Eutr. X, 3, 1).

3. CARNUNTUM KONGRESİ VE SONUÇLARI:

O sırada Galerius, kendi plânlarına dair bir çözüm yolu aramakla meşguldü. Diocletianus'un bütün sistemi tehdid altındaydı, şimdi batı, iki augustus ve bir de kendisi büyük augustus'un emri altında büsbü-

Constantinus Magnus
(argenteus-gümüş madalyon)

tün ayrılmış durumdaydı. Diocletianus'un tecrübe ve otoritesinden faydalanmağa karar verdi. Diocletianus, 308 yılı konsulluğuna Galerius

ile birlikte tayin edildiler ve aynı yılın yazında Carnuntum'da Maximianus'un da hazır bulunacağı bir konferans tertip olundu. Bu konferans, Galerius için bir zafer oldu. Zira Maximianus görevden uzaklaştırıldı. Galerius'un itimada şayan bir silâh arkadaşı olan Licinianus Licinius, ikinci augustus olarak onun yanında ikâme edildi. Ve gerçekte Maxentius'un kontrolünde bulunan İtalya, Afrika ve İspanya'nın idaresi ona verildi. Maximinus Daia, hâlâ doğu'nun caesar'ı olmakta devam ediyordu. Constantinus aynı ünvanı batı'da elinde tutuyordu. Maxentius ise 308 Kasımında halk düşmanı ve gasib ilân edildi. Tetrarhi nizamı bu şekilde tekrar Diocletianus tarafından düzeltildi, fakat bu restorasyon sun'î olduğundan pek kısa ömürlü oldu. Maximianus, bir kere daha Gallia'ya Constantinus'un yanına kaçtı. Maxentius, Roma ve İtalya'da kaldı. Constantinus bu tenzili rütbeyi reddetti ve şimdiye kadar Galerius'un itaatkâr bir dostu olan Maximinus Daia, Licinius'un kendisinin başına getirilmesini protesto etti. Galerius, onların caesar'lık mevkileri dolayısıyle, bunlara «Filii Augustorum» (Augustus'ların çocukları) ünvanını vererek, iddialarını kışkırtmağa uğraştı.

Fakat buna itiraz eden Constantinus ve Maximinus çok geçmeden kendilerini augustusluk payesini kazanmış buldular. İki augustus ve iki caesar sistemi sona ermişti ve altı augustus birlikte Roma dünyasının idaresini aralarında paylaştılar. Galerius'un reisliği, münakaşasız kendisinde kaldı, fakat yeni sistem, genel bir anlaşma temeline dayanmadığı için, sağlam değildi, ve sadece kuvvet muvazenesinde hafif bir değişme büsbütün devrilmesine sebep olacaktı. Diocletianus'un önceden sezdiği bu «mukadder gürültü» nün vukuu yakındı, Diocletianus'u Salonae'daki çiftliğinde ekip sürmeği tercih ettiren yalnız basit yaşama sevgisi değildi.

Diocletianus'un incelikle hazırlayıp, şahıslara tabi kıldığı plânı en sonunda başarısızlığa uğradığını göstermekteydi. Birinci tetrarhi'nin muhteşem ittihatı - «Concordia» talihli bir vakıa olarak kalmıştı. Sistem, irsiyet veya hizmet iddiaları ve mizaç ve istek ihtilâflarından doğan karışıklıklardan kaçınılamıyacak kadar müşkül bir şekle

girmişti. İmparatorluğun istikbalinin şimdi başlıca dayanağı altı idarecisinin şahsiyetlerine kalmıştı.

Altı augustus bir müddet yan yana hüküm sürdüler. Hiçbir ciddî karışıklık onları rahatsız etmedi. Diocletianus'un tesis etmiş olduğu barış öylesine sağlam olmuştu. Constantinus, Gallia'da Rhen üzerinde barbar'lara karşı çarpışmak üzere sefere çıkmış ve esir German'ları arena'da gladiatör olarak teşhir ederek teb'asını memnun etmişti. Askerlerini talim ve terbiye ettiriyor ve gelecek daha büyük meseleler için onların enerjilerini arttırmağa çalışıyordu. Carnuntum'dan sonra ihtiyar Maximianus sarayına dönmüştü. Halâ büyük augustus ünvanını taşıyordu, fakat hiç bir gerçek imparatorluk fonksiyonu bulunmamaktaydı. Kendi otoritesini kuvvetlendirmek için, Constantinus'u devirmek çareleri aramağa başladı ve boş yere kızı Fausta'yı kocasına karşı kullanmağa uğraştı. En nihayet, Constantinus Rhen'e doğru ilerlemeğe başladığı zaman isyan etti ve bir kısım askeri kendi tarafına çekti, Arles'den kaçtı fakat Massilia (Marsilya) da muhasara edildi, ve yakalandı, fakat hayatı bağışlandı, 310 yılı başlarında ölü olarak bulundu, resmî kayıtlara göre intihar etmiştir. Constantinus'un hakimiyet sahasında hatırası lânetlendi.

Aynı sırada Constantinus, Frank korsanlarının İspanya'ya girmesi üzerine bunlara karşı harekete geçmiş ve istilâcıları sürerek İspanya'yı kendi sahasına katmıştı. Bu kayıp, Afrika'da Maxentius için çok tehlikeli olabilecek ciddî bir isyana yol açtı. Roma'da açlık ve kıtlık başgösterdi. Praetor'lar ve aç halk arasında sokak çarpışmaları başladı, altıbin kişi öldü.

Şehirde büyük bir yangın çıkması üzerine, karışıklıkta, askerler de halkla birlikte çapulculuğa koşmuşlar ve tehlikeli bir katliamın önüne ancak imparatorun müdahelesiyle geçilebilmişti. Africa'da çıkan isyan, İtalya'nın hububat teminini tehdit etmişti. Bu olaylarda rakiplerinden hiçbirisinin kendisine yardım etmek istemeyişi Maxentius'un mukadderatının tayin edildiğini gösterebilirdi. Galerius'un tarafını tutan bir kısım ordu, Maxentius'u vazifeden menetti. Maxentius, dehşet içinde kalmıştı, Kartaca'da kendisine prefekt'lik eden Alexander'den oğlunu rehine olarak istedi. Alexander, bir Frigya'lıydı, yaşlı, za-

yıf ve kararsız karakterliydi. Bununla beraber, bu talebi reddedecek cesareti buldu ve kendisini imparator ilân etti. Maxentius, birkaç khohort'la birlikte Rufius Volusianus'u Afrika'ya gönderdi ve derhal Alexander'e ve davasına son verdi. Kartaca şehri hiyanetini ağır bir şekilde ödedi. (M. S. 311). Maxentius, yalnız Afrika'da veya Alexander tarafından, yere vurulmuş değildi. Şimdi Maximianus da ölmüş bulunuyordu. Maxentius oğula yakışır sadakati tekrar gösterdi. Ve onun şerefine «Divus» olarak sikke bastırdı.

Galerius, artık 1 Mayıs 311 de başlaması icabeden Vicennalia'sını kutlamayı beklemekteydi. Bu sebeple, insafsızca vergiler toplamakta ve kasalarını doldurmaktaydı. Niyeti, kendi tahttan feragat fırsatını daha önce kullanmak, devlet idaresini augustus olarak Severus ve Licinius'a, caesar olarak da kendi oğlu Candidianus ve Maximinus Daia'ya terk etmekti. Fakat vakıalar ters gitmişti, şimdiki durumda çekilmesinin manası, kendisinin halâ bir ideal olarak sarıldığı idare sistemine öldürücü bir darbe vurmak olacaktı. Fakat, müthiş ve sıkıntı veren bir hastalığa müptelâ oldu ve o kadar istekle dikkat ettiği törenlerin yapıldığı bir ay içinde öldü. Fakat, ölümünden önce, hastalığına Hıristiyanların Tanrısının sebep olabileceğini düşünerek bütün Hıristiyanlara serbest ibadet hakkı tanıyan tolerans emirnamesini çıkarttı. Birinci augustus'un ölümü ciddî neticeler doğuracak nitelikteydi, nitekim gerçekten neredeyse doğrudan doğruya dahilî savaşa sürükleyecekti. 308 yılından beri Galerius'dan şahsî haklar iddia etmekte olan Maximinus Daia, Asia'yı işgal etti ve kuzeye Bosphorus'a doğru ilerledi.

Licinius, onunla boğazın karşı tarafında karşılaşmak için sür'atle ilerledi, fakat son dakikada iki rakip bu hududu kuvvetlerinin nüfuz sahası olarak kabul etmeyi muvafık buldular. Fakat kaçınılmaz çarpışma yaklaşmaktaydı. Dört augustus daha uzun zaman bir sadakat sistemi içinde bir arada bulunamıyacaklardı. Ve onların sayıları imparatorlukta artık kudret değil, fakat zaaf ifade etmekteydi. Constantinus kat'î olarak Maxentius'a karşı yönelmeğe başlamıştı. Onu bir Tiran olarak kabul etmekte ve Hıristiyanların kendi topraklarında desteklenmesini istemekteydi. Hiç olmazsa biraz siyasî strateji zekâsı bu-

lunan Licinius, Constantinus'u daha yakına çekti ve onun kızkardeşi Constantia ile nişanlandı. Maxentius ve Maximinus'un her ikisini de tehdid eden bu koalisyona karşı kendilerini korumak için ittifak istiyecekleri sakınılmaz bir durumdu. (Zos. II, 14; Lac. 20; 36; 43; A. Vict. 40, 18-19).

4. CONSTANTİNUS'UN İTALYA'YI İSTİLÂSI :

M. S. 311 yılı tolerans fermanını ve Galerius'un ölümünü getirmişti. Maximinus fırsatını bulmuş, Licinius'tan evvel davranmış ve Asia Minor'u işgal etmişti. Bundan böyle, Hellespontus, doğu'nun imparatorlarını bölmüş oluyordu. Asia eyaletinin kendisine vermiş olduğu mâlî imkânları kaybeden Licinius, Constantinus'a destek olmak için ona dönmüştü. Zaten, 310'da Constantinus'un kızkardeşi, Constantia ile nişanlanmıştı. 311 yılı yazında Serdica'da Licinius askerlerinin sadakatini emniyet altına almak üzere hususî imtiyazlar vermekle meşgul bulunuyordu. Batı'da Maxentius, ölmüş babasını Tanrılaştırmış ve onun Hercules davasının hüküm sürdüğünü yeniden iddia etmişti. Licinius'un Constantinus'un müttefiki olması üzerine, Maxentius ve Maximinus bir araya gelmişlerdi. Hububat teminini tehdid eden Africa'daki isyanı bastıran Maxentius Severus ve Galerius'un kendisine yenilerek ric'at etmiş oldukları Aurelianus surlarının gerisine sığınmıştı. 312 de Constantinus, Rhen üzerinde Roma hakimiyetini yeniden tesis ettikten sonra batı'nın merkezini elinde tutan Maxentius'a karşı yürümeğe karar verdi. Germen istilâları sebebiyle ordusunun üçte birini burada bırakmak zorunda kaldığından, yanında ancak 40.000 kişilik bir kuvvet bulunuyordu.

Constantinus, Alp'lerden geçerek ilerledi: gerisinde Rhen hudutlarını muhafaza etmek üzere kuvvet bırakmıştı. İstilâ ordusunun gerçek miktarını bilmemekle beraber, bunun 40.000 kişiden az olmaması gerekmektedir. Maxentius'un İtalya'da aşağı yukarı 180.000 kişilik bir ordusu vardı, bunun büyük miktarı Roma'da kendisi ile birlikte bulunuyordu. Ayrıca şehir surları takviye edilmişti. Constantinus'un Cenevre dağı üzerinden yürüyüşüne mani olunmadı, bununla beraber Segusio (Susa) garnizonu takviye edildi. Bu müstahkem kaleye hücum edildi ve ele geçirildi. Constantinus'un ordusundaki disiplin öylesiney-

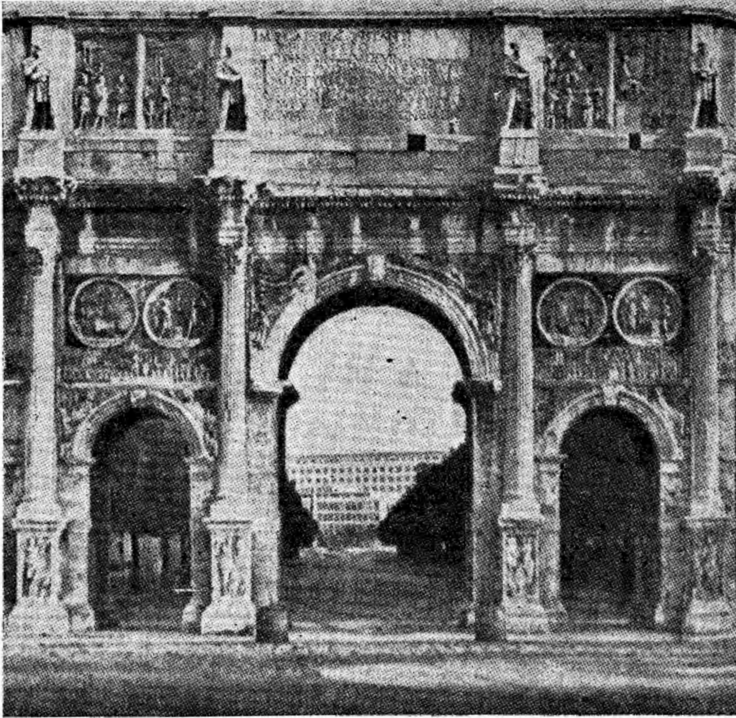
di ki şehirde hiç bir yağma olmadı. Bu nadir itidal, meyvalarını sonra verdi: Constantinus, İtalya'ya vasıl olduğunda diğer şehirlerde bir kurtarıcı gibi heyecanla selâmlandı. İlk önemli çarpışma Turin yakınında muhtemelen Alpiguano ve Rivoli arasında yapıldı. Muharebenin başlarında Constantinus'un merkezi, Maxentius'un zırhlı süvarilerinin önünde çekildiler, sonra kanatlar atlıların üzerine kapandı ve topuzlu askerler süvarileri atlardan aşağıya devirdi, ordu bozuldu. Turin, kapılarını firarilere kapattı ve sonra teslim oldu. Milano ve diğer Transpadana Galya'sı sakinleri kapılarını açtılar. Bu sırada Pompeianus Ruricius'un kumandası altında Verona'da büyük bir kuvvet toplanmıştı. Bunlar Licinius'un Noricum'dan gelebilecek bir saldırısına karşı, Brenner geçitini tutuyorlardı. Milano'da kısa bir duraklama ve Brixia'da ufak bir çarpışmadan sonra, Constantinus geleceyin Adige'yi geçti ve Verona'yı kuşattı. Ruricius, Constantinus'un hatlarını bozdu ve yardımcı kuvvetlerini arttırdı. Buna rağmen Constantinus tereddüt etmedi: Muhasarayı kaldırmadan derhal Ruricius'un dönmekte olan kuvvetlerinin karşısına çıktı. Hücumu bizzat idare ediyordu; savaş geceye kadar devam etti. Ruricius öldü, askerleri dağıldı. Aquilea, emniyete alındı, Verona teslim oldu. Bundan sonra merkezî İtalya'ya doğru yürüyüşe devam edildi; Modena, kısa bir muhasaradan sonra teslim oldu; ve Roma yolu açıldı. Constantinus'un ordusu bu sırada 25.000 kişiye inmişti. Fakat Roma, daha önce Severus ve Galerius'u ric'ate mecbur eden ve takviyesiz bıraktıran surlara sahib bulunuyordu. Bu sebepten Constantinus batı'nın başşehrinin hububat yolunu kesecek bir donanma hazırladı, fakat bu boşuna oldu, zira Alexander'in isyanı vaktinde bastırılmış ve Maxentius Afrika'nın zahire anbarından bol miktarda erzak elde etmişti. Constantinus'un büyük korkusu, Maxentius'un Roma'yı terk etmeyişi idi. Fakat, Maxentius, Apenin'leri aşmış bulunan ordunun Roma'ya yaklaştığını öğrenmesi üzerine plânından vazgeçerek Roma'dan ayrılarak açık araziye çıktı ve kendisi Via Flaminia yolu boyunca ilerleyerek Saxa Rubra (Prima Porta) geçidine geldi, ki burada Constantinus'un ordusuyla karşılaştı. İlk çatışmada Maxentius'un askerleri galip geldiler. Bunun üzerine Cons-

tantinus, bütün kuvvetlerini şehrin yakınına getirdi ve Milvius köprüsü mıntakası (regione) yakınında karargâh kurdu.

Constantinus Magnus

28 Ekimden biraz önce Constantinus'a rüyasında askerlerinin kalkanları üzerine Tanrının işaretini koyması emredilmişti ve düşmanla bu şekilde karşılaşılmıştı. Yâni Christus'un haç işareti emredildiği gibi, kalkanlar üzerine çizilmişti. Constantinus rüyasında, haçın yanında (hoc vince = 'εν τούτῳ νίκα) «bununla galip gel» ibaresini de görmüştü. Aynı gün, Maxentius, kudret ve kuvveti ele alışının yıl dönümünde, kutsal Sibylla kitaplarına danışılmasını emretti. Cevapta, Roma'lıların düşmanlarının mahvolacağı söylendi. Maxentius, orduya katıldığı zaman, muharebe artık başlamış bulunuyordu. Constantinus, düşmana karşı süvarisiyle atıldı ve kendisini piyade ta-

Roma'da Constantinus Magnus Zafer Takı

Constantinus Magnus'un Zafer Takından relief

kip etti. Müthiş bir savaş oldu, fakat Maxentius'un hatları yarıldığı zaman, geri dönemediler zira Tiber nehri hemen arkalarından akmaktaydı. Karşıya geçmek için kayıklardan yapılan köprü, ağırlık altında battı, Maxentius ve yanındakiler mahvoldu. (Lac. 44, 3; 44, 5)

Constantinus ertesi gün Maxentius'un başını taşıdığı halde muzaffer olarak batı'nın başşehrine girdi. Senato ve halk Constantinus'u büyük sevinç gösterileriyle selâmladı. Maxentius'un hareketleri hükümsüz sayıldı ve hatırası lânetlendi, praetorları dağıtıldı. Constantinus'un sağ elinde bir haç tutan heykeli Roma'da zaferinin sembolü olarak dikildi. Zafer takı üzerinde bugün dahi şehrin Maxentius'tan kurtarılmasını hatırlatan şu ibare bulunmaktadır: «Instinctu divinitatis, mentis magnitudine» imparatorun şahsî başarısını alkışlamakta, fakat bunu Tanrısal varlığın müdahelesine bağlamaktadır.

Constantinus, augur'ların tavsiyesine karşı askerî müşavirlere rağmen, Licinius'un kuvvetlerinden yardım almadan inanılmaz bir cesaretle, her şeyini tehlikeye atmış ve kazanmıştı. Bunun izahını, Constantinus, bilmekteydi, bu beşerî değil, fakat Tanrısal bir esrarengiz kuvvetle «İnstictu divinitatis» başarılmıştı. Bu Tanrının Haç'ının görünüşü hakkında Constantinus daha Gallia'dayken ve İtalya üzerine yürümeden bir gün öğleden sonra gökyüzünde kendisine göründüğü rivayeti de vardır. Fakat, görünüm hususunda başka bir çağdaş delilimiz yoktur. Sadece, Eusebius'un Constantinus'un ölümünden sonra yazdığı «Vita Constantini» adlı eserinde bunu iddia etmesi yegâne delilimizi teşkil etmektedir. Eusebius'un «Kilise Tarihi» nde bununla ilgili bir kayıt bulunmamaktadır. (C. A. H. XII, 681 v.d.).

5. MAXİMİNUS'UN SONU:

Constantinus, Milvius köprüsü zaferinin ertesi günü, imparatorluk kudretini bir düzene koymak gerektiğini anladı. Zira, Roma, kendisini büyük sevinçle kabul etmişti. İlk önce senato'nun itibarî kudretini tanıdı. Sonra Galerius'un ölümüyle Maximinus'a intikal etmiş olan büyük augustus'luğu halletmesi gerekti. Bunun için, kanun vazıı yetkisi ile konsul tayin etme selâhiyetini üzerine alarak, bu kudretini derhal

kullandı ve M. S. 313 de Maximinus'u kendisiyle birlikte konsul tayin etti.

Yeni yılın başlarında iki ay kaldığı Roma'yı terkederek, Milano'ya geldi ve burada kızkardeşi Constantia ile Licinius'u evlendirdi.

Evlenme töreninden sonra yapılan toplantıda imparatorluk siyaseti görüşüldü. İki taraf birbirine zıt fikirler ortaya attılar. Uzun münakaşalar sonunda görüş birliğine varıldı. Constantinus'un tam bir din toleransı fikrine (Milâno emirnamesi) Licinius sesini çıkarmadı. Fakat, kanun vazıı yetkisini kendi sahası dışta tutulmak şartıyla kabul etti. Ancak böylelikle Maximinus'un büyük augustus'luktaki durumunun düzenlenmesine razı oldu. Constantinus ayrıca, Licinius'un üvey oğlunun babasının kanunî halefi olmasına Constantia tarafından müsaade edilmesine muvafakat etti. En nihayet, Maxentius'un ordu ve eyaletlerine nazaran askerî idarenin ayrılması kabul edildi.

Bu sırada Constantinus, Rhen'deki Frank isyanı için çağırıldı ki, bunları ertesi ay kat'î olarak yendi. Licinius doğu'ya döndü. Maximinus, büyük augustus'luktan indirilmesini sükûnetle karşıladı. Zira, bu şekilde, Licinius'a karşı tasarladığı savaşa Constantinus'un karışmayacağını umuyordu. Fakat başarısının bir hücuma bağlı olduğunu biliyordu. Constantinus'un Germanya'da olmasını fırsat bilerek, yalnız kalmış olan Licinius'a hücuma karar verdi.

Çarpışma kısa sürmüş olmalı, zira kışın ortasında yağmur ve kar altında, Licinius halâ İtalya'da iken, Maximinus Syriye'den boğazlara vasıl oldu ve Avrupa'yı istilâ etti. Licinius, derhal Milano'yu terk etti ve istilâya karşı koymaya koştu. Byzantium garnizonu onbir günlük bir kuşatma sonunda teslim oldu. Heraclea ve Perinthus aynı şekilde kapılarını açtılar. Licinius, bu sırada ufak bir kuvvetle Hadrianapolis'e (Edirne) gelmiş ve komşu sahillerden mümkün olduğu miktarda kuvveti sür'atle toplayarak Tzirallum ve Drizipara mevkiinde, birbirlerinden 5 km. uzaklıkta ordugâh kurdular. Maximinus'un 70.000 kişilik ordusunun karşısına ancak 30.000 kişilik ordusuyla çıktı. Maximinus Juppiter'e eğer zafer kendisine nasib olursa, Hıristiyan adını kökünden kazıyacağına yemin ederken, Lactantius'un naklettiğine göre, bir

melek de Licinius'a eğer kendisi ve ordusu Summus Deus'a müracaat ederlerse zaferin onların olacağını bildirmekteydi.

Maximinus, sulh şartlarını görüşmek istemedi; Licinius'un ordusu üzerinde savaşmadan zafer kazanacağını ve böylece birleşik kuvvetlerle Constantinus'a hücum edebileceğini ummaktaydı. İki ordu 30 Nisanda Campus Serenus'ta savaşa giriştiler. Maximinus'un ordusu sayıca üstünlüğüne rağmen maneviyatının bozukluğundan, tamamen mağlûbiyete uğradı ve kaçmağa başladı. Maximinus da ancak bir köle kıyafetine girerek kaçabildi. (1 Mayıs 313). Asia Minor'a geçerek Cilicia'da Toros dağları arkasına sığındı. Buradan, toplayacağı ordu ile Licinius'un ordusuna karşı koymayı düşünmekteydi. Nicomedia'da Milano'dakine benzeyen bir tolerans fermanı çıkartarak, Hıristiyanları kazanmak istedi. Fakat bu siyaset değişikliği fayda vermedi, 313 Ağustosunda kendisini iskelete çevirip kör eden bir hastalıktan Tarsus'ta öldü. Böylece bütün doğu, kan dökülmeden Licinius'a geçti. Fakat insanlık dışı bir şiddetle, yalnız Maximinus'un kumandanları, karısı ve çocuklarını değil, fakat Galerius ve Severus'un da bütün akrabalarını öldürttü.

III. Kısım

CONSTANTİNUS TEK BAŞINA

1. CONSTANTİNUS VE LİCİNİUS:

Bu şekilde imparatorluk Licinius ve Constantinus arasında bölünmüş oldu.

Constantinus, Germanya'daki zaferlerinden sonra, Licinius ile Milano'da karar verdikleri devlet şeklini pratik olarak tatbike teşebbüs etti. İki augustus arasındaki toprakları kontrol edecek bir caesar tayin etmek istiyordu. Bu göreve, kız kardeşi Anastasia ile evli bulunan Bassianus'u tayin etti. Fakat bu seçim, Licinius'un hoşuna gitmemişti, zira Bassianus'un Constantinus'un aleti olduğundan şüphe etmekteydi. Bu sebepten, Bassianus'un kardeşi Senecio ile bir suikast plânlandı. Bassianus'un kardeşi Senecio, Licinius'un taraftarı idi, bu sebeple Constantinus'a karşı hücuma geçmekte mutabakata vardı. Fakat haince tertiplenen plân keşfedildi. Zaten Emona'da Constantinus'un heykelleri yıkılmıştı ve Licinius, Senecio'yu teslim etmeyi reddedince, suç ortaklığı meydana çıktı. Constantinus meskükatı üzerine tekrar Claudius atasının ve sülâlesinin iddiasını gösteren tasvirler bastırdı ve ordusunu Kuzey İtalya'da toplayarak 20.000 kişinin başında Aquilea ve Noviodunum yoluyla Siscia'ya vasıl oldu 314 güz'ü). Pannonia'da Cibalae (Vinkovce) yakınında Licinius'un 35.000 kişilik ordusuyla karşılaştı. Bu ordu, geniş bir ova'da ordugâh kurmuştu; Constantinus'un ordusu bir tarafta dağ, diğer tarafta derin bir bataklık arasından ilerliyordu. Fakat, bundan yılmıyarak, derhal süvarisiyle hücuma geçti

ve böylece piyadesinin yaklaşmasına imkân sağlamağa muvaffak oldu. Muharebe akşam karanlığına kadar şiddetle devam etti, Licinius'un ordusu ikmal safını terk edince, kaçmağa başladı ve Sirmium'a (bugünkü Metroviç yakınında) varıncaya kadar durmadı. Burada Save (savus) nehri üzerindeki köprü tahrib edildi ve Licinius, söylendiğine göre 20.000 kişiyi Cibalae'daki muharebe meydanında kaybetmiş olduğundan Thrakia'ya takviye kuvvetleri toplamak üzere yola çıktı. O kadar şaşırmıştı ki, Hadrianopolis'te hudut kumandanı Aurelius Valerius Valens'i batı'nın augustus'u seçdi ve Constantinus'u tahtından attığını bildirdi.

Bunun üzerine bu sırada Philippopolis'te bulunan Constantinus'a sulh aktetmek için elçiler gönderildi. Constantinus, teklifleri reddetti ve Campus Mardiensis'te (muhtemelen Philippopolis ve Hadrianopolis arasında) her iki tarafın da büyük azimle savaştığı ikinci bir muharebe oldu. Constantinus, bir zafer kazandı. Fakat neticesi müphem kaldı, zira muharebeden sonra Constantinus, Licinius'la teması kaybetti: onun Byzantium'a doğru ilerlediğini zannediyordu, bütün sür'atiyle Byzantium'a doğru yürüyüşe geçti, sadece Licinius'u bulmak istiyordu, fakat Licinius, Beroea'da bulunuyordu ve böylece kendi muharebe hatlarını kapamış oluyordu. Bu şekilde, batı'dan gelecek takviye kuvvet-

Constantinus I. Magnus
(solidus)

leri durdurulabilecekti. Fakat Constantinus'un ilerleyişi ile Licinius'un da aynı şekilde Asia'daki esas kuvveti ile teması kesilmiş oluyordu, bu sebepten Licinius, bir kere daha sulh aktetmek için zemin aradı: Mestrianus'u Constantinus'a gönderdi ve diplomatik vadeler sonunda Roma dünyası yeni bir bölünme üzerinde mutabık kaldı. Constantinus Pannonia, Illyricum, Macedonia, Yunanistan ve Moesia'yı elde etti. Licini-

Licinius
(aureus-altın sikke)

us ise Avrupa'da yalnız Thrakya'yı elinde tutabildi. Licinius, yeni tayin edilmiş caesar'ı feda etmek zorunda kaldı, ve kendi öz oğlunun caesar olarak tanınması hususundaki bir teşebbüsü de Constantinus tarafından bozuldu. Hiç birisi diğerinin mıntıkasına, ancak barbar istilâsı olmadıkça, giremiyeceği karar altına alındı.

M. S. 313 ilkbaharında Licinius, Maximinus'un istilâsını karşılamak üzere doğu'ya döndüğü zaman, Constantinus, Rhen üzerindeki German'ları ve Frank'ları defetmek için Milano'dan Gallia'ya çağırılmıştı. Sefer sonunda başarısı (15-20 temmuz arasında) Ludi Francici oyunlarıyla kutlandı. Bundan böyle Gallia'daki sulh bozulmadı. Bunu takiben, Afrika'daki dinî bölünmeler imparator'un dikkatini buraya çekti. Donatist'ler Constantinus'un kendilerini imparatorluk nimetlerinde ortak olmaktan mahrum etmesi hükmüne karşı meydan okuyorlardı. Bunlar Constantinus'tan kendileriyle Katolikler arasındaki dava-

yı bir karara bağlamak üzere Gallia'dan piskoposlar tayin etmesini rica ettiler. Constantinus rica dileğini alınca bu meseleyi piskopos Miltiades ve Gallia'lı üç ruhanî reis'e havale etti. Miltiades, bu ufak komiteyi, kilisenin an'anevî adetleri mucibince bir konsül (İstişare meclisi) şekline çevirdi. Bu Roma'lı Kilise Meclisinin karşıt kararı üzerine Donatist'ler buna muarız olarak daha yüksek bir meclis ricasında bulundular. Constantinus, daha yüksek bir meclisin toplanmasını kabul etti. 314 de Constantinus'un idaresindeki imparatorluğun bütün kısımlarından, piskoposlar Arles'e geldiler. Kilise, bu revizyonda (düzeltmede)

Constantinus Magnus ve Sol (güneş Tanrısı)

Roma hükmünün hiçbir muhalefetini dinlemedi, bağımsız bir şekilde durumlarını takviye ettiler. Birkaç yıl önce Elvira'da toplanmış Konsil'in hasıl ettiği kanunları tashih etme fırsatını da elde ettiler. Artık Hıristiyanlar Kilise'deki durumlarına zarar gelmeden sivil memuriyetlere girebileceklerdi. Fakat, Arles'teki Konsil'in zıt kararıyla da Donatist'ler memnun kalmamışlardı. Bunlar Constantinus'un kendi hükmünü rica ettiler. Constantinus, uzun zaman tereddüt etti, fakat en nihayet 316 yılı Kasım'ında kabul etti ve bizzat kendisi bu davada hükmünü verdi. Bir imparatorluk nizamnamesiyle Donatist kiliseleri müsadere edildi, Donatizme karşı askerî bir baskı başladı.

Constantinus ve Licinius 315 M. S. de konsüllüğü beraberce paylaştılar. Ve Goth'ların bir istilâsı karşısında Aşağı Tuna'yı tahkim ederek kuvvetlendirmek için birlikte hareket ettiler. Aynı yıl Constantinus, Roma'da decennalia'sını kutladı. Ve bugün dahi Colosseum ve Palatinus arasında duran takı zafer dikildi, bu Traianus ve diğer imparatorların abidelerinden alınan süslerle donatıldı. M. S. 317 yılı 1 Mart'ında Serdica'da üç yeni caesar yaratıldı. Bunların ikisi Constantinus'un oğullarıydı. Biri on yaşında, bir cariyeden olma Flavius Julius Crispus, diğeri de birkaç gün önce Fausta'nın doğurmuş olduğu Flavius Claudius Constantinus, üçüncü caesar ise Licinius'un gayri meşru oğlu Valerius Licinianus Licinius idi. (Aynı yıl, Constantinus'un üçüncü oğlu doğdu). Bütün bu kaynaşmaya rağmen iki imparator arasında pek az sempati vardı. M. S. 318 yılı yaz'ında İtalya'ya bir seyahat yapan Constantinus, bir daha batı'ya dönmedi.

Constantinus'la Licinius arasındaki anlaşmanın temeli pek sağlam değildi. Bununla beraber, barışı sekiz yıl korudu. Bu süre içinde Constantinus, Hıristiyanlara daha fazla yaklaştı, Licinius ise takibata geçerek bunları rahat bırakmadı. Böylece Constantinus kiliseleri serbest bırakmağa, bunlara hediyeler vermeğe, mahkemeleri pazar günleri kapatmağa ve en nihayet (M. S. 323 Mayısında) Hıristiyanları bü-

tün pagan törenlerinden azade kılmağa yöneldi. Licinius, Hıristiyanları sarayından sürdü, rahiplerin toplantılarını yasakladı ve ibadetlerine karıştı. İşte bu durum aralarındaki savaşa dinî bir yön verecekti. Fakat asıl sebep bu değildi. M. S. 321 de oğulları Crispus ile Constan-

Constantinus Magnus (M.S. 320 yıllarında)

tinus'u konsulluğa tayin etmişti ve ertesi yıl bu görevi en genç oğluyla meslekdaş olarak aldı. Licinius, bu harekete kendi oğluyla konsulluğa geçerek cevap vermişti. Bu durum dostça bağlılığa bir darbe mahiyetinde idi ve her iki imparator savaş hazırlığına başladılar. Tuna eyaletlerinden ordunun çekilmesi, M. S. 322 de bir Sarmat akınının doğu Pannonia'ya girmesine sebep oldu, Constantinus, bunları başarı ile püskürttü. Kralları Rausimod'u öldürterek, binlerce esir aldı. Fakat ertesi yıl, Goth'lar Thrakya'yı istilâ ettiler.

İşte bu meşguliyet sırasında Licinius'un topraklarına geçti, bu durum aralarındaki anlaşmaya uymaktaydı, fakat bir savaşa yol açtı. Zira Licinius, bunu karşı gelme kabul etti. Constantinus'un ordusunda 120.000 piyade ve 10.000 süvari bulunuyordu, ve oğlu Crispus Piraeus ta 200 gemilik bir filoya kumanda etmekte idi. Licinius, Hadrianopolis yakınında 150.000 piyade ve 15.000 süvari ile beklemekteydi, amirali Amandus ise 350 gemi ile Hellespontus'u tutmakta idi. Constantinus'u geride tutmak için donanmadan faydalanılmadı. Birkaç güç manevradan sonra Constantinus ilk muharebeyi kazandı (3 Hazi. 323). Fakat Byzantium'un surları önünde durakladı. Zira, Licinius orada denize hakim olduğu müddetçe emniyetteydi. Bu sebepten magister officorum'u Martinianus'u batı'nın yeni augustus'u olarak ilân etti. Ve ona Constantinus'u Asia Minor'a geçirtmemesini bildirdi. Bu sırada Cons-

Crispus
(aureus-altın sikke)

tantinus filosunu kuvvetlendirmiş ve oğlu Crispus, Amandus'u Hellespontus'ta tam bir mağlûbiyete uğratmıştı. Bunun üzerine Licinius, Byzantium'u terkederek kendisini müdafaa için Küçük Asya sahillerinde hazırlıklara başladı. (Cod. Theo. XV, 14, 1; Anon. Val. 5, 21-29; Euseb. I, 50; Zos. II, 22-28).

Constantinus, Byzantium'u bir tarafa bırakarak Chrysopolis (Üsküdar) yakınında karaya çıktı ve orada bütün ordusuyla kendisini bekleyen Licinius'u buldu. Chrysopolis muharebesi (18 veya 20 Eylül 323)

kat'î neticeli oldu. Licinius, 30.000 askerle, Nicomedia'ya kaçtı. Byzantium ve Chalcedon (Kadıköy) teslim oldu. Constantia kocasının haya-

Fausta
(Constantinus'un
karısı-solidus)

tının bağışlanması için geldi. Bu kabul edildi ve Constantinus sözünü bir yeminle teyid etti. Bununla beraber Licinius 325 Ekiminde devlete

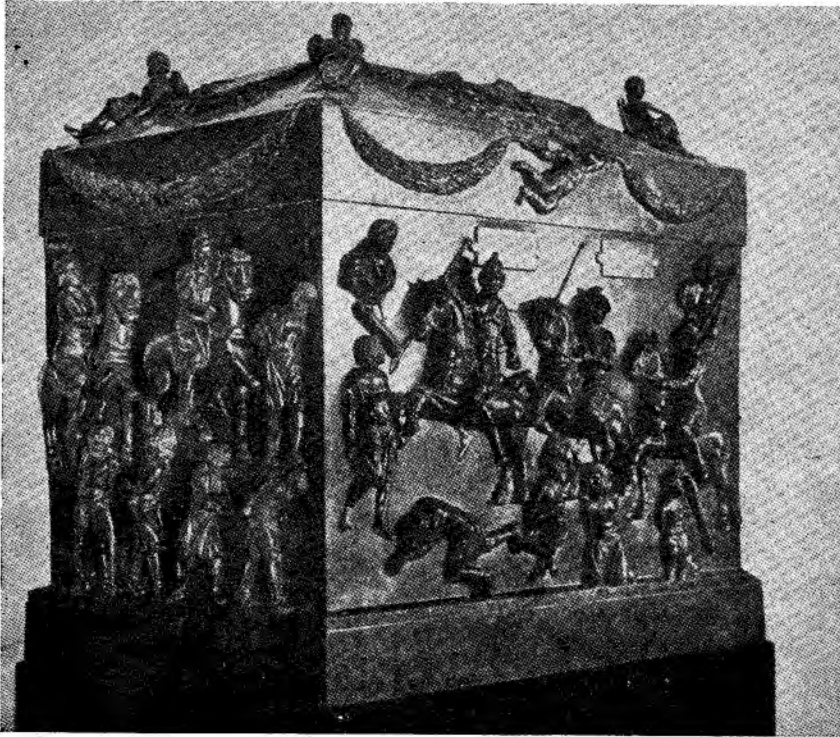
Helena
(Constantinus'un
annesi-altın sikke)

hiyanet entrikası sebebiyle ölüme mahkûm edildi, Martinianus da öldürüldü. Buna rağmen Constantia'nın ağabeyinden uzaklaşmadığı gö-

rülmektedir ki, bu da Licinius'un bunu hak ettiğini ifade etmektedir.

Bunun neticesinde, Constantinus imparatorlar arasındaki yüksek mevkiine vasıl oldu. Chrysopolis'teki muharebeden sonra, Goth'larla yapılan müstesna, hiçbir çarpışma olmadı. Constantinus'un son ondört yılı (323-337), sulh yılları oldu. (C. A. H. XII, 691 v.d.).

M. S. 326 da Constantinus, saltanatının yirminci (Vicennalia) Crispus ve Constantinus'un da caesar'lığa yükselişlerinin onuncu yıl dönümü kutlama töreninde (decennalia) bulunmak üzere, Roma'ya gitti. Fakat bu mutlu olay, kötü bir sonuca bağlandı. İki caesar'dan büyü-

Helena'ya aidiyeti muhtemel sarkhopag

ğü olan Crispus, Amandus üzerindeki deniz galibiyetinden sonra, babasının teveccühünü kazanmış, halk tarafından da sevilen bir kimse olmuştu. Bu durum imparatoriçe Fausta'nın kıskançlığını uyandırdı. Zira üvey oğlunun, kendi öz oğlunu geri plâna almış olduğunun farkındaydı. Bu sebepten onu ortadan kaldırmak için bir plân düşündü. Onun kendisiyle gayri meşru münasebet kurmaya teşebbüs ettiğini bildirdi ki, bu büyük bir ihanetle aynıydı. Bunun üzerine doğu'dan Galya'ya gitmekte olan genç caesar tevkif edilerek, Pola'daki Adriatik kalesinde hapsedildi ve öldürüldü. Fakat Fausta'nın zafer eğlencesi kısa sürdü. Zira Helena'nın haberi üzerine, onun bir köle ile zinadan suçlu olduğu anlaşıldı ve mahkûm edildi, ve henüz üç ay önce kabul edilmiş olan kanun gereğince kaynayan bir su banyosunda öldürüldü. Fausta'nın mülkü kiliseye bağışlandı, Helena ise doğu'ya seyahate çıktı.

Constantinus'un, Vicennalia'sını Roma'da 326 yazında kutlaması gayrı-mutlu bir ziyaret olmuştu. Roma putperestliğini ve Roma gururun odak noktası idi. İmparatorluk azametini törenlerle görmeği beklemekteydi. Constantinus doğu'lu debdebesi ile onu gücendirdi ve Capitolium'a doğru yapılan pek eski askerlerinin alayına katılmayı reddederek senato'yu ve halkı derin bir küskünlük içine attı. Şehri Eylül ayında terk ettiği zaman, onu ebediyen terk etmişti.

2. CONSTANTİNOPOLİS'İN KURULUŞU:

Roma, çoktandır artık iyi bir başşehir olma durumundan uzaklaşmıştı. Askerî maksatlar için hudutlardan pek uzaktı, Cumhuriyet taraftarları ile de pek doluydu. Bu sebepten Maximianus sarayını Milano'ya taşımış, Diocletianus ise doğu'ya Sirmium'dan Nicomedia'ya geçmişti. Artık imparatorun oturacağı yerin Bosphorus yakınında olmasını gerektirecek birçok işaret vardı. Başlıca tehlikeler Tuna ve Fırat taraflarından geliyordu, ve Bosphorus civarında bir yer her ikisine de kumanda edebilirdi. Eğer buraları bizzat imparator tarafından bakılacak olursa, Rhen bölgesi bir caesar'a bırakılabilirdi. Rhen, Tuna ve Fırat birlikte idare edilebilmeliydi. Bunu ise Roma'nın mevkii yerine getiremiyordu. Er geç Rhen ve Fırat arasında bir yer seçmek gerekiyordu. Fakat Bosphorus'ta Grek dünyası Toros'lardan Balkanlara kadar

ayaklarının altındaydı. Kuzeyden Illyricum'a ve doğu'da Mısır, Suriye ve Ermenistan, Kafkas'lara kadar hakim durumunda idi. Fakat yeni başşehir nerede olmalıydı; Nicomedia Diocletianus'un başşehri olmuştu, Constantinus'un olamazdı ve hem de bir körfezin nihayetinde bulunuyordu ve esas ana yoldan aşağı yukarı 50 mil uzaktaydı. Constantinus, kendi doğduğu Naissus'u tahayyül etti veya Serdica'yı (Sofya) ve sonra Troia'nın kalıntılarını düşündü fakat en sonunda gözlerini Byzantium'a çevirdi.

Avrupa ve Asya, Karadeniz ile Ege denizlerinin geniş alanı ile biribirlerinden ayrılmıştı, her birisinin Kırım'dan Girit dağlarına uzunluğu hemen hemen bin mil'di ve eski çağda hemen hemen tamamen Grek şehirleri yayılmıştı.

Suetonius'un naklettiğine göre, Julius Caesar, İskenderiye veya Ilium'a yerleşmeği düşünmüştü. Bizans, M. Ö. 660/59 yılında Megara'lı kolonistler tarafından 17 yıl önce kurulmuş Chalcedon'un karşısında kurulmuştu ve adını başlarında bulunan Oikist Byzas'un isminden almıştı. Bizansın, Chalcedon'a karşılık üstün durumundan dolayı Pers kumandanı Megabazos'un Chalcedon'luları körlükle suçladığı Herodotos tarafından anlatılmaktadır. Strabon ve Tacitus tarafından daha sonra nakledildiğine göre, Megabazos'un bu ifadesi değiştirilerek, Apollon Pityas'a atfedilmiş ve bu kâhinin şehirlerini nerede kurmaları gerektiğini soran Megara'lılara körler memleketinin karşısında diye cevap verdiği anlatılmaktadır. Bizans, Pers harpleri ve Makedonyalı Philippos zamanında da önemli rol oynamıştı. Grek tarihçisi Polybios, Bizans'ın politik ve ekonomik durumu incelemişti.

Byzans, ufaklığına rağmen tarihte önemli rol oynamıştı, zira Kara denizle Grek dünyası arasındaki stratejik durumu dolayısiyle hububat meselesi için çok mühim bir mevkideydi.

Byzans, ilk anlaşmasını Roma'lılarla yapmıştı ve buna karşılık ezelî düşmanları Trakya'lılara karşı korunmuş ve sonra (M. S. 73) Vespasianus tarafından Trakya eyaletine ilâve edilmişti.

Caracalla, onu tekrar şehir haline getirmiş, fakat Gallienus tarafından yeniden yağma edilmişti. Bu arada Goth akınları zaman zaman dehşet salmışlardı. Illyrya'lı imparatorlar zamanında tekrar tah-

kim edilmişti. Maximinus Daia tarafından alınmış ve sonra Licinius'a kalmıştı. Licinius, iyi bir kumandandı, fakat donanmasının Hellespontus'ta tahribi, onu Byzantium'dan uzaklaşmağa mecbur etmişti.

M. S. 2. asırda Bizans büyük bir felâkete uğramış ve imparator Septimius Severus, Pescennius Niger'i mağlûb ettikten sonra, Niger tarafını tutan şehri müthiş bir şekilde cezalandırarak yağma ve tamamen tahrib ettirmiştir. Surlarını yıktırmış ve Perinthos'a bağlı bir köy haline gelmiştir. Bizans, bunu takiben önemsiz bir köy durumuna düşmüştü ancak Marmara'ya doğru uzanan burnun bir kısmını işgal etmekteydi.

Constantinus, ilk önce, Julius Caesar gibi Troia'da bir başşehir kurmağa karar verdi. Zira, Roma efsanesine göre, Roma'nın kurucusu Aeneas, Troia'dan hareket ederek İtalya'ya Latium'a gelmişti.

Sozomenes, Constantinus'un burayı ziyaret ettiğini bildirmektedir. Troia'da yeni bir şehrin inşasına başlanmakla beraber, Constantinus'a rüyasında başka bir yer seçmesi Tanrı tarafından tavsiye edilmesi üzerine, Bizans'ta karar kılmış olduğu yine aynı tarihçi tarafından nakledilmektedir.

Bizans'ta inşaata M. S. 324 yılı başlarında başlanmış ve 330 yılı 11 Mayıs'ında büyük eğlencelerle açılış töreni yapılmıştır. Büyüklüğü eski Bizans'ın dört katı idi. Yeni bir Forum'a kavuşmuş (Forum Constantini) tu ki, burada Constantinus'un üzerinde tunçtan heykeli olan bir sütun (Çemberlitaş) bulunmaktaydı ve Septimius Severus tarafından başlatılan Hippodrom tamamlanmıştı. Senato binası ve imparator için muhteşem bir saray da inşa edilmişti.

Şehir, imparatorluğun çeşitli yerlerinden getirtilen pagan heykelleri ile süslendi. Delphi'den Apollo'nun heykeli ile yılanlı sütunu getirtildi. Roma Tyche'si (Fortuna Romana) için bir tapınak bina edildi. Muhtelif kiliseler başşehirde yer aldı.

Böylece, Constantinopolis'te pagan dinlerle Hristiyanlık yanyana bir duruma gelmiş oluyordu. Roma Tyche'sinin Constantinopolis'e ithali, Constantinus'un Bizans'ı yeni bir Roma yapmak istemesine bağlanabilir. Hatta, Güneş Tanrısının (Sol-Helios) büyük heykelinin yeni

başşehirde yeralması, imparatorun Hıristiyanlığı, atalarının Tanrısı Güneş ile bağlantı kurmak istemesiyle ilgili görülebilir.

Şehrin, Constantinus zamanında ne kadar alanı içine aldığı kesin olarak bilinmiyor, fakat eski Bizans'ı çok geçmişti. Dördüncü asırdaki nüfusu takriben 200.000 kişi idi. Constantinus, şehri düşmanlara karşı korumak için karadan, Marmara'dan Haliç'e kadar uzanan bir surla çevirtti.

Bu surların geçtiği yerler kesin olarak bilinmiyor. Ancak, bugünkü Samatya'dan (Rabdos) başlamakta, Çukur Bostan (Makios) dan, Bayrampaşa deresine (Lykos) iniyor ve Cibali yakınında Haliç'te (Petrion) son buluyordu.

Byzantium, tek bir tepe üzerinde duruyordu, fakat Roma'nın tepelerine eşit olmak üzere yedi tepeye malik bulunuyordu. Pazar yeri ikinci tepedeydi. Constantinus'un ordugâhı kuşatma sırasında buradaydı. Büyük binalar inşa ettirdi, ve her taraftan getirttiği süslerle şehri tezyin etti.

Roma'dan senatörler getirildi, ve şehrin bir senatosu oldu. Resmî adı Roma Nova olmuştu. Kuzeyliler ise ona Miklagard, yani Büyük Şehir diyorlardı.

Bununla beraber, eski Bizans bu tarihten sonra imparatorun ismine izafeten Constantinopolis adını aldı. Bazen sadece Polis diye de adlandırılıyordu. Başşehir Roma'daki belediye teşkilâtına göre tanzim edildi ve ikisi sur dışında olmak suretiyle ondört mıntakaya (regiones) ayrıldı. Hububat ihtiyacı Mısır'dan temin ediliyordu. 359 da Roma'da olduğu gibi bir praefectus urbi tayin edilinceye kadar şehir proconsullar tarafından idare edildi.

3. CONSTANTİNUS'UN SON YILLARI:

M. S. 328 yılı yazının sonlarına doğru Constantinus, Aleman'lara karşı askerî harekâta nezaret etmek üzere Trier'de bulunuyordu. Genç Constantinus'un emri altındaki sefer, kesin bir zaferle sonuçlandı. Üç yıl süreyle Rhen ve Tuna hudutlarında barış hakim oldu. Fakat 332 yılında Sarmat'lar, Goth'ların istilâ tehdidi karşısında ağır bir bozguna uğramışlardı. Bunun üzerine Constantinus'tan yardım taleb etti-

ler, Constantinus ise Goth kuvvetini kırmaya zaten istekli idi. Goth Kralı Araric, savaşı Roma eyaleti Moesia'ya kaydırdı, fakat buradan büyük kayıpla atıldı. Genç Constantinus II. bunlara karşı 20 Nisan 332 de büyük bir zafer kazandı ve barış yapıldığında Goth'lar tekrar Roma'nın müttefiki ve köleleri oldukları gibi para, hububat ve ordu için kuvvet vermeğe mecbur bırakıldılar. Fakat iki yıl sonra bizzat Sarmat'lardan Argaragant'lar Roma ile sadakatı bozdular ve Roma topraklarına girdiler. Constantinus, bunları kendi kaderleriyle başbaşa bıraktı. Bunlar çok geçmeden yeni Goth Kralı Geberic ile ihtilâfa düştüler, bunların memleketlerinden sürdükleri köleleri Limigant'lar ile de uğraştılar. Bunların bazıları Quad'lara kaçtı, bazılarıysa Goth kabilelerine sığındılar, fakat bunların 300000 kadarı Constantinus'a teslim oldular ve imparatorluk içine dağıtıldılar, Constantinus, bunlara toprak verdi, özellikle Pannonia'da ve İtalya'da. Goth savaşının en ilgi çekici olayı, Constantinus'un son Grek şehir devleti Cherson'dan yardım almasıdır. Bu yer, şimdi Sivastopol'un bulunduğu mevkideydi. Goth'lar ve Cherson eskiden beri biribirlerine düşman idiler, Roma ve Cherson ise müttefik bulunuyorlardı. Bu devlet savaşa karar vererek, Diogenes vasıtasıyla kendilerine en yakın Goth'lara bir darbe vurmuştu. Buna karşılık Cherson, Constantinus'tan zengin bir mükâfat aldı ve 829 da imparatorluğa iltihakına kadar Roma ile iyi münasebetlerde bulundu.

Constantinus'un son yıllarının bir barış devresi olduğundan başka, hakkında az şey bilmekteyiz. Dahilî savaş Chrysopolis'te sona ermişti, artık tahtta hak iddia eden kimse kalmamıştı, ancak Kıbrıs'ta Cyprus) Calocaerus adında bir deve sürücüsü isyan etmiş ve hiç güçlük çekilmeden bastırılarak 335 te Tarsus'ta pazar yerinde yakılmıştır. Bunu bastırmaktaki başarısına karşılık Constantinus'un yeğeni Delmatius, caesar'lığa yükseltildi.

Bu isyan, Constantinus'u gelecekteki bir taht iddiası ihtimaliyle korkutmuştu. Afrika'da inzivada yaşayan genç Licinius'u muhtemel bir tehlike olarak görmeğe başladı ve onu ortadan kaldırtmağa karar verdi. Seçtiği usûl, çok zalimce ve kindarcaydı. Bir köle kadının gayrımeşru çocuğu olan Licinius, annesinin kölesi durumuna getirildi, son-

ra da kaçak bir köle diye tevkif edilerek zincire vuruldu ve M. S. 336 da Kartaca'da öldürtüldü.

Tuna'nın sükûna kavuşturulması, Constantinus'un imparatorluğa son büyük hizmeti olmuştur. Milano emirnamesi doğu'daki Hıristiyan huzursuzluğunu ortadan kaldırmış, Licinius'un mağlûbiyeti dahilî savaşlara son vermiş, idarî teşkilâttaki reform Diocletianus'un başladığı ordunun kesin olarak itaate alınması işini tamamlamış, Nicaea Konsil'i Hıristiyan kilisesiyle barışı temin etmiş, Constantinopolis'in kuruluşu da kudret tahtının asırlar boyu sürmesini sağlamıştı. Ve şimdi kuzey hudutlarının sağlamlaştırılması Roma'nın savunmak zorundaki tehlikeli düşmanlarını tamamen yatıştırdığını göstermekteydi. İmparatorluk Goth seferinden elde ettiği yerlere üçyüz bin yerli yerleşdi ve kuzeyin en büyük milletleriyle otuz yıldan fazla sürecek, kuvvetli bir barış kazandı. Bundan böyle Rhen bölgesi Frank'lar tarafından korundu, Tuna, Goth'larla çevrildi ve Fırat boyları Armenia krallığı tarafından takviye edildi. İmparatorluk, hemen hemen hudutlarının içinde ve dışında tehlikeli bir şekilde barbarların yardımına dayanmış oluyordu, fakat Roma'lıların barışı şimdiye kadar olmamış bir surette Constantinus'un mahir politikasıyla başlıca düşmanları kendine bağlı dost devletler şeklinde teşkil ettiği halkadan daha az emin olmadığı görülmekteydi.

Bütün bunlara rağmen, sulh yılları tamamen bir düzelme devri olmadı. İmparatorluk, Antonin'ler devrindeki uzun barış yıllarının kuvvetini kazanamadı. Diocletianus, 284 de tahta geçtiği zaman kendisinden önce başlıca üç önemli problemi bulmuştu. Bunların birincisi ordu idi, zira bu kuvvet, imparatorları yapmak istedikleri işlerinden alıkoymuştu. Diocletianus, bu problemi dahilî savaşlar bahasına çözmeğe muvaffak oldu. İkincisi dinî idi, Diocletianus, Hıristiyanlara karşı yanlış yol tutmuş ve bunu Constantinus tarafından tamir edilmek üzere bırakmıştı. Üçüncü ve en önemlisi ise ekonomik idi, yani gitgide azalan ticareti ve ziraati ve imparatorluk halkını düzenlemek. Bu konuda Diocletianus da Constantinus da hatalı hareket ettiler. Bu tehlikeye çare bulmakta sadece başarısızlığa uğramakla kalmayıp, bunu daha da arttırdılar. Ödenemeyen vergilerin bağışlanması ve barbar

kölelerin geniş eyaletlerde iskân edilmesi fazla kazançlı olmadı. Ciddî ekonomik sarsıntıların manevî sebebleri vardı, ve bunu manen kesecek köklü bir çare bulunamıyordu. Bununla beraber vergileri daimî olarak indirmekle ve bunun isabetli oluşuyla bir reform yapmakla ve vergi toplama usulünde metodla hareket edilmekle çok şeyler yapılabilirdi. Bunun yerine, devlet mekanizması ve bunun masrafları büyük ölçüde arttı. Böylesine ağır vergiler daha küçülmeli ve fakir halktan azaltılmalıydı. İmparatorluk devrinde vergi miktarı hiç bir zaman hafif olmamıştı, fakat üçüncü asırda daha da ağırlaştı. Constantinus'u son yıllarında ise yeni başşehrin büyük masrafı karşısında daha fazla arttı. Büyük resmî memurlar ordusu baskı politikası gütmekte ve imparator tarafından pek az kontrol edilebilmekteydi. Böylece durum kötüden daha kötüye gitti.

Bu barış yıllarında bizzat Constantinus'un daha gevşek davrandığından şüphe edemeyiz. Tabiat kendisine kuvvetli bir bünye ve sıhhat vermişti. Enerjisi tükenmek bilmiyordu, görüşü keskindi ve kararları da çabuktu. Mükemmel bir askerdi ve Aurelianus'dan beri en iyi kumandandı. Hususî hayatında temiz, makûl, mütevazi idi. Bununla beraber istihzaya düşkündü ve arkadaşlarından hiç birisi ona tamamen itimad edemiyordu. Hırsı büyüktü ve dalkavukluktan pek hoşlanırdı. Fakat saltanatının son yıllarında az veya çok bazı değersiz kimselerin, meselâ Ablabius ve Sopater'in tesirinde kaldı.

Constantinus imparatorluğu elde ettiği gibi, onu dağıtmaya karar verdi. Fausta'dan olan üç oğlu, Constantinus, Constantius ve Constans, 316, 317 ve 320 de doğmuşlar ve 317, 323, 333 de Caesar'lık ünvanını almışlardı. Constantinus Gallia'yı, Constantius doğu'yu, Constans ise İtalya ve Illyria'yı aldılar. Bu dağıtım gerçekte imparatorun ölümünden sonra oldu, fakat bazı karanlık olaylarla bu durum da iş karıştırıldı. Constantinus, Theodora'nın oğulları, üvey kardeşleri Delmatius ve Julius Constantius'a şerefli işler verdi ve politik hayatta bunlar tarafından güçlüğe uğramadı.

337 yılında Pers'ler barışı tehdit ettiler. Sapor II (309-380) beş eyaletin geri verilmesini taleb etti ve Mezopotamia'ya saldırdı. 337 yılı baharında Pers seferi için bir plân hazırlandı. Pers'lerle savaş ciddî

bir meseleydi, bu sebeple caesar'lara bırakılamazdı, bunun için bizzat yaşlı imparator hazırlanmaya başladı. Fakat yola çıkamadı. Constantinus hastalandı ve rahatsızlığı artınca Nicomedia yakınında Ancyrona'da kaldı. Sonu yaklaştığı sırada vaftiz edilmesini istedi ve törenden sonra 22 Mayıs 337 de öldü. Bütün oğulları muhtelif yerlerde bulunduğundan, devlet üç ay, ölmüş imparatorun adına idare edildi, ve askerler Teodora'nın sarayını hemen tamamen kılıçtan geçirdiler. Constantinus, hemen orada yakıldı.

IV. Kısım

CONSTANTİNUS'UN REFORMLARI:

1. İDARÎ:

Constantinus'un Diocletianus'un başlamış olduğu reform işini geliştirmiş ve hatta tamamlanmış olduğunu söylemiştik. Diocletianus'un reformlarının en karekteristik tarafları, imparatorun mutlak kudretinin teessüsü, askerî ve mülkî idarenin biribirinden ayrılması ve bunun sonunda kalabalık bir hükûmet hey'etinin yaratılması olmuştu. Constantinus'tan itibaren ise birinci husus, yani hükümdarın mutlak kudreti yine bakî kaldı, ikinci husus ise değişikliğe uğradı, mülkî ve askerî kudret yavaş yavaş aynı ellerde toplandı. Buna mukabil, kalabalık hükümet hey'eti Bizans devrine geçti ve burada hizmetlerde, tayinlerde ve bunların ünvanlarında, bazı önemli değişikliğe uğramakla beraber, imparatorluğun son zamanlarına kadar aynen kaldı. Memuriyetlerin ve ünvanların büyük bir kısmı Lâtince'den Grekçe'ye çevrildiler. Birçokları, sadece fahrî olarak kullanıldılar, ve daha sonraki devirlerde birçok yenileri yaratıldı.

Memurların hizmeti umumî karakteri kaybedip, imparatorun şahsına bağlı bir durum aldılar. Senato, gerçek kudretinden pek az kalan kuvvetini de kayıb etti. Sadece ismen bir varlık gösteriyordu. Bir zamanlar mensupları senato'dan olan eski konsul'luk, praetor'luk ve quaestor'luk memuriyetleri baki kalmıştı, tribunluk ve aedil'lik ise orta-

dan kalkmıştı. İki consules ordinarii imparator tarafından tayin ediliyordu, bazan senatörlerin tavsiyelerini dinliyordu bu konuda. Sonraki yılların konsul isimlerinin gösterdiği üzere, bu memuriyeti imparator ailesinin fertleri ellerinde tutar olmuşlardı. İmparator senato'nun önemli meselelerde eski prestiji dolayisiyle fikrini soruyordu, fakat senato'nun işi pek kısıtlanmış ve hemen hemen şehrin ihtiyaçlarına münhasır kalmıştı. Meselâ başlıca ödevleri arasında başşehrin ekmek ve yiyecek ihtiyacı, eğlencelerin ve erzakın hazırlanması bulunuyordu. Oyunlara, konsul'luk, praetor'luk ve quaestor'luk tarafından bakılıyordu.

Praefectus praetorio yeni imparatorlukta en yüksek mevkideki sivil bir memuriyetti. Ödevleri icraî, hukukî ve malî idi. Fakat gerçekte askerî yönden ayrı idi. Orduya hizmeti sadece onun materyal ihtiyaçlarını, yiyecek v.s. ni temin etmekten ibaretti. Diocletianus'un devrinden önce bu mevkî kendisine cezaî yetkiyi de almıştı. Şimdi ise praefectus artık bir hakim durumunda değildi, fakat davaları aşağı bir mahkemeden daha yükseğine gönderme yetkisine sahipti, yani doğrudan doğruya imparatorun kendisine gönderebiliyordu. Diğer taraftan 331 den sonra mutad tarzda bir davanın hükme bağlanmış şekli praefectus'tan geçmez oldu. Bu imtiyaza hiç bir diğer memuriyet sahib olamadı. Valilerin seçiminde praefectus'un önemli bir payı vardı. Ve bunlar üzerinde bir disiplin kurma kuvvetine sahipti. İmparatora düşünülen tayinlerde tavsiyelerde bulunuyordu. Maliyenin kontrolü de önemli görevleri arasındaydı. Praefectus, Roma ve Constantinopolis'in zahire ve diğer ihtiyaçlarının naklinden de sorumlu idi.

Senato'ya bağlı en önemli memuriyet şehir prefektliği, (Praefectus urbi) idi. Bu mevki imparatorluk varlığını muhafaza ettiği müddetçe önemini korumuştur. Senato'nun başında bulunuyor ve imparatorla Senato arasında vasıta oluyordu. Bu memuriyetin yetkisi fevkalâde idi. Roma'da bulunan senato üyeleri, bunun cezaî hükmü altında idiler. Yalnız başşehirde değil, fakat her yönde 100 mil mesafeye kadar selâhiyeti vardı. Her iş sahasında kontrolü yayılmıştı. Umumî emniyetin başlıca muhafızı idi. Şehir Cohort'ları ve itfaiye teşkilâtı onun emrindeydi. Pazar yerlerinin ticarî kontrolü şehirlerdeki trafik

Bir Africa mülkünde yaşantı.
(M. S. III-IV. y. yıllar - Uthina - Tunus)

buna bağlıydı. Fakat Constantinopolis'in kuruluşu, buna ağır bir darbe olmuştu. Eski Roma'nın bütün müesseseleri büyük ölçüde bu yeni şehirde kopya edildi. Roma'daki gibi bir senato teşkil edildi. Pekçok magister'lik kuruldu. Fakat 359 a kadar Constantinopolis'te bir praefectus urbi görülmedi.

Eyaletlerdeki daha aşağı derecedeki sivil hizmetler birleştirilmiş ve imparatorluk hizmetlerinin büyük kısımları tarafından kontrol edilerek başlıca memuriyetler de başşehirde toplanmıştı. Bunlar ilk imparatorluk devirlerinde kurulmuş Constantinus'tan önce ve sonra da devam etmiştir, ki üç büyük büro halinde çalışmaktaydı ve başlarında magister ünvanında birisi bulunuyordu.

En büyük hukuk ve kanun memuriyeti Quaestor'luk idi. Dördüncü asrın sonunda Quaestor'luk memuriyeti hatta Magister'in görevini de almıştır. Bütün hukukî meseleler, hatta kanun değişiklikleri, ve yürütülüşünde imparator Quaestor'un ağzından son kararını veriyordu. Bu mevki, magister'in emri altındaki bürolar ile imparator arasında bulunuyordu.

2. ORDU:

Constantinus zamanında ordunun gerçek sayısını hesaplamak güçtür. Fakat Notitia'nın verdiği rakkama göre, hudutlarda 250.000 piyade ve 110.000 süvari bulunmaktaydı. Ayrıca 150.000 piyade ve 46.000 süvari bulunmaktaydı. Bu kuvvetlere ilâveten imparatorluk muhafız kuvveti de vardı. İmparatorluk devrinden beri imparatorun etrafında bir muhafız alayı bulundurmak âdet olmuştu. Bunlar barbarlardan özellikle Germen'lerden teşekkül ediyordu. Constantinus, bunlardan ayrı Roma'lılardan ve barbar'lardan teşekkül etmiş bir kuvvet daha yarattı.

Constantinus'un esas ordusunda iki sınıf vardı, bunlar yapı bakımından birbirlerinden farklı olmakla beraber, görevleri aynı idi. Her birinde hem süvari hem piyade mevcuttu. Bunlara Palatini ve Comitatanses, adları verilmişti, aşağı yukarı muhafız kuvvetleri ile hudut alaylarına tekabül etmekte idi. Süvari kuvvetlerine Vexillationes deniliyordu. Her süvari alayı 500 kişilikti ve bir tribun'un

Bir şehre giren Roma'lı askerler.
(M. S. IV. yüzyıla ait bir mozaik).

emri altındaydı. Piyade alayları başlıca lejyonlardan müteşekkildi, ve her biri 1.000 kişilik olup, başlarında bir tribun vardı. P a l a t i n i 'de ayrıca a u x i l i a adı altında yardımcı piyade kuvvetleri mevcuttu. Bunların eski Cohort'larla ilgisi yoktu, fakat Germen ve Galya'lılardan toplanıyordu. Esas ordu, piyadelere kumanda eden m a g i s t e r p e d i t u m ve süvarilere kumanda eden m a g i s t e r e q u i t u m adlı iki magister'in emri altındaydı. Constantinus'un ölümünden sonra magister'lerin sayısı artmıştır. Esas orduyu teşkil eden 200.000 kişilik kuvvet eşit surette doğu ve batı'da yer almıştı.

Constantinus'un şahsî muhafazası için S c h o l a e P a l a t i n a e adı altında German'yalı süvarilerden müteşekkil bir kuvvet yaratıldı, her S c h o l a 1500 kişilikti ve genel kumanda bir m a g i s t e r o f f i c o r u m 'un emrindeydi.

Garnizon kuvvetleri ile esas ordu arasında P s e u d o - C o m i t a n t e s adında lejyon birlikleri de vardı. Bunlar esasta hudut lejyonlarından meydana gelmişti ve hudut savunmasında ikinci bir müdafaa hattı olarak veyahut ta esas ordu'nun muharrik kuvveti olarak vazife görüyordu.

Hudutlardaki garnizon kuvvetleri, d u c e s tarafından idare ediliyor, esas ordu gibi, piyade ve süvarilerden teşekkül ediyordu. Ayrıca hudut castella'larındaki (kalelerindeki) lejyonlar praefectus emrinde idi, en aşağı yapıda ise eski A l a e ve C o h o r t e s bulunuyordu.

Constantinus'un ordudaki reformları köklü değişiklikler getirmişti. Yalnız hudut kuvvetleri sayıca arttırılmamış, fakat bunlar başlıca lokal M i l i t i a haline çevrilmişti. Ayrıca ordudaki askerlerin gururları yükseltilmiş, üçüncü asrın veba ve dahilî savaşları sonucunda eksilen kuvvetleri Germen ve Illyria'lılarla takviye edilmişti.

Constantinus, eyaletlerin savunmasına da önem vermiş sadece Limes'ler kuvvetlendirilmemiş, fakat hasara uğrayan kasabalar da tamir edilmiştir. Ayrıca Tuna bölgesi ele alınmış, M.S. 317 de Cernavoda'dan Constanza'ya uzanan ve 22 kalesi bulunan bir duvar yaptırılmıştır. Licinius'u mağlûb ettikten sonra da Aşağı Moesia'da kesif bir düzenlemeye geçilmiştir. Tuna üzerinde bir köprü ve kale inşa edilerek, buna D a f n e C o n s t a n t i n i a n a adı verilmiştir. (Cod. Theo., XVI, 10, 1; VI, 30; VI, 35, 1).

3. EKONOMİK VE SOSYAL:

A. Para reformu: Üçüncü asır imparatorlarının pek çoğu mütedavil paranın değerini kaybetmesi ile karşı karşıya kalmış ve bu durum Gallienus'un saf gümüş para yerine b i l l o n 'u (gümüş-bakır karışımı) ortaya atmasıyla en yüksek noktasına ulaşmıştı. Bunun netice-

Asia Minor'da hayat.

si olarak, fiyatlar anormal bir seviyeye çıkmıştı. Muteber vergi esaslarındaki bozukluk ise ticaret ve alış-verişi azaltmıştı. Aurelianus'un para değerinin düşmesini durdurması sadece kısmî bir başarı olmuştu. Mütedavil paranın b i l l o n üzerine dayanmasının iş dünyasında bir

Hediye getiren koloniler
(M. S. III-IV. y. yıl)

istikrar yaratması beklenemezdi. Diocletianus'un reformlarındaki gerçek değer, gerek altın ve gerekse gümüş paraların muteber bir değere kavuşturulması olmuştur. Eski altın para (a u r e u s) yerine, yeni bir

altın para ile a r g e n t e u s denilen yeni bir gümüş para bastırmıştı. Diğer taraftan, ufak para ihtiyacını karşılamak için kendinden öncekileri devam ettirerek gümüş kaplama üç çeşit bronz para bastırmıştı. Bunların en ağırı, imparatorun defne dallı başını ihtiva eden ve f o l l i s adı verilen paraydı. Bu bronz paralar altın ve gümüş para değerlerine göre sıralandırıldı. Fakat bu paralar aslî kıymetlerinden çok yüksek sınıflandırılmıştı, bu sebepten iş dünyası bunlara verilen değeri kabulü reddetti. Bunun neticesi olarak fiyatlar tekrar yükseldi. Ve M. S. 301 de imparator ünlü emirnamesini neşretti. Buna göre sabit fiyatlar üstünde mal satılmayacaktı, buna karşı ciddî cezalar konuldu. Fakat bu kanun beyhude oldu.

Diocletianus'un feragatinden sonra, denarius'un (10 as (bakır para) değerinde gümüş para) değeri altın hesabiyle muntazaman düştü. M. S. 312 de Licinius ve Constantinus imparatorluğu ikiye ayırınca, Doğu ve Batı arasındaki para farkları meydana geldi. Licinius, Diocletianus'un paralarını basmağa devam etti, fakat Constantinus, yeni bir sistem kurdu ki, M.S. 324 den sonra bütün imparatorlukta benimsendi. Yeni altın para olan s o l i d u s , a u r e u s 'dan daha hafifti, a r g e n t e u s yerine de s i l i q u a kâim oldu ki, 1/24 s o l i d u s 'a eşitti. Ayrıca m i l i a r e n s e adında daha büyük bir para bastırıldı. 10 d e n a r i i ihtiva eden f o l l i s ise, şimdi 1/10 s i l i q u a ölçüsünde idi.

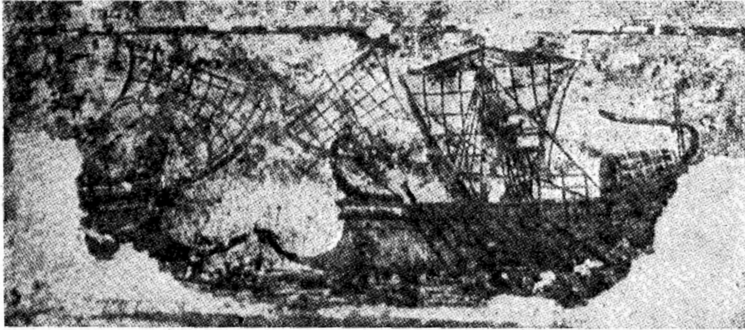
Dördüncü asır imparatorlarının para kontrolündeki sarsılmaz tu-

Bir gemiden yük boşaltma.
(M. S. III. IV. y. yıl - Hadrumetum).

tumları, bunların genel politikalarının vasfını göstermektedir. İmparatorluk dahilindeki bütün darphaneler artık genelleştirilmişti ve paralar aynı tipte bastırılıyordu, yalnız basıldıkları şehrin initialleri ile tefrik edilebiliyorlardı. Eyalet ve lokal sistemler tamamen bırakılmıştı. Para mübadelesindeki güçlükler de ortadan kalkmıştı. Böylece para bir imparatorluk vasıtası haline geldi, sadece bir ticaret malı olmaktan çıktı. Constantinus'un solidus altını her yerde kabul gördü, tabiî bu bir bakıma devletin düzelen prestiji ile ilgiliydi.

B. Vergide Reform: Ordu adedinin artması ve hükûmet memurlarının sayılarının fazlalaşması, buna ilâveten imparatorluk gelirinin durmadan azalması ve para değerinin düşmesi karşısında bir denklik kurulamaz olmuştu. Ayrıca, Diocletianus'un inşa politikası bunu daha da kabartmıştı. İmparator Nicomedia'da (İzmit) karısı ve kızı için saraylar, basilika'lar inşa ettirmiş, 304'de bir de c i r c u s bina edilmeğe başlanmış, şehirdeki hamamlar da yenilenmişti. Meslekdaşı için de Milano'da saray ve Hercules'e atfen hamamlar yaptırılmıştı. Kartaca da bir imar faaliyetine mazhar olmuştu. Fakat, Roma'da en hummalı in-

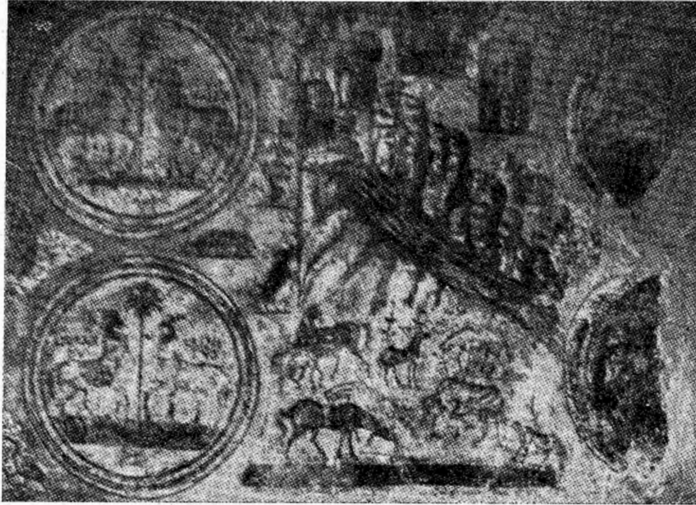

Sür'atli gemilerden (Hadrumetum)

şaat faaliyeti başlamıştı. M. S. 284 sonbaharındaki yangın sonunda harab olan Pompeius tiyatrosu, senato binası ve Basilica Julia restore edilmişti. Ayrıca yeni bir Curia, Forum'da inşa edildi. Bunlardan baş-

ka en muhteşem ve geniş ölçüde tutulan yapılar hamamlar oldu. Bunlar şimdi C. Maria degli Angeli kilisesinin bulunduğu yerde M. S. 305-6 da bina edilmişti. Bu yapı yalnız hamam değil, fakat geniş bir kütüphane de ihtiva etmekteydi ki, kitapları Ulpia kütüphanesinden getirtilmişti. İmparatorluğun diğer kısımlarında da, imparatorun başarıları hatırasına birçok zafer takı dikilmişti. Bunların en san'atkârane ve önemli olanı Salonica'da (Selânik) Galerius'un Pers zaferi için bina edilenidir. Ayrıca, Diocletianus, Spalato (Salona) da muazzam bir saray yaptırmıştı. Tahttan feragatinden sonra, burada istirahate çekilmişti. Sarayın bulunduğu sahada revaklar, dehlizler, avlular, Juppiter mabedi ve sonra imparatorun konduğu bir Mausoleum bulunuyordu.

Diocletianus, para vergisi yerine, kendinden önceki imparatorların lüzumu oldukça doğrudan doğruya özel emirleriyle (indictio) aldıkları vergi sistemine yeni bir şekil vererek buna (annona) adını vermişti. Diocletianus'un reformuyla eski indictio, muntazam bir vergi şeklini alarak annona olmuştu. Daha sonra, vergi

Africa'da at beslenmesi (Hadrumetum)

tayin etme işi için capitatio denilen bir sistem düşünüldü. İmparatorluğun bütün istihsal bölgeleri capita adı verilen eşit bölgelere ayrıldı. Caput'un buradaki anlamı, bir arazi parçasını veya işgücünün yüklendiği belirli bir kısmı ifade etmekteydi. Gerçek mülkü ise iugum karşılamaktaydı. Bu suretle, iuga ve capita terimleri çeşitli vergi değerlendirmelerine esas teşkil etti. Bu vergiler doğrudan doğruya bir arazi veya şahsî vergiyi işaret etmiyordu. Iugum, istihsal maksatları için arazinin kalitesini belirtiyordu, caput ise çeşitli iş dallarındaki çalışma kapasitesini göstermek için kullanılıyordu. Bununla beraber, bunlar istihsal değerine dayanan aynı mahiyette iki vergiydi. Bunu misalle açıklamak daha doğru olur: Arazi, zeytinlik, bağcılık veya ziraî maksatla kullanılışına göre muhtelif kategorilere ayrılıyordu ve ziraî arazi ayrıca toprağının bünyesine göre tekrar üç gruba ayrılıyordu. Bu şekilde, iuga, toprağın bünyesi itibarile değişik oluyordu. Meselâ 5 iugera'lık bir zeytinlik, 20 iugera'lık ikinci sınıf araziye eşit sayılabiliyordu.

Aynı usûl, capita vergi tayininde kullanılıyordu. Meselâ, bir erkeğin çalışma gücü bir caput ise, bir kadınınki bunun yarısı, hayvanınki ise daha da aşağı sayılıyordu.

İtalya ve imparatorluğun diğer geri kalan kısımları böyle bir vergi şeması altında bulunmaktaydı. Diocletianus zamanında, İtalya'nın kuzeyi annona ödemekte (regio annonaria), güneyi ise bu vergiden muaf (regio suburbicaria) tutularak Roma'nın et, şarap, yün v.s. ni temin ediyordu. Vergi toplama işini şehir senatörleri yapmaktaydı, bunlara exactores veya susceptores deniliyordu. Eğer ödeme büyük ölçüde olacak olursa, bu doğrudan doğruya devlet bürolarına ödeniyordu. Bunların kontrolü ise üçüncü asırda praetor prefekt'lerindeydi. Bu sistemin iyi işlemeyen bir yanı vardı. Vergi tarhedilen bir arazi, ertesi defa aynı istihsali vermese dahi yine aynı vergiyi ödemekle mükellef tutuluyordu. Bu ise, fakir çiftçi için zor bir durum yaratıyordu. Zengin çiftçi vergi toplayıcılara rüşvet vererek bundan kurtulabiliyordu. Fakat, fakir çiftçi bunu da yapamadığından, vergiden kaçınamıyordu.

Diocletianus zamanında kasabalardakilerden gerçek mülkü olma-

yanlar, tercihli bir muameleye tabi tutuluyorlardı. Galerius, M. S. 307-8 c a p i t a t i o 'nun kasabalara kadar genişlemesini ilga etti. M. S. 313 de bu istisnaî durum kaldırıldı.

Afrika'lı bir villâ sahibi (Kartaca)

Bununla beraber Constantinus vergileri arttırdı. İmparatorluk masrafları (s a c r a e l a r g i t i o n e s) için koyduğu vergi daha ziyade orduya verilen hediyeler içindi. Bu vergi, senato sınıfı ile kasaba halkının üzerine yüklendi. Daha sonra bu vergi Constantinopolis'te oturanlara da tevcih edildi. Büyük şehirlerde oturan senatörlere ağır vergi yükü kondu. Ayrıca, a n n o n a veya a u r u m c o r o n a r i u m ödemekle mükelleftiler. Halktan vergiden kaçabilen sınıf ticaretle meşgul olanlardı ki, Constantinus bunlara da (a u r i l u s t r a t i s c o l l a t i o) adı altında bir vergi yükledi. Bu vergi isminden de anlaşıldığı üzere altın olarak ve muntazaman hediye dağıtımlarını mümkün kılmak için, her beş yılda bir toplanmaktaydı.

V. Kısım

CONSTANTİNUS VE HIRİSTİYANLIK:

Constantinus'un Hıristiyanlık ve Hıristiyan kilisesi ile bağlantısı, birçok bilginler tarafından tartışma konusu olmuştur, ve bu münakaşa henüz sona ermemiştir, zira hiç bir anlaşmaya varılmamıştır. Constantinus'un Milvius köprüsü zaferini Hıristiyan Tanrısının yardımına atfetmiş olduğu söylenmiştir, fakat bununla beraber Pagan retorikler, bu olayın kendi pagan ortamları vasıtasıyle olduğu iddiasında bulunmuşlardır. Constantinus'un mezhep değiştirmesini 312 de Maxentius'a karşı kazandığı Milvius köprüsü zaferine bağlayanlar olduğu gibi, bunu siyasî gayeleri uğruna yaptığını söyleyenler de olmuştur. Hıristiyanlığı seçişini kendisinde bu dine karşı derin bir sevgi uyandığında bulanlar da vardır. Fakat, bu olayı yâni zaferi din değiştirmesine sebep olarak kabul etmemek gerekir. Zira, Constantinus, ancak ölüm döşeğinde dinini değiştirmiştir. Bütün saltanatı müddetince Pontifex Maximus, yani «En büyük dinî reis, başrahib» ünvanını muhafaza etmiştir. Pazar gününü «Dies Solis» den başka isimle zikretmemiştir ki, bu onun atalarından gelen «güneş» kültünü açıkça ifade etmektedir. Büyük bir ihtimalle, Constantinus'un bu «Sol Invictus» u (Mağlûb edilmeyen güneş) Apollon idi. Apollon, bir ışık, Güneş Tanrısı idi. Bu kült bütün imparatorlukta yaygın bir halde bulunuyordu.

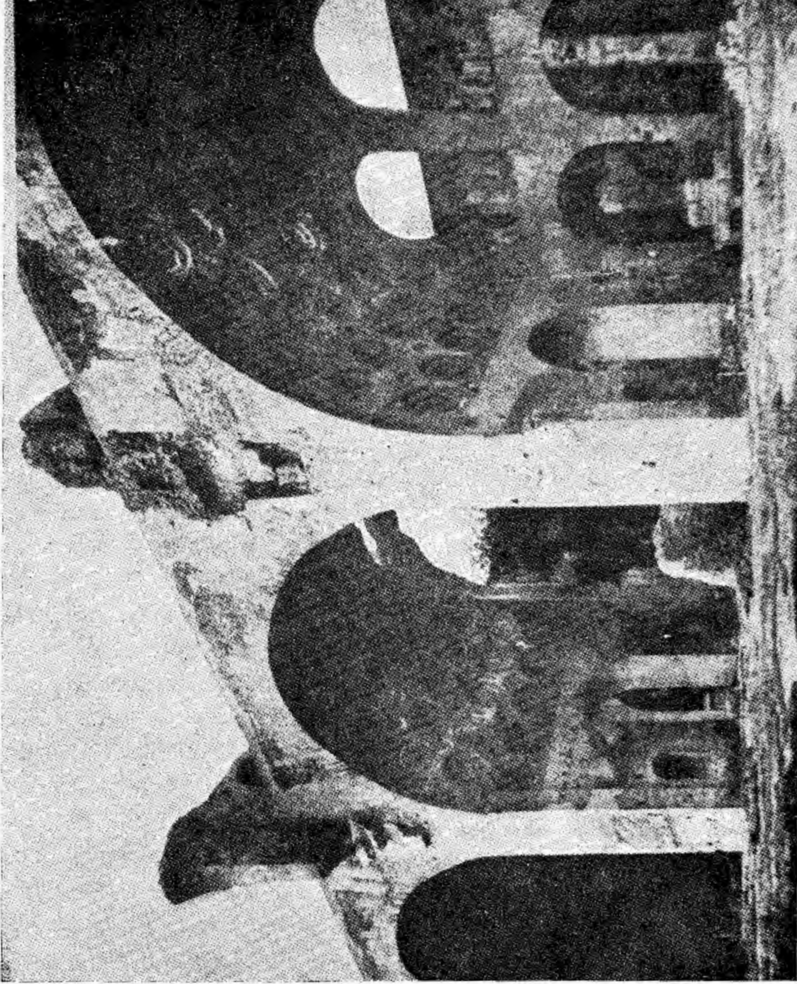
Constantinus'un Hıristiyan dinine meyli olduğu kabul edilebilir;

fakat bu arada siyasî düşünceleri ihmal edilmemelidir. Constantinus, imparatorluk içinde gelecekte kendisine pekçok faydalar temin edebilecek olan bu dine karşı müsamahalı davranmış olmalıdır. Zira, bu din imparatorluk dahilindeki çeşitli ırkları birleştirmekte önemli bir rol oynayabilirdi. Böylelikle devlet içinde bir birlik teşkil edebilecekti.

Hıristiyanlık ancak Constantinus zamanında varlığını kanunî bir şekilde hissettirmek imkânını bulmuştur. Fakat, Hıristiyanlık lehinde neşredilmiş ilk ferman bunlara karşı şiddetle takibatta bulunmuş olan Galerius'un 311 de ölümünden az önce neşrettiği emirnamedir. Galerius, Hıristiyanlara kanun çerçevesi içinde yaşama hakkını veriyor ve şöyle diyordu: «Hıristiyanlar yeniden var olsunlar. Düzeni bozmamak şartiyle toplantılarını yapsınlar. Bu lûtfa karşılık devletimizin ve bizzat kendilerinin mutluluk ve refahı için Tanrılarına dua etsinler».

313 yılı başlarında Constantinus, müttefiki Licinius ile Milano'da karşılaştı ve imparatorluk işlerini konuştuktan sonra «Milano emirnamesi» adı ile tanınan çok önemli bir ferman neşrettiler. Bu vesikanın metni bize intikal etmemiştir, yalnız bu metnin Licinius'un Bithynia valisine özel olarak yollamış olduğu Lâtince bir irade şekli, Lactantius'un eserinde kalmıştır. Lâtince orijinalin, Grekçe bir tercümesi de, Eusebius'un «Kilise Tarihi» adlı eserinde bulunmaktadır. Bu sebepten gerçekte, bir «Milano Emirnamesi» teknik olarak, mevcut değildir.

Milano emirnamesinin zamanımıza kadar gelmemiş orijinal metni ile Lactantius ve Eusebius'un metinleri arasında ilgiler meselesi uzun münakaşalara sebep olmuştur, bu hususta bugüne kadar kesin bir sonuca varılmış değildir. Bu emirname gereğince Hıristiyanlar ve diğer bütün dinlerin müridleri seçtikleri herhangi bir mezhebe girmek için tam ve mutlak bir serbesti kazanıyorlardı. Bunlara karşı alınan bütün tedbirler kaldırılıyordu. Aynı emirnamede evvelce müsadere edilmiş Hıristiyan ev ve kiliselerinin hiç bir müşkülât gösterilmeksizin, kendilerine iade olunması emrediliyordu. Constantinus, Milano emirnamesiyle diğer putperestlere olduğu gibi, Hristiyanlara da böylelikle aynı hakları bahşetmiş oluyordu. Yalnız, Constantinus zamanında Hıristiyanlığın tam bir zafer kazandığı henüz bahis konusu olamaz. An-

Constantinus Basilika'sı.

cak bu zaferi imâ ettiğini sezmek kabildir. Constantinus, putperestliğin Hıristiyanlıkla bağdaşabileceğini hissetmişti ve beyannamenin en büyük önemi yalnız Hıristiyanlığa yaşamak müsaadesi vermiş olmasında değil, fakat bu dini resmî bir himaye altına almış olmasındadır.

Bu sebepten Milano emirnamesi, bazı tarihçilerin dediği gibi, Constantinus zamanında, Hıristiyanlığın diğer dinlerin üstünde bir yer aldığı veya din serbestisini teminden pek uzak kalarak yalnız Hıristiyanlığın bu dinlere galebesini iddia etmeleri doğru değildir.

Constantinus, bu eşit hukuktan başka Hıristiyan kilisesine karşı putperest rahiplerin bütün imtiyazlarını da bahşetti. Dinî vazifelerinin ifasına mani olabilecek bütün vergilerden, devlet işlerinden muaf tutuldular. Piskoposluk mahkemeleri daha geniş selâhiyetlere kavuştu. Kilise, devletten maddî yardım gördü. Birçok kiliseler inşa edildi.

Doğu eyaletlerinde ise Maximinus, Galerius'un ölümünden az önce neşrettiği fermanı istemiyerek kabul etmişti. Kendisi bu fermanı neşrettirmemiş sadece, praetor prefecti Sabinus'a, eyâlet valilerine bildirilmek üzere, şifahî talimat vermişti. Bunun üzerine idarî teşkilât takibata son verdi. Hıristiyan mahpuslar serbest bırakıldı. Fakat Nicomedia'dakiler çok geçmeden bu imtiyazın Maximinus tarafından zorla verilmiş olduğunu öğrendiler. Şehirde Hıristiyanların sürülmesini isteyen bir temenni zuhur etti. 311 yılı (Ekim-Kasım) ında takibat yeniden başladı. 24 Kasımda İskenderiye Piskoposu Peter, ve aşağı yukarı aynı sırada piskopos Silvanus Emesa'da öldürüldüler. 7 Ocak 312 de Nicomedia'da Lucianus öldürüldü. Bu misal, Nicomedia'dan Antiocheia'da yayıldı. Diğer şehirlerdeki Pagan'lar da dileklerde bulundular. Maximinus 312 de neşrettiği bir fermanla bunlara mülâyemetle cevap verdi. Bunun üzerine yapıcı bir siyaset tasarlayarak bir Pagan kilisesini yaratmağa karar verdi, ve her şehirde temayüz etmiş kimseler yüksek eyalet rahipleri (P o n t i f i c e s) olarak tayin edildiler.

V. BÖLÜM

Constantinus Magnus'un Sülâlesi

I. Kısım

CONSTANTİNUS'UN OĞULLARI

1. CONSTANTİNUS II, CONSTANTİUS, CONSTANS:

Constantinus'un Pers seferine hazırlanırken ölümü, beklenmedik bir olaydı. Constantinus, hayattayken üç oğlu caesar'lığa tayin edilmişlerdi, ve üvey kardeşleri Delmatius'un iki oğlundan Hanniballianus için de K. Asya'da bir krallık kurmuştu (Pontus krallığı). Hanniballianus, Constantinus'un kızı Constantia'nın kocası idi. Delmatius ise magister militum yapılmış ve 335'de de caesar'lığa yükseltilmişti. Fakat bunlar tahtta hiç bir hak iddia etmediler. Delmatius, Goth savaşlarına gittiği zaman Hanniballianus Rex Regum ünvanını alarak Tarquinus'lardan beri hiç bir Romalı'nın almadığı kıral ünvanını kullandı. Bu şekilde saraydaki hoşnutsuzluk tamir edilmek istenmiş olmalıdır.

9 Eylül 337 tarihinde Constantius, Constantinus II ve Constans augustus ünvanını aldılar, 338 yazında yeni idareciler Pannonia'da veyahut ta Dacia'daki Viminacium'da hükûmet taksimatına karar vermek üzere toplandılar. Babalarının taksimine göre, İspanya, Britanya ve Gallia Constantinus'a; İtalya, Africa, Illyrium ve Trakya Constans'a Propontis'in güneyinden K. Asya ve Doğu, Mısır Constantius'a düşmüştür. Hanniballianus'un ölümü üzerine, Armenia ve komşu müttefik kabileler tabiî olarak Constantius'un payına geçti. Fakat bu ilâveyle doğu augustus'unun memnun kaldığı anlaşılmaktadır. Daha önce Del-

matius'a bağlanmış olan Ripa Gothica, ki muhtemelen Dacia, Moesia ve Scythia'yı da ihtiva eden bütün topraklar, henüz onbeş yaşında bu-

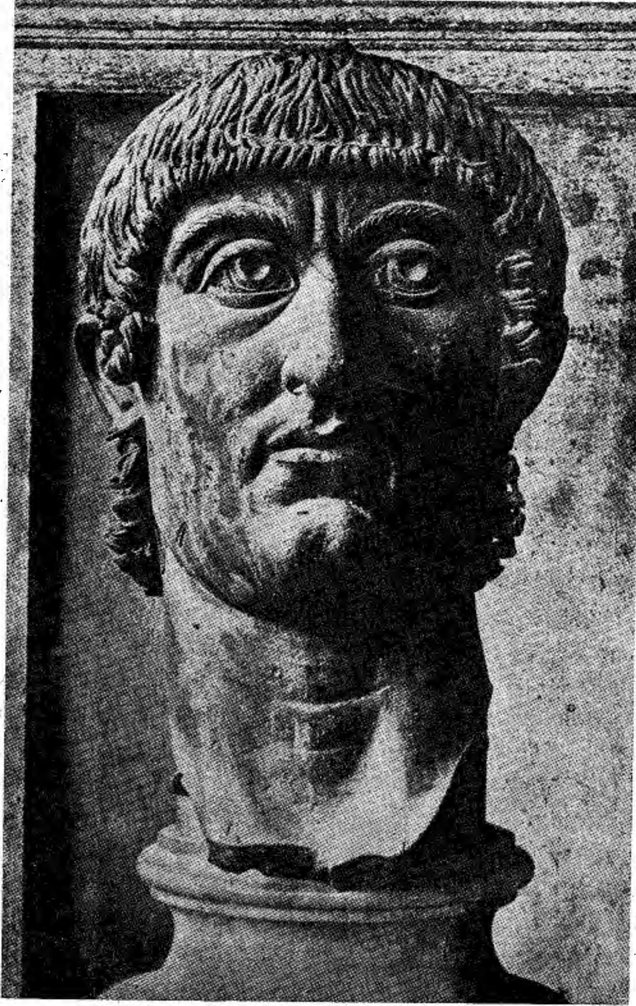

Constantinus II. (caesar iken, 325-6)

lunan Constans'ın payını çoğalmak üzere hissesine düşüyordu. Böylece eski ve yeni Roma pek genç üç imparatorun ellerinde kalmış oluyordu. Gerçek kudretin ise batı'nın idarecisi Constantinus'da kaldığı görülüyordu, zira o, daha genç kardeşleri üzerinde bir vasi gibi bulunuyordu.

Constantius'u itidale sevketmek güç olabilecekti, fakat kendi ailelerinin katliamından geride kalabilen yeğenleri Gallus ve Julianus'tan Julianus'un işaret ettiği gibi Pers'lerle savaş kaçınılmaz bir hâl almıştı, oysa ordu düzensizdi ve sefer için yapılan hazırlıklar kifayetli değildi. İmparatorluğun sulha ihtiyacı vardı, Constantius, topraklarını genişletmekle yalnız kendisini memnun etmişti.

Müşterek idarecilerle yapılan toplantıdan sonra, Constantius K. Asya'ya doğru hareket etti. Nisibis'e varmadan evvel bir Pers kuşatılmasına başarı ile karşı koydu, (337 güz'ü veya 338 ilkbaharı) ve imparator, Roma ordusu içinde disiplin ve nizamı sağlamak için ciddî gayret sarfetti. Pers modelinden sonra zamanına göre hayret veren bir şey olan zırhlı süvari birlikleri teşkil etti. Atlı ve yaya asker adedini arttırdı, nehir filotillalarını büyüttü ve Pers hücumlarına karşı genel hazırlıklara girişti. Bu hudut savaşının tarihi karışık bir hikâye halindedir ve bu konudaki dökümanlarımız kıt ve fragman halindedir. Armenia'da yapılan bir çarpışmada Pers kralı kaçmış ve yanındaki asiller Roma'ya sadık kalmışlar, ve bunlar sonra memleketlerine iade edilmişlerdir, fakat seferin tamamı Roma'lıların Pers hudutlarına devamlı akınları veya Pers'lerin Roma hudutlarına akınları şeklinde sürüp gitmiştir. Pers oyunları (Ludi Persici) (13-17 Mayıs) tesis edilmesine rağmen saray kâtiplerinin imparator'un sık sık Tigris'i geçtiğini ve bunun kıyılarında kaleler kurup düşman topraklarını ateş ve kılıçla harap ettiğini iddia etmelerine rağmen, seferin uzaması neticesi garip olaylara sebep olmuş, bazen bir Arap kabilesi Roma'lılarla işbirliği yapmış (338 de olduğu gibi) ve düşmana saldırmış, bazen bir Pers köyü zaptedilmiş ve sakinleri imparatorluk içine alınmış ve iskân ettirilmiş, fakat her iki kuvvetin ordularının yüzyüze açık bir sahada savaşmaları pek ender olmuştur. Constantius, israrla saldırıda bulunmak ve büyük ve tehlikeli karşılaşmalara, başarılı olsa dahi çok kay-

Constantius II.

ba uğramamak için, girmemek istiyordu. Yalnız bir muharebe hakkında detaylı bir bilgiye malik bulunmamaktayız. Sapor, büyük bir ordu toplamış, her yaştan erkekleri askere almıştı, hatta komşu kabileler de Pers altını için hizmet ediyorlardı. Düşman üç kol halinde Tigris'i geçti. İmparator'un emriyle hudut muhafızları geçişe müsaade ettiler. Pers'ler Hileia veya Ellia'daki (Singara yakınında) tahkim edilmiş bir karargâhı istilâ ettiler, burası ile Roma ordusu arasında 150 stad mesafe bulunuyordu. Hatta Sapor'un gelmesiyle dahi Constantius savunma politikasına bağlı olarak düşmanın hücumunu bekledi. Bu sırada Roma'nın en iyi birlikleri mevcut değildi. Pers'ler tahkimatların altına meşhur zırhlı süvarilerini yerleştirdiler ve rampaların üzerine okçular mevzilendi. Bir yaz sabahı muhtemelen 344 yılında çarpışma başladı. Öğle vakti Pers'ler bilhassa kendi ordugâhlarına doğru kaçışa geçtiler, böylelikle kendi süvari birliklerinin uzun kovalama sonunda bozulacak olan düşman üzerine saldıracağını ümid ediyorlardı. Hemen hemen akşam üzeri olduğu zaman Roma'lılar tahkimatların yakınından çekildiler. Constantius, sabaha kadar durmamak için emirler yağdırıyordu, fakat yakıcı güneş askerleri hiddete sevketmişti, zira pınarlar Pers karargâhının yakınında bulunuyordu. Bu sebeple ordu imparatorun emirlerine itaati reddederek, hücumu bıraktılar, düşman süvarisi ile birleşerek, siperlere hücuma geçtiler, Sapor hayatını kurtarmak için Tigris'e doğru kaçtı, tahtının varisi yakalandı ve öldürüldü. Gece basınca galipler yağma ve taşkınlığa döndüler ve karanlığın içinde kaçan Pers'ler tekrar düzene girdiler ve karargâhlarını geri aldılar. Fakat başarı için geç kalmışlardı, imanları bozulmuş ve sabahla birlikte ric'ate başlamışlardı.

Batıda ise, augustus'ların 338 de toplanmasından sonra Constantinus II. diğer idareciler üzerinde bir otorite göstermeğe başladı, hatta Africa Constans'ın yetkisi altına verilmiş olduğu halde bir kanun çıkartarak, bu eyaletin idaresini kendi üzerine aldı. Bununla beraber, çok geçmeden büyük kardeşine karşı tamamen bağımsızlığını iddia etti ve 338 sonbaharında Tuna'da bir zafer kazandıktan sonra Sarmaticus ünvanını aldı. Muhtemelen 339 yılında Constantius'un desteğini kazanmak için, ona Trakya ve Constantinopolis'i bıraktı. Ümitle-

rinin boşa çıktığını gören Constantinus, kendisine İtalya ve Africa'nın verilmesini taleb etti. 340 yılı başlarında ansızın Alp'leri geçti ve Aquilea'da Dacia'dan Naissus'tan hareket ederek gelen Constans, ile karşılaştı, burada tuzağa düşürülerek, mahvoldu. Bunun üzerine, Constans, Britanya, İspanya ve Gallia'nın da hakimi oldu. 341 ve 342 de Frank'ların hücumlarını püskürttü ve barışı temin etti. 343 de Boulogne'dan Britanya'ya geçerek Pict'leri ve Scot'ları düzene koydu. Constans'ın idaresi başlangıçta gayretli ve adil olarak kabul edilmektedir, fakat ilk yıllarda verdiği sözleri tutmamış ve hareketleri tahammül edilmez olmuştur. Ordu'ya karşı nefretini de gizlemedi ki, bu sonuna sebep oldu. Sarayda kutsal işlere bakan Marcellinus ve Jovianus'un top-

Magnentius (aureus-altın madalyon)

lama askerlerinin kumandanı Magnentius'un başkanlığında Constans'ı düşürmek için bir suikast tertiplendi. Magnentius, Roma'lı ismine rağmen bir barbar'dı, babası bir köle idi ve Constantinus'un hizmetinde azatlı olarak hizmet görmüştü. İmparator'un bir av partisi için bulunmadığı, Augustodunum'da olduğu sırada, Marcellinus, oğlunun doğum günü şerefine bir ziyafeti bahane ederek askerî liderleri (18 Ocak 350) davet etti, şaraplar durmadan aktı, gece yaklaşmıştı ki Magnentius birdenbire eğlenenlerin arasında ortaya çıktı, sırtına imparatora mahsus erguvanî kaftan giymişti. Derhal augustus ilân edildi, bu olay hemen yayıldı, halk şehir varoşlarından şehre doğru döküldü, Galya alaylarından çekilmiş olan Illyria'lı süvariler kumandanlarına katıldılar, bu sırada subaylar yürüyüşe geçen halkın duygularını öğrenmeğe çalışıyordu. Constans bu haberi alınca İspanya'ya kaçtı ve Pirene'lerin eteğinde ufak bir hudut kalesinde Magnentius tarafından gizlice gönderilen Gaiso adlı bir haberci tarafından öldürüldü. Constantius'a kardeşinin ölüm haberi geldiği zaman, artık kış bastırmıştı, fakat prensibine bağlı kalarak imparatorluğu asla şahsî avantajına feda etmedi. Ve doğu'da kaldı. Kendini emniyete alarak, bulunmadığı sırada yerine başkumandan olarak Lucillianus'u tayin etti.

Constans zamanında baskı ve şiddetten ezilen eyaletler, derhal Magnentius'u tuttular. Tahtı ele geçirmesinden bir ay sonra İtalya ve Africa ona bağlandılar. Illyricum ordusu itaatte tereddüt etmekteydi, Constantinus'un kızkardeşi, Constantia'nın tavsiyesi üzerine Tuna kuvvetlerinin piyade kumandanı Vetranio (1 Mart'ta Mursa veya Sirmium'da) kendisinin imparator ilân edilmesine müsaade etti ve derhal Constantius'a yardım için müracaatta bulundu. Constantius, bunun tahta çıkışını tanıyarak, Vetranio'ya bir taç gönderdi ve Pannonia hududu kuvvetlerine yardım etmesi emrini verdi. Bu sırada, Roma'da Flavius Popilius Nepotianus adındaki, Constantius'un kuzeni halk tarafından başa geçirilmiş ve bunun kısa ve kanlı saltanatı ancak 28 gün devam etmiş ve Magnentius'un askerlerinin eline düşmüştür.

Bu arada, Pers'ler üçüncü ve son defa olarak Nisibis'i kuşattılar,

Magnentius.

fakat kendi hudutlarının tehlikeye düşmesi üzerine, bundan vazgeçtiler ve bir süre doğu'da barış hakim oldu.

Batı'da Magnentius, Constantius'un kendisini tanımasını mümkün kılmağa çalışırken, Vetranio beklemekle vakit geçiriyordu. En nihayet bu duruma son veren, Illyrya'lı imparator sözünü bozarak, Magnentius ile barış yaptı, Constantius'a bir elçilik heyeti gönderildi, ve Magnentius'un, kızkardeşi Constantia ile evlenmesini istediler ve Constantius'a da Magnentius'un kızı ile evlenmesini teklif ettiler. Constantius, tereddüt ediyordu, fakat teklifleri reddederek Serdica'ya doğru yürüyüşe geçti. Vetranio, Succi geçidini tutuyordu, fakat imparatorun gelmesi üzerine ondan önce çekildi. Naissus'ta veya diğer kayıtların açıkladığına göre, Sirmium'da iki imparator hitabet kürsüsüne çıktılar, Constantius ordularına, büyük Constantinus'un oğlunun ölümünün intikamını almalarını isteyen bir söylev verdi. Ordu, Constantius'u tek başına augustus olarak alkışladı. Vetranio ise suçunu affettirme çareleri aramağa başladı, imparator tahtı gasbedene büyük saygı ile muamele etti ve kendisiyle Bithynia'da Prusa'da inzivaya çekilmesi hususunda anlaştı, ve altı yıl sonra ölünceye kadar burada kaldı.

Constantius, batı'ya doğru yürüyüşü sırasında, doğu'da Constantinus'un hanedanını bakî kılmaktan endişedeydi, imparatorun yeğeni Gallus, bir müddet sarayda tahsil görmüştü, Sirmium'da bulunduğu sırada onu caesar yapmağa karar verdi. Aynı zamanda (15 Mart 351) adı da Flavius Claudius Constantius'a çevrildi ve Constantia ile evlendi. Bunun üzerine Prens ve karısı Antiocheia'ya doğru yola çıktı. Bu esnada Magnentius boş durmuyordu, Gallia'da büyük yekûn tutan para toplamış, Frank, Saxon ve Germen'leri kendine çekerek Constantius'unkinden büyük bir ordu meydana getirmişti. Bununla beraber Constantius hücuma 351 bahar'ında geçti. Vetranio'nun kuvvetleri ile de birleşerek Alp geçitlerine doğru ilerledi. Magnentius'un bir tuzağı imparatorun ağır kayba uğramasına sebep oldu ve ric'ad zorunda kaldı. Bu başarıdan gururlanan Magnentius, Pannonia'yı işgal ederek, Poetovio'yu geçerek Sirmium'u ele geçirdi. Constantius saltanatı boyunca imparatorluğun askerî birliklerini idareli kullanma politikasını gütmüştü, hatta şimdi de Gallia ve Illyricum ordularını korkunç

bir mücadeleye girmesinden kaçınmağa hazır bulunuyordu. Bundan dolayı Magnentius'a haber göndererek kendisini batı'da ortak augustus teklif ettiğini, yalnız İtalya'da herhangi bir hak talebinde bulunmamasını bildirdi. Elçi alıkonuldu, teklifleri bir müddet geçtikten sonra reddedildi. Magnentius zaferinden o kadar emin idi ki, kendi elçisi senatör Titianus, Constantius'un tahttan feragatini tavsiye etti. Teklifin kabul edilmemesi üzerine Magnentius Siscia'ya hücum etti. Fakat bu püskürtüldü. Savus nehrini geçmek için yaptığı teşebbüs de başarılı olamadı. Constantius, bu defa geri çekildi, düşmanı açık arazide karşılamak ve avantajlı bulduğu süvarisine imkân sağlamak istemekteydi. Cibalae'da ordu müstahkem bir mevkie yerleşti. Magnentius Sirmium'a vasıl olduğu zaman hiç bir mukavemet ümid etmemekteydi. Bunda yanıldığı için Mursa'ya doğru, Constantius'un ordusunun gerisine ilerledi. Constantius, bu yeri zorla ele geçirmişti, işte burada 28 Eylül'de kesin muharebe oldu. Constantius'un gerisinde Tuna, sağ tarafında ise Dravus nehri akmaktaydı, ona göre kaçış mahvolmak demekti. Her iki kanatlara okçuları yerleştirmişti ve önde zırhlı süvariler, merkezde ağır silâhlı piyade bulunmaktaydı. Öğleden sonra başlıyan çarpışma, geceye kadar devam etti. Constantius'un süvarisi düşmanın sağ kanadına hücum etti ve bu darbe bütün savaş hattını şaşkınlığa düşürdü. Magnentius kaçtı, fakat Marcellinus savaşa devam etti, Galya'lıların bazıları karanlıkta kaçtılar, fakat binlercesi ya nehre döküldü veya kılıçtan geçirildi. Anlaşıldığına göre, Magnentius 24.000, Constantius, 30.000 kişi kayıp verdi. Magnentius, Aquilea'ya sığınarak askerlerini Alp geçitlerine yerleştirdi; bununla beraber teklifleri reddedildi ve caesar Gallus'u öldürterek Constantius'u güçlüklere atma plânı boşa çıktı, fakat düşmanının yorgunluğu ve kışın yaklaşması takibe imkân vermedi. Constantius hemen Magnentius'un bütün taraftarları için genel bir af ilân etti, yalnız bu aftan kardeş'nin ölümüne doğrudan doğruya karışanlar müstesna tutuluyordu. Birçokları Magnentius'u terkederek, deniz yoluyla Constantius'a kaçtılar. Ertesi yıl (352) Constantius donanması Po, Sicilya ve Africa'yı nüfuzu altına aldığı sırada kendisi de Alp'leri geçti. Magnentius haberi alınca Gallia'ya kaçtı. Constantius, Kasım ayında Milano'ya gelerek Magnentius'un bütün

yetkilerini kaldırdı. 353 de Constantius Alp'leri geçerek Magnentius'u imparator oluşundan üç buçuk yıl sonra bizzat kendi kuvvetleriyle Lyon'da kuşattı, hiç bir ümidi kalmayan Magnentius, intihar etmekten başka çare bulamadı.

Bu sırada Antiocheia'da Gallus, bir doğu'lu despot gibi hüküm sürmekteydi. Gallus'ün yaradılışında vahşi bir mizaç vardı. Caesar tayin edilişi, gaddarlığını ortaya dökmesine vesile olmuştu. Magnentius'un caesar Gallus'u ortadan kaldırmak için yaptığı suikastın başarıya ulaşamaması, Gallus'u kuşkulara sürükledi ve bir terör saltanatı başladı. Adlî davalar bir tarafa bırakıldı, muhbirler mükâfatlandırıldı, muhakemesiz ölüme mahkûmiyet başladı ve şehir meclisi üyeleri hapsedildi. Halk kıtlıktan şikâyet edince, bundan Suriye valisi Theophilus'un sorumlu olduğu imâ edildi ve halk bunu ortadan kaldırdı. Yahudiler arasında emniyetsizlik arttı, doğu'nun sadakati tehlikeli bir durum aldı. Praetor prefekti Thalassius ve Gallus'un muhafız alayı kumandanı Barbatio'nun raporları Constantius'u en nihayet harekete geçirdi. 353 - 4 kışında Thalassius ölünce, yerine Antiocheia'ya gönderilen Domitianus'a Gallus'u, batı'ya imparatoru ziyarete ikna için direktifler verildi. Praefectus'un kabalığı ve küstah tavrı caesar'ı kızdırdı. Domitianus hapse atıldı, bunun üzerine Constantius bizzat kendisi Gallus'un Milano'ya gelmesi için mektup yazdı, kötü bir şey olacağını hisseden caesar yola çıktı, seyahat sırasında imparatorun kudretli kızkardeşi Constantia öldü. Constantinopolis'i geçtikten sonra muhafız kumandanı gardiyan durumunu aldı ve Poetovio'da caesar'lık kaftanı Barbatio tarafından çıkarıldı ve Pola yakınında bir komisyon önüne çıkarılarak doğu'daki idarecilikten menedildi. Saray, son cezasının verilmesini taleb etti ve Gallus'un başı kesildi.

2. CONSTANTİUS II. VE JULİANUS:

Büyük Constantinus'un kardeşi Julius Constantius'un yeğeni Julianus, muhtemelen M. S. 332 yılında doğmuştu. Çocukluğu, Constantinopolis'te geçtikten sonra, Nicomedia'da, iyi bir şekilde yetiştirilmişti. Daha sonra Cappadocia'da kardeşiyle birlikte adeta bir inziva hayatı yaşamıştı. Constantinopolis'e dönmesi müsaade edildiğinde, bu-

rada kendisini sevdirmişti. M. S. 351-2 de, kendisini Mithra dinine verecek, Hıristiyanlığı reddetmişti. Kardeşi Gallus'un akibeti üzerine, İtalya'ya, Milano'ya gönderilerek, gözaltında tutulmuştu. Saray'dan uzaklaşmasına izin verilince, Küçük Asya'ya geçmiş, fakat Constantius'un şüphesi üzerine bu defa Atina'da ikamete mecbur tutulmuştu.

Gallus'un ölümünden sonra Constantius II. tek başına imparatorlukta hüküm sürmeğe başlamıştı. Bu sırada Gallia'da durum pek kuvvetli değildi, buraya Silvanus kumandan olarak gönderildi. Fakat bu şahıs, saray entrikaları ile Colonia'da isyana teşvik edildi ve saltanatı 355 yılında öldürülmesiyle kısa bir süre sonra nihayete erdi. İmparator, bizzat buralarda emniyeti temin edecek durumda olmadığından, istemediği halde Julianus 355 de ordu tarafından caesar'lığa yükseltildi. Julianus, Constantius'un kızkardeşi Helena ile evlendirildi. Julianus, Roma toprakları kuzey hudutlarındaki barbar istilâ ve yerleşmelerine son vermek üzere, M. S. 355 yılı sonlarına doğru Milano'dan hareket etti. Kışı Viyana'da geçirerek, hazırlıklarını tamamladı. Bizzat imparator Raétia'ya hücum edecek, Julianus ise Constantius'tan kaçanları çevirecekti. Aleman'larla yapılan savaşlarda başarı kazanıldı, Frank'larla barış kuruldu. M. S. 356 ve 357 yıllarındaki çarpışmalarda Julianus tam yetkili başkumandanlığa yükseltilmişti.

M. S. 357 de Constantius, ilk defa olarak ve saltanatının yirminci yılını kutlamak üzere Roma'yı ziyaret etti. Roma'ya gelişi dolayısiyle, bu olay Circus Maximus'ta bir dikilitaş dikilmek suretiyle ebedîleştirildi.

Roma'da bulunduğu sırada, imparator Sarmat, Sueb ve Quad'ların hücumları üzerine Tuna'ya çağırıldı. Bunlara karşı Barbatio kumandasında 25.000 kişilik bir kuvvet gönderildi. Diğer taraftan Julianus da kuzeyden ilerleyerek düşmanları ortalarına aldılar. Fakat Gallus'un ölümünde önemli rolü olan Barbatio, Julianus'la birlikte çarpışmak ve ona yardımcı olmak istemediğinden, bu seferin plânı gerçekleştirilemedi. Barbatio, Güney Gallia'da elde ettiği yardımcı kuvvetlerle durumunu sağlamlaştırmıştı. Julianus, buna karşılık bazı geçitleri ele geçirmiş ve Gallia yolunu kapatmıştı. Bu sırada Barbatio'nun Germen'lerin âni bir hücumu karşısında yakalandığı ve bütün ikmal

kuvvetlerini kaybettiği öğrenildi. Julianus'un durumu ise, tehlikeli bir hâl almıştı. Yanında ancak 13.000 kişi bulunuyordu, imparator ise çok uzaktaydı. Diğer taraftan, Barbatio'nun mağlûbiyeti, düşmanlar üzerinde kamçılayıcı bir tesir yapmıştı. İşte bu sırada Chnodomar isimli reislerinin emri altında bir Aleman kabilesi, Rhen'i geçerek, Strassburg şehri yakınında ordugâh kurdu. Bunun üzerine Julianus harekete geçerek Zabern'den Brumath yolu ile ilerlemeğe başladı. Ağustos ayının sıcak bir gününde Roma'lılar hücuma geçerek şiddetli bir savaşa giriştiler. Aleman'lar Rhen'den öteye atılarak 6000 kişiyi savaş alanında kaybettiler. Chnodomar ele geçirilerek, Julianus tarafından Constantius'a gönderildi. Bu suretle Rhen bölgesi huzura kavuşarak, Gallia barbar'lardan kurtarılmış oldu. Büyük ganimet ve esir ele geçti. Julianus, Traianus'un inşa etmiş olduğu Rhen'in sağ kıyısı üzerindeki kaleyi yeniden tamir ettirdi.

M. S. 358 yılı kışını Paris'te geçiren Julianus, aynı yılın yaz'ında Frank'larla çarpışarak bunları Roma hakimiyeti altına aldı.

Julianus'un zaferleri, Constantius'u şüphelere ve korkuya düşürmekteydi. Bir gün onun caesar'lıkla tatmin olmayacağını düşünmekteydi. Julianus da gerçekten ilerisi için plânlar kurmaktaydı. Bu fırsat, en nihayet, M. S. 359 da doğu'da savaş çıkmasıyla, meydana geldi. Julianus'un Gallia meseleleriyle meşgul olduğu sırada Constantius Tuna bölgesinde seferde bulunuyordu. Bu maksatla sarayını da Milano'dan Sirmium'a nakletmişti. M. S. 357 ve 358 de Sueb'lerle, Quad ve Sarmat'larla yapılan savaşlar sonunda, bu yerler Roma egemenliğine alınmışlar, M. S. 359 da da Limigant'lar tekrar Roma'ya boyun eğmişlerdi.

İşte bu sırada doğu'da Pers'lerle yeni anlaşmazlıklar çıkmağa başladı. M. S. 358 de Sapor bazı ittifaklar kurarak, imparatora bir mektup göndermiş ve Mesopotamia ile Armenia'nın tanzim edilmesini, aksi halde ertesi yıl savaşla mukabele edeceklerini bildirmişti. Constantius bunu reddetmiş, fakat Pers'lerle barış umudu ile iki elçi göndermişti. Bununla beraber, bu netice vermedi. M. S. 359 da Pers'lere karşı sefer açıldı. Pers'ler, Antoninus ismindeki Suriye'li bir zengin olan ve Mezopotamia'nın genel kumandanlığını yapan şahsı tehdit ile

kendi taraflarına çekmeğe muvaffak oldular. Antoninus, Pers'lere kaçarak, sığındı. Fakat, Roma'lılar bütün Mesopotamia'yı yakarak tahrib ettiler. Bunun üzerine Sapor, Fırat'ın kuzeyine çıkarak, Amida'ya vasıl oldu. Şehir teslim olmayı reddetti, fakat şehrin kralı Grumbates'in oğlunun ölümü Sapor'u kuşatmayı ağırlaştırmaya ve Syria'ya hücuma teşvik etti. Yetmişüç günlük kuşatma sonunda şehir düştü, halk öldürülerek, kalanlar esir edildi. Kış yaklaştığı için Sapor yurduna döndü, fakat çok kayıp vermişti.

Amida'nın düşmesi karşısında Roma daha fazla hazırlanmağa başladı. Bu maksatla Constantius, Gallia'daki yardımcı kuvvetlerin de toplanmasını emretti. Bu talebi, Julianus Paris'te bulunduğu sırada aldı. Fakat bu kuvvetlerin gönderilmesi buradaki eyaletleri tehlikeye atacaktı. Bu arada Julianus, askerleri tarafından augustus ilân edildi. Julianus, askerlerinin isteğine karşı koyamadı ve Constantius'dan anlayış bekledi. Constantius bu hareket karşısında, ya Julianus'a karşı koymalı veya Pers'lerin açacakları savaşa dönmeliydi. Fakat imparator olarak devletin menfaatini düşünmesi gerekiyordu. Bu sırada Pers'-ler doğu'da bazı yerleri ele geçirdiler, Julianus ise batı'da Frank'lara karşı yeni bir başarı kazandı. Julianus ile Constantius arasında bu işi halletmek için durmadan mektuplar gidip gelmekteydi.

Bu sırada Pers savaşından kurtulan Constantius, Julianus'u Gallia'dayken ele geçirmeğe karar vermişti. Bu sebeple, Constans gölü yakınında erzak stokları temin etmişti. Julianus ise kuşatılmayı beklemektense, buna karşılık ilk olarak kendisi harekete geçmeyi uygun buldu. Bunun üzerine Sirmium'u ele geçirmek maksadıyla derhal Basel'den hareket etti. Tuna boyunca ilerleyerek Bononia'ya geldi. Buradan Sirmium'a doğru yola çıktı, halk kendisini sevinçle karşıladı. Sonra Succi geçidine doğru ilerledi. Fakat Trakya'ya geçecek kadar kuvvetli değildi. Ayrıca, Sirmium'da bıraktığı kuvvetlere de itimad edemiyordu. Bu sebepten bunlara Gallia'ya dönmelerini emretti. Fakat bu askerler uzun yolculuk sırasında, sıkıntı yüzünden Aquilea'yı işgal ederek, Constantius'a sadık kaldılar. Bunun üzerine, tehlikeyi sezen Julianus, kumandanı Jovianus'a derhal geri dönmesini ve Aquilea'yı kuşatmasını emretti.

M. S. 361 de Julianus, Constantius'un kendisini tanımak istemediğini ve hücuma hazırlandığını öğrenince, Constantinopolis üzerine yürümeğe başladı. Fakat, Constantius, doğu'dan hareket ettikten sonra, Cilicia'da hastalandı. Mopsucrenae'da iken 44 yaşında olduğu halde 3 Kasım 361 de öldü.

Constantius'un politikası : Constantius bir Hıristiyan olmakla beraber, Arius mezhebi taraftarıydı. Kumandan olarak pek başarılı değildi ve vasat kabiliyete sahipti. Saray memurlarının tesiri altında kalmıştır. Devlet hizmetinde pek fazla çalışma gösterememiştir. Bununla beraber sivil hizmetleri genişletmiş, gizli polisi kuvvetlendirmiştir. Sarayda lüks artmıştır. Saltanatının sonlarına doğru en önemli devlet işlerini düzene koymak için kanunlar çıkarmağa çalışmıştır. Askerlerin tecavüzlerine karşı sivil otoriteyi savunmuştur.

II. Kısım

JULİANUS VE JOVİANUS

1. JULİANUS APOSTATA:

Julianus'a gençliğinde Hıristiyan terbiyesi verilmişti, fakat Grek klâsik edebiyatına da vakıftı. Genç bir erkek olduğu sırada Atina ve Pergamon'da (Bergama) Pagan retoriklerden felsefe öğrenmişti. Hellenizmin de etkisi altında, hatta daha caesar olmadan önce, imparatorluk ailesindeki kanlı olayların da tesiriyle, Julianus paganizme karşı gizli bir bağlılık duymağa başlamıştı. Constantius'un ölümü üzerine bunu açıkça ortaya koydu ve dönüşünü (a p o s t a s i a) ilân etti. İlk önceleri dinde tolerans gösterdi ve Hıristiyanları ibadetlerinde serbest bıraktı. Fakat daha sonra Hıristiyan kilisesine karşı emirnameler çıkartmağa başladı. Hıristiyanların faydalanmasına hasredilen mabet mal ve mülklerinin eski haline getirilmesini emrederek Hıristiyanlara okullarda klâsik edebiyatın açıklanmasını yasakladı. Hıristiyanlığa ve doktrinine karşı edebî yoldan hücuma geçti. Paganizmi yaşamakta olan bir din olarak göstermeğe çalıştı. Hıristiyan modelinde bir Pagan kilisesi kurmağa uğraştı. Klâsik edebiyata dönüş dolayısiyle imparatorlukta Hellenizm kültürü yayıldı.

2. JULİANUS'UN İDARESİ:

Julianus, Constantinopolis'e 11 Aralık 361 de girdiğinde 31 yaşında bulunuyordu. İyi karakterli, doğru, mutedil ve cesur bir kimseydi. Kendisine geçmişteki ünlü imparatorları örnek almıştı. Geçmişe

karşı hayranlık duymaktaydı. Yaptığı reformlarla, Constantius'un son zamanlarında takip ettiği anti bürokratik politikayı devam ettirdi. Çok fazla masrafları kısıtlayarak, gizli polis kuvvetini ve sayısını azalttı.

Julianus Apostata
(Solidus)

Yeni bir yaşama ortamı meydana getirmeğe çalıştı. Constans ve Constantius'un bastırdığı bakır paraların kalitesini düzeltti. Adaletin teminine gayret etti. Devlet memurlarını retor okullarında yetişmiş kimselerden seçmeğe tercih etti.

3. JULİANUS'UN PERS SEFERİ :

Pers seferini tamamlamak, Constantius'dan Julianus'a kalmıştı. Etrafındakilerin böyle bir sefere lüzum olmadığını söylemelerine rağmen, bunu gerçekleştirmek için büyük bir heyecan duyuyordu. Pers tahtına Roma'nın hakim olmasını istemekte ve kendisini ikinci bir İskender olarak görmekteydi. M. S. 363 yılı Mart ayında Antiocheia'dan ayrılan imparator, 65.000 kişilik ordusuyla Fırat'ı geçti. Müttefiki Armenia kralı'yla birleşmesi için bir miktar kuvvet ayırarak, geri kalan kuvvetlerle birlikte Fırat'ı takibederek Babylonia'ya doğru hareket etti. Sonra Dicle'yi (Tigris) geçerek Ctesiphon surları önünde büyük bir zafer kazandı. Pers kralı Sapor'un esas ordusuyla yaklaşması üzerine, Dicle boyunca ilerleyerek, Sapor'un yolunu kapattığı ikmâl

kuvvetleri ile birleşmeğe karar verdi. Fakat Pers'ler bu yolculuk sırasında Roma'lılara durmadan saldırdılar ve bir hücum sırasında Julianus öldürücü bir darbe aldı. Kolunu parçalayan bir mızrak, kaburgalarına saplandı. Mızrağın nereden geldiği anlaşılamadı. Ordusu imparatorun intikamını aldı, fakat Julianus bu zaferi göremedi (Haziran, 363). Bu suretle Büyük Constantinus'un sülâlesi sona erdi.

4. JOVİANUS (M. S. 363 - 364):

İmparator'un ölümünün ertesi günü, yeni bir imparator seçimi için ordu liderleri toplandı. Julianus ile Constantius'un taraftarları ve doğu ve batı orduları arasındaki münakaşalardan sonra muhafız kuvvetleri kumandanı Jovianus üzerinde karara varıldı.

Pers'ler, Julianus'un ölümünü ve yerine geçenin kabiliyetsizliğini öğrenince Roma'lılar üzerindeki baskılarını arttırdılar. Jovianus ise, imparator olarak ordusunu sağ salim Roma topraklarına geri götürmekten başka bir şey düşünmüyordu. Bu sebepten, uzun süren konuşmalardan sonra, Pers kralı Sapor ile otuz yıllık barış anlaşması yapıldı. Fakat bu barış aslında Roma'lılar için utanç verici bir olaydı. Zira, Roma'lılar, Dicle'nin (Tigris) ötesindeki bütün Roma topraklarını Pers'lere teslim etmekle kalmıyorlar, aynı zamanda Roma Mesopotamia'sının doğu hududu, Nisibis kalesi de dahil olarak, terkediliyordu. Ayrıca doğu Armenia üzerindeki Roma hamiliğinden de vazgeçiliyordu. Roma, Pers'lerin Caucasus'dan gelebilecek barbar istilâlarını önlemesi için yardım olarak yıllık bir tahsisat ödemeyi de üzerine alıyordu. Bu bakımdan bu barış, Pers'ler için bir başarı olmuştu.

Jovianus'un seçilmesi, Gallia'da kabul edilmişti. Fakat yeni imparatorun saltanatı pek uzun sürmedi. Antiocheia'dan Constantinopolis'e doğru kış ortasında yola çıkılmıştı. Ancyra'da iken çocuk yaştaki oğlu Varronianus konsulluğa getirildi. Datastana'da bulundukları sırada Jovianus yatağında ölü bulundu (16 Şubat 364). Kaydedildiğine göre, soba dumanından ölmüştü. Jovianus'tan sonra yeni bir sülâle başladı.

Jovianus'un kısa saltanatı sırasında Paganizm tekrar yerini Hıristiyanlara bıraktı. Jovianus, yeni bir tolerans emirnamesi çıkarttı.

VI. BÖLÜM

Valentinianus Sülâlesi
ve
Theodosius Magnus

I. Kısım

VALENTİNİANUS SÜLÂLESİ

(MS. 364 - 395)

1. F. VALENTİNİANUS I. ve VALENS:

Jovianus'un ölümünden sonra, bir süre, imparatorluk tahtı boş kaldı. Sonunda, Pannonia'lı kıdemli bir asker olan Flavius Valentinianus imparator seçildi. Valentinianus, askerî kademelerde ilerleyerek, tribun olmuş ve Afrika orduları kumandanlığında bulunmuştu. Babası Gratianus bir köylü idi. Daha sonra Pers savaşlarında önemli bir kumandanlığa getirilmişti. Ordunun arzusuna uyarak, 28 Mart 364 de kardeşi Valens'i ortak imparator ilân etti. Valentinianus, büyük augustus olarak, doğu'da kalmayarak, kendisine batı'yı seçti ve Milano'yu başşehir kabul etti. Valens ise, doğu'da Constantinopolis'de kaldı ve ilk konsulluklarını 365 de paylaştılar. Aynı yılın kışında Valens, Pers'lerle ilişkiler yüzünden Suriye'ye gitti.

Fakat, yeni idarecilere karşı, Julianus'un hatırasına bağlı kalan Gallia kuvvetleri arasında hoşnutsuzluk belirdi. Ayrıca, pagan'lar ve Hıristiyanlar arasında da memnuniyetsizlik başladı. Valens çok geçmeden Constantinopolis'e döndü ve bu durumu gördü. Bu gruplar Constantius zamanında önemli bir vazifede bulunan ve Julianus'un dostu olan Procopius'un tahta gözdikmesine vesile oldular. Procopius,

Valentinianus I.

M. S. 365 sonlarında Constantinopolis'te kendisini imparator ilân etti ve Thrakya ile Bithynia'yı işgal etti. İsyan haberini Valens, Antiocheia'ya doğru yola çıktığı sırada aldı. Procopius'un gördüğü yardım sebebiyle başarıları çabuk olmuştu. Valens, Valentinianus'tan da yardım göremiyordu, çünkü o da batı hudutlarında meşgul bulunuyordu. Fakat, 366 yılı başlarında Procopius'un kumandanları daha fazla mücadeleye devam etmekten vazgeçerek onu terkettiler. Procopius, kendi iki kumandanının ihanetine uğradı ve derhâl öldürüldü. Procopius'un başı, Philippopolis şehri surları altında sürüklendi ve şehir teslim alındı. Valentinianus'a Gallia işleri için büyük bir ganimet gönderildi. Bunu takiben, kanlı bir intikam ve baskı hareketine girişildi.

2. VALENTİNİANUS I. NİN SAVAŞLARI (M. S. 365-375):

İmparatorluğun batı kısmında Valentinianus'u meşgul eden en önemli mesele, imparatorluk hudutlarının saldırılara karşı savunmasıydı. Özellikle Gallia'da durum çok tehlikeli bir karışıklık içindeydi. Bizzat imparator bu bölgeyi yatıştırmak için gayret gösterdi ve kumandanlarının da yardımı ile Aleman'ları, Saxon ve Frank'ları mağlûb etmeğe muvaffak oldu. Rhen bölgesinde Raetia'dan Kuzey Denizine kadar kaleler inşa ettirildi, köprüler kurduruldu. Bunu takiben uzun süre Gallia'da sükûnet hakim oldu. Bu sırada, Valentinianus'un kudretli kumandanı Theodosius, Britanya'yı Pict'ler, Scot'lar ve diğer istilâcılardan kurtardı. Ayrıca Pannonia'lı Valentinus adındaki asinin isyanını da bastırdı. M. S. 367 de karışıklıklar bastırıldıktan sonra, Valentinianus, dokuz yaşındaki oğlu Gratianus'u üçüncü ortak imparator ilân etti. Valentinianus, böylelikle taht üzerindeki iddiaları önlemek istemekteydi.

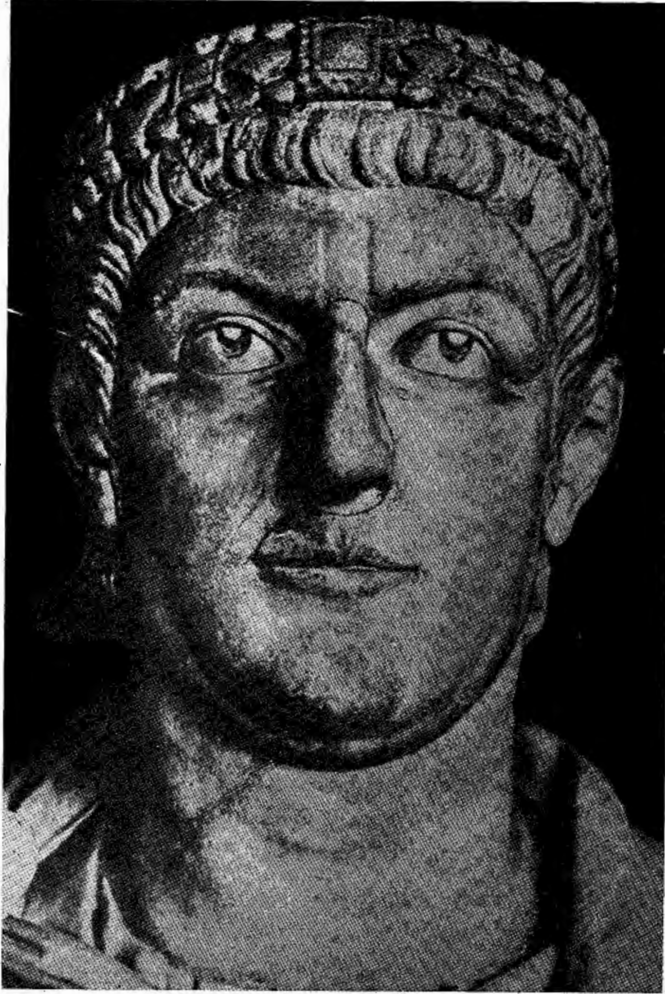
M. S. 375 de Quad'ların ciddî bir hücumu üzerine Valentinianus Pannonia'ya gitti. Quad'ların elçi heyetiyle bir görüşme sırasında, bunların kendilerini saldırıcı olarak suçlamalarına büyük bir öfkeye kapılan imparator, bir felç nöbeti geçirerek 17 Kasım 375 de öldü. Valentinianus'un saltanatı sırasında, Afrika eyaletleri istilâlar ve kötü idare karşısındaki ızdırapları yüzünden isyan ettiler. M. S. 372 ve 373 de, Mauretania ve Numidia'da isyanlar çıktı. Başlarındaki Fas'lı Fir-

mus, Roma halkı tarafından da destekleniyordu. M. S. 374 de Firmus, Theodosius tarafından mağlûb edilerek, intihara mecbur bırakıldı. Theodosius, Roma subaylarının entrikalarını açığa vurarak, bunların derhal idamlarını sağladı.

3. VALENS DOĞU'DA (M. S. 365-378):

Valens, saltanatının başlangıcından itibaren, Goth'ların Thrakya üzerinden yaptıkları istilâlarla uğraşmıştı. En nihayet, M. S. 369 yılında Roma'lıların kazandığı zafer, Goth'ların Roma'lıların istediği şartlarla barışa razı olmalarını sağladı. Bu sırada, Pers kralı Sapor II., Armenia ve İberia'yı kontrolu altına aldı. M. S. 371 de harekete geçen Valens, doğu'da Roma nufuzunu, tesis ederek, bu iki bölgede emniyeti temin etti. Pers'lerin Mesopotamia'ya yaptıkları bir hücum da püskürtüldü, fakat 377 ye kadar esaslı bir sonuca bağlanamadı, zira Valens, yeni Goth tehlikesi karşısında Avrupa'ya dönmek zorunda kaldı.

Goth'ların arzettiği bu yeni tehlike, Hun'ların batı'ya doğru hareketleriyle ilgiliydi. Hun'lar, Asya'dan Kara Deniz kuzeylerine doğru yaklaşarak, doğu ve merkezî Avrupa'daki Germen'lerin büyük ölçüde göç etmelerine sebep olmuşlardı. M. S. 373 de Hun'lar, Ukrayna'daki doğu Goth'larının (Ostrogoth'lar) kuvvetli krallıkları üzerine hücum ederek, burayı istilâ ettiler. Sonra da batı Goth'larına (Vizigoth'lar) Dinyester üzerine hücum ettiler. Bunlara karşı koyamıyan Vizigoth'lar, Tuna'ya doğru çekilmeğe mecbur olarak, diğer Germen'lerle birleştiler ve Moesia veya Thrakya'ya girmek için müsaade elde etmeğe çalıştılar. Valens, bunları ordusunda hizmet ettireceği ümidi ile, isteklerini kabul etti, fakat silâhlarını teslim etmelerini de istedi. Bunların yerleşmeleri ile vazifeli Roma'lı memurlar rüşvet karşılığı silâhlarını muhafaza etmelerine müsaade ettiler. Yoksulluk içindeki Goth'lara yüksek fiyatla yiyecek verdiler. Bunun üzerine Goth'lar yağmaya başladılar ve Roma'lıların Goth önderlerini öldürmeğe teşebbüs etmeleriyle savaş başladı (M. S. 377). Batı'dan gelen yardımcı kuvvetlere rağmen Valens'in kumandanları Goth'ları Balkanlar'ın kuzeyinde tutmağa muvaffak olamadılar. M. S. 378 de bizzat Valens ordunun

Valens

kumandasını alarak, düşmana karşı yürüdü. Bu sırada Gratianus, amcasına haber göndererek, kendisi gelinceye kadar savaş tehlikesine atılmamasını, ve kendisinin yardımına geleceğine söz verdi. Fakat Valens, gecikmemeğe karar vermişti ve Goth'lara hücum etti. Goth'ların Hadrianopolis yakınındaki öncü kuvvetleri takriben 20.000 kişiydi. Savaş sırasında Goth süvarileri başarı sağladılar, Roma ordusu parçalandı ve Valens öldürüldü. Goth'lar, Balkan'lar üzerine saldırıya geçtiler.

4. VALENTİNİANUS I. VE VALENS'İN İDARESİ:

Valentinianus'un devlet idaresinde, kendisi büyük augustus olarak hüküm sürmekteydi. Kanunlar, bütün diğer ortak imparatorlar adına çıkarılıyordu. Valentinianus, kudreti elinde bulundurmakta, bununla beraber pek fazla tahsil görmemiş olduğundan, kültürlü sınıflara şüphe ile ve hatta düşmanca davranmaktaydı. Emrinde çalışanları, özellikle yakın arkadaşlarından ve zalimlikleri ile tanınmış olanlar arasından seçiyordu. Kendisine sadakatten uzaklaşanları da işlerinden atıyordu. Roma'nın senato aristokrasisi özel bir şiddete muhatap kalmıştı. Bu yüzden birçok senator sürgüne gönderilmiş, cezalandırılmış, mal ve mülkünden olmuştur.

Bununla beraber, Valentinianus vergi yükünü hafifletmiş, fakir çiftçi ve köylüler biraz refaha kavuşmuştur. Doğu eyaletlerinde muhteşem abideler yükselmiştir. Sarayında israfı da önlemiştir. Orduda sert bir disiplin kurmuş, yüksek subaylara hediyeler vermiştir. Boş arazilere yeni barbar kabileler yerleştirmiştir.

Buna karşılık Valens, Valentinianus'dan daha zayıf karakterli bir şahıstı. Tahtını tehlikede gördüğü zaman, şiddeti artmış, vahşete dönmüştü. Procopius'un isyanındaki korkunç davranışı tebası üzerinde unutulmaz izler bırakmıştı. Arius mezhebinden olduğundan, Ortodoks'lar tarafından olduğu gibi, pagan'lar tarafından da nefret edilen bir şahıs olmuştu. Askerî ve sivil tahsile de sahib değildi. Genel olarak kardeşinin politikasını takip etmiş ve bürokratik idare tarzını devam ettirmiştir. Valentinianus gibi, fakir halkın yükünü azaltmağa çalış-

mıştır, fakat boş yere subayların zorbalığını kontrola almağa uğraşmıştır. İyi bir kumandan olmadığı için orduda disiplini muhafaza edememiştir. M. S. 365 yılında doğu Akdeniz'i harab eden zelzeleden zarar gören şehirleri vergi ödemekten muaf tutmuştur. Batı'ya nisbetle daha iyi ekonomik şartlara sahip olan doğu eyaletleri, büyük savaş masrafları ile askerî ve sivil tesisler sebebiyle, hazine ağır sarsıntılara düşmüştür. Marc. XXVI - XXXI).

II. Kısım

THEODOSİUS MAGNUS

1. THEODOSİUS I. (M. S. 379-382)

Valentinianus I. nin ölümü üzerine imparatorluğun batısının idaresi, oğlu Gratianus'a geçti. Gratianus M. S. 367 denberi augustus idi, fakat henüz onyedi yaşında bulunuyordu. İyi bir tahsil görmüştü, ancak askerî ve sivil idarede kabiliyeti yoktu. Politikası etrafındaki müşavirleri tarafından tayin ediliyordu. Muhtemelen Gallia'lı kuvvetlerin herhangi bir müdahalesini önlemek için yüksek rütbeli komutanlar Gratianus'un dört yaşındaki kardeşi Valentinianus'u Illyricum'da augustus ilân ettirdiler ve bu, orduların tasvibini aldı. Gratianus, bunu kendisine meslekdaş olarak kabul etmeğe mecbur kaldı, fakat ona sadece Illyricum'un idaresini tahsis etti. Valentinianus'u ise, annesi ve bir Frank generali olan Merobaudes idare etmekteydi. Valens ölünce, Gratianus İspanya'da inzivaya çekilmiş olan Moesia galibi Theodosius'u çağırttı. Theodosius, üç yıl önce idam ettirilen Theodosius'un oğlu idi. Gratianus, Theodosius'u Thrakya'daki Roma süvari kuvvetleri komutanlığına tayin etti. Theodosius, Sarmat'lara karşı başarılar kazandı ve M. S. 379 yılı Ocak ayında Sirmium'dayken augustus'luğa yükseltildi. Theodosius bu sırada otuzdört yaşında bulunuyordu, iyi bir kumandan olarak da tanınmıştı. Gratianus, Theodosius'a doğu'nun idaresini bırakarak, Goth meselesini halletmeyi de ona tevdi etti. Theodosius, Goth'ları zayıflattıktan sonra, kendi ordusunu kuvvetlendirerek, bizzat Goth'lardan askerleri de kendi ordusunda hizmete al-

dı. En sonunda, M. S. 382 de Goth'larla barış yapıldı. Bu barışa göre, Goth'lara Tuna ve Balkanlar arasındaki boş arazide yerleşme izni

Theodosius I. Magnus
(solidus)

verildi, bunlar millî birliklerini koruyacak ve kendilerinden bir idareciye ve kanunlara sahib olacaklar, yalnız Roma'ya bağlı bulunacaklardı. Roma'nın müttefiki olarak onlardan yıllık bir yiyecek yardımı da göreceklerdi. Theodosius, Goth'ları ortadan kaldırmanın imkânsız olduğunu anladığı için, onlardan imparatorluğun savunması için faydalanmayı düşünmüştü.

2. MAXİMUS'UN İSYANI - GRATİANUS'UN ÖLÜMÜ (M.S. 383):

Gratianus, batıda haşin bir idare tarzı sürdürüyordu. Hatta idareyi kifayetsiz taraftarlarına bırakmıştı. Bu durum, askerler ve sivil halk arasında memnuniyetsizliğe yol açtı. Britanya orduları kumandanları Magnus Maximus'u imparator ilân ettiler. Bunun üzerine Maximus Gallia'ya geçti. Gratianus, kararsız ve tereddüt içinde olduğundan, ordusu tarafından terk edildi, kaçmağa teşebbüs ettiyse de yakalanarak öldürüldü. Maximus'un hakimiyetini Britanya'dan sonra, Gallia ve İspanya da tanıdı. Maximus'un talebi üzerine, Theodosius da onun imparatorluğunu tanıdı, çünkü o sırada kendisini Maximus'a

karşı gelecek güçte görmüyordu. Bununla beraber, Valentinianus II. İtalya ve Illyricum'un kontrolunu elinde tutmağa muktedir oldu.

Gratianus zamanında önemli kanun çıkmamıştır. Ancak, din yönünden Hıristiyanları korumuş, tolerans göstermiştir. Fakat sonraları, Ortodoks'ların telkiniyle gerek Hıristiyan ve gerekse pagan'lara baskıda bulunmuştur.

3. MAXİMUS'UN SONU (M. S. 388):

Maximus'un hırsı, kendi akibetini hazırladı. Oğlu Victor'u caesar tayin etmiş ve M. S. 387'de Valentinianus II. Pannonia'ya bir barbar akını karşısında onun yardımını kabul etmişti. Bunu fırsat bilen Maximus, İtalya'nın kontrolunu elde etmişti. Valentinianus II. de Thessalonika'ya (Selânik) kaçmıştı. Az sonra Theodosius Valentinianus'un kızkardeşi Galla ile evlenerek, üvey kardeşi Gratianus'un öldürülmesinin intikamını almak ve İtalya'yı tekrar Valentinianus'a teslim etmek için hazırlığa başladı. Bu sırada Pers kralı Sapor ile anlaşma yapılmış, Roma ve Pers'ler arasında Armenia bir duvar gibi ayrım yapmıştı. Ayrıca bir Ostrogoth akını da Tuna'dan öteye püskürtülmüştü. Bu durumda Theodosius, önce sahip olamadığı avantajlı duruma kavuşarak ordularını bir arada toplama imkânını bulmuştu. Yine bu arada Maximus oğlu caesar Victor'u augustusluğa yükselterek, Illyricum'u istilâ etmişti. Bununla beraber, Theodosius'un donanması tarafından İtalya'ya ric'ate mecbur bırakıldı. Ostia'da karaya çıkılarak Valentinianus'la birleşildi. Theodosius, Maximus'un ordusunu mağlûp ederek Aquilea'ya vasıl oldu. Burada Maximus ordusu tarafından Theodosius'a teslim edildi ve idam ettirildi (M. S. 388). Theodosius'un kumandanı Arbogast, Gallia'yı tekrar ele geçirerek Victor'u öldürttü.

Theodosius, Milano'da kaldı. Valentinianus II. yi de Arbogast'ın himayesinde Gallia'ya gönderdi. M. S. 383 de augustus'luğa yükseltmiş olduğu büyük oğlu Arcadius ise Constantinopolis'te kalıyordu. M. S. 388 de Mesopotamia'daki Callinicus manastırındaki keşişler bir Yahudi synagog'unu yakmak üzere bir Hıristiyan ayaklanması hazırladılar. Theodosius, bunların tahrib ettiği binanın tamir ettirilmesini piskoposa emretti. Fakat Milano'daki kudretli piskopos Ambrose buna

müdahale ederek, imparator bu emrini geri alıncaya kadar ayin yapmayacağı tehdidinde bulundu. Theodosius, buna hürmet etmekle beraber, Ambrose'un kendisine nasihat vermesini reddetti. M. S. 390

Aelia Flacilla
(Theodosius'un karısı)
(Bronz)

yılında Thessalonika'da (Selânik) çıkan bir isyanda, isyancılar gözde bir araba-yarışçısının hapisten çıkarılmasını reddeden general Guntheric'i öldürdüler. Öfkeye kapılan Theodosius, oradaki garnizona halkı kılıçtan geçirmesini emretti. Bu katliamda, üçbin kişi öldürüldü. Theodosius, emrini yeni bir emirle geri almak istediği zaman çok geç kalmıştı. Bu durum üzerine Ambrose Theodosius'u, bu cürmünden dolayı genel bir nedamette bulununcaya kadar kilise ayin ve ibadetlerinden dışarda tutacağını ilân etti. Sekiz ay imparator gururu sebebiyle buna boyun eğmedi, fakat sonunda vicdanı rahatsız olarak suçunu kabul etti. Bu olayda Ambrose, Callinicus'dakinden daha fazla kudrete sahib olduğunu gösterdi. Sadece kilisenin savunucusu olarak değil, fakat bir ruhanî reisin imparator üzerinde dahi kiliseye itaatini sağlaması bakımından cesaretle iddiada bulunmuştu.

4. ARBOGAST VE EUGENİUS'UN İSYANI (M.S. 392-394):

M. S. 391 de Theodosius, Thessalonika yolu ile Constantinopo-

lis'e geldi. Batı'nın idaresini Valentinianus II. ye bırakmıştı. Valentinianus'a Arbogast hem müşavir, hem de koruyucu olarak verilmişti. İmparator'un doğu'ya gelişinin bazı sebepleri vardı. Oğlu Arcadius, üvey annesi imparatoriçe Galla ile ihtilâfa düşmüştü. Sonra, Goth'lar Thrakya'yı yeniden istilâ etmişler, zarara yol açmışlardı. Üstelik yüksek memurlar arasında da anlaşmazlıklar çıkmıştı. Goth akınları sona erdirildi. Bunda Roma generallerinin büyük başarısı olduğu gibi, bizzat Goth'lar arasında çıkan ihtilâflar da önemli rol oynamıştı. Theodosius'un gözdeleri arasında praetor prefekti Rufinus ile imparatorun yeğeni ile evlenmiş bulunan yarı-barbar general Stilicho'nun büyük etkisi bulunuyordu. Fakat, batı'da Valentinianus II. ile Arbogast arasında rekabet başgösterdi. Öyle ki, Valentinianus, Arbogast'ı vazifesinden azletti. Fakat, Arbogast vazifesini terketmeyi reddetti. M. S. 392 yılı Mayıs ayında Valentinianus II. ölü olarak bulundu, ki bu ölümde Arbogast taraftarlarının payı olduğu hemen hemen şüphesizdir. Bir Frank olan Arbogast, haris olmakla beraber, kendisini imparator ilân etmeğe cesaret edemedi, fakat bunun yerine ünlü bir memur olan hatip Eugenius'u augustus'luğa getirdi.

Eugenius, Theodosius'un tasvibini almak istediyse de bu reddedildi, imparator, 393 de küçük oğlu Honorius'u augustus yaptı. Arbogast tarafından idare edilen Eugenius ise İtalya'yı işgâl etti. Eugenius, Roma'daki pagan senatörler tarafından hüsnükabul gördü ve İspanya da kendisi tanıdı, Afrika'dan da cesaret verici destek buldu. En nihayet M. S. 394 de Theodosius hücuma karar verdi. Arbogast ve Eugenius, imparatoru kuzey-doğu İtalya'da Frigidus nehri kenarında üstün kuvvetlerle beklemekteydi. Buna rağmen Theodosius, yapılan savaşta büyük bir zafer kazandı. Eugenius yakalanarak başı kesildi. Argobast kaçtı, fakat sonra intihar etti. İmparatorluk tekrar birleşti. Fakat Theodosius fazla yaşamadı, M. S. 395 başlarında Milano'da öldü.

5. BÜYÜK THEODOSİUS «MAGNUS»:

Theodosius, imparatorluk dahilinde imparatorluk kudretini yayarak, birlik teşkil etmeğe muvaffak olmuştur. Bununla beraber, saltanatı sırasında halkın oturduğu yerleri terkederek başka taraflara yer-

leşmesi, halkın fakirleşmesi, büyük özel mülklerin artması, şehirlerin inkirazı azalacağına artmıştır. Goth'ları imparatorluk topraklarında iskân etme teşebbüsü de, kendisinden sonra gelenler için sıkıntılı bir miras teşkil etmiştir. Ordu için ihtiyaç duyduğu askerî kudret devlet işleri için tehlikeli olmuştur. Theodosius, muhteşem sarayı için ve Constantinopolis'in ihtişamı için yeni binalar ve anıtlar yaptırarak, büyük israfa yol açmıştır. Başlıca ilgi duyduğu hususlardan birisi de dinî alanda idi. Din politikası tamamen kendi itikadına bağlı bulunuyordu. Kilise meselelerinde imparatorun hakkının bir otorite olması gerektiğini iddia etmişti.

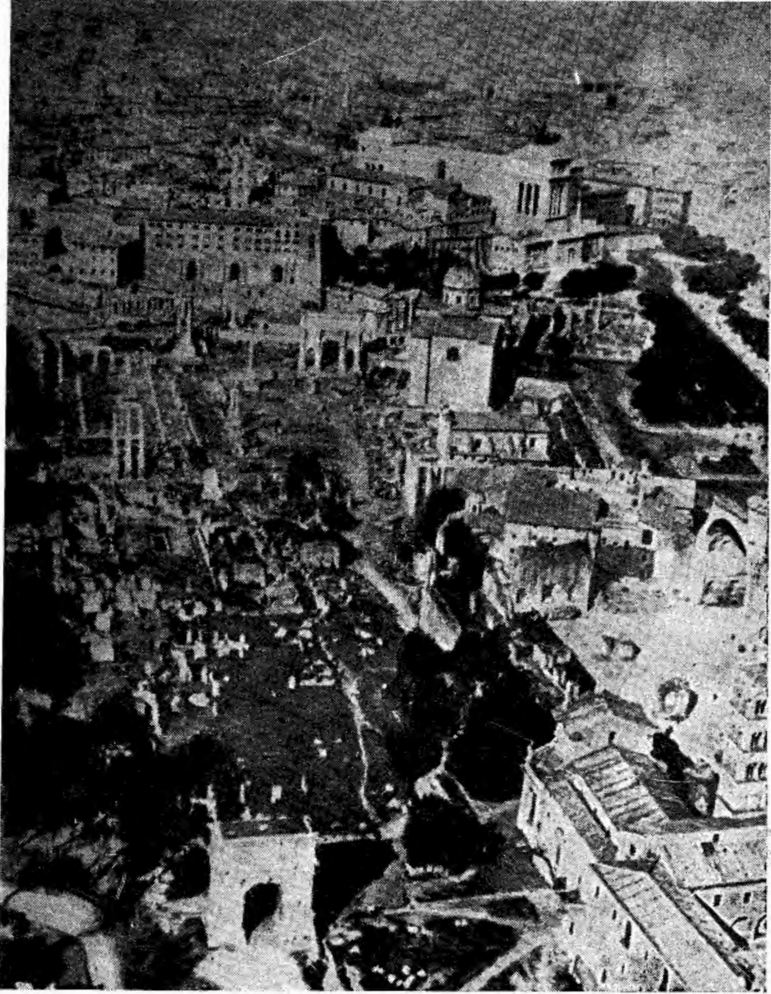
III. Kısım

M. S. IV. ASIRDA DEĞİŞME VE GELİŞMELER

1. İMPARATOR:

M. S. III. asırda Roma imparatorluğu augustus'un principat idare şeklinin tam bir otokrasiye dönüşüne şahit oldu. Diocletianus ve Constantinus Magnus bunun inşasında başlıca rolü oynadılar. Roma halkının bütün hak ve kudreti imparatora maledildi. İmparator, kudretini Tanrıdan aldığı için, eğemenliğini (imperium) de onun adına yeretini Tanrıdan aldığı için, eğemenliğini (i m p e r i u m) de onun adına yerine getiriyordu. Artık imparator Roma vatandaşları arasında birinci kişi (p r i m u s i n t e r p a r e s) olmaktan çıkmış, bütün Roma'lılar eşit suretle onun teb'aları olmuşlardı. Devletin bütün hukukî, askerî, idarî ve adlî işlerinde tek yetkili kimse imparatordu. İmparatorun gerek şahsı ve gerekse onunla ilgili herşeyi kutsaldı.

Kanunların vazıı ve son tefsircisi de oydu. Tanrısal bir kudrete sahib bulunduğundan, onun kararlarından şüphe etmek ve onun emirlerinin aksine hareket etmek de kutsal şeye hürmetsizlikten suçlu oluyordu. İmparator hukukî ve idarî hareketlerinden dolayı sorumlu tutulamadığından, yasaların üstünde bir mevkie sahipti. Bununla beraber, kanunların genel prensip ve kuruluşlarına saygı gösterdiğinden yine de kanunlara bağlıydı. Otoritesi kendi emirlerine dayandığı için, bunlara itaat edilmesine kendisinin de dikkat etmesi gerekiyordu.

Eski Roma'dan bir görünüş.
(Ortada Forum)

İmparatorlar, imperator, caesar, augustus gibi ünvanları muhafaza ediyorlardı. Theodosius I. ye kadar yılları kendi tribunluk kudretlerine göre saymağa ve kendilerini proconsul demeğe devam ettiler. Artık imparator Dominus (Efendi) veya Dominus Noster (Efendimiz) tabirini almıştı ki, Principat'a karşıt olarak kullanılan dominat (Lât. dominare'den) kelimesi ve idare şekli buradan doğmuştu. İlkönceleri Roma'lı generallerin zaferlerini kutlamak için giymeğe hak kazandıkları erguvan rengi askerî palto, imparatorun imtiyazı olmuş ve Paragauda adını alarak ipekten ve altından imâl edilmeğe başlamıştı. İlk zamanların beyaz diademi de incilerle süslenmiş bir ipek band halini almıştı. Erguvan palto, imparatorluk kudretinin sembolü oldu ve bunun imali ile kullanılması devlet kontrolü altına alındı. İmparatorun elbisesini öpmek ve dizi üzerinde eğilmek doğu'dan gelen bir âdet olarak yerleşti.

İmparatorluk paltosunu giymek için miras hakkı yoktu. Bir imparator, diğer bir imparator tarafından seçilebilir veya tayin edilebilirdi. Seçim genellikle yüksek kumandanlar tarafından bir seçme şeklinde vuku bulmaktaydı. Bunda sivil ileri gelenlerin yer alması şart değildi. Seçilen aday, ordunun bir kısmına takdim edilir ve onlar da imparator veya augustus diye selâmlarlardı. Bunun üzerine tamamen seçildiği kabul edilir ve imparatorluk elbise ve diademini alırdı. Bir augustus kendisine istediğini ortak bir caesar veya augustus seçebilirdi. Bu şekilde seçilen bir evlât, doğuşu dolayısı ile değil, fakat babasının isteği sebebiyle imparator olma hakkına sahib olabilirdi. Seçilme hakkı herhangi bir zaman ifa edilebilirdi; bu suretle gasıplar türedi, fakat galip gelen bir gasıp meşrû idareci oldu. Bu şekilde otokrasi, isyanın kanunî bir hakkı olarak tadil edildi.

2. SİVİL İDARE:

Otokrasi devrinin idarî teşkilât mekanizması, Principat zamanının gelişmiş bir şekli idi. Bütün devlet memurları artık imparatorun hizmetindeydiler, onun tarafından tayin ediliyorlar veya azlediliyorlardı. İdarî teşkilât, imparatorluğun prefekt'liklere, dioecesis'e ve eyaletlere bölünmesi esasına dayanıyordu. IV. asrın başlarında 100 eyalet bu-

lunuyordu. Bu sayı, daha önce de söylediğimiz gibi, valilerin kudretlerini zayıflatmak amacı ile meydana gelmiş, geniş eyaletler daha küçük parçalara ayrılmıştı. Eyaletler de, ondört dioeceses'e gruplanmış, bunlar da Gallia, İtalya, Illyricum ve Orientis (Doğu) olmak üzere dört prefekt'liğe bağlanmıştı. M. S. IV. asırda Illyria prefekt'liği zamanla kısmen veya tamamen Italyanlarla karışıp birleşti, fakat M. S. 395 ten sonra bunun üzerinde daimî olarak ayrı devletler teşekkül etti. Bununla Orientis (Doğu) prefekt'liği birleşerek doğu imparatorluğunu meydana getirdi. İtalya ve Gallia ise batı imparatorluğunu teşkil etti.

Her prefekt'liğin başında imparatorluğun en yüksek sivil memuru olan praetor prefekti bulunuyordu. Bu şahıs, her çeşit vergilerin toplanması, muhafaza ve dağıtımına ve prefekt'liğindeki sivil halkın muhakemesine bakıyordu. Prefekt'liğin aşağı grubu vicarius'lar (vekilleri) bulunuyordu ki, bunlar muhtelif dioecesis'lerin reisleriydi. Vicarius'lara ise eyaletlerin sivil valileri bağlı idi. Bunlar, p r o c o n s u l, c o r r e c t o r veya p r a e s e s gibi, önemlerine bağlı ünvanlar taşıyorlardı. Vicarius'ların prefekt'lere bağlılıkları sathî idi, zira bunlar doğrudan doğruya imparatora rapor veriyorlar ve hükümlerini ona bildiriyorlardı. Asia, Africa ve Achaia proconsul'leri de imparatorun emri altındaydı. İtalya, eyalet sistemine girmiş ve muhtelif vilâyetlere ayrılmıştı. Apenin'lerin kuzeyi Raetia ile birleşmiş İtalya dioecesis'ini; İtalya yarım adası, Sicilya, Sardunya ve Korsika ise şehir aşağısı (Roma'nın) mıntıkayı (r e g i o s u b u r b i c a r i o) meydana getirmişti.

İdarî teşkilâtla, prefekt'lerin kontrolunda olmayan idare kolları, doğuda ve batıdaki başşehirlerde oturan vekiller tarafından idare edilmekteydi. Bunların da dioecesis ve eyaletlerde birçok tabileri vardı. Bu vekillerin başında quaestor bulunuyordu. Bunlar saray bürolarını kontrol eder, genel ulaşıma bakar, askerî depolara nezaret eder ve gizli polis teşkilâtına (a g e n t e s i n r e b u s) emir verirlerdi. Doğu'da bu görev d u c e s (kumandanlar) lerin yetkisi altındaydı. Quaestor imparatorun hukukî müşaviri idi ve imparatorluk yasama organlarını hazırlardı.

3. SENATO:

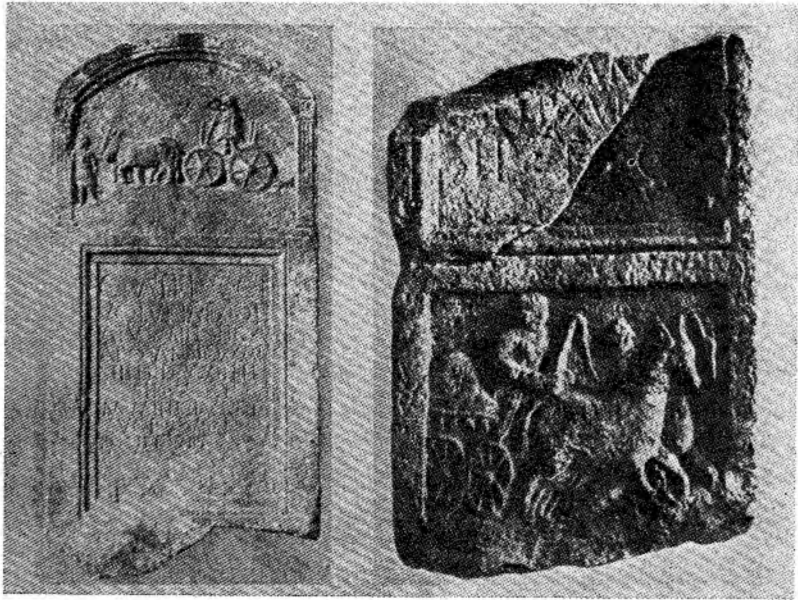
M. S. III. asırda senatorlar ilk principat devrinde sahip oldukları idarî memuriyetlerin hemen hepsinden uzaklaştırılmışlardı. Bu tutum, Diocletianus'tan sonra değişti. Diocletianus, senatorlardan sadece birkaçını memuriyetlerde kullandı, çoğunlukla atlılar arasından seçim yaptı. Constantinus 1. ve onu izleyenler ise senato'nun hükûmet içindeki durumunu ve sayısını genişlettiler, fakat bunu senato'ya birçok atlı sınıfı mensubunu ithal etmek suretiyle yaptılar. Böylelikle, geç imparatorluk senato'su yeni bir karışıma sahib oldu, zira pekçok senator, Constantinus'un zamanında veya ondan sonra imparatorun hizmetinde çalışarak yükselmiş kimselerden müteşekkildi.

Bu yeni senato'nun dikkati çeken işareti, C l a r i s s i m u s (en seçkin) ünvanını almak haklarıydı. Bu ünvan ya tevarüs yolu ile, veya imparatorun lûtfu ile veyahut ta gördüğü vazife sırasında veya emekli olduğunda kazanılmış oluyordu. İmparatorluk hizmetindeki hemen hemen bütün yüksek memurlar c l a r i s s i m i (en seçkin kişiler) idiler, bunun neticesi olarak IV. asır boyunca senatorların sayısında büyük bir azalma görüldü. Atlıların çoğu senator olduğu için, atlı sınıfının sosyal yapısı daha aşağı imparatorluk memuriyetleri ve şehir senatorluklarına tevcih edilmiş bir hâl aldı.

4. EKONOMİK DURUM:

Roma imparatorluğu politik yönden yavaş yavaş otokrasiye dönmeğe başlarken, ekonomik şartlar, devlet tarafından tanzim ve tayin edilmiş münferid faaliyetlere doğru yönelmişti. Bunun en büyük sebebi, devletin baskı nizamına girmesiydi. Bu nizam, Diocletianus ve Constantinus I. nin hazırladığı sosyal plânla gelmiş değildi. Bu, onların başladığı ve onları takib edenlerin ortaya koydukları kanunlarla mantıkî bir sona ulaşan reformların sonuçlarının olgunlaşmasıydı. Devletin şimdi karşı karşıya kaldığı ekonomik problem, askerî kuruluşların, genişleyen devlet bürokrasisinin ve sarayın masraflarını karşılamaya yetecek bir varidat temin edebilmekti. Gelir, eski vergi sistemi

yüzünden fakirleşen ve zayıflayan halktan temin edildiğinden kifayetsiz kaldığı için, imparatorlar geç Principat devrinin icraatını en sonuna kadar götürerek muhtelif halk sınıflarından daha fazla, daha ağır hizmet istemeğe ve onların hareket serbestliğini tehdit etmeğe başla-

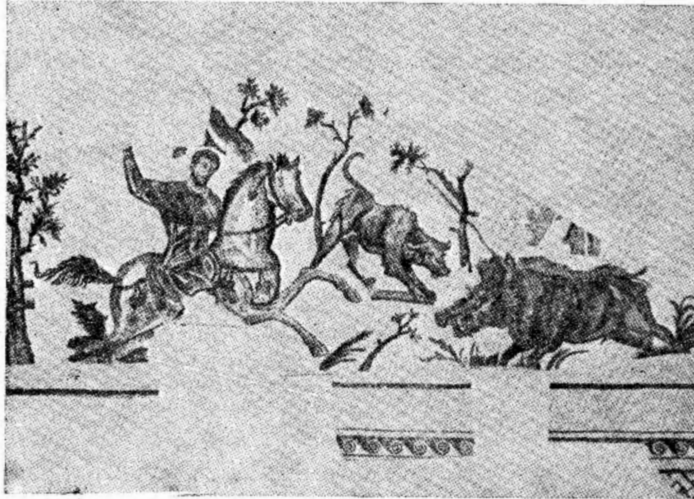
Eyaletlerde hayat.

(Asker ve köylü) (Yiyecek yüklü bir araba süren asker)

dılar. Endüstri, zıraat veya ticarî işlerdeki şahsî serbestliği bertaraf etmek için nazarî bir teşebbüs yoktu, ve şahsî iş bu yüzden devletin ilgilenmediği alanlarda varlığını devam ettirdi. Meselâ, İtalya'da arazi sahipleri devlete vergilerini ödedikten sonra, artan ziraî mahsullerini, varsa, herhangi bir serbest pazarda satıyorlardı. Bu çeşit arazi sahipleri

hatta serbest teşebbüs sistemi ile an'anevî olarak birleşerek eşya - pazarlarında bir nevi spekülâsyon tipine bağlandılar.

Geç imparatorluğu, kesiksiz ve genel bir ekonomik çöküntü devri olarak kabul etmek doğru değildir. Çeşitli eyaletlerin refah seviyelerinde büyük farklar mevcuttu, öyle ki carî ekonomik şartları anlamak pek güç olmaktadır. Dahilde barışın temin edilmesi ve meskükatın sabit kılınması üçüncü asrın kargaşalığından sonra düzelmeyi harekete geçirecek bir şeyler getirdi. Eyalet hudutları içinde ve eyaletler arasındaki ticaret daha hareketli bir hâl aldı. Hatta Hindistan ve Uzak Doğu ile dahi ticaret yapılıyordu. İmparatorluğun muayyen kısımları, diğerlerinden daha fazla zenginleşmişti. Mısır'da, sulama işlerinin dü-

Av esnasında bir Roma'lı.

zenlenmesinden sonra, zıraat tekrar kısmen gelişti. Suriye şehirlerinde ticaret ve endüstri yeni bir canlılık kazandı ve Antiocheia ve civarı dikkate değer bir refaha kavuştu. İmparatorların uzun süre Trèves'de ikâmet etmeleri, Germen kabilelerine karşı elde edilen başarılar, Galya ve Rhen boylarında zıraat ve endüstride geçici bir düzelme sağ-

ladı. Aynı durum Milano ve Ravenna'da da meydana geldi. Geniş gayrimenkûl mülk sahipleri halk topluluklarının en zengin ve refah içindeki sınıfını teşkil ediyordu. Bunlar, Gallia ve Afrika gibi bazı mıntakalarda mülklerinin köleler tarafından işlenmesine taraftardılar. Başka yerlerde, meselâ, Kuzey İtalya'da, Roma yakınlarında ve doğu'nun bazı kısımlarında bunlar mallarının başında bulunmayan mülk sahipleri durumundaydılar ve geç tarihlere kadar ikâmet yerleri şehirler oldu. Teknik olarak, zıraat dar bir alanda devam ed'p gitmekte ve öncekinden daha az verimli olmaktaydı. Endüstri ise, usta işçilerin kaybı ve bunların yerini alacakların yetiştirilmelerindeki başarısızlık sebebiyle en ilkel âdetlere başvuruldu ve bazan aşağı kalitede mal istihsal edildi. Bunlarda bir istisna cam endüstrisiydi. Bu endüstri, imparatorluk himayesi altında kısmî avantajlar sağladı. Britanya dördüncü asrın ilk yarısında refah içinde bulunan tek eyaletti. Çünkü, dahilî mücadeleler ve barbar akınlarının harabiyetinden korunmuş ve müstahsil durumuna zarar gelmemişti. Bununla beraber, Britanya'da, Gallia'da olduğu gibi, şehirler çöküntü gösterdi ve köyler ekonomik hayatın merkezleri haline geldiler. Özellikle Tuna eyaletleri iskân ve refah yönünden devamlı bir gerilemeye maruz kaldılar. Genel olarak, söy!emek gerekirse, bütün imparatorlukta durum az çok M. S. I. ve II. asırdaki karakteristiği göstermekte ve gitgide kötüleşmekteydi. Üçüncü asırda da kendini gösteren genel bir insan gücü eksikliği dördüncü asır boyunca da artan bir surette şiddetlendi. Bunun sebebi yalnız, devletin, halkın müstahsil sınıflarından daha fazla iş taleb etmesi değil, aynı zamanda onların sayıca da eksilmiş olmalarındandı. İmparator!uğun bütün ekonomik hayatının üzerlerine dayandığı köylü sınıfları, ya kendileri için yeniden istihsal etmekte başarısızlığa uğradılar veyahut ta bu yükten kurtulma çareleri aramağa ve sosyal yardım programları olan şehirlere kaçmağa başladılar. Bu çeşit şehirler tabiatiyle sayıca çoğaldılar. Bununla beraber bu gibi şehirler azdı.

Lüks eşyalar müstesna, endüstri istihsali mahallî ihtiyaçlardan ziyade geniş ölçüde devlet içindi, ve bu çeşit eşyanın idaresi de onun kontrolu altındaydı. Bizzat devlet büyük bir müstahsil olmuştu. Geniş

imparatorluk mülklerinden ayrı olarak, saray için eşya yapımı yanında, ordular için silâh ve teçhizat istihsal eden imalâthaneler de vardı.

5. EDEBİYAT VE SAN'AT:

a. LÂTİN:

Geç imparatorluk devrinde eski dünyanın kültür mirasının koruyucuları Roma'lı yüksek sınıflar olmuştur. Bu devrin edebî gelişimi Hıristiyanlığın ortaya çıkışıyla çok canlı sosyal ve entellektüel bir kuvvetin etkisi altında kalmıştır.

Roma'lı aristokratların edebiyat ve ilim ile ilgileri derin olmayıp, daha çok sathî idi. Bu husus, Suetonius'un taklidi tarihî biografi ve tarihî hikâyelerin geniş bir okuyucu kitlesi bulmasında görülebilir. Bu çeşitten pek çok eser pagan senato üyelerinin teşkil ettiği çevre tarafından kaleme alınmıştır.

Bu çevrenin en ünlü kişilerinden birisi Gratianus ve Valentinianus II. zamanında Roma senatosunda pagan liderlerden Symmachus'-tur. (aşağı-yukarı 340-402). Bu şahsın (M.S. 384-385) de praetor prefekti iken tuttuğu resmî yazılar tarihî önemli belge teşkil etmektedir. Yine bunlar arasında Macrobius bulunmaktadır. Saturnalia adlı eseri Roma aristokratlarını en iyi şekilde yansıtmaktadır.

Aynı çevre ile ilgili bir şahıs da Antiocheia'lı bir Grek olan Ammianus Marcellinus idi (M. S. 330-400). Askerlikten çekildikten sonra, Roma'ya gelerek Nerva'dan Valens'e kadar olan devrin (M. S. 96-378) gerçek bir tarihini Lâtin dilinde yazmıştır. 31 kitaplık bu eserden 14-31. kitaplar kalmıştır, ki 353-378 yıllarını içine almaktadır. Ammianus, Tacitus'u başarı ile taklid etmiştir.

Dördüncü asırda yazılmış olduğu genellikle kabul edilen Historia Augusta, altı yazarın kalemiyle meydana gelmiştir. Bunlar Aelius Spartianus, Iulius Capitolinus, Vulcacius Gallicanus, Trebellius Pollio, Aeius Lampridius ve Flavius Vopiscus'tur. Bu eser, Hadrianus'tan Carus'a kadar olan devri (M. S. 117 - 284) içine almaktadır. M. S. 244-253 yılları eksik bulunmaktadır. Fakat, gerek yazarların

tahrifatı ve gerekse dil bakımından çok dikkatle okunması gerekmektedir.

Bu arada, önceki devirlerin klâsik eserleri üzerine haşiye yazan ünlü yazarlar da vardır. Bunlardan özellikle Vergilius için notları bulunan Marius Servius Honoratus ile, Terentius üzerine çalışan Aelius Donatus zikre değer.

Dördüncü asırda şiir alanında birkaç isim yer almaktadır. Bunlardan biri Hıristiyan şair Ausonius'tur (aşağı-yuk. 310-395). Bu şahıs, Gratianus'un hocasıydı. Mosella isimli eseri, Moselle nehrindeki bir gezintiyi tasvir etmektedir. Bunun daha genç bir çağdaşı Claudius Claudianus (aşağı-yuk. 370-405) idi. İskenderiye'de doğmuş bir Grek olan Claudianus da Lâtince yazmıştır. Eserinde tarihî bir yön de bulunmaktadır. Diğer bir şair de Rutilius Namatianus Roma'da ikâmet etmiş ve yüksek memuriyetlerde bulunmuştur.

b. GREK:

Geç Roma imparatorluk Grek edebiyatı da genellikle Lâtin edebiyatı karakteristikleri göstermektedir. Zira her ikisi de retorik tahsil sisteminin ürünleridir ve her ikisi de arkaik ve taklit üslûbu ifade etmektedir. Bununla beraber, Grekçe konuşan Doğu'da felsefeye karşı daha büyük bir ilgi vardı. Suriye'li Neopatonist Iamblichus (ölümü aşağı-yuk. 330) sadece felsefî düşünce tarzı dolayısiyle değil, fakat felsefesindeki muistisizm ve sihir ile ve öğrencisi Maximus'un etkisi ile imparator Julianus'u Hıristiyanlıktan Paganizme döndürmesiyle de zikre şayan olmaktadır.

Julianus Apostata, Neoplatonist bir imparator olarak aynı zamanda gerçek bir yazardı da. Nutuklar, mektuplar, satirler ve pagan duaları kaleme almıştır. «Hıristiyanlara Karşı» adını taşıyan satirik risalesi zamanımıza gelmemiştir, fakat mektup ve nutukları değerli tarihî kaynak teşkil etmektedir.

Pagan sophist retor Themistius (320-388) ve Libanius (314-393) da zikre değer. Themistius, Constantinopolis'te, Constantius, Valens ve Theodosius I. zamanında önemli hizmetlerde bulunmuştur.

Nutuklarından çoğu ve birkaç mektuplaşması bize intikal etmiştir. Fakat, Themistius'un arkadaşı Libanius zamanının en önemli ve tanınmış mektup yazarı idi. Libanius, bir süre Constantinopolis'te öğretimde bulunmuş, fakat daha çok Antiocheia'da kendini göstermiştir. Etrafında geniş bir öğrenci kitlesi bulunmuştur. Libanius'un nutukları ve tanınmış kişilere yazdığı yüzlerce mektubu önemli tarihî belgeler teşkil etmektedir.

c. HIRİSTİYAN EDEBİYATI:

Dördüncü asrın başlarında Hıristiyanlığın zafer sesini duyuran Afrika'lı L a c t a n t i u s , Constantinus'un oğullarından Crispus'un retorik hocası olmuştu. Ünlü eseri «Takibatcıların Ölümü Hakkında» (D e M o r t i b u s P e r s e c u t o r u m) adlı eserini 316 yıllarında yazmıştır. Bu eserde kilisenin ilk düşmanları hakkında canlı tasvirlerde bulunmuştur. Lactantius, aynı zamanda politik ve sosyal ilişkilerde de keskin görüşe sahip bulunduğundan «Hıristiyan Cicero» ünvanını almıştır.

Lactantius'un en büyük eseri, Constantinus'a ithaf edilen, D i v i n a e I n s t i t u t i o n e s (Kutsal Kuruluşlar) dir. Eser, yedi ana bölüme ayrılmıştır.

Pagan'lara karşı hücumlarda bulunan S t. A m b r o s e (Aurelius Ambrosius, ölümü 397), Milano piskoposu olarak Hıristiyanlık haklarını savunmuştur. Ambrosius, aynı zamanda pastoral şiirler ve politik meselelerle ilgili yazılar bırakmıştır.

Ambrosius'un daha genç bir çağdaşı İspanya'lı P r u d e n t i u s (aş. yu. 400) ilk büyük Hıristiyan Lâtin şairi olmuştur. En ünlü eseri «S y m m a c h u s 'a K a r ş ı» adını taşımaktadır. Bu eserde imparatorluğun düştüğü sıkıntıların eski Tanrılardan ayrılmaya bağlı olduğu görüşünü reddetmektedir. Ayrıca derin dinî duygularla dolu lirik şiirler de yazmıştır, bunlardan birisi C a t h e m e r i n a , diğeri ise P e r i s t a p h a n o n adını taşımaktadır.

Bu devrin en büyük iki dev yazarı H i e r o n y m u s (Jerome, 355-420) ile A u g u s t i n u s 'tur. Hieronymus aslen Kuzey Damaçya'lı idi. Hıristiyan Lâtin yazarlarının en bilgilisiydi. Jerome, aynı za-

manda Grekçe ve Yahudi dilini de biliyordu. İncil'in Yahudi dilinden doğrudan doğruya ilk Lâtince tercümesini yapmıştır. Aynı zamanda Eusebius'un «Kilise Tarihi» (Ἐκκλησιαστικὴ ἱστορία) ni ve «Kronika» (Χρονικά) sının bir kısmını da tercüme etmiştir.

Augustinus (354 - 430) Afrika'da uzun zaman kilise savunucusu olmuş ve Hippo şehri Vandallar tarafından kuşatıldığı sırada ölmüştü. Sayısız eserleri arasında «İtiraflar» (Confessiones) ve «Tanrının Devleti Hakkında» (De Civitate Dei). isimlileri en ünlüleridir. Confessiones, kendi spiritüel hayatının lirik bir anlatışı, kendi ruhundaki iyi ile kötünün mücadelesidir. Dei Civitas ise, medeniyet dünyasının en önemli abidevî eserlerinden birisidir.

Batı'daki Lactantius'a karşılık, doğu'da Caesarea'lı (Kayseri) Eusebius (266-339?) 10 kitaplık «Kilise Tarihi» (Ἐκκλησιαστικὴ ἱστορία) ile Hıristiyanlığa hizmet ediyordu. Ayrıca 2 kitaplık Dünya tarihi (Χρονικά) M. S. 325 yılına kadar geliyordu. Constantinus için yazdığı (Vita Constantini) de önemlidir. İmparator Julianus zamanında 361 yılında Pannonia valisi bulunan Afrika'lı Sextus Aurelianus Victor'dan da Augustus'dan Constantinus'a kadar uzanan bir imparatorlar tarihi (Caesares) kalmıştır.

İmparator Valens zamanında da (364-378) Eutropius, bu imparatorun isteği üzerine Valens'in tahta çıkışına kadarki devresinin Roma tarihi özetini (Breviarium ab urbe condita) adı altında yazmıştır.

İspanyol rahibi Paulus Orosius, (Historia adversus Paganos) «(Pagan'lara karşı tarih) adlı yedi kitaplık bir dünya tarihi kaleme almış ve dünyanın yaradılışından M. S. 417'ye kadar getirmiştir.

d. SAN'AT :

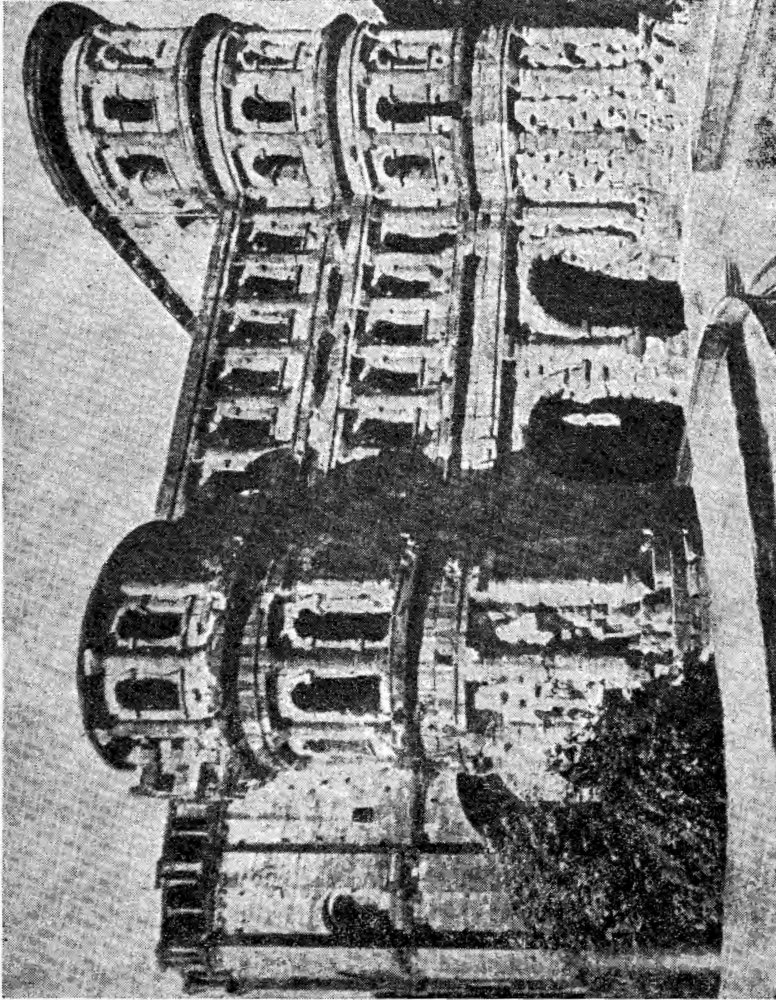
Geç imparatorluk devri mimarisî Principat devrinin bir gelişmesi olmakla beraber yeni şekiller almış, özellikle Hıristiyanlık ihtiyaçlarına yönelmiştir. Şehir surları, su kemerleri, su depoları, hastahaneler, saraylar ve hapishaneler inşa olunmakta devam etmiştir, fakat artık Pa-

gan mabetleri görülmemektedir. Constantinus Magnus'un Constantinopolis'te Roma'dakileri ikileştiren inşaatından sonra birkaç yeni tiyatro, amphitiyatro, hippodrom ve büyük hamam bina edilmiştir. Bunların masrafları devlet hazinesinden karşılanmıştır. İnşa malzemesi zaptedilmiş veya metruk mabetlerden temin edilmiştir.

İlk Hıristiyan yapıları nispeten ufaktı. Fakat, şimdi Hıristiyanlığın imparatorluk dini olmasına uygun bir genişlik kazanmışlardır. İlk önceleri mimarlar pagan abidevî mimarisi metod ve şekillerini kullanmışlardı, fakat bunu yaparken yeni bir mimarî tipini de geliştirdiler. Kilise hizmetleri için geniş, iyi ışık alan iç kısımlara ihtiyaç duydular. Böylece dış şekil ve süs güzelliği, yerini içteki genişlik, ışık ve renk gibi hususlara bıraktı.

Dört kilise tipi meydana geldi: basilikalar, merkezi kubbeli kiliseler, kubbeli basilikalar ve haç şeklinde kiliseler. Basilikalar Roma yapıları benzerlerinden adapte edimişti. Basilikanın uzun, dikdörtgen şeklinde holü, sütun sıralarıyla merkezî bir kısma ve iki yan geçitlere ayrılmıştı. Orta kısmın duvarları geçitlerin çatıları üzerine yükselmekte ve pencerelere yer vermektedir. Batı'da çatılar ahşap, düz veya sivri tepeli idi, fakat doğu'da taş veya tonoz çatılar genellikle kullanılmıştır. Çok kere basilikanın bir ucu yarım daire şeklinde çıkıntılı bir kısım (apsis) ile sona ermektedir, fakat apsis'ler her iki ucta da bulunabilmektedir. Merkezi kubbeli kiliseler dairevî yapılarda duvarcılık san'atı göstermektedir. Fakat bu tip birçok kilise dairevî duvar yerine sekizgen bir şekil almıştır. Kubbeli basilika ve haç şeklinde kubbeli kiliseler kare şeklindeki bir yapı üzerinde dairevî kubbe yerleştirme problemini üçgen bir fakulya vasıtasiyle ağırlığı köşelere vererek, çözümlemek maksadıyla yapılmıştır.

Geç Roma imparatorluğu san'atı önceki çağa çok şey borçlu olmakla beraber, yeni bir ruh ve belirli bir yeni teknik göstermektedir. Gerçi an'anevî Greko-Romen san'atı kaideleri ve idealizmi ile natura-lizmi asla görünmedi, bunlar önceki zemini kaybederek geç imparatorluk zamanında klasik olmayan ölçülere bağlandılar. Bu yeni kaideler Yakın Doğu orijinliydi ve yayılmaları da kısmen Hıristiyanlıkla ilgiliydi. Bu yeni san'at çeşidi özellikle imparatorluğun doğusunda ze-

Porta Nigra.

min bulmuştu. Karakteristik vasfı keskin bir mücerretliğe (abstract) meyil ve cepheciliği tercih ve etki maksadıyla önemli figürlerin ölçü dışında büyültülmesi olarak ifade edilebilir. Bu san'atın mahiyeti Constantinus Magnus'un tak'ında (315) görülebilir. Burada çok önceki tarihteki abidelerden alınmış aynı tak üzerindeki diğer relieflere nazaran keskin bir contrast göze çarpmaktadır.

Dekorasyon san'atının büyük yaratıcılarından birisi de kiliselerin ve kutsal yapıların iç kısımlarını ve duvarlarını süsleyen mozaikler ve duvar resimleridir. Principat devrinde mozaikler geniş ölçüde taban süsleri olarak kullanılmış, pek nadiren duvarlarda yer almıştı. Bu devirde ise yerden yükselerek duvarları kaplamağa başlamıştır. Daha sonra da, kiliselerde bol renkli resimlerle İncil'deki hikâyeler tasvir edilerek zengin desen çeşitleri meydana getirilmiştir.

KRONOLOJİ CETVELİ

(İmparatorlar)

M.S. 193	P. HELVİUS PERTİNAX
193	M. DİDİUS JULİANUS
193—198	L. SEPTİMİUS SEVERUS
198—208	L.SEPTİMİUS SEVERUS
	M. AURELİUS ANTONİNUS (Caracalla)
208—211	L. SEPTİMİUS SEVERUS
	M. AURELİUS ANTONİNUS (Caracalla)
	L. SEPTİMİUS GETA
211—212	M. AURELİUS ANTONİNUS (Caracalla)
	L. SEPTİMİUS GETA
212—217	M. AURELİUS ANTONİNUS (Caracalla)
217—218	M. OPELLİUS MACRİNUS
218	M. OPELLİUS MACRİNUS
	M. OPELLİUS DİADUMENİANUS
218—222	M. AURELİUS ANTONİNUS (Elagabalus)
222—235	M. AURELİUS SEVERUS ALEXANDER
235—238	C. JULİUS VERUS MAXİMİNUS THRAX
238	D. CAELİUS CALVİNUS BALBİNUS
	M. CLODİUS PUPİENUS MAXİMUS
238—244	M. ANTONİNUS GORDİANUS III.
244—248	M. JULİUS PHİLİPPUS
248—249	M. JULİUS PHİLİPPUS
	M. JULİUS PHİLİPPUS (oğlu)
249—251	C. MESSİUS QUİNTUS DECİUS TRAİANUS
251—253	C. VİBİUS TREBONİANUS GALLUS
	C. VİBİUS AFİNİUS GALLUS VOLUSİANUS
253	M. AEMİLİUS AEMİLİANUS
253—260	P. LİCİNİUS VALERİANUS
	P. LİCİNİUS GALLİENUS
260—268	P. LİCİNİUS GALLİENUS
268—270	M. AURELİUS CLAUDİUS II. (Gothicus)
270	M. AURELİUS CLAUDİUS QUİNTİLLUS
270—275	L. DOMİTİUS AURELİANUS

275	Interregnum
275—276	M. CLAUDİUS TACİTUS
276	M. ANNİUS FLORİANUS
276—282	M. AURELİUS PROBUS
282—283	M. AURELİUS CARUS
283—284	M. AURELİUS CARİNUS
	M. AURELİUS NUMERİANUS
284—286	C. AURELİUS VALERİUS DİOCLETİANUS
286—305	C. AURELİUS VALERİUS DİOCLETİANUS
	M. AURELİUS VALERİUS MAXİMİANUS
305—306	FLAVİUS VALERİUS CONSTANTİUS I. (Chlorus)
	GALERİUS VALERİUS MAXİMİANUS (Galerius)
306—307	GALERİUS VALERİUS MAXİMİANUS (Galerius)
	FLAVİUS VALERİUS SEVERUS
307—308	GALERİUS VALERİUS MAXİMİANUS (Galerius)
	FLAVİUS VALERİUS CONSTANTİNUS I. (Magnus)
	[M. AURELİUS VALERİUS MAXİMİANUS
	M. VALERİUS MAXENTİUS]
308—310	G. VALERİUS MAXİMİANUS (Galerius)
	VALERİUS LİCİNİANUS LİCİNİUS
310—311	G. VALERİUS MAXİMİANUS (Galerius)
	VALERİUS LİCİNİANUS LİCİNİUS
	G. VALERİUS MAXİMİNUS (Daia)
	F. VALERİUS CONSTANTİNUS I. (Magnus)
311—313	VALERİUS LİCİNİANUS LİCİNİUS
	G. VALERİUS MAXİMİNUS (Daia)
	F. VALERİUS CONSTANTİNUS I. (Magnus)
313—324	F. VALERİUS CONSTANTİNUS I. (Magnus)
	VALERİUS LİCİNİANUS LİCİNİUS
324—337	F. VALERİUS CONSTANTİNUS I. (Magnus)
337—340	F. CLAUDİUS CONSTANTİNUS II.
337—350	F. JULİUS CONSTANS
337—361	F. JULİUS CONSTANTİUS II.
360—363	FLAVİUS CLAUDİUS JULİANUS
363—364	FLAVİUS CLAUDİUS JOVİANUS
364—375	FLAVİUS VALENTİNİANUS I.
364—378	FLAVİUS VALENS
367—383	E. GRATİANUS
375—392	FLAVİUS VALENTİNİANUS II.
379—395	THEODOSİUS I. (Magnus)

I N D E X

(Özel İsimler ve Deyimler)

S